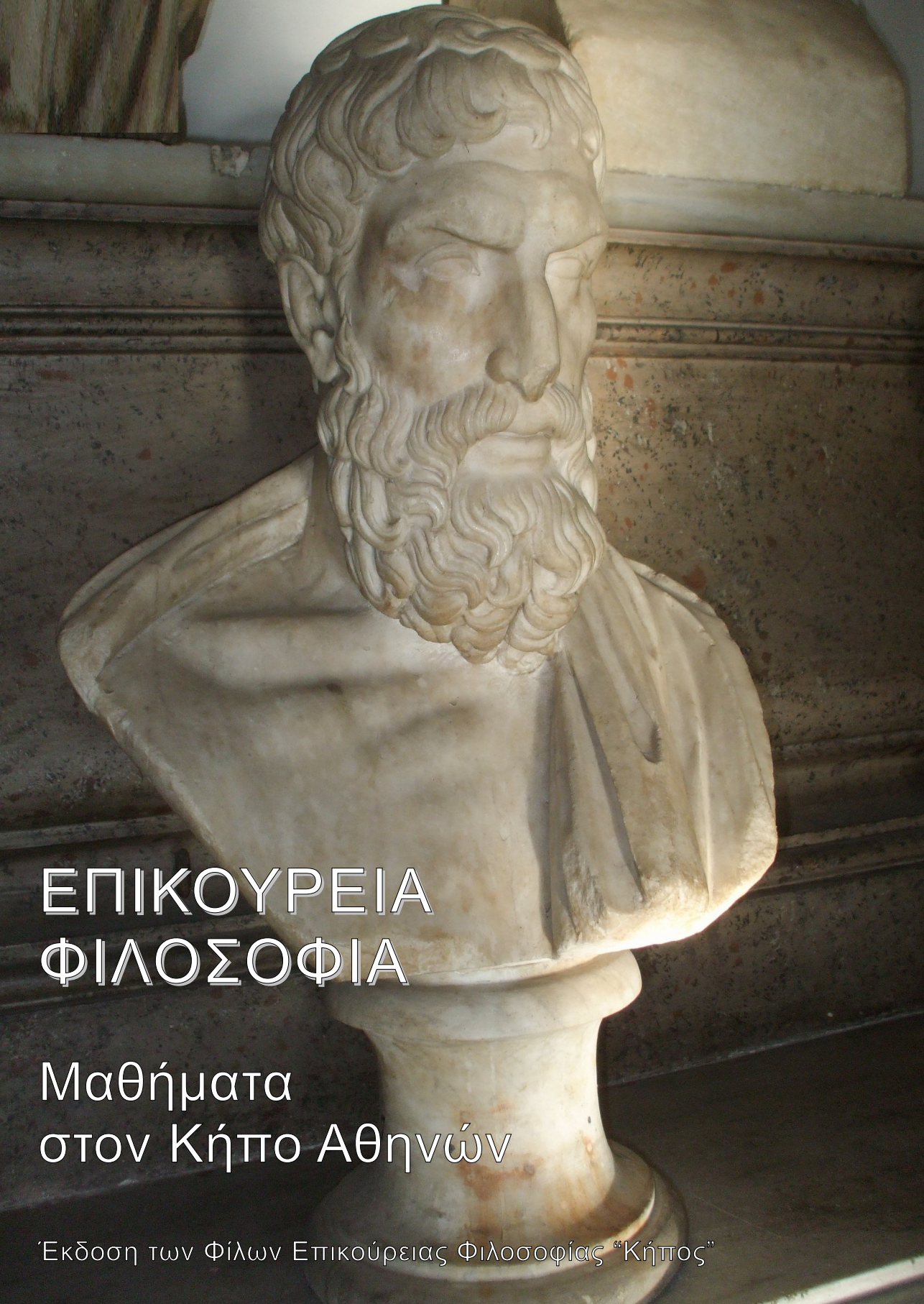

ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Μαθήματα
στον Κήπο Αθηνών

Έκδοση των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας “Κήπος”

ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΚΗΠΟ ΑΘΗΝΩΝ

2019

Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας

ΚΗΠΟΣ

1η Έκδοση
“Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας ΚΗΠΟΣ”
2015

ανατύπωση 2019

©Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας ΚΗΠΟΣ

ISBN 978-618-81163-5-1

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος.....	7
Αρχαίες πηγές.....	10
Βίος Επίκουρου.....	12
Επιστολή Επίκουρου προς Μενοικέα ή “Περί βίου”.....	18
Επιστολή Επίκουρου προς Ηρόδοτο ή “Περί φύσεως”.....	27
Επίκουρος - Επιστολή στον Πυθοκλή, ή “Περί ουρανίων φαινομένων”.....	60
Επίκουρος, Κύριες Δόξεις.....	82
Επίκουρου Προσφωνήσεις.....	94
Αρχές Επικούρειας φιλοσοφίας.....	112
Επικούρου Βίος Έλενα Καπράλου.....	113
Η Επικούρεια φιλοσοφία Γιώργος Μπακογιάννης.....	115
Κανονικόν Επικούρεια Γνωσιολογία.....	125
Κανών: Η βάση της επιστημονικής μεθόδου Χρήστος Γιαπιτζάκης.....	126
Η χρήση του Κανόνα στην μελέτη της Φύσης Τάκης Παναγιωτόπουλος. .	135
Φυσικόν Επικούρεια Επιστήμη.....	140
Φυσιολογία: Η φύση του σύμπαντος και του ανθρώπου Χρήστος Γιαπιτζάκης.....	141
Η φιλοσοφία του Επίκουρου ως πρόδρομος της βιολογικής ψυχολογίας και της γνωσιακής ψυχοθεραπείας Χρήστος Γιαπιτζάκης.....	151
Ηθικόν Επικούρεια Ηθική.....	163
Η επικούρεια τέχνη του να ζεις σαν θεός ανάμεσα σε ανθρώπους Δημήτρης Άλτας.....	164
Τετραφάρμακος Λεωνίδας Αλεξανδρίδης.....	173
Ανύποπτον ο θάνατος Τάκης Παναγιωτόπουλος.....	179
Ιστορία της Επικούρειας φιλοσοφίας.....	186
Η Επικούρεια Φιλοσοφία στην Αρχαιότητα και στην Σύγχρονη Εποχή, J.M. Guyau Μετάφραση Λεωνίδας Α.Αλεξανδρίδης.....	187
Ο Επίκουρος κατά τον Μεσαίωνα Λεωνίδας Αλεξανδρίδης.....	217
Πιερ Γκασσαντί, ο αναβιωτής της Επικούρειας φιλοσοφίας Χρήστος Γιαπιτζάκης.....	230
Τόμας Τζέφφερσον, ο επικούρειος ηγέτης Τάκης Παναγιωτόπουλος.....	247
Επικούρειες επιδράσεις στον Ρήγα Βελεστινλή Μπάμπης Πατζόγλου.....	256
Καθηγητής Χαράλαμπος Θεοδωρίδης Ο πρώτος Επικούρειος στην σύγχρονη Ελλάδα Τάκης Παναγιωτόπουλος.....	263
Εκδόσεις Επικούρειας Φιλοσοφίας.....	268
Βιογραφικά Συγγραφέων.....	270

Ο Φιλόσοφος Επίκουρος, Μουσείο Καπιτωλίου, Ρώμη¹

¹ Φωτ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΩΝ ΠΡΟΘΕΣΙΣ

ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΗΣ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΣ ΑΛΛΟΥΣ ΝΟΥΘΕΤΗΣΟΜΕΝ
ΚΑΙ ΝΥΝ ΚΑΙ ΔΙΑΠΡΕΨΑΝΤΕΣ ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ
ΟΥΤΩΣ ΑΠΟΤΟΜΟΙ ΓΕΝΗΘΕΝΤΕΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΕΧΟΝ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΤΑΤΟΝ ΕΠΙΚΟΥΡΩΙ
ΚΑΘ' ΟΝ ΖΗΝ ΗΙΡΗΜΕΘΑ ΠΕΙΘΑΡΧΗΣΟΜΕΝ
ΩΣ ΚΑΙ ΠΑΡΡΗΣΙΑΙ

Ως Επικούρειοι έχουμε την πρόθεση
ότι με πολλή πεποίθηση θα διδάξουμε τους άλλους
και τώρα και όταν διαπρέψουμε,
όσοι έτσι απότομα γεννηθούμε από τους καθηγητές,
αλλά το ενωτικό και πιο σημαντικό είναι
ότι θα πειθαρχούμε στον Επίκουρο,
σύμφωνα με τον οποίο επιλέξαμε να ζούμε
καθώς και στην ελεύθερη και θαρρετή έκφραση γνώμης.

Φιλόδημος – Περί Παρρησίας 451¹

¹ Αποδοση Χρήστος Γιαπιτζάκης

Πρόλογος

Κύκλος Μαθημάτων Επικούρειας Φιλοσοφίας

Η ανάγκη

Στην δύσκολη εποχή που ζούμε, υπάρχει ανάγκη για ψυχική υγεία και πνευματική θωράκιση απέναντι στα καθημερινά προβλήματα. Η Επικούρεια φιλοσοφία μπορεί να προσφέρει τις λύσεις, αλλά χρειάζεται μελέτη και κατανόηση.

Η προσφορά

Οι Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος Αθηνών" οργανώνουν ανελλιπώς από το 2009 ομιλίες, ημερίδες και Πανελλήνια Συμπόσια Φιλοσοφίας, με ελεύθερη είσοδο για το κοινό. Πολλές εκατοντάδες συμπολίτες έχουν παρακολουθήσει αυτές τις εκδηλώσεις. Πολλοί γνωστοί και φίλοι κατά καιρούς έχουν ζητήσει την οργάνωση ενός σύντομου κύκλου μαθημάτων της Επικούρειας φιλοσοφίας, ώστε να είναι δυνατή η καλύτερη και σφαιρικότερη κατανόησή της.

Η ανακοίνωση

Ο "Κήπος Αθηνών" διοργανώνει τον Κύκλο Μαθημάτων "Εισαγωγή στην Επικούρεια Φιλοσοφία". Τα μαθήματα περιλαμβάνουν 5 ενότητες και καλύπτουν θέματα Ιστορίας της Επικούρειας φιλοσοφίας από την Αρχαιότητα έως την Σύγχρονη εποχή, Επικούρειας Γνωσιολογίας (Κανονικών), Επικούρειας Επιστήμης (Φυσικών) και Επικούρειας Ηθικής (Ηθικών).

Στην παρούσα έκδοση βρίσκεται συγκεντρωμένη η προτεινόμενη ύλη για την εισαγωγή στην Επικούρεια Φιλοσοφία.

Φίλοι της Επικούρειας Φιλοσοφίας «ΚΗΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ»

Ως γνωστόν, ο φιλοσοφικός Κήπος του Επικούρου ιδρύθηκε στην Αθήνα το 306 πριν την σύγχρονη χρονολόγηση. Σύμφωνα με τις αρχαίες κειμενογραφικές πηγές, ο Κήπος βρισκόταν κάπου ανάμεσα στο Δίπυλο και την Ακαδημία. Λειτουργήσε ως σχολή φιλοσοφίας αλλά και ως εκδοτικός οίκος των επικούρειων συγγραμμάτων τουλάχιστον για πεντακόσια χρόνια στην Αθήνα, ίσως και περισσότερο.

Στο διάστημα αυτό η Επικούρεια φιλοσοφία, που ύψωσε τον άνθρωπο στο ανάστημά του δείχνοντας την οδό για την επίτευξη της ευδαιμονίας, διδάχθηκε σε όλη την έκταση του ελληνιστικού και στη συνέχεια του ρωμαϊκού κόσμου. Λαμπρές προσωπικότητες της ελληνιστικής εποχής, της ρωμαϊοκρατίας αλλά και της ύστερης αρχαιότητας διδάχθηκαν και δίδαξαν Επικούρεια φιλοσοφία όπως οι: Μητρόδωρος ο Λαμψακηνός, Λεόντιον, Πολύαινος ο Λαμψακηνός, Έρμαρχος ο Μυτιληναίος, Κολώτης ο Λαμψακηνός, Λεοντεύς ο Λαμψακηνός, Θεμίστη η Λαμψακηνή, Μαρμάριον, Ηρόδοτος ο Αθηναίος, Ιδομενεύς ο Λαμψακηνός, Πολύστρατος, Διονύσιος, Βασιλείδης, Απολλόδωρος ο Αθηναίος, Ζήνων ο Σιδώνιος, Δημήτριος ο Λάκων, Λουκρήτιος, Διογένης ο Ταρσεύς, Φαίδρος ο Αθηναίος, Πάτρων, Σίρων, Φιλόδημος ο Γαδαρηνός, Διογένης ο Οινοανδεύς, Αμαφίνιος, Διογενειανός.

Ακολούθησε το «διάλειμμα των χιλίων ετών βαρβαρότητας» μέχρι που η δίψα των εχέφρονων ανθρώπων για γνώση έφερε στη δυτική Ευρώπη την Αναγέννηση και μαζί της μια σειρά από εξίσου σημαντικές προσωπικότητες, οι οποίες όχι μόνον αναβίωσαν τη μελέτη της Επικούρειας διδασκαλίας, αλλά έθεσαν χάρη στην Επικούρεια Φυσική τις βάσεις για την ανάπτυξη όλων ανεξαιρέτως των Επιστημών, εφόσον η Επικούρεια διδασκαλία κάλυπτε εξ αρχής και με ορθότατο τρόπο ένα ευρύτατο επιστημονικό φάσμα γνώσεων από την Κοσμολογία και την Αστρονομία μέχρι τη Βιολογία και την Ψυχολογία. Η αρχή της θεωρίας των ατόμων, η αρχή του διαστημικού κενού, η κίνηση των ατόμων, η κίνηση των πλανητών, το ηλιοκεντρικό σύστημα, αλλά ακόμη και η θεωρία της εξέλιξης των ειδών, όπως ακριβώς διατυπώθηκε από τον Δαρβίνο (!), όλα μα όλα περιέχονταν εξ αρχής στην Επικούρεια διδασκαλία και έβρισκαν τέλεια εφαρμογή τόσο στην Ψυχολογία όσο και στην Κοινωνική Ηθική.

Κι όλα αυτά τα παρατήρησαν, τα μελέτησαν και τα δίδαξαν από την εποχή της Αναγέννησης και έπειτα εξαίρετες διάνοιες της Φιλοσοφίας, της Τέχνης και της Επιστήμης όπως ο Λορέντζο Βάλλα, ο Πιερ Γκασσεντί, ο Μονταίν, ο Γκιτσαρντίνι, ο Μπερνιέ, ο Χομπς, ο Ντιντερό, ο Λαροσφουκό, ο Λα Μετρί, ο Τζων

Λοκ, ο Μολιέρος, ο Ισαάκ Νεύτων, ο Ρόμπερτ Μπόιλ, ο Ρόμπερτ Χουκ, ο Σαιντ Εβρεμόντ, ο Ελβέτιους, ο Χόλμπαχ, ο Ντε Κοντιγιάκ, όλοι κοντολογίς όσοι συνέβαλαν στο θαύμα του Διαφωτισμού, ενώ ο Τόμας Τζέφφερσον, ο συντάκτης της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας και τρίτος πρόεδρος των ΗΠΑ, διακήρυξε απερίφραστα: «Είμαι και εγώ ένας Επικούρειος. Θεωρώ ότι οι γνώσεις θέσεις του Επικούρου περιέχουν ό,τι πιο ορθολογικό μας έχει κληροδοτήσει η Ελλάδα και η Ρώμη στο χώρο της ηθικής φιλοσοφίας».

Στην Ελλάδα, η Επικούρεια διδασκαλία παρέμεινε εν πολλοίς άγνωστη και εντελώς αγνοημένη από τα πλήθη του μεσαιωνικού σκοταδισμού. Πρώτος ξαναδίδαξε Επικούρεια φιλοσοφία – πριν αλλά και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – ο καθηγητής Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, από τους πρώτους πανεπιστημιακούς δασκάλους της Θεσσαλονίκης, Ίωνας στην καταγωγή, που συνέγραψε το εξαίρετο βιβλίο «Επίκουρος: η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου». Αργότερα ακολούθησαν κι άλλες σποραδικές ελληνικές εκδόσεις επικούρειων συγγραμμάτων, όπως εκείνο του Νίκου Ψυρούκη ή του Μπέντζαμιν Φάρρινγκτον.

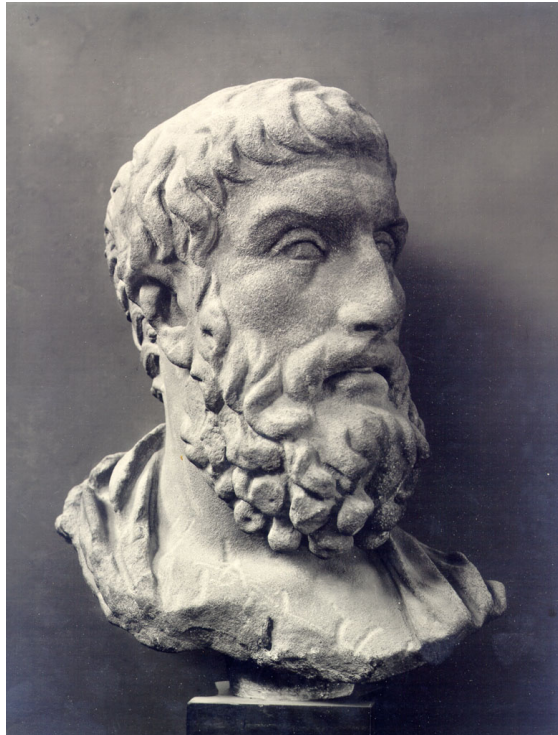
Κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες δημιουργήθηκε μια ολόκληρη επικούρεια «βιβλιοθήκη» με αξιόλογα συγγράμματα και περιοδικά. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι της χώρας μας βρίσκουν στην Επικούρεια διδασκαλία τις πιο ικανοποιητικές απαντήσεις στα θεμελιώδη φιλοσοφικά ζητήματα, τόσο τα γενικά όσο και τα ειδικά, εκείνα της καθημερινότητας. Στην σημερινή εποχή η ανάγκη προσέγγισης και βίωσης της Επικούρειας φιλοσοφίας οδηγεί στην πρόθεση ίδρυσης νέων Κήπων.

Στα πλαίσια αυτά ιδρύθηκε το 2009 και λειτουργεί ο φιλοσοφικός κύκλος Φίλοι της Επικούρειας Φιλοσοφίας «Κήπος Αθηνών». Οι δραστηριότητες του «Κήπου Αθηνών» περιλαμβάνουν τακτικές φιλοσοφικές συζητήσεις κάθε Πέμπτη βράδυ, την έκδοση βιβλίων και φυλλαδίων, την οργάνωση του ετήσιου Πανελληνίου Συμποσίου και άλλων εκδηλώσεων φιλοσοφικού περιεχομένου. Οι δραστηριότητες αυτές είναι ελεύθερες για το κοινό και ανακοινώνονται στην ιστοσελίδα www.epicuros.gr μαζί με πλήθος πληροφοριών για την Επικούρεια φιλοσοφία και τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία.

Σκοπός των Φίλων της Επικούρειας Φιλοσοφίας «Κήπος Αθηνών» είναι η ηθική και φυσική υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων στη ζωή, στην ελευθερία και εντέλει στην ευδαιμονία, μέσω της αποκατάστασης, ανάδειξης, διάδοσης και βίωσης της Επικούρειας Φιλοσοφίας στην σύγχρονη εποχή.

Επίσημη ιστοσελίδα www.epicuros.gr

Αρχαίες πηγές

Βίος Επικούρου

Πρώτη δημοσίευση στο www.epicuros.gr

Ο βίος του Επικούρου υπάρχει στο έργο του Διογενη Λαέρτιου "Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων και των εκάστη αιρέσει αρεσκόντων εν επιτόμω συναγωγή", το οποίο σώζεται ακέραιο ως τις ημέρες μας. Το έργο αναφέρεται για λόγους συντομίας, "Βίοι φιλοσόφων". Οι ερευνητές έχουν χρονολογήσει τη συγγραφή του, τον 3ο αι. μ.χ.χ. Οι "Βίοι φιλοσόφων" αναπτύσσονται σε 10 βιβλία. Το 10ο βιβλίο αναφέρεται στο βίο του Επικούρου. Το κείμενο που ακολουθεί είναι μια συλλογή των κυριότερων σημείων του βίου του Επικούρου σε απόδοση στα σύγχρονα ελληνικά του Τάκη Παναγιωτόπουλου.

1 Ἐπίκουρος Νεοκλέους καὶ Χαιρεστράτης, Ἀθηναῖος, τῶν δῆμων Γαργήτιος, γένους τοῦ τῶν Φιλαΐδων, ὡς φησι Μητρόδωρος ἐν τῷ Περί εὐγενείας. Ἐγεννήθη δέ, φησὶν Ἀπολλόδωρος ἐν Χρονικοῖς κληρουχησάντων Ἀθηναίων τὴν Σάμον ἐκείθι τραφῆναι· τοῦτόν φασιν ἄλλοι τε καὶ Ἡρακλείδης ἐν τῇ Σωτίωνος ἐπιτομῇ

14.3..κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐνάτης καὶ ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ Σωσιγένους ἄρχοντος μηνὸς Γαμηλιῶνος ἐβδόμη, ἔτεσιν 15 ὕστερον τῆς Πλάτωνος τελευτῆς ἑπτὰ. 1 ὀκτωκαιδεκέτη δ' ἐλθεῖν εἰς Ἀθήνας, Ξενοκράτους μὲν ἐν Ἀκαδημείᾳ, Ἀριστοτέλους δ' ἐν Χαλκίδι διατρίβοντος. τελευτήσαντος δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐκπεσόντων ὑπὸ Περδίκκου 2 μετελθεῖν εἰς Κολοφῶνα πρὸς τὸν πατέρα· χρόνονδὲ τινα διατρίψαντα αὐτόθι καὶ μαθητὰς ἀθροίσαντα 15 ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν ἐτῶν δύο καὶ τριάκοντα πρῶτον ἐν Μυτιλήνῃ καὶ Λαμψάκῳ συστήσασθαι σχολὴν ἐπὶ ἔτη πέντε· 2 πάλιν ἐπανελθεῖν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Ἀναξικράτους· ...

14 Ἀπολλόδωρος· ὃν καὶ ὀγδοήκοντα μιν πρίασθαι. Συνεφιλοσόφουν δ' αὐτῷ προτρεψαμένω καὶ οἱ ἀδελφοὶ τρεῖς, ὄντες Νεοκλῆς Χαιρέδημος Ἀριστόβουλος, καθά φησι Φιλόδημος ὁ Ἐπικούρειος ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς τῶν φιλοσόφων συντάξεως· ἀλλὰ καὶ δοῦλος Μῦς ὄνομα, καθά φησι Μυρωνιανὸς ἐν Ὅμοις ἱστορικοῖς κεφαλαίοις.

9 Μεμῆνασι δ' οὗτοι. τῷ γὰρ ἀνδρὶ μάρτυρες ἱκανοὶ τῆς ἀνυπερβλήτου πρὸς πάντας εὐγνωμοσύνης ἢ τε πατρὶς χαλκαῖς εἰκόσι τιμήσασα, οἱ τε φίλοι τοσοῦτοι τὸ πλῆθος ὡς μὴδ' ἂν πόλεσιν ὅλαις μετρεῖσθαι δύνασθαι· οἱ τε γνώριμοι πάντες ταῖς δογματικαῖς αὐτοῦ σειρήσι προσκατασχεθέντες, πλὴν Μητροδῶρου τοῦ Στρατονικέως πρὸς Καρνεάδην ἀποχωρήσαντος, τάχα βαρυθέντος ταῖς ἀνυπερβλήτοις αὐτοῦ χρηστότησιν· ἢ τε διαδοχῇ, πασῶν σχεδὸν ἐκλιπουσῶν τῶν ἄλλων, ἐς αἰὶ διαμένουσα καὶ νηρίθμους 10 ἀρχὰς ἀπολύουσα ἄλλην ἐξ ἄλλης τῶν γνωρίμων· ἢ τε πρὸς τοὺς γονέας εὐχαριστία καὶ ἢ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς εὐποιία πρὸς τε τοὺς οἰκέτας ἡμερότης, ὡς δῆλον κάκ τῶν διαθηκῶν αὐτοῦ καὶ ὅτι αὐτοὶ συνεφιλοσόφουν αὐτῷ, ὣν ἦν ἐνδοξότατος ὁ προειρημένος Μῦς· καθόλου τε ἢ πρὸς πάντας αὐτοῦ φιланθρωπία. Τῆς μὲν γὰρ πρὸς θεοὺς ὁσιότητος καὶ πρὸς πατρίδα φιλίας ἄλεκτος ἢ διάθεσις· ὑπερβολῇ γὰρ ἐπιεικείας οὐδὲ πολιτείας ἦψατο. Καὶ χαλεπωτάτων δὲ καιρῶν κατασχόντων τηνικάδε τὴν Ἑλλάδα, αὐτόθι καταβιώναι, δις ἢ τρίς [εἰς] τοὺς περὶ τὴν Ἰωνίαν τόπους πρὸς τοὺς φίλους διαδραμόντα. οἱ καὶ πανταχόθεν πρὸς αὐτὸν ἀφικνοῦντο καὶ συνεβίουσαν αὐτῷ ἐν τῷ κήπῳ καθά φησι καὶ 11 Διοκλῆς δ' ἐν τῇ τρίτῃ τῆς ἐπιδρομῆς φησιν· εὐτελέστατα καὶ λιτότατα διαιτῶμενοι· "κοτύλη γούνη," φησὶν, "οἶνιδίου ἤρκοῦντο, τὸ δὲ πᾶν ὕδωρ ἦν αὐτοῖς ποτόν." τὸν τ' Ἐπίκουρον μὴ ἀξιοῦν εἰς τὸ κοινὸν κατατίθεσθαι τὰς οὐσίας, καθάπερ τὸν Πυθαγόραν κοινὰ τὰ φίλων λέγοντα· ἀπιστούντων γὰρ εἶναι τὸ τοιοῦτον· εἰ δ' ἀπίστων οὐδὲ φίλων.

Ο Επίκουρος, γιος του Νεοκλή και της Χαιρεστράτης, ήταν Αθηναίος από τον Δήμο Γαργητιού, του γένους των Φιλαϊδών, όπως αναφέρει ο Μητρόδωρος στο βιβλίο του «Περί ευγενίας». Άλλες πηγές συμπεριλαμβανομένου του Ηρακλείδη στο έργο του Επιτομή του Σωτίωνος, αναφέρουν ότι ο ίδιος μεγάλωσε στη Σάμο, λόγω των Αθηναίων γονέων του που ήταν εκεί κληρούχοι. Γεννήθηκε όπως είπε ο Απολλόδωρος στα Χρονικά, κατά το τρίτο έτος της ενάτης και εκατοστής Ολυμπιάδος επί Σωσιγένους άρχοντος, την εβδομή του μήνα Γαμηλιώνα (341 π.χ.χ.), επτά έτη από τον θάνατο του Πλάτωνα. Ήρθε στην Αθήνα σε ηλικία δεκαοκτώ ετών, όταν ο Ξενοκράτης δίδασκε στην Ακαδημία, και ο Αριστοτέλης στη Χαλκίδα. Αλλά όταν ο Αλέξανδρος της Μακεδονίας πέθανε, και οι Αθηναίοι στη Σάμο εκδιώχθηκαν από τον επίγονο Περδίκκα, ο Επίκουρος έφυγε από την Αθήνα για να συναντήσει τον πατέρα του στην Κολοφώνα. Έμεινε εκεί για κάποιο χρονικό διάστημα. Στην ηλικία των 32 ετών πρώτα πήγε στη Μυτιλήνη και μετά στην Λάμψακο για πέντε έτη και αφού συγκέντρωσε μαθητές, στη συνέχεια επέστρεψε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια του άρχοντος Αναξικράτη (307-306 π.χ.χ.). Εκεί αγόρασε τον Κήπο για ογδόντα μνες. Συνφιλοσόφησαν μαζί του με την προτροπή του και οι τρεις αδερφοί του, ο Νεοκλής, ο Χαιρέδημος και ο Αριστόβουλος, όπως είπε ο Φιλόδημος ο Επικούρειος στο δέκατο βιβλίο του έργου “φιλοσόφων συντάξεως” αλλά και ο δούλος που λέγονταν Μυς, όπως είπε ο Μυρωνιανός στο έργο “Ομοίσις ιστορικούς κεφαλαίσις”. Υπήρξαν και άνδρες ικανοί μάρτυρες της ανυπέρβλητης ευγνωμοσύνης του προς όλους. Η πατρίδα του για να τον τιμήσει του αφιέρωσε χάλκινες προτομές. Οι φίλοι του ήταν τόσο καλοί και πολλοί στο πλήθος, ώστε δεν ήταν δυνατόν να μετρηθούν. Όλοι όσοι γνώριζαν τις φιλοσοφικές του απόψεις προσδένονταν απ’ αυτές σαν να άκουγαν το τραγούδι των σειρήνων.

Ένας μόνο αποχώρησε και πήγε προς τον φιλόσοφο Καρνεάδη, ο Μητρίδωρος ο Στρατονικέας, ίσως γιατί βαρέθηκε την ανυπέρβλητη χρηστότητα της επικούρειας φιλοσοφίας. Η δε διαδοχή της Σχολής του Επίκουρου παρέμενε σταθερή και αναρίθμητοι άνδρες την διεύθυναν ο ένας μετά τον άλλο, όταν οι άλλες φιλοσοφικές σχολές είχαν εκλείψει. Η προς τους γονείς του ευγνωμοσύνη και τα καλά που έκανε προς τους αδερφούς του και η προς τους δούλους του ημερότητα, όπως αυτό δηλώνεται στην διαθήκη του και από το ότι αυτοί συμφιλοσοφούσαν μαζί του, όπως ο ενδοξότατος Μυς. Γενικά ήταν φιλόανθρωπος προς όλους. Η οσιότητα που έδειχνε προς τους Θεούς και η φιλία του προς την πατρίδα, δεν περιγράφεται με λέξεις. Από την υπερβολική του ευσέβεια δεν επεδίωξε να καταλάβει πολιτειακά αξιώματα. Ακόμη και σε χαλεπώτατους καιρούς δεν εγκατάλειψε στιγμή την Ελλάδα και τον τόπο που κατοικούσε. Μόνο δυο-τρεις φορές επισκέφθηκε τους φίλους του στην Ιωνία ενώ αυτοί από όλους τους τόπους έφθαναν και συμβίωναν μαζί του στον Κήπο όπως είπε ο Απολλόδωρος. Σύμφωνα με τον Διοκλή ζούσαν εκεί με οικονομία και τρέφονταν λιτά και αρκούσαν σε μια κούπα κρασί, γιατί το κυρίως ποτό γι αυτούς ήταν το νερό. Και δεν αξίωνε από τους φίλους να καταθέτουν την περιουσία τους σε κοινό ταμείο στην σχολή, όπως έκανε ο Πυθαγόρας. Γιατί έλεγε ότι αυτό δηλώνει απιστία προς τους φίλους.

αὐτός τέ φησιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ὕδατι μόνον ἀρκεῖσθαι καὶ ἄρτῳ λιτῷ. καί, "πέμψον μοι τυροῦ," φησί, "κυθριδίου, ἵν' ὅταν βούλωμαι πολυτελεύσασθαι δύνωμαι." τοιοῦτος ἦν ὁ τὴν ἡδονὴν εἶναι τέλος δογματίζων, ὃν καὶ Ἀθηναῖος δι' ἐπιγράμματος οὕτως ὑμνεῖ·

12 ἄνθρωποι, μοχθεῖτε τὰ χεῖρονα, καὶ διὰ κέρδος
ἅπληστοι νεικέων ἄρχετε καὶ πολέμων·
τᾶς φύσις δ' ὁ πλοῦτος ὅρον τινὰ βαιὸν ἐπίσχει,
αἰδὲ κεναὶ κρίσεις τὰν ἀπέραντον ὁδόν,
τοῦτο Νεοκλῆος πινυτὸν τέκος ἢ παρὰ Μουσέων
ἔκλυεν ἢ Πυθοῦς ἐξ ἱερῶν τριπόδων.

τελευτῆσαι κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἐβδόμης καὶ εἰκοστῆς καὶ ἑκατοστῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ Πυθαράτου ἔτη βιώσαντα δύο πρὸς τοῖς ἐβδομήκοντα. τὴν τε σχολὴν διαδέξασθαι Ἑρμαρχὸν Ἀγεμόρτου Μυτιληναῖον.

τελευτῆσαι δ' αὐτὸν λίθῳ τῶν οὖρων ἐπισχεθέντων, ὥς φησι καὶ Ἑρμαρχὸς ἐν ἐπιστολαῖς, ἡμέρας νοσήσαντα τετταρεσκαίδεκα. ὅτε καὶ φησιν Ἑρμιππος ἐμβάντα αὐτὸν εἰς πύελον χαλκῆν 16 κεκραμένην ὕδατι θερμῷ καὶ αἰτήσαντα ἄκρατον ῥοφήσαι· τοῖς
τεφίλοις παραγγείλαντα τῶν δογμάτων μεμνησθαι οὕτω τελευτῆσαι. Καὶ ἔστιν ἡμῶν εἰς αὐτὸν οὕτω·

χαίρετε, καὶ μέμνησθε τὰ δόγματα·
τοῦτ' Ἐπίκουρος ὕστατον εἶπε φίλοις τοῦπος ἀποφθίμενος· θερμὴν δὲ πύελον
γὰρ ἐληλύθεεν καὶ ἄκρατον ἔσπασεν, εἴτ' Αἴδην ψυχρὸν ἐπεσπάσατο.

οὗτος μὲν ὁ βίος τάνδρός, ἥδε δὲ ἡ τελευτή.

Ο Επίκουρος είχε πει στις επιστολές του ότι αρκείται μόνο σε νερό και λιτό ψωμί, ενώ κάποτε είπε σε φίλο του “στείλε μου από εκείνο το τυρί, ώστε όταν θέλω να μπορώ να ζω πολυτελώς”. Αυτός ήταν που καθόρισε ότι ο σκοπός της ζωής είναι η ηδονή. Αυτόν και ο Αθήναιος με επίγραμμα με αυτόν τον τρόπο υμνεί:

άνθρωποι, μοχθείτε για τα χειρότερα και για το κέρδος
άπληστοι συγκρούσεων άρχετε και πολέμων·
ο πλούτος της φύσης όμως έχει ένα όριο
ενώ οι κενές κρίσεις μια απέραντο οδό,
αυτό είναι που αποκόμισε ο υιός του Νεοκλή
από τις Μούσες ή από την Πυθία των ιερών τριπόδων

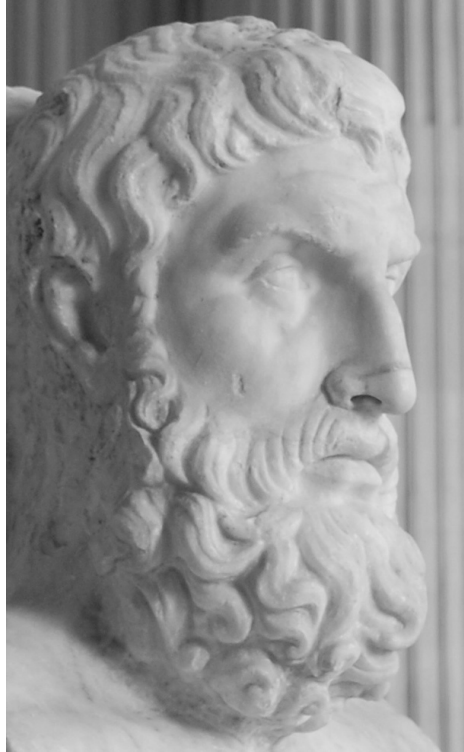
Απεβίωσε κατά το δεύτερο έτος της 127ης Ολυμπιάδας (270 π.χ.χ.) επί Πιθαράτου, αφού έζησε εβδομήντα δύο έτη. Την Σχολή διατέχθηκε ο Έρμαρχος του Αγεμόρτου ο Μυτιληναίος.

Απεβίωσε από κατακράτηση ούρων λόγω πέτρας, όπως είπε και ο Έρμαρχος σε επιστολές, μετά από ασθένεια που διήρκεσε δεκατέσσερις ημέρες. Όπως είπε ο Έρμιππος, την τελευταία ημέρα τον έβαλαν σε χάλκινη σκάφη με χλιαρό νερό και ζήτησε να πιει άκρατον οίνο. Παράγγειλε στους φίλους του να θυμούνται τις διδαχές του και έτσι τελείωσε. Κι εγώ έκαμα προς αυτόν το παρακάτω:

Χαίρετε και να θυμάστε τα δόγματα.

Αυτό ο Επίκουρος είπε ως τελευταίο απευθυνόμενος στους φίλους του. Σε σκάφη με θερμό νερό μετά μπήκε και ζήτησε άκρατο οίνο κι αφού τον ήπια όρμηξε στον Άδη τον ψυχρό.

Αυτός ήταν ο βίος του ανδρός, αυτός και ο θάνατός του.

Επιστολή Επίκουρου προς Μενοικέα ή “Περί βίου”

Πρώτη δημοσίευση στο www.epicuros.gr

Η επιστολή του Επίκουρου προς Μενοικέα εντοπίζεται στο έργο «Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων και των εκάστη αιρέσει αρεσκόντων εν επιτόμω συναγωγή» του Διογένη Λαέρτιου, ιστοριογράφου των φιλοσόφων της αρχαιότητας. Στο δέκατο και τελευταίο βιβλίο του έργου αυτού περιλαμβάνεται ο βίος του Επίκουρου και η φιλοσοφία του, η οποία παρουσιάζεται μέσω των τριών επιτομικών επιστολών, των «κύριων δοξών» και διανθίζεται με σχόλια του συγγραφέα. Οι ερευνητές έχουν χρονολογήσει τη συγγραφή του έργου του, τον 3ο αι. μ.χ.χ.

Η επιστολή “προς Μενοικέα” αποτελεί την επιτομή της Ηθικής φιλοσοφίας του Επίκουρου «Περί βίου». Ακολουθεί το κείμενο στα σύγχρονα ελληνικά σε απόδοση του Λεωνίδα Α.Αλεξανδρίδη. Πρώτη δημοσίευση - www.epicuros.gr / Οκτώβριος 2013.

"Επίκουρος Μενοικεῖ χαίρειν.

122 "Μήτε νέος τις ὦν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γάρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστὶν οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν. ὁ δὲ λέγων ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν ὁμοίος ἐστὶ τῷ λέγοντι πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μὴ παρεῖναι τὴν ὥραν ἢ μηκέτι εἶναι. ὥστε φιλοσοφητέον καὶ νέω καὶ γέροντι, τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δ' ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ἦ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων. μελετᾷν οὖν χρή τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴ περ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπουσίας δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν.

123 "Ἄ δέ σοι συνεχῶς παρήγγελλον, ταῦτα καὶ πράττε καὶ μελέτα, στοιχεῖα τοῦ καλῶς ζῆν ταῦτ' εἶναι διαλαμβάνων. πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶον ἀφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων, ὡς ἡ κοινὴ τοῦ θεοῦ νόησις ὑπεγράφη, μηθὲν μήτε τῆς ἀφθαρσίας ἀλλότριον μήτε τῆς μακαριότητος ἀνοίκειον αὐτῷ πρόσαπτε· πᾶν δὲ τὸ φυλάττειν αὐτοῦ δυνάμενον τὴν μετὰ ἀφθαρσίας μακαριότητα περὶ αὐτὸν δόξαζε. θεοὶ μὲν γὰρ εἰσὶν· ἐναργὴς γὰρ αὐτῶν ἐστὶν ἡ γνώσις. οἴους δ' αὐτοὺς <οἱ> πολλοὶ νομίζουσιν οὐκ εἰσὶν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἴους νομίζουσιν. ἀσεβὴς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας 124 θεοῖς προσάπτων. οὐ γὰρ προλήψεις εἰσὶν ἀλλ' ὑπολήψεις ψευδεῖς αἱ τῶν πολλῶν ὑπὲρ θεῶν ἀποφάσεις· ἔνθεν αἱ μέγιστα βλάβαι τε τοῖς κακοῖς ἐκ θεῶν ἐπάγονται καὶ ὠφέλειαι <τοῖς ἀγαθοῖς>. ταῖς γὰρ ἰδίαις οἰκειούμενοι διὰ παντὸς ἀρεταῖς τοὺς ὁμοίους ἀποδέχονται, πᾶν τὸ μὴ τοιοῦτον ὡς ἀλλότριον νομίζοντες.

"Συνέθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηθὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον· ἐπεὶ πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν αἰσθήσει· στέρησις δὲ ἐστὶν αἰσθήσεως ὁ θάνατος. ὅθεν γνώσις ὀρθὴ τοῦ μηθὲν εἶναι πρὸς ἡμᾶς τὸν θάνατον ἀπολαυστὸν ποιεῖ τὸ τῆς ζωῆς θνητόν, οὐκ ἀπειρον προστιθεῖσα χρόνον ἀλλὰ τὸν τῆς ἀθανασίας ἀφελο- 125 μένη πόθον. οὐθὲν γὰρ ἐστὶν ἐν τῷ ζῆν δεινὸν τῷ κατειληφότει γνησίως τὸ μηθὲν ὑπάρχειν ἐν τῷ μὴ ζῆν δεινόν· ὥστε μάταιος ὁ λέγων δεδιέναι τὸν θάνατον οὐχ ὅτι λυπήσει παρὼν ἀλλ' ὅτι λυπεῖ μέλλον. ὁ γὰρ παρὸν οὐκ ἐνοχλεῖ προσδοκώμενον κενῶς λυπεῖ. τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδὴ περ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν· ὅταν δ' ὁ θάνατος παρῇ, τότε ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν. οὔτε οὖν πρὸς τοὺς ζῶντάς ἐστιν οὔτε πρὸς τοὺς τετελευτηκότας, ἐπειδὴ περ περὶ οὐς μὲν οὐκ ἐστὶν, οἱ δ' οὐκέτι εἰσὶν. ἀλλ' οἱ πολλοὶ τὸν θάνατον ὅτε,

Ο Επίκουρος χαιρετά τον Μενοικέα.

[122] Ούτε όταν είναι κανείς νέος δεν πρέπει να αναβάλει να φιλοσοφεί ούτε όταν είναι γέρος δεν πρέπει να θεωρεί κοπιαστικό να φιλοσοφεί. Διότι ποτέ δεν είναι ούτε πολύ νωρίς ούτε πολύ αργά, για να φροντίσει την υγεία της ψυχής του. Και αυτός που λέει ότι ο καιρός για να φιλοσοφήσει δεν έχει φτάσει ακόμη ή ότι έχει περάσει ήδη, μοιάζει με εκείνον που λέει, είτε ότι δεν έχει έλθει ακόμα ο καιρός για την ευδαιμονία, είτε ότι δεν υπάρχει πλέον καιρός γι' αυτήν. Συνεπώς, πρέπει και ο νέος και ο γέρος να φιλοσοφούν, ο μὲν ένας, καθώς γερνάει για να παραμένει νέος ανάμεσα στα αγαθά χάρη στα ευχάριστα γεγονότα του παρελθόντος, ο δε άλλος αν και νέος, για να μη φοβάται σαν γέρος το μέλλον. Πρέπει, επομένως, να στοχαζόμαστε τα πράγματα που φέρνουν την ευδαιμονία, επειδή όταν την κατέχουμε, έχουμε τα πάντα, ενώ όταν αυτή λείπει, κάνουμε τα πάντα για να την αποκτήσουμε. [123] Τα πράγματα μάλιστα που συνεχώς σου συνιστούσα, να τα πράττεις και να τα στοχάζεσαι θεωρώντας ότι αυτά είναι βασικές αρχές της ευτυχισμένης ζωής(τοῦ καλῶς ζῆν). Πρώτα απ' όλα πιστεύοντας ότι ο θεός είναι ον ζωντανό αθάνατο και μακάριο, σύμφωνα με την κοινή παράσταση του θεού που έχει αποτυπωθεί στον νου των ανθρώπων, να μην αποδίδεις ποτέ σ' αυτόν τίποτα που θα ήταν ξένο προς την αφθαρσία του, ούτε αταίριαστο προς την μακαριότητά του. Αλλά να πιστεύεις πάντοτε γι αυτόν κάθε τι που είναι ικανό να διαφυλάξει την αφθαρσία και την μακαριότητά του. Διότι οι θεοί υπάρχουν, επειδή η γνώση που έχουμε γι' αυτούς είναι ολοφάνερη. Αλλά δεν είναι οι θεοί όπως τους πιστεύει ο πολὺς κόσμος. Διότι δεν κρατά ακέραιη την αρχική παράσταση για τους θεούς. Και ασεβής δεν είναι αυτός που δεν αποδέχεται τους θεούς των πολλών ανθρώπων [124] αλλά αυτός που αποδίδει στους θεούς αυτά που οι πολλοί πιστεύουν γι' αυτούς. Επειδή αυτά τα οποία φρονούν οι πολλοί άνθρωποι για τους θεούς δεν είναι αντιλήψεις αλλά ψεύτικες δοξασίες. Σύμφωνα με αυτές τις ψεύτικες δοξασίες και οι μεγαλύτερες συμφορές για τους κακούς και οι ωφέλειες για τους καλούς προέρχονται από τους θεούς, επειδή το πλήθος, εντελώς εξοικειωμένο με την ιδιαίτερη έννοια που έχει για την αρετή, δεν αποδέχεται παρά μόνο τους θεούς που είναι σύμφωνοι με αυτή την αρετή, αλλά θεωρεί ξένο κάθε τι που είναι διαφορετικό. Να συνηθίζεις να θεωρείς ότι ο θάνατος είναι ένα τίποτα για μας, γιατί κάθε καλό και κάθε κακό βρίσκεται στην αίσθηση και ο θάνατος είναι η στέρηση της αίσθησης. Έτσι, η επίγνωση ότι ο θάνατος είναι ένα τίποτα για μας κάνει απολαυστική την θνητή ζωή μας, όχι επειδή προσθέτει άπειρο [125] χρόνο σ' αυτήν, αλλά γιατί αφαιρεί τον πόθο της αθανασίας. Γιατί τίποτα δεν είναι φοβερό στην ζωή για όποιον έχει πραγματικά κατανοήσει ότι τίποτα φοβερό δεν υπάρχει στο να μη ζει κανείς. Είναι ανόητος λοιπόν αυτός που λέει ότι φοβάται τον θάνατο, όχι γιατί θα υποφέρει όταν έρθει, αλλά διότι τον θλίβει η προσμονή του. Διότι άδικα λυπάται κανείς προσμένοντας ένα πράγμα που δεν ενοχλεί όταν είναι παρόν. Έτσι λοιπόν το πιο φρικτό από τα κακά, ο θάνατος, δεν είναι τίποτα για μας, επειδή ακριβώς όταν εμείς υπάρχουμε ο θάνατος δεν υπάρχει, όταν δε ο θάνατος έρθει τότε εμείς δεν υπάρχουμε. Ο θάνατος λοιπόν δεν υπάρχει ούτε για τους ζωντανούς ούτε για τους νεκρούς, επειδή δεν έχει σχέση με τους πρώτους, ενώ οι τελευταίοι δεν υπάρχουν πλέον.

μὲν ὡς μέγιστον τῶν κακῶν φεύγουσιν, ὅτε δὲ ὡς ἀνάπαυσιν τῶν
 126 ἐν τῷ ζῆν <κακῶν αἰροῦνται. ὁ δὲ σοφὸς οὔτε παραιτεῖται τὸ ζῆν> οὔτε
 φοβεῖται τὸ μὴ ζῆν· οὔτε γὰρ αὐτῷ προσίσταται τὸ ζῆν οὔτε δοξάζεται κακὸν
 εἶναι τι τὸ μὴ ζῆν. ὥσπερ δὲ τὸ σιτίον οὐ τὸ πλεῖον πάντως ἀλλὰ τὸ ἥδιστον
 αἰρεῖται, οὕτω καὶ χρόνον οὐ τὸν μήκιστον ἀλλὰ τὸν ἥδιστον καρπίζειται. ὁ δὲ
 παραγγέλλων τὸν μὲν νέον καλῶς ζῆν, τὸν δὲ γέροντα καλῶς καταστρέφειν
 εὐήθης ἐστὶν οὐ μόνον διὰ τὸ τῆς ζωῆς ἀσπαστόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τὴν αὐτὴν
 εἶναι μελέτην τοῦ καλῶς ζῆν καὶ τοῦ καλῶς ἀποθνήσκειν. πολὺ δὲ χεῖρων καὶ ὁ
 λέγων (Thgn. 425, 427) καλὸν μὲν μὴ φῦναι, φύντα δ' ὅπως ὠκίστα πύλας
 Αἴδαο περῆσαι.

127 εἰ μὲν γὰρ πεποισθὼς τοῦτό φησι, πῶς οὐκ ἀπέρχεται ἐκ τοῦ ζῆν; ἐν ἐτοίμῳ
 γὰρ αὐτῷ τοῦτ' ἔστιν, εἴπερ ἦν βεβουλευμένον αὐτῷ βεβαίως· εἰ δὲ
 μωκῶμενος, μάταιος ἐν τοῖς οὐκ ἐπιδεχομένοις.

"Μνημονευτέον δὲ ὡς τὸ μέλλον οὔτε ἡμέτερον οὔτε πάντως οὐχ ἡμέτερον, ἵνα
 μήτε πάντως προσμένωμεν ὡς ἐσόμενον μήτε ἀπελπίζωμεν ὡς πάντως οὐκ
 ἐσόμενον.

"Ἀναλογιστέον δὲ ὡς τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσι φυσικαί, αἱ δὲ κεναί. καὶ τῶν
 φυσικῶν αἱ μὲν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ μόνον· τῶν δ' ἀναγκαίων αἱ μὲν πρὸς
 εὐδαιμονίαν εἰσὶν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ

128 πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἀσχησίαν, αἱ δὲ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν. τούτων γὰρ
 ἀπλανὴς θεωρία πᾶσαν αἵρεσιν καὶ φυγὴν ἐπανάγειν οἶδεν ἐπὶ τὴν τοῦ σώμα-
 τος ὑγίειαν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, ἐπεὶ τοῦτο τοῦ μακαρίως ζῆν ἐστι
 τέλος. τούτου γὰρ χάριν πάντα πράττομεν, ὅπως μήτε ἀλγῶμεν μήτε ταρ-
 βῶμεν· ὅταν δ' ἅπαξ τοῦτο περὶ ἡμᾶς γένηται, λύεται πᾶς ὁ τῆς ψυχῆς χειμῶν,
 οὐκ ἔχοντος τοῦ ζώου βαδίζειν ὡς πρὸς ἐνδέον τι καὶ ζητεῖν ἕτερον ὧς τὸ τῆς
 ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἀγαθὸν συμπληρώσεται. τότε γὰρ ἡδονῆς χρεῖαν ἔχο-
 μεν ὅταν ἐκ τοῦ μὴ παρεῖναι τὴν ἡδονὴν ἀλγῶμεν· <ὅταν δὲ μὴ ἀλγῶμεν,>
 οὐκέτι τῆς ἡδονῆς δεόμεθα. καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν
 εἶναι τοῦ μακα-

129 ρίως ζῆν· ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν, καὶ ἀπὸ τα-
 ῦτης καταρχόμεθα πάσης αἰρέσεως καὶ φυγῆς καὶ ἐπὶ ταύτην καταντῶμεν ὡς
 κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθὸν κρίνοντες. καὶ ἐπεὶ πρῶτον ἀγαθὸν τοῦτο καὶ
 σύμφυτον, διὰ τοῦτο καὶ οὐ πᾶσαν ἡδονὴν αἰρούμεθα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε πολλὰς
 ἡδονὰς ὑπερβαίνομεν, ὅταν πλεῖον ἡμῖν τὸ δυσχερὲς ἐκ τούτων ἔπηται· καὶ
 πολλὰς ἀλγηδόνας ἡδονῶν κρείττους νομίζομεν, ἐπειδὴν μείζων ἡμῖν ἡδονὴ
 παρακολουθεῖ πολὺν χρόνον ὑπομείνασι τὰς ἀλγηδόνας.

Αλλά οι πολλοί άλλοτε αποφεύγουν τον θάνατο ως το χειρότερο από τα κακά, [126] άλλοτε τον επιλέγουν ως ανάπαυση από τα δεινά της ζωής. Αντίθετα, ο σοφός ούτε την ζωή περιφρονεί και ούτε φοβάται να μη ζει, επειδή ούτε η ζωή είναι βάρος γι' αυτόν και ούτε θεωρεί ότι είναι κακό το να μη ζει. Όπως ακριβώς δεν προτιμά πάντοτε το περισσότερο αλλά το πιο ευχάριστο φαγητό, έτσι και με τον χρόνο της ζωής του δεν απολαμβάνει τον περισσότερο αλλά τον πιο ευχάριστο. Και αυτός που συμβουλεύει τον μεν νέο να ζει καλά, τον δε γέρο να τελειώσει καλά την ζωή του, είναι ανόητος όχι μόνο επειδή η ζωή είναι όμορφη (για το γέρο), αλλά και επειδή η φροντίδα να ζει κανείς καλά και να πεθάνει καλά είναι ένα και το αυτό. Μάλιστα πολύ χειρότερος είναι αυτός που λέει ότι καλό είναι να μη γεννηθεί κανείς «και όταν γεννηθεί, να περάσει όσο πιο γρήγορα τις πύλες του Άδη».

[127] Αν μεν το λέει επειδή το πιστεύει, γιατί δεν εγκαταλείπει την ζωή; Πράγματι είναι κάτι που είναι πάντα στην ευχέρειά του, εάν ο θάνατος είναι σταθερή του επιθυμία. Αν όμως αστείευεται, δείχνει ελαφρότητα σε θέματα που δεν σηκώνουν αστεία. Πρέπει να θυμάσαι ότι το μέλλον δεν είναι ούτε εντελώς δικό μας ούτε εντελώς πέρα από μας, ώστε μήτε να περιμένουμε ότι σίγουρα θα έλθει ούτε πάλι να απελπιζόμαστε ότι οπωσδήποτε δεν θα έρθει. Πρέπει επίσης να αναλογιστείς ότι από τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές και άλλες είναι μάταιες και από τις φυσικές άλλες είναι αναγκαίες και άλλες μόνο φυσικές. Από δε τις αναγκαίες επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες για την ευδαιμονία, άλλες για να είναι [128] ανενόχλητο το σώμα, και άλλες για την ίδια την ζωή.

Και πράγματι, μία αλάνθαστη θεώρηση των επιθυμιών πρέπει να ανάγει κάθε προτίμηση και κάθε αποφυγή στην υγεία του σώματος και την αταραξία της ψυχής, επειδή εκεί βρίσκεται ο τελικός σκοπός της μακάριας ζωής. Επειδή κάνουμε τα πάντα για να αποφύγουμε τον σωματικό πόνο και την ταραχή της ψυχής. Και από την στιγμή που το επιτύχουμε σταματά κάθε ψυχική ταραχή, επειδή το ζωντανό ον δεν χρειάζεται πλέον να κινηθεί προς κάτι που του λείπει, ούτε να αναζητήσει κάτι άλλο για να συμπληρώσει το καλό της ψυχής και του σώματος. Διότι τότε χρειαζόμαστε την ηδονή, όταν πονούμε εξ' αιτίας της απουσίας της και όταν δεν πονούμε δεν χρειαζόμαστε καθόλου την ηδονή. Και για τούτο λέμε ότι η ηδονή είναι αρχή και σκοπός της [129] μακάριας ζωής. Γιατί έχουμε διαγνώσει ότι η ηδονή είναι το πρωταρχικό και σύμφυτο αγαθό μέσα μας, και ότι με αυτήν ως αφετηρία διαλέγουμε τι θα πράξουμε και τι θα αποφύγουμε, και ότι σε αυτήν καταλήγουμε πάλι, όταν αποτιμάμε κάθε αγαθό με γνώμονα αυτό που αισθανόμαστε. Και ακριβώς επειδή η ηδονή είναι το πρωταρχικό και σύμφυτο αγαθό μέσα μας, δεν επιλέγουμε κάθε ηδονή, αλλά υπάρχουν περιπτώσεις όπου προσπερνάμε πολλές ηδονές, όταν εξαιτίας τους προκύπτουν για μας μεγαλύτερες ενοχλήσεις.

πᾶσα οὖν ἡδονὴ διὰ τὸ φύσιν ἔχειν οἰκείαν ἀγαθόν, οὐ πᾶσα μέντοι αἰρετή· καθά περ καὶ ἀλγηδὼν πᾶσα κακόν, οὐ πᾶσα δὲ αἰεὶ

130 φευκτὴ πεφυκυῖα. τῇ μέντοι συμμετρήσει καὶ συμφερόντων καὶ ἀσυμφόρων βλέψει ταῦτα πάντα κρίνειν καθήκει· χρώμεθα γὰρ τῷ μὲν ἀγαθῷ κατὰ τινὰς χρόνους ὡς κακῷ, τῷ δὲ κακῷ τοῦμ-

παλιν ὡς ἀγαθῷ. καὶ τὴν αὐτάρκειαν δὲ ἀγαθὸν μέγα νομίζομεν, οὐχ ἵνα πάντως τοῖς ὀλίγοις χρώμεθα, ἀλλ' ὅπως ἐὰν μὴ ἔχωμεν τὰ πολλά, τοῖς ὀλίγοις χρώμεθα, πεπεισμένοι γνησίως ὅτι ἥδιστα πολυτελείας ἀπολαύουσιν οἱ ἥκιστα ταύτης δεόμενοι, καὶ ὅτι τὸ μὲν φυσικὸν πᾶν εὐπόριστόν ἐστι, τὸ δὲ κενὸν δυσπόριστον. οἳ τε λιτοὶ χυλοὶ ἴσῃ πολυτελεῖ διαίτῃ τὴν ἡδονὴν ἐπι- 131 φέρουσιν ὅταν ἅπαν τὸ ἀλγοῦν κατ' ἔνδειαν ἐξαιρεθῇ· καὶ μᾶζα καὶ ὕδωρ τὴν ἀκροτάτην ἀποδίδωσιν ἡδονὴν ἐπειδὴ ἐνδέων τις αὐτὰ προσενέγκηται. τὸ συνεθίζειν οὖν ἐν ταῖς ἀπλαῖς καὶ οὐ πολυτελέσι διαίταις καὶ ὑγιείας ἐστὶ συμπληρωτικὸν καὶ πρὸς τὰς ἀναγκαίας τοῦ βίου χρήσεις ἄοκνον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῖς πολυτελέσιν ἐκ διαλειμμάτων προσερχομένους κρεῖττον ἡμᾶς διατίθῃσι καὶ πρὸς τὴν τύχην ἀφόβους παρασκευάζει.

“Ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὡς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μήτε ταράττεσθαι 132 κατὰ ψυχὴν. οὐ γὰρ πότοι καὶ κῶμοι συνείροντες οὐδ' ἀπολαύσεις παίδων καὶ γυναικῶν οὐδ' ἰχθύων καὶ τῶν ἄλλων ὅσα φέρει πολυτελὴς τράπεζα τὸν ἡδὺν γεννᾷ βίον, ἀλλὰ νήφων λογισμὸς καὶ τὰς αἰτίας ἐξερευνῶν πάσης αἰρέσεως καὶ φυγῆς καὶ τὰς δόξας ἐξελαύνων ἐξ ὧν πλεῖστος τὰς ψυχὰς καταλαμβάνει θόρυβος. τούτων δὲ πάντων ἀρχὴ καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν φρόνησις· διὸ καὶ φιλοσοφίας τιμιώτερον ὑπάρχει φρόνησις, ἐξ ἧς αἰλοῖται πᾶσαι πεφύκασιν ἀρεταί, διδάσκουσα ὡς οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως, <οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως> ἄνευ τοῦ ἡδέως· συμπεφύκασι γὰρ αἱ ἀρεταὶ τῷ ζῆν ἡδέως, καὶ τὸ ζῆν ἡδέως τούτων ἐστὶν ἀχώριστον.

133 “Ἐπεὶ τίνα νομίζεις εἶναι κρεῖττονα τοῦ καὶ περὶ θεῶν ὅσια δοξάζοντος καὶ περὶ θανάτου διὰ παντὸς ἀφόβως ἔχοντος καὶ τὸ τῆς φύσεως ἐπιλελογισμένου τέλος, καὶ τὸ μὲν τῶν ἀγαθῶν πέρας ὡς ἔστιν εὐσυμπλήρωτόν τε καὶ εὐπόριστον διαλαμβάνοντος, τὸ δὲ τῶν κακῶν ὡς ἢ χρόνους ἢ πόνους ἔχει βραχεῖς,

Και υπάρχουν πόνοι που τους θεωρούμε προτιμότερους από τις ηδονές, εφόσον η ηδονή που ακολουθεί είναι για μας μεγαλύτερη, όταν για πολύ χρόνο υπομένουμε τους πόνους. Κάθε λοιπόν ηδονή, από μόνη της και από την ίδια της την φύση είναι κάτι καλό, εντούτοις δεν επιλέγουμε κάθε ηδονή, καθ' όμοιο τρόπο, κάθε πόνος είναι κάτι κακό, και παρόλα αυτά [130] κάθε πόνος δεν πρέπει πάντοτε ν'αποφεύγεται. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να εξετάζουμε και να υπολογίζουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα, πριν να κρίνουμε την αξία κάθε ηδονής και κάθε πόνου, γιατί χρησιμοποιούμε, σε ορισμένες περιπτώσεις, το αγαθό ως κακό, και το κακό, με τη σειρά του, ως αγαθό. Και θεωρούμε την αυτάρκεια μεγάλο αγαθό, όχι για να χρησιμοποιούμε τα λίγα, αλλά για να αρκούμαστε στα λίγα όταν δεν έχουμε τα πολλά, έχοντας την πεποίθηση ότι απολαμβάνουν πολύ ευχάριστα την πολυτέλεια αυτοί που την χρειάζονται λιγότερο, και ότι κάθε τι που είναι φυσικό αποκτιέται εύκολα, ενώ κάθε τι που είναι μάταιο αποκτιέται δύσκολα, και οι λιτές τροφές προσφέρουν ίση ηδονή με τα πολυτελή γεύματα, όταν [131] εξαλείφουν τελείως όλο τον πόνο που προέρχεται από την έλλειψη, και το ψωμί και το νερό προκαλούν την πιο δυνατή ηδονή σ' αυτόν που τα γεύεται αφού έχει νοιώσει την ανάγκη τους. Το να συνηθίζει λοιπόν κανείς στην απλή διατροφή και όχι στην πολυτελή διατροφή, και εξασφαλίζει την υγεία και κάνει τον άνθρωπο ακούραστο στις αναγκαίες ενασχολήσεις της ζωής του και μας κάνει να νοιώθουμε πιο ευχάριστα όταν, κατά διαστήματα, πηγαίνουμε σε πολυτελή γεύματα, και μας προετοιμάζει να μην φοβόμαστε τις εναλλαγές της τύχης. Όταν λοιπόν λέμε ότι η ηδονή είναι ο τελικός σκοπός της ζωής, δεν εννοούμε τις ηδονές των ασώτων και αυτές που συνίστανται στην αισθησιακή απόλαυση, όπως νομίζουν μερικοί από άγνοια και επειδή διαφωνούν με εμάς ή είναι κακώς πληροφορημένοι, αλλά εννοούμε να μην πονά το σώμα και να μην ταρασσεται η ψυχή.

[132] Γιατί την ευχάριστη ζωή, δεν την γεννούν τα ποτά και οι συνεχείς διασκέδασεις, ούτε οι απολαύσεις αγοριών και γυναικών, ούτε ψαριών και των άλλων εδεσμάτων που προσφέρουν τα πολυτελή τραπέζια, αλλά ο νηφάλιος λογισμός, που ερευνά τις αιτίες για κάθε προτίμηση ή αποφυγή και δίδωχνει τις δοξασίες από τις οποίες προέρχεται η μεγαλύτερη ταραχή που καταλαμβάνει τις ψυχές μας. Αρχή λοιπόν για όλα αυτά και το μέγιστο αγαθό είναι η φρόνηση. Γι αυτό είναι πολυτιμότερη από την φιλοσοφία η φρόνηση, από την οποία απορρέουν όλες οι άλλες αρετές, και είναι αυτή που διδάσκει ότι δεν είναι δυνατόν να ζει κανείς ευχάριστα αν η ζωή του δεν έχει φρόνηση ομορφιά και δικαιοσύνη και ούτε πάλι μπορεί να έχει η ζωή του φρόνηση ομορφιά και δικαιοσύνη αν δεν έχει ευχαρίστηση. Γιατί οι αρετές έχουν την ίδια φύση με την ευχάριστη ζωή, και η ευχάριστη ζωή δεν ξεχωρίζει από αυτές.

[133] Γιατί ποιόν θεωρείς άραγε καλύτερο από εκείνον τον άνθρωπο ο οποίος και για τους θεούς έχει γνώμες που τις χαρακτηρίζει ο σεβασμός και που στέκεται παντοτινά άφοβος απέναντι στο θάνατο και που έχει κατανοήσει το σκοπό της φύσης και που έχει αντιληφθεί ότι το μεν υπέρτατο αγαθό εύκολα προσεγγίζεται και εύκολα αποκτάται, το δε υπέρτατο κακό είτε έχει σύντομη διάρκεια είτε λίγους πόνους;

τὴν δὲ ὑπὸ τινων δεσπότην εἰσαγομένην πάντων ἐγγελῶντος <εἰμαρμένην καὶ μᾶλλον ἢ μὲν κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι λέγοντος>, ἃ δὲ ἀπὸ τύχης, ἃ δὲ παρ' ἡμᾶς διὰ τὸ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνυπεύθυνον εἶναι, τὴν δὲ τύχην ἄστατον ὁρᾶν, τὸ δὲ παρ' ἡμᾶς ἀδέσποτον ᾧ

134 καὶ τὸ μεμπτὸν καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκεν (ἐπεὶ κρεῖττον ἦν τῷ περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἰμαρμένη δουλεύειν· ὁ μὲν γὰρ ἐλπίδα παραιτήσεως ὑπογράφει θεῶν διὰ τιμῆς, ἡ δὲ ἀπαραίτητον ἔχει τὴν ἀνάγκην), τὴν δὲ τύχην οὔτε θεὸν ὥς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν ὑπολαμβάνοντος (οὐ-θὲν γὰρ ἀτάκτως θεῷ πράττεται) οὔτε ἀβέβαιον αἰτίαν (<οὐκ> οἶεται μὲν γὰρ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἐκ ταύτης πρὸς τὸ μακαρίως ζῆν ἀνθρώποις δίδοσθαι, ἀρχὰς μέντοι μεγάλων ἀγαθῶν ἢ κακῶν ὑπὸ ταύτης

135 χορηγεῖσθαι), κρεῖττον εἶναι νομίζοντος εὐλογίστως ἀτυχεῖν ἢ ἀλογίστως εὐτυχεῖν· βέλτιον γὰρ ἐν ταῖς πράξεσι τὸ καλῶς κριθὲν <μὴ> ὀρθωθῆναι διὰ ταύτην.

"Ταῦτα οὖν καὶ τὰ τούτοις συγγενῇ μελέτα πρὸς σεαυτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς πρὸς <τε> τὸν ὅμοιον σεαυτῷ, καὶ οὐδέποτε οὔθ' ὕπαρ οὔτ' ὄναρ διαταραχθήσῃ, ζήσεις δὲ ὥς θεὸς ἐν ἀνθρώποις. οὐθὲν γὰρ ἔοικε θνητῷ ζῶν ζῶν ἄνθρωπος ἐν ἀθανάτοις ἀγαθοῖς.

Και περιγελά το πεπρωμένο, που κάποιοι το παρουσιάζουν σαν απόλυτο κυρίαρχο των πάντων, λέγοντας μάλλον ότι από τα πράγματα κάποια γίνονται από ανάγκη κάποια άλλα από τύχη και κάποια άλλα τέλος από την δική μας βούληση. Γιατί η μεν ανάγκη δεν υπόκειται σε ευθύνη, η τύχη από την άλλη μεριά είναι άστατη, αλλά η ελευθερία μας δεν εξουσιάζεται από κανέναν άλλον [134] και φυσικά επιδέχεται τον ψόγο όσο και τον έπαινο. Επειδή είναι προτιμότερο να ακολουθούμε τον μύθο για τους θεούς, παρά να υποδουλωνόμαστε στο πεπρωμένο των φυσικών φιλοσόφων, γιατί ο μύθος μας δίνει την ελπίδα να κάμψουμε τους θεούς τιμώντας τους, ενώ η αναγκαιότητα είναι αμείλικτη. Την τύχη όμως ούτε θεό την θεωρεί, όπως πιστεύουν οι πολλοί άνθρωποι - αφού τίποτα δεν γίνεται από τον θεό χωρίς τάξη - ούτε πάλι την θεωρεί ως αβέβαιη αιτία, δεν πιστεύει ότι από την τύχη δίνεται το καλό ή το κακό στους ανθρώπους για μια ευτυχισμένη ζωή, αλλά όμως παρέχει την ευκαιρία και την αρχή για μεγάλα καλά ή μεγάλα δεινά. [135] Πιστεύει τελικά ότι είναι καλύτερα να ατυχήσει σε κάτι που σκέφτηκε σωστά, παρά να ευτυχήσει χωρίς να έχει συλλογισθεί, γιατί είναι καλύτερο, στις ανθρώπινες πράξεις, να αποτύχει εκείνο που επιλέχθηκε σωστά, παρά να επιτύχει από ευνοϊκή τύχη εκείνο που κακώς επιλέχθηκε. Αυτά λοιπόν και όλα όσα σχετίζονται με αυτά, να συλλογίζεσαι μέρα και νύχτα, μόνος σου και με κάποιον όμοιό σου και ποτέ δεν θα ταραχθείς ούτε στον ξύπνιο σου ούτε στον ύπνο σου, αλλά θα ζήσεις σαν θεός ανάμεσα σε ανθρώπους. Γιατί δεν μοιάζει καθόλου με θνητό πλάσμα ένας άνθρωπος που ζει ανάμεσα σε αθάνατα αγαθά.

Επιστολή Επικούρου προς Ηρόδοτο ή "Περί φύσεως"

Πρώτη δημοσίευση στο www.epicuros.gr

Η επιστολή του Επικούρου προς Ηρόδοτο περιλαμβάνεται στο έργο «*Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων και των εκάστη αιρέσει αρεσκόντων εν επιτόμω συναγωγή*», του Διογένη Λαέρτιου, ιστοριογράφου των φιλοσόφων της αρχαιότητας. Οι ερευνητές έχουν χρονολογήσει τη συγγραφή του έργου του, τον 3ο αι. μ.Χ.Χ. Η επιστολή αποτελεί την φιλοσοφική επιτομή του Επικούρου "περί φύσεως".

Ακολουθεί το κείμενο με απόδοση στα νέα ελληνικά από τον Λεωνίδα Α.Αλεξανδρίδη, μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "ΚΗΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ".

Η πρώτη δημοσίευση έγινε στο www.epicuros.gr τον Μάιο του 2014 της σύγχρονης χρονολόγησης, δύο χιλιάδες τριακόσια είκοσι έτη μετά την ίδρυση του Κήπου του Επικούρου.

Το 2017 ακολούθησε βελτιωμένη έκδοση του κειμένου συνοδευόμενη με αναλυτικά σχόλια που υπάρχουν στην ιστοσελίδα www.epicuros.gr.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ, Παρ.35-37

1. Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ, παρ.37,38

2. ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΤΟΥ, παρ.38-45

Α. Πράγματα μη αντιληπτά με τις αισθήσεις: οι τρεις αρχές, παρ.38-39

Β. Σώματα και χώρος, παρ.39-41

Γ. Απειρία του Σύμπαντος, παρ.41,42

Δ. Διαφορές στο σχήμα των ατόμων, παρ.42,43

Ε. Κίνηση των ατόμων, παρ.43-45

ΣΤ. Άπειρος αριθμός κόσμων, παρ.45

3. ΑΙΣΘΗΤΗΡΙΑΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ, παρ. 46-53

Α. Όραση μέσω των «εικόνων», παρ.46-52

Β. Ακοή, παρ.52, 53

Γ. Όσφρηση, παρ.53

4. ΤΑ ΑΤΟΜΑ, ΟΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ, ΤΑ ΜΕΡΗ Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥΣ, παρ.54-62

Α. Ιδιότητες του ατόμου, παρ.54,55,56

Β. Μέρη του ατόμου, παρ.56-60

Γ. Κινήσεις των ατόμων, παρ.61,62

5. Η ΨΥΧΗ, Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ, παρ.63-68

6. ΜΟΝΙΜΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΔΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ, παρ.68-73

7. ΚΟΣΜΟΙ, Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥΣ, Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥΣ, ΤΟ ΣΧΗΜΑ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥΣ, 73-74

8. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, παρ.75-76

9. ΟΥΡΑΝΙΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ, παρ.76-80

10. ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΓΑΛΗΝΗ, παρ. 81-83

""Επίκουρος Ἡροδότῳ χαίρειν.

35 "Τοῖς μὴ δυναμένοις, ὧ Ἡρόδοτε, ἕκαστα τῶν περὶ φύσεως ἀναγεγραμμένων ἡμῖν ἐξακριβοῦν μηδὲ τὰς μείζους τῶν συντεταγμένων βίβλους διαθρεῖν ἐπιτομὴν τῆς ὅλης πραγματείας εἰς τὸ κατασχεῖν τῶν ὀλοσχερωτάτων γε δοξῶν τὴν μνήμην ἱκανῶς αὐτὸς παρεσκεύασα, ἵνα παρ' ἐκάστους τῶν καιρῶν ἐν τοῖς κυριωτάτοις βοηθεῖν αὐτοῖς δύνωνται, καθ' ὅσον ἂν ἐφάπτωνται τῆς περὶ φύσεως θεωρίας. καὶ τοὺς προβεβηκότας δὲ ἱκανῶς ἐν τῇ τῶν ὅλων ἐπιβλέψει τὸν τύπον τῆς ὅλης πραγματείας τὸν κατεστοιχειωμένον δεῖ μνημονεύειν· τῆς γὰρ ἀθρόας ἐπιβολῆς πυκνὸν δεόμεθα, τῆς δὲ κατὰ μέρος οὐχ ὁμοίως.

36 "Βαδιστέον μὲν οὖν καὶ ἐπ' ἐκεῖνα συνεχῶς, ἐν <δὲ> τῇ μνήμῃ τὸ τοσοῦτο ποιητέον ἅφ' οὗ ἢ τε κυριωτάτῃ ἐπιβολῇ ἐπὶ τὰ πράγματα ἔσται καὶ δὴ καὶ τὸ κατὰ μέρος ἀκριβώμα πᾶν ἐξευρήσεται, τῶν ὀλοσχερωτάτων τύπων εὖ περιειλημμένων καὶ μνημονευομένων· ἐπεὶ καὶ τοῦ τετελεσιουργημένου τοῦτο κυριώτατον τοῦ παντὸς ἀκριβώματος γίνεται, τὸ ταῖς ἐπιβολαῖς ὀξέως δύνασθαι χρῆσθαι, ἐκάστων πρὸς ἀπλᾶ στοιχειώματα καὶ φωνὰς συναγομένων. οὐ γὰρ οἷόν τε τὸ πύκνωμα τῆς συνεχοῦς τῶν ὅλων περιοδείας εἰδέναι μὴ δυνάμενον διὰ βραχεῶν φωνῶν ἅπαν ἐμπεριλαβεῖν ἐν αὐτῷ τὸ καὶ κατὰ μέρος ἂν ἐξακριβωθέν.

37 ""Ὅθεν δὴ πᾶσι χρησίμης οὔσης τοῖς ὠκειωμένοις φυσιολογία τῆς τοιαύτης ὁδοῦ, παρεγγυῶν τὸ συνεχὲς ἐνέργημα ἐν φυσιολογία καὶ τοιούτῳ μάλιστα ἐγγαληνίζων τῷ βίῳ ἐποίησά σοι καὶ τοιαύτην τινὰ ἐπιτομὴν καὶ στοιχειώσιν τῶν ὅλων δοξῶν. "Πρῶτον μὲν οὖν τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόγγοις, ὧ Ἡρόδοτε, δεῖ εἰληφέναι, ὅπως ἂν τὰ δοξαζόμενα ἢ ζητούμενα ἢ ἀπορούμενα ἔχωμεν εἰς ταῦτα ἀναγαγόντες ἐπικρίνειν, καὶ μὴ ἄκριτα πάντα ἡμῖν ἢ εἰς ἄπειρον ἀποδεικνύουσιν ἢ κενοὺς φθόγγους ἔχωμεν.

38 ἀνάγκη γὰρ τὸ πρῶτον ἐννόημα καθ' ἕκαστον φθόγγον βλέπεσθαι καὶ μὴτὲν ἀποδείξεως προσδεῖσθαι, εἴπερ ἔξομεν τὸ ζητούμενον ἢ ἀπορούμενον καὶ δοξαζόμενον ἐφ' ὃ ἀνάξομεν.

""Ἐτι τε κατὰ τὰς αἰσθήσεις δεῖ πάντα τηρεῖν καὶ ἀπλῶς τὰς παρούσας ἐπιβολὰς εἴτε διανοίας εἴθ' ὅτου δήποτε τῶν κριτηρίων, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπάρχοντα πάθῃ, ὅπως ἂν καὶ τὸ προσμένον καὶ τὸ ἄδηλον ἔχωμεν οἷς σμειωσόμεθα.

Ο Επίκουρος χαιρετά τον Ηρόδοτο

[35] Για όσους δεν είναι σε θέση, Ηρόδοτε, να μελετήσουν με ακρίβεια όλα όσα έχω γράψει σχετικά με την φύση ούτε να εξετάσουν με προσοχή τα πιο εκτεταμένα βιβλία που έχω συντάξει, ετοίμασα μια επιτομή όλου του συστήματος μου ώστε μέσω αυτής να συγκρατήσουν εύκολα στην μνήμη τους τουλάχιστον τις πιο γενικές αρχές σε κάθε τομέα και να μπορέσουν, στο μέτρο που ασχολούνται επιμελώς με την μελέτη της φύσης, να βοηθηθούν σε κάθε στιγμή στα σημαντικότερα σημεία. Και αυτοί ακόμη που έχουν προχωρήσει αρκετά στην έρευνα των βασικών αρχών πρέπει να έχουν στη μνήμη τους το σχήμα του όλου συστήματος, που εκτίθεται στις κύριες αρχές του, επειδή έχουμε πιο συχνά ανάγκη από μια αντίληψη του συνόλου και όχι στον ίδιο βαθμό από μια αντίληψη των λεπτομερειών.

[36] Πρέπει κατά συνέπεια, να επανερχόμαστε στις βασικές αρχές και να απομονώσουμε συνεχώς όσο είναι αναγκαίο για να έχουμε τη πιο βασική κατανόηση της αλήθειας. Και πράγματι η ακριβής γνώση των λεπτομερειών θα διακριβωθεί πλήρως, εάν οι γενικές αρχές στους διαφόρους τομείς συλλαμβάνονται ολοκληρωτικά και συγκρατούνται στο νου, επειδή ακόμη και στην περίπτωση εκείνου που έχει πλήρως μνηθεί στο σύστημα, το πιο βασικό γνώρισμα σε κάθε ακριβή γνώση είναι η ικανότητα να κάνει ταχεία χρήση της παρατήρησης και της κατανόησης και αυτό μπορεί να γίνεται εάν όλα μπορούν να αναχθούν σε στοιχειώδεις αρχές και τύπους. Διότι δεν είναι δυνατόν για κάποιον να κάνει σύντμηση στο πέρασμα συνεχώς με το νου σε όλο το σύστημα, εάν δεν είναι ικανός περιλάβει στο νου του μέσα από σύντομους τύπους, όλα αυτά που μπορεί να έχουν εκτεθεί με ακρίβεια στις λεπτομέρειες τους.

[37] Καθώς λοιπόν η μέθοδος που έχω περιγράψει είναι χρήσιμη σε όλους αυτούς που ασχολούνται με την έρευνα της φύσης, εγώ που συνιστώ την συνεχή απασχόληση με την έρευνα της φύσης χάρις στην οποία απολαμβάνω στη ζωή μου τέλεια γαλήνη, έχω συγγράψει για σένα άλλη επιτομή σε αυτές τις γραμμές, συνοψίζοντας τα βασικά στοιχεία όλων μου των θεωριών.

Πρώτα, Ηρόδοτε, πρέπει να αντιληφθούμε τις έννοιες που συνδέονται με τις λέξεις, ώστε ανάγοντας σε αυτές τις έννοιες τις γνώμες ή τα προβλήματα της έρευνας ή της σκέψης, να μπορούμε να κρίνουμε και να μη μένουν όλα τα πράγματα αβέβαια για μας και να χανόμαστε σε ατέρμονες ερμηνείες, ή να χρησιμοποιούμε λέξεις κενές νοήματος.

[38] Για το λόγο αυτό είναι αναγκαίο η αρχική νοητική εικόνα που συνδέεται με την κάθε λέξη να είναι φανερή και να μην χρειάζεται καθόλου απόδειξη, εάν βέβαια θέλουμε να έχουμε κάποιο κριτήριο στο οποίο να μπορούμε να ανάγουμε το αντικείμενο της έρευνας ή το θέμα της σκέψης ή τον σχηματισμό της γνώμης. Και επιπλέον πρέπει οπωσδήποτε να κάνουμε τις έρευνες μας σύμφωνα με τις αισθήσεις μας και συγκεκριμένα σύμφωνα με τις άμεσες παραστάσεις που μας δίνουν είτε ο νους είτε οποιοδήποτε άλλο από τα κριτήρια, καθώς επίσης και σύμφωνα με τα συναισθήματα που υπάρχουν μέσα μας, ώστε να μπορούμε με τη βοήθειά τους να βγάζουμε συμπεράσματα γι' αυτά που προσμένουν επιβεβαίωση και γι' αυτά που είναι αφανή.

"Ταῦτα δεῖ διαλαβόντας συνορᾶν ἤδη περὶ τῶν ἀδήλων· πρῶτον μὲν ὅτι οὐθὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. πᾶν γὰρ ἐκ παντὸς

39 ἐγίγνετ' ἂν σπερμάτων γε οὐθὲν προσδεόμενον. καὶ εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα ἂν ἀπωλώλει τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων εἰς ἃ διελύετο. καὶ μὴν καὶ τὸ πᾶν αἰεὶ τοιοῦτον ἦν οἷον νῦν ἐστὶ, καὶ αἰεὶ τοιοῦτον ἔσται. οὐθὲν γὰρ ἐστὶν εἰς ὃ μεταβάλλει. παρὰ γὰρ τὸ πᾶν οὐθὲν ἐστὶν ὃ ἂν εἰσελθὼν εἰς αὐτὸ τὴν μεταβολὴν ποιήσαιτο.

"Ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ ἐπιτομῇ φησι κατ' ἀρχὴν καὶ ἐν τῇ α' Περί φύσεως τὸ πᾶν ἐστὶ <σώματα καὶ κενόν>. σώματα μὲν γὰρ ὡς ἐστὶν, αὐτὴ ἢ αἰσθησις ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ, καθ' ἣν ἀναγκαῖον τὸ ἀδὴλον τῷ λογισμῷ τεκμαίρεσθαι, ὥσπερ

40 προεῖπον τὸ πρόσθεν. εἰ <δὲ> μὴ ἦν ὁ κενὸν καὶ χώραν καὶ ἀναφῇ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν οὐδὲ δι' οὐ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα. παρὰ δὲ ταῦτα οὐθὲν οὐδ' ἐπινοηθῆναι δύναται οὔτε περιληπτικῶς οὔτε ἀναλόγως τοῖς περιληπτοῖς ὡς καθ' ὅλας φύσεις λαμβανόμενα καὶ μὴ ὡς τὰ τούτων συμπτώματα ἢ συμβεβηκότα λεγόμενα.

"Καὶ μὴν καὶ τῶν τοῦτο (fg. 25=77=89 Us.) καὶ ἐν τῇ πρώτῃ Περί φύσεως καὶ τῇ ιδ' καὶ ιε' καὶ τῇ Μεγάλῃ ἐπιτομῇ σωμάτων τὰ μὲν ἐστὶ

41 συγκρίσεις, τὰ δ' ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποίηνται· ταῦτα δὲ ἐστὶν ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, εἴπερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ὄν φθαρῆσεσθαι, ἀλλ' ἰσχύοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων, πλήρη τὴν φύσιν ὄντα, οὐκ ἔχοντα ὅπῃ ἢ ὅπως διαλυθήσεται. Ὡστε τὰς ἀρχὰς ἀτόμους ἀναγκαῖον εἶναι σωμάτων φύσεις. "Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ πᾶν ἄπειρόν ἐστι. τὸ γὰρ πεπερασμένον ἄκρον ἔχει· τὸ δὲ ἄκρον παρ' ἑτερόν τι θεωρεῖται. ὥστε οὐκ ἔχον ἄκρον πέρας οὐκ ἔχει· πέρας δὲ οὐκ ἔχον ἄπειρον ἂν εἴη καὶ οὐ πεπερασμένον. "Καὶ μὴν καὶ τῷ πλήθει τῶν σωμάτων ἄπειρόν ἐστὶ τὸ πᾶν

42 καὶ τῷ μεγέθει τοῦ κενοῦ. εἴ τε γὰρ ἦν τὸ κενὸν ἄπειρον τὰ δὲ σώματα ὠρισμένα, οὐθαμοῦ ἂν ἔμενε τὰ σώματα, ἀλλ' ἐφείρετο κατὰ τὸ ἄπειρον κενὸν διεσπαρμένα, οὐκ ἔχοντα τὰ ὑπερείδοντα καὶ στέλλοντα κατὰ τὰς ἀνακοπὰς· εἴ τε τὸ κενὸν ἦν ὠρισμένον, οὐκ ἂν εἶχε τὰ ἄπειρα σώματα ὅπου ἐνέστη.

Αφού καθορίσαμε αυτά τα σημεία, πρέπει τώρα να εξετάσουμε τα πράγματα που δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτά από τις αισθήσεις. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να πούμε ότι τίποτα δεν γίνεται από το μη ον, διαφορετικά το κάθε τι θα μπορούσε να γίνει από το κάθε τι χωρίς να έχει ανάγκη από κάποιο σπέρμα.

[39] Και πάλι, αν αυτό που εξαφανίζεται καταστρεφόταν στο μη ον, όλα τα πράγματα θα είχαν ήδη χαθεί, δεδομένου ότι αυτά στα οποία θα διαλύονταν δεν θα υπήρχαν. Και όμως το σύμπαν ήταν πάντοτε το ίδιο που είναι τώρα και θα είναι το ίδιο πάντοτε. Πράγματι δεν υπάρχει τίποτα στο οποίο θα μπορεί να μεταβληθεί, επειδή δεν υπάρχει τίποτα έξω από το σύμπαν που θα μπορούσε να εισδύσει και να προκαλέσει την αλλαγή.

Πέραν τούτου [αυτό το λέει στην αρχή της Μεγάλης Επιτομής και στο α' βιβλίο του Περί φύσεως] και το σύμπαν αποτελείται από σώματα και από χώρο. Ότι υπάρχουν τα σώματα, το επιβεβαιώνει η ίδια η αίσθηση στην εμπειρία όλων των ανθρώπων και σύμφωνα με τη μαρτυρία των αισθήσεων είμαστε υποχρεωμένοι να βγάζουμε συμπεράσματα για τα αφανή με το συλλογισμό, όπως έχω αναφέρει πιο πάνω.

[40] Και εάν δεν υπήρχε αυτό που ονομάζουμε κενό και χώρο και ανέγγιχτη φύση, τότε τα σώματα δεν θα είχαν που να σταθούν ούτε που να κινηθούν, ενώ όπως φαίνεται κινούνται. Και πέραν από αυτά τα δύο πράγματα, τα σώματα και το κενό, τίποτα άλλο δεν μπορούμε να διανοηθούμε, ούτε μέσω της άμεσης αντίληψης ούτε σε αναλογία με πράγματα που γίνονται άμεσα αντιληπτά που θα μπορούσε να γίνει αντιληπτό σαν ολοκληρωμένες φυσικές οντότητες και όχι σαν αυτά που ονομάζουν μόνιμες ή παροδικές ιδιότητες των σωμάτων ή του κενού. Και μάλιστα ανάμεσα στα σώματα [αυτό το λέει και στο α' και στο ιδ' και ιε' του Περί φύσεως και στην Μεγάλη Επιτομή] υπάρχουν κάποια που είναι σύνθετα και κάποια άλλα από τα οποία αποτελούνται τα σύνθετα.

[41] Αυτά εδώ, που κάνουν τα σύνθετα, είναι άτμητα και αμετάβλητα, εφόσον δεν θέλουμε όλα τα πράγματα να καταστραφούν στο μη ον, αλλά να παραμείνουν, μετά την διάλυση των συνθέτων, εντελώς ανθεκτικά στοιχεία μιας συμπαγούς φύσης, και να μην μπορούν με κανένα τρόπο να διαλυθούν. Συνεπώς, τα πρωταρχικά στοιχεία είναι κατ' ανάγκην οι άτμητες υλικές οντότητες.

Επιπλέον το σύμπαν είναι άπειρο. Επειδή κάθε τι που είναι περιορισμένο, έχει κάποιο άκρο και αυτό εδώ το άκρο γίνεται αντιληπτό σε σχέση με κάτι άλλο. Έτσι ώστε καθώς δεν έχει άκρο δεν έχει πέρας, αλλά εάν δεν έχει πέρας, είναι άπειρο και δεν είναι περιορισμένο. Το σύμπαν είναι επίσης άπειρο σε σχέση με το πλήθος των σωμάτων και την έκταση του κενού.

[42] Επειδή εάν από τη μια μεριά το κενό ήταν άπειρο και ο αριθμός των σωμάτων πεπερασμένος, τα σώματα δεν θα παρέμεναν πουθενά αλλά θα μεταφέρονταν διασπαρμένα μέσα στον άπειρο κενό, επειδή δεν θα είχαν άλλα σώματα για να τα στηρίξουν και να τα συγκρατήσουν μέσω της σύγκρουσης. Εάν από την άλλη μεριά το κενό ήταν περιορισμένο, τα άπειρα σε αριθμό σώματα δεν θα είχαν χώρο για να σταθούν.

"Πρός τε τούτοις τὰ ἄτομα τῶν σωμάτων καὶ μεστά, ἐξ ὧν καὶ αἱ συγκρίσεις γίνονται καὶ εἰς ἃ διαλύονται, ἀπερίληπτά ἐστι ταῖς διαφοραῖς τῶν σχημάτων· οὐ γὰρ δυνατόν γενέσθαι τὰς τοσαύτας διαφορὰς ἐκ τῶν αὐτῶν σχημάτων περιελημμένων. καὶ καθ' ἑκάστην δὲ σχημάτισιν ἀπλῶς ἄπειροί εἰσιν αἱ ὅμοιαι, ταῖς δὲ διαφοραῖς οὐχ ἀπλῶς ἄπειροι ἀλλὰ μόνον ἀπερίληπτοι, [οὐδὲ γὰρ φησιν ἐνδοτέρω εἰς ἄπειρον τὴν τομὴν τυγχάνειν. λέγει δέ, ἐπειδὴ αἱ ποιότητες μεταβάλλονται, εἰ μέλλει τις μὴ καὶ τοῖς μεγέθεσιν ἀπλῶς εἰς ἄπειρον αὐτὰς ἐκβάλλειν.]

43 οὐδὲ γὰρ φησιν ἐνδοτέρω εἰς ἄπειρον τὴν τομὴν τυγχάνειν. λέγει δέ, ἐπειδὴ αἱ ποιότητες μεταβάλλονται, εἰ μέλλει τις μὴ καὶ τοῖς μεγέθεσιν ἀπλῶς εἰς ἄπειρον αὐτὰς ἐκβάλλειν.

"Κινοῦνται τε συνεχῶς αἱ ἄτομοι φησὶ δὲ ἐνδοτέρω καὶ ἰσοταχῶς αὐτὰς κινεῖσθαι τοῦ κενοῦ τὴν εἶξιν ὁμοίαν παρεχομένου καὶ τῇ κουφοτάτῃ καὶ τῇ βαρυτάτῃ. τὸν αἰῶνα, καὶ αἱ μὲν εἰς μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων διιστάμεναι, αἱ δὲ αὐτὸν παλμὸν ἴσχουσιν ὅταν τύχωσι τῇ περιπλοκῇ κεκλειμέναι ἢ στεγαζόμεναι παρὰ τῶν πλεκτικῶν.

44 "Ἡ τε γὰρ τοῦ κενοῦ φύσις ἡ διορίζουσα ἑκάστην αὐτὴν τοῦτο παρασκευάζει, τὴν ὑπέρεισιν οὐχ οἷα τε οὔσα ποιεῖσθαι· ἢ τε στερεότης ἢ ὑπάρχουσα αὐταῖς κατὰ τὴν σύγκρουσιν τὸν ἀποπαλμὸν ποιεῖ, ἐφ' ὅπόσον ἂν ἡ περιπλοκὴ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκ τῆς συγκρούσεως διδῷ. ἀρχὴ δὲ τούτων οὐκ ἔστιν, αἰδίων τῶν ἀτόμων οὐσῶν καὶ τοῦ κενοῦ. [φησὶ δ' ἐνδοτέρω μηδὲ ποιότητά τινα περὶ τὰς ἀτόμους εἶναι πλὴν σχήματος καὶ μεγέθους καὶ βάρους· τὸ δὲ χρῶμα (fg. 56 Us.) παρὰ τὴν θέσιν τῶν ἀτόμων ἀλλάττεσθαι ἐν ταῖς Δώδεκα στοιχειώσεσιν φησι. πᾶν τε μέγεθος μὴ εἶναι περὶ αὐτάς· οὐδέποτε γοῦν ἄτομος ὥφθη αἰσθήσει].

45 "Ἡ τοσαύτη δὲ φωνὴ τούτων πάντων μνημονευομένων τὸν ἱκανὸν τύπον ὑποβάλλει <ταῖς περὶ> τῆς τῶν ὄντων φύσεως ἐπινοίαις.

"Ἀλλὰ μὴν καὶ κόσμοι ἄπειροί εἰσιν, οἳ θ' ὅμοιοι τούτῳ καὶ ἀνόμοιοι. αἱ τε γὰρ ἄτομοι ἄπειροι οὔσαι, ὥς ἄρτι ἀπεδείχθη, φέρονται καὶ πορρωτάτῳ. οὐ γὰρ κατανήλωνται αἱ τοιαῦται ἄτομοι ἐξ ὧν ἂν γένοιτο κόσμος ἢ ὑφ' ὧν ἂν ποιηθεῖν, οὔτ' εἰς ἓνα οὔτ' εἰς πεπερασμένους, οὔθ' ὅσοι τοιοῦτοι οὔθ' ὅσοι διάφοροι τούτοις. ὥστε οὐδὲν τὸ ἐμποδοστατήσόν ἐστι πρὸς τὴν ἀπειρίαν τῶν κόσμων.

Επιπλέον τα άτομα και συμπαγή σώματα, από τα οποία σχηματίζονται και τα σύνθετα σώματα και στα οποία αποσυντίθενται, έχουν ασύλληπτη ποικιλία σχημάτων. Επειδή δεν είναι δυνατόν, να προκύψει τέτοια ατελείωτη ποικιλία σωμάτων από τα ίδια σχήματα των ατόμων εάν αυτά είναι σε περιορισμένο αριθμό. Και έτσι τα άτομα από κάθε σχήμα, τα όμοια δηλαδή, είναι άπειρα σε αριθμό, στις διαφορές όμως κατά το σχήμα δεν είναι εντελώς άπειρα, αλλά μόνο ασύλληπτα σε αριθμό.

[Διότι, όπως το λέει πιο κάτω, δεν είναι καθόλου δυνατή η διαίρεση μέχρι το άπειρο, επειδή, λέει, οι ιδιότητες μεταβάλλονται], εάν δεν πρόκειται κανείς να ανάγει τα μεγέθη τους στο άπειρο.

[43] Και τα άτομα κινούνται συνεχώς στην αιωνιότητα, [και πιο κάτω λέει ότι τα άτομα κινούνται με ίση ταχύτητα, καθώς το κενό παρέχει την ταυτόχρονη άφιξη και στο πολύ ελαφρύ και στο πολύ βαρύ], άλλα μεν <πίπτοντας κατευθείαν προς τα κάτω, κάποια άλλα παρεκκλίνοντας, και κάποια αναπηδώντας μετά την σύγκρουσή τους. Και από αυτά τα τελευταία, κάποια απομακρύνονται> σε μεγάλη απόσταση το ένα από το άλλο, ενώ κάποια άλλα ξανά αναπηδούν, και αναπηδούν, κάθε φορά που από τύχη συγκρατούνται από την περιπλοκή τους με άλλα, ή όταν περιβάλλονται από άτομα που έχουν περιπλακεί γύρω τους.

[44] Επειδή από τη μια μεριά η φύση του κενού που διαχωρίζει κάθε άτομο από μόνο του προκαλεί αυτό το πράγμα, καθώς δεν έχει την ικανότητα να προβάλει αντίσταση, και από την άλλη μεριά η σκληρότητα που υπάρχει στα άτομα τα κάνει να αναπηδούν μετά τη σύγκρουση σε τόσο μεγάλη απόσταση όσο επιτρέπει η περιπλοκή διαχωρισμό μετά τη σύγκρουση. Και δεν υπάρχει αρχή σε αυτές τις κινήσεις, δεδομένου ότι η αιτία τους είναι τα άτομα και το κενό. [Πιο κάτω λέει ότι τα άτομα δεν έχουν καμία δική τους ιδιότητα, πέραν από το σχήμα, το μέγεθος και το βάρος. Σε ότι αφορά το χρώμα, λέει, στο Δωδέκατο βιβλίο των Στοιχείων, ότι αλλάζει σύμφωνα με τη θέση των ατόμων. Κατά τα άλλα, δεν αποδίδει στα άτομα οποιοδήποτε μέγεθος. Ποτέ, είναι αλήθεια, κανένα άτομο δεν έγινε αντιληπτό με τις αισθήσεις].

[45] Αυτή η σύντομη έκθεση, εάν όλα αυτά τα πράγματα συγκρατηθούν στη μνήμη, προσφέρουν επαρκές υπόδειγμα για τη κατανόηση της φύσης των πραγμάτων. Ομοίως, υπάρχουν άπειροι κόσμοι, άλλοι μεν όμοιοι με τον δικό μας και άλλοι που διαφέρουν από αυτόν. Επειδή καθώς τα άτομα είναι άπειρα σε αριθμό, όπως έχει ήδη αποδειχθεί, μεταφέρονται στις πιο μακρινές αποστάσεις στο διάστημα. Επειδή αυτά τα άτομα, που έχουν τέτοια φύση ώστε να δίνουν γέννηση σε έναν κόσμο ή να τον συντηρούν, δεν εξαντλούνται από τον σχηματισμό ενός μόνο κόσμου ή περισσοτέρων σε περιορισμένο αριθμό, ούτε από όλους αυτούς τους κόσμους που μοιάζουν μεταξύ τους, ούτε από όλους εκείνους που διαφέρουν από αυτούς τους τελευταίους. Κατά συνέπεια δεν υπάρχει πουθενά κανένα εμπόδιο στην ύπαρξη μιας απειρίας κόσμων.

46 "Καὶ μὴν καὶ τύποι ὁμοιοσχήμονες τοῖς στερεμνίοις εἰσὶ, λεπτότησιν ἀπέχοντες μακρὰν τῶν φαινομένων. οὔτε γὰρ ἀποστάσεις ἀδυνατοῦσιν ἐν τῷ περιέχοντι γίνεσθαι τοιαῦται οὔτ' ἐπιτηδειότητες τῆς κατεργασίας τῶν κοιλωμάτων καὶ λεπτοτήτων γίνεσθαι, οὔτε ἀπόρροιαί τὴν ἐξῆς θέσιν καὶ βάσιν διατηροῦσαι ἦνπερ καὶ ἐν τοῖς στερεμνίοις εἶχον· τούτους δὲ τοὺς τύπους εἶδωλα προσαγορεύομεν. καὶ μὴν καὶ ἡ διὰ τοῦ κενοῦ φορὰ κατὰ μηδεμίαν ἀπάντησιν τῶν ἀντικοψόντων γινομένη πᾶν μῆκος περιληπτὸν ἐν ἀπερινοήτῳ χρόνῳ συντελεῖ. βράδους γὰρ καὶ τάχους ἀντικοπή καὶ οὐκ ἀντικοπή ὁμοίωμα λαμβάνει.

47 "Οὐ μὴν οὐδ' ἅμα κατὰ τοὺς διὰ λόγου θεωρητοὺς χρόνους αὐτὸ τὸ φερόμενον σῶμα ἐπὶ τοὺς πλείους τόπους ἀφικνεῖται -ἀδιανόητον γάρ-καὶ τοῦτο συναφικνούμενον ἐν αἰσθητῷ χρόνῳ ὅθεν δῆποθεν τοῦ ἀπείρου οὐκ ἐξ οὗ ἂν περιλάβωμεν τὴν φορὰν τόπου ἔσται ἀφιστάμενον· ἀντικοπή γὰρ ὅμοιον ἔσται, κἂν μέχρι τοσούτου τὸ τάχος τῆς φορᾶς μὴ ἀντικοπὲν καταλίπωμεν. χρήσιμον δὲ καὶ τοῦτο κατασχεῖν τὸ στοιχεῖον. εἴθ' ὅτι τὰ εἶδωλα ταῖς λεπτότησιν ἀνυπερβλήτοις κέχρηται οὐθὲν ἀντιμαρτυρεῖ τῶν φαινομένων· ὅθεν καὶ τάχῃ ἀνυπερβλήτα ἔχει, πάντα πόρον σύμμετρον ἔχοντα πρὸς τῷ <τῷ> ἀπείρῳ αὐτῶν μὴθὲν ἀνतिकόπτειν ἢ ὀλίγα ἀνतिकόπτειν, πολλαῖς δὲ καὶ ἀπείροις εὐθὺς ἀνतिकόπτειν τι.

48 "Πρὸς τε τούτοις, ὅτι ἡ γένεσις τῶν εἰδῶλων ἅμα νοήματι συμβαίνει. καὶ γὰρ ῥεῦσις ἀπὸ τῶν σωμάτων τοῦ ἐπιπολῆς συνεχῆς, οὐκ ἐπίδηλος τῇ μειώσει διὰ τὴν ἀνταναπλήρωσιν, σῶζουσα τὴν ἐπὶ τοῦ στερεμνίου θέσιν καὶ τάξιν τῶν ἀτόμων ἐπὶ πολὺν χρόνον, εἰ καὶ ἐνίστε συγχεομένη ὑπάρχει, καὶ συστάσεις ἐν τῷ περιέχοντι ὀξεῖαι διὰ τὸ μὴ δεῖν κατὰ βάθος τὸ συμπλήρωμα γίνεσθαι, καὶ ἄλλοι δὲ τρόποι τινὲς γεννητικοὶ τῶν τοιούτων φύσεών εἰσιν. οὐθὲν γὰρ τούτων ἀντιμαρτυρεῖται ταῖς αἰσθήσεσιν, ἂν βλέπη τίς τινα τρόπον τὰς ἐναργείας ἵνα καὶ τὰς συμπαθείας ἀπὸ τῶν ἔξωθεν πρὸς ἡμᾶς ἀνοίσει.

[46] Επιπλέον υπάρχουν εικόνες που έχουν όμοιο σχήμα με τα στερεά σώματα, που υπερέχουν κατά πολύ σε λεπτότητα υφής από τα αισθητά πράγματα. Επειδή δεν είναι καθόλου αδύνατο να σχηματίζονται τέτοιες απορροές σε οτιδήποτε περιβάλλει τα αντικείμενα, ούτε να υπάρχουν ευνοϊκές συνθήκες για τη δημιουργία τέτοιων σχημάτων κοίλων και εξαιρετικά λεπτών, ούτε να υπάρχουν απορροές που να διατηρούν την σχετική θέση και την σειρά που είχαν πριν στα στερεά σώματα. Ονομάζουμε αυτές τις εικόνες είδωλα. Επιπλέον η κίνηση τους μέσα στο κενό, όταν γίνεται χωρίς να συναντήσουν κάποια σώματα με τα οποία θα μπορούσαν να συγκρουστούν, καλύπτει κάθε απόσταση που μπορεί να φανταστεί κανείς σε χρονικό διάστημα αδιανόητα μικρό. Επειδή η σύγκρουση και η έλλειψη της παίρνουν την εξωτερική εμφάνιση της βραδείας ή της ταχείας κίνησης.

[47] Ούτε ακόμη πρέπει να υποτεθεί ότι, σε χρόνους αντιληπτούς μόνο με τη νόηση, το κινούμενο σώμα επίσης φτάνει στα διάφορα σημεία στα οποία κινούνται τα άτομα που το συνιστούν (γιατί και αυτό είναι αδιανόητο, και σε αυτή την περίπτωση, όταν φτάνει όλο μαζί σε αισθητή χρονική περίοδο από οποιοδήποτε σημείο που μπορεί να είναι στον άπειρο χώρο, δεν θα λαμβάναμε την εκκίνηση του από το σημείο από το οποίο αντιλαμβανόμαστε την κίνηση του). Επειδή η κίνηση ολόκληρου του σώματος θα είναι η εξωτερική εμφάνιση των εσωτερικών του συγκρούσεων, ακόμη και αν μέχρι τα όρια της αισθητηριακής αντίληψης υποθέτουμε ότι η ταχύτητα της κίνησης δεν επιβραδύνεται από την σύγκρουση. Είναι χρήσιμο να συγκρατήσουμε και αυτή την βασική αρχή. Κατόπιν, κανένα από τα αισθητά πράγματα δεν αναιρεί την πεποίθηση ότι τα είδωλα έχουν αξεπέραστη λεπτότητα στην υφή τους. Και για το λόγο αυτό κινούνται και με ανυπέρβλητες ταχύτητες, καθώς η κίνηση όλων των ατόμων τους είναι ομοιόμορφη, και επιπλέον τίποτα ή πολύ λίγα πράγματα εμποδίζουν λόγω συγκρούσεων τη μετάδοσή τους, ενώ αντίθετα ένα σώμα που αποτελείται από πολλά ή άπειρα άτομα αμέσως εμποδίζεται από συγκρούσεις.

[48] Επιπλέον, τίποτα δεν αναιρεί την πεποίθηση ότι η γέννηση των ειδώλων γίνεται με την ταχύτητα της σκέψης. Επειδή η ροή των ατόμων από την επιφάνεια των σωμάτων είναι συνεχής, χωρίς να είναι εμφανής κάποια μείωση στο μέγεθος του αντικειμένου λόγω της συνεχούς αναπλήρωσης των απωλειών. Η ροή των εικόνων διατηρεί για πολύ χρόνο τη θέση και τη σειρά των ατόμων μέσα στο στερεό αντικείμενο, αν και μερικές φορές υπάρχει σύγχυση. Και επιπλέον σύνθετα είδωλα σχηματίζονται ταχέως στον αέρα που τα περιβάλλει, διότι δεν είναι απαραίτητο για τη σύσταση τους να γεμίζουν βαθειά μέσα τους. Και ακόμα υπάρχουν κάποιοι άλλοι τρόποι που μπορούν να παράγονται φαινόμενα αυτού του είδους. Επειδή τίποτα από όλα αυτά δεν διαψεύδεται από την μαρτυρία των αισθήσεων, εάν κάποιος παρατηρήσει για να δει με ποιο τρόπο η αίσθηση θα μας φέρει την σαφή οπτική αντίληψη από τα εξωτερικά αντικείμενα, και ακόμη με ποιο τρόπο την αντίστοιχη διάδοχή των ιδιοτήτων και των κινήσεων τους.

49 "Δεῖ δὲ καὶ νομίζειν ἐπεισιόντος τινὸς ἀπὸ τῶν ἔξωθεν τὰς μορφὰς ὁρᾶν ἡμᾶς καὶ διανοεῖσθαι· οὐ γὰρ ἂν ἐναποσφραγίσαιτο τὰ ἔξω τὴν ἑαυτῶν φύσιν τοῦ τε χρώματος καὶ τῆς μορφῆς διὰ τοῦ ἀέρος τοῦ μεταξὺ ἡμῶν τε κἀκείνων, οὐδὲ διὰ τῶν ἀκτίνων ἢ ὠνδῆποτε ρευμάτων ἀφ' ἡμῶν πρὸς ἐκεῖνα παραγινόμενων, οὕτως ὥς τύπων τινῶν ἐπεισιόντων ἡμῖν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ὁμοχρόων τε καὶ ὁμοιομόρφων κατὰ τὸ ἐναρμόττον μέγεθος εἰς τὴν ὄψιν ἢ

50 τὴν διάνοιαν, ὡκέως ταῖς φοραῖς χρωμένων, εἴτα διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν τοῦ ἐνὸς καὶ συνεχοῦς τὴν φαντασίαν ἀποδιδόντων καὶ τὴν συμπάθειαν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου σωζόντων κατὰ τὸν ἐκεῖθεν σύμμετρον ἐπερειασμόν ἐκ τῆς κατὰ βάθος ἐν τῷ στερεμνίῳ τῶν ἀτόμων πάλλεως, καὶ ἦν ἂν λάβωμεν φαντασίαν ἐπιβλητικῶς τῇ διανοίᾳ ἢ τοῖς αἰσθητηρίοις εἴτε μορφῆς εἴτε συμβεβηκότων, μορφὴ ἐστὶν αὕτη τοῦ στερεμνίου, γινόμενη κατὰ τὸ ἐξῆς πύκνωμα ἢ ἐγκατάλειμμα τοῦ εἰδώλου·

[τὸ δὲ ψεῦδος καὶ τὸ διημαρτημένον ἐν τῷ προσδοξαζομένῳ ἀεὶ ἐστὶν <ἐπὶ τοῦ προσμενόντος> ἐπιμαρτυρηθῆσεσθαι ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηθῆσεσθαι, εἴτ' οὐκ ἐπιμαρτυρουμένου <ἢ ἀντιμαρτυρουμένου> κατὰ τινὰ κίνησιν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συνημμένην τῇ φανταστικῇ ἐπιβολῇ, διάληψιν δὲ ἔχουσιν, καθ' ἣν τὸ ψεῦδος γίνεται].

51 "Ἡ τε γὰρ ὁμοιότης τῶν φαντασμῶν οἶονεῖ ἐν εἰκόνι λαμβανομένων ἢ καθ' ὕπνου γινόμενων ἢ κατ' ἄλλας τινὰς ἐπιβολὰς τῆς διανοίας ἢ τῶν λοιπῶν κριτηρίων οὐκ ἂν ποτε ὑπῆρχε τοῖς οὐσί τε καὶ ἀληθέσι προσαγορευομένοις εἰ μὴ ἦν τινα καὶ τοιαῦτα προσβαλλόμενα· τὸ δὲ διημαρτημένον οὐκ ἂν ὑπῆρχεν εἰ μὴ ἐλαμβάνομεν καὶ ἄλλην τινὰ κίνησιν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συνημμένην μὲν <τῇ φανταστικῇ ἐπιβολῇ> διάληψιν δὲ ἔχουσιν· κατὰ δὲ ταύτην [τὴν συνημμένην τῇ φανταστικῇ ἐπιβολῇ, διάληψιν δὲ ἔχουσιν], ἐὰν μὲν μὴ ἐπιμαρτυρηθῇ ἢ ἀντιμαρτυρηθῇ, τὸ ψεῦδος γίνεται· ἐὰν δὲ ἐπιμαρτυρηθῇ ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηθῇ, τὸ ἀληθές.

52 "Καὶ ταύτην οὖν σφόδρα γε δεῖ τὴν δόξαν κατέχειν, ἵνα μήτε τὰ κριτήρια ἀναιρῆται τὰ κατὰ τὰς ἐναργείας μήτε τὸ διημαρτημένον ὁμοίως βεβαιούμενον πάντα συνταράττη.

"Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ ἀκούειν γίνεται ρεύματός τινος φερομένου ἀπὸ τοῦ φωνοῦντος ἢ ἡχοῦντος ἢ ψοφοῦντος ἢ ὅπωςδῆποτε ἀκουστικὸν πάθος παρασκευάζοντος. τὸ δὲ ρεῦμα τοῦτο εἰς ὁμοιομερεῖς ὄγκους διασπείρεται, ἅμα τινὰ διασώζοντος συμπάθειαν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐνότητα ἰδιότροπον, διατείνουσιν πρὸς τὸ ἀποστεῖλαν καὶ τὴν ἐπαίσθησιν τὴν ἐπ' ἐκείνου ὥς τὰ πολλὰ ποιοῦσαν, εἰ δὲ μὴ γε τὸ ἔξωθεν μόνον ἐνδῆλον παρασκευάζουσιν.

[49] Πρέπει δε να δεχθούμε επίσης ότι όταν κάτι από τα εξωτερικά αντικείμενα εισχωρεί σε μας, είναι που βλέπουμε τις μορφές και τις εννοούμε. Επειδή τα αντικείμενα που βρίσκονται έξω από μας δεν θα μπορούσαν ν' αποτυπώσουν σε μας τη φύση των χρωμάτων τους και των σχημάτων τους διαμέσου του αέρα που βρίσκεται ανάμεσα σε μας και σ' αυτά, ούτε ακόμη διαμέσου των ακτίνων ή οποιονδήποτε ροών που εκπέμπονται από μας προς αυτά τόσο καλά όσο εάν κάποια ομοιώματα, όμοια σε χρώμα και σε σχήμα, αποσπώνται από τα αντικείμενα και εισχωρούν ανάλογα με το αντίστοιχο μέγεθος τους είτε στα μάτια μας είτε στο νου μας και με κίνηση εξαιρετικά μεγάλη, [50] και έτσι γι' αυτό το λόγο αναπαράγοντας την εικόνα ενός ενιαίου και συνεχούς αντικειμένου και διατηρώντας πάντοτε την αντίστοιχη αλληλουχία των ιδιοτήτων και των κινήσεων με το πρωτότυπο αντικείμενο, σαν αποτέλεσμα της ομοιόμορφης επαφής τους με μας, που διατηρείται από την δόνηση των ατόμων βαθειά μέσα στο εσωτερικό του στερεού σώματος. Και κάθε εικόνα που προσλαμβάνουμε με ενεργητική αντίληψη από μέρους του νου ή από μέρους των αισθήσεων, είτε πρόκειται για το σχήμα ή για τις ιδιότητες, αυτή η εικόνα είναι το σχήμα ή οι ιδιότητες του στερεού αντικειμένου, και παράγεται από την συνεχή επανάληψη της εικόνας ή του αποτυπώματος που έχει αφήσει. Τώρα το σφάλμα ή η πλάνη βρίσκεται πάντοτε στην προσθήκη της γνώμης σε σχέση με αυτό που προσμένει είτε επιβεβαιώση είτε μη διάψευση, και ύστερα δεν επιβεβαιώνεται ή διαψεύδεται [μέσω κάποιας κίνησης που συμβαίνει μέσα μας και που συνδέεται στενά με την ενεργητική αντίληψη, αλλά που διαφέρει από αυτήν, από την οποία παράγεται η πλάνη]. [51] Διότι και η ομοιότητα μεταξύ των πραγμάτων που υπάρχουν, και τα οποία ονομάζουμε πραγματικά, και των εικόνων που λαμβάνουμε ως ομοιώματα των πραγμάτων και παράγονται είτε στο ύπνο είτε μέσω κάποιων άλλων πράξεων αντίληψης από μέρους του νου ή των άλλων κριτηρίων, δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει, εκτός αν υπήρχαν κάποιες εκπομπές με αυτή τη φύση που πραγματικά να έρχονται σε επαφή με τις αισθήσεις μας. Και δεν θα υπήρχε σφάλμα, εκτός εάν και κάποιο άλλο είδος κίνησης δημιουργείτο μέσα μας, συνδεδεμένο στενά με την νοητική ενεργητική αντίληψη των εικόνων, αλλά που διαφέρει από αυτήν. Και αυτό [που συνδέεται με την ενεργητική αντίληψη, αλλά διαφέρει από αυτήν] εάν δεν επιβεβαιώνεται ή διαψεύδεται, δημιουργεί την πλάνη, αλλά εάν επιβεβαιώνεται, ή δεν διαψεύδεται, είναι το αληθές. [52] Συνεπώς πρέπει να έχουμε συνεχώς στο νου μας αυτή τη θεωρία, ώστε από τη μια μεριά να μην αναιρούνται τα κριτήρια που εξαρτώνται από την ξεκάθαρη αντίληψη και από την άλλη μεριά η πλάνη να μη επιβάλλεται σταθερά σαν αλήθεια και έτσι όλα να καταλήγουν σε σύγχυση. Και η ακοή επίσης προκύπτει όταν ένα ρεύμα που έρχεται από το αντικείμενο, που παράγει είτε φωνή, είτε ήχο, είτε θόρυβο είτε προκαλεί οποιoδήποτε άλλο ακουστικό αίσθημα. Αυτό το ρεύμα διασπάται σε μικρά σωματίδια, που το καθένα είναι όμοιο με το σύνολο, που ταυτόχρονα διατηρεί αντιστοιχία ιδιοτήτων με τα άλλα σωματίδια και ενότητα χαρακτήρα, το οποίο επεκτείνεται πίσω προς το αντικείμενο που εξέπεμψε τον ήχο. Αυτή η ενότητα είναι που, στις περισσότερες περιπτώσεις, παράγει την κατανόηση στον δέκτη, ή απλά φανερώνει την ύπαρξη του εξωτερικού αντικειμένου.

53 ἄνευ γὰρ ἀναφερομένης τινὸς ἐκεῖθεν συμπαθείας οὐκ ἂν γένοιτο ἡ τοιαύτη ἐπαίσθησις. οὐκ αὐτὸν οὖν δεῖ νομίζειν τὸν ἀέρα ὑπὸ τῆς προῖεμένης φωνῆς ἢ καὶ τῶν ὁμογενῶν σχηματίζεσθαι πολλήν γὰρ ἔνδειαν ἔξει τοῦτο πάσχω· ὑπ' ἐκείνης, -ἀλλ' εὐθύς τὴν γινομένην πληγὴν ἐν ἡμῖν, ὅταν φωνὴν ἀφίωμεν, τοιαύτην ἔκθλιψιν ὄγκων τινῶν ῥεύματος πνευματώδους ἀποτελεστικῶν ποιῆσθαι, ἢ τὸ πάθος τὸ ἀκουστικὸν ἡμῖν παρασκευάζει.

"Καὶ μὴν καὶ τὴν ὁσμὴν νομιστέον ὥσπερ καὶ τὴν ἀκοὴν οὐκ ἂν ποτε οὐθὲν πάθος ἐργάσασθαι, εἰ μὴ ὄγκοι τινὲς ἦσαν ἀπὸ τοῦ πράγματος ἀποφερόμενοι σύμμετροι πρὸς τὸ τοῦτο τὸ αἰσθητήριον κινεῖν, οἱ μὲν τοῖσι τεταραγμένως καὶ ἀλλοτριῶς, οἱ δὲ τοῖσι ἀταράχως καὶ οἰκείως ἔχοντες.

54 "Καὶ μὴν καὶ τὰς ἀτόμους νομιστέον μηδεμίαν ποιότητα τῶν φαινομένων προσφέρεσθαι πλὴν σχήματος καὶ βάρους καὶ μεγέθους καὶ ὅσα ἐξ ἀνάγκης σχήματος συμφυῇ ἐστι. ποιότης γὰρ πᾶσα μεταβάλλει· αἱ δὲ ἄτομοι οὐδὲν μεταβάλλουσιν, ἐπειδήπερ δεῖ τι ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων στερεὸν καὶ ἀδιάλυτον, ὃ τὰς μεταβολὰς οὐκ εἰς τὸ μὴ ὄν ποιήσεται οὐδ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἀλλὰ κατὰ μεταθέσεις ἐν πολλοῖς, τινῶν δὲ καὶ προσόδους καὶ ἀφόδους. ὅθεν ἀναγκαῖον τὰ [μὴ] μετατιθέμενα ἄφθαρτα εἶναι καὶ τὴν τοῦ μεταβάλλοντος φύσιν οὐκ ἔχοντα, ὄγκους δὲ καὶ σχηματισμοὺς ἰδίους· ταῦτα γὰρ καὶ ἀναγκαῖον ὑπομένειν.

55 "Καὶ γὰρ ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν μετασχηματιζόμενοις κατὰ τὴν περιαίρεσιν τὸ σχῆμα ἐνυπάρχον λαμβάνεται, αἱ δὲ ποιότητες οὐκ ἐνυπάρχουσιν ἐν τῷ μεταβάλλοντι, ὥσπερ ἐκεῖνο καταλείπεται, ἀλλ' ἐξ ὅλου τοῦ σώματος ἀπολλύμεναι. ἱκανὰ οὖν τὰ ὑπολείπόμενα ταῦτα τὰς τῶν συγκρίσεων διαφορὰς ποιεῖν, ἐπειδήπερ ὑπολείπεσθαι γέ τινα ἀναγκαῖον καὶ <μὴ> εἰς τὸ μὴ ὄν φθείρεσθαι.

"Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ δεῖ νομίζειν πᾶν μέγεθος ἐν ταῖς ἀτόμοις ὑπάρχειν, ἵνα μὴ τὰ φαινόμενα ἀντιμαρτυρῇ· παραλλαγὰς δὲ τινὰς μεγεθῶν νομιστέον εἶναι. βέλτιον γὰρ καὶ τούτου προσόντος τὰ

56 κατὰ τὰ πάθη καὶ τὰς αἰσθήσεις γινόμενα ἀποδοθήσεται. πᾶν δὲ μέγεθος ὑπάρχειν οὔτε χρήσιμόν ἐστι πρὸς τὰς τῶν ποιότητων διαφορὰς, ἀφίχθαι τε ἅμ' ἔδει καὶ πρὸς ἡμᾶς ὁρατὰς ἀτόμους· ὃ οὐ θεωρεῖται γινόμενον οὐθ' ὅπως ἂν γένοιτο ὁρατὴ ἄτομος ἐστὶν ἐπινοῆσαι.

[53] Επειδή, χωρίς τη μεταβίβαση από το αντικείμενο κάποιας αντιστοιχίας των ιδιοτήτων, κατανόηση αυτού του είδους δεν θα μπορούσε να προκύψει. Δεν πρέπει, συνεπώς, να θεωρούμε ότι ο ίδιος ο αέρας παίρνει κάποιο σχήμα από τη φωνή που εκπέμπεται ή από άλλους παρόμοιους ήχους (γιατί απέχει πολύ από το να μπορεί να δέχεται τέτοια επίδραση από αυτήν), αλλά ότι η κρούση που παράγεται μέσα μας, όταν εκπέμπουμε τη φωνή μας, προκαλεί αμέσως ώθηση προς τα έξω ορισμένων σωματιδίων, που σχηματίζουν ρεύμα αναπνοής, το οποίο μας προκαλεί την αίσθηση της ακοής. Πρέπει να δεχθούμε επίσης, όπως στην περίπτωση της ακοής, ότι η οσμή δεν θα μπορούσε ποτέ να προκαλέσει καμία αίσθηση, εάν το αντικείμενο δεν εξέπεμπε κάποια σωματίδια με κατάλληλο μέγεθος ικανά να διεγείρουν το αισθητήριο της όσφρησης, άλλα μεν με τρόπο που προκαλούν ταραχή και δυσαρέσκεια, άλλα δε με τρόπο που δημιουργούν αταραξία και ευχαρίστηση. [54] Πρέπει επιπλέον να δεχθούμε ότι τα άτομα δεν διαθέτουν καμία από τις ιδιότητες που ανήκουν στα σώματα που είναι αισθητά, εκτός από το σχήμα, το βάρος, και το μέγεθος, και κάθε τι που κατ' ανάγκην γεννιέται με το σχήμα. Επειδή κάθε ιδιότητα αλλάζει, τα άτομα, αντιθέτως, δεν υφίστανται καμία αλλαγή, επειδή όταν διαλύονται τα σύνθετα σώματα πρέπει να μένει κάτι στερεό και αδιάλυτο, κάτι που μπορεί να προκαλέσει αλλαγές, που δεν θα καταλήγουν στο μη όν ούτε θα γίνονται από το μη όν, αλλά αλλαγές που γίνονται με μεταθέσεις κάποιων ατόμων, και κάποτε με προσθήκες ή απομειώσεις κάποιων άλλων. Επομένως είναι αναγκαίο να δεχθούμε ότι τα στοιχεία που μετατοπίζονται πρέπει να είναι άφθαρτα και να μην έχουν μεταβλητή φύση, αλλά να έχουν δικά τους μεγέθη και σχήματα, γιατί αυτά πρέπει αναγκαστικά να έχουν αμετάβλητη υπόσταση. [55] Επειδή ακόμη στα πράγματα που είναι αντιληπτά σε μας, τα οποία αλλάζουν το σχήμα τους με αφαίρεση ύλης, φαίνεται ότι το σχήμα τους παραμένει, ενώ οι ιδιότητες δεν παραμένουν στο σώμα που αλλάζει, με τον τρόπο με τον οποίο παραμένει το σχήμα, αλλά χάνονται από ολόκληρο το σώμα. Αυτά τα στοιχεία λοιπόν που απομένουν είναι αρκετά για να δημιουργήσουν όλες τις διαφορές των συνθέτων σωμάτων, επειδή πρέπει απαραίτητα να διασωθεί κάτι άφθαρτο για να μην καταστραφούν όλα στο μη όν. Επιπλέον ούτε πρέπει να θεωρούμε ότι τα άτομα έχουν κάθε δυνατό μέγεθος, εάν δεν θέλουμε να βρεθούμε σε αντίφαση με τη μαρτυρία των φαινομένων, αλλά πρέπει να δεχθούμε ότι υπάρχουν κάποιες παραλλαγές ως προς τα μεγέθη τους. Διότι αν δεχθούμε αυτό το πράγμα θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε καλύτερα όσα σχετίζονται με τις αισθήσεις και με τα συναισθήματα. [56] Και ούτε χρειάζεται, για να εξηγήσουμε τις διαφορές των ιδιοτήτων των πραγμάτων, η ύπαρξη κάθε δυνατού μεγέθους στα άτομα, διότι τότε θα είχαμε κάποια άτομα ορατά, κάτι που δεν φαίνεται να έχει γίνει ποτέ, ούτε είναι δυνατό να φανταστούμε πως θα μπορούσε ένα άτομο να γίνει ορατό. Επιπλέον, δεν πρέπει να νομίζουμε ότι σε κάθε πεπερασμένο σώμα θα μπορούσαν να υπάρχουν μέρη άπειρα σε αριθμό ή μέρη απείρως μικρά.

"Πρὸς δὲ τούτοις οὐ δεῖ νομίζειν ἐν τῷ ὠρισμένῳ σώματι ἀπείρους ὄγκους εἶναι οὐδ' ὀπηλίκους οὖν. ὥστε οὐ μόνον τὴν εἰς ἀπειρον τομὴν ἐπὶ τοῦλαττον ἀναιρετέον, ἵνα μὴ πάντα ἀσθενῇ ποιῶμεν κἀν ταῖς περιλήψεσι τῶν ἀθρόων εἰς τὸ μὴ ὂν ἀναγκαζώμεθα τὰ ὄντα θλίβοντες καταναλίσκειν, ἀλλὰ καὶ τὴν μετάβασιν μὴ νομιστέον γίνεσθαι ἐν ταῖς ὠρισμένοις εἰς ἀπειρον μὴδ' <ἐπὶ> τοῦλαττον.

57 "Οὐτε γὰρ ὅπως, ἐπειδὴν ἅπαξ τις εἶπη ὅτι ἀπειροὶ ὄγκοι ἐν τινὶ ὑπάρχουσιν ἢ ὀπηλικοὶ οὖν, ἔστι νοῆσαι, πῶς τ' ἂν ἔτι τοῦτο πεπερασμένον εἴῃ τὸ μέγεθος. πηλικοὶ γάρ τινες δῆλον ὡς οἱ ἀπειροὶ εἰσιν ὄγκοι· καὶ οὗτοι ὀπηλικοὶ ἂν ποτε ὦσιν, ἀπειρον ἂν ἦν καὶ τὸ μέγεθος. ἄκρον τε ἔχοντος τοῦ πεπερασμένου διαληπτόν, εἰ μὴ καὶ καθ' ἑαυτὸ θεωρητόν, οὐκ ἔστι μὴ οὐ καὶ τὸ ἐξῆς τούτου τοιοῦτον νοεῖν καὶ οὕτω κατὰ τὸ ἐξῆς εἰς τοῦμπροσθεν βαδίζοντα εἰς τὸ ἀπειρον ὑπάρχειν κατὰ <τὸ> τοιοῦτον ἀφικνεῖσθαι τῇ ἐννοίᾳ.

58 "Τό τε ἐλάχιστον τὸ ἐν τῇ αἰσθήσει δεῖ κατανοεῖν ὅτι οὐτε τοιοῦτόν ἐστιν οἷον τὸ τὰς μεταβάσεις ἔχον οὔτε πάντη πάντως ἀνόμοιον, ἀλλ' ἔχον μὲν τινὰ κοινότητα τῶν μεταβατῶν, διάληψιν δὲ μερῶν οὐκ ἔχον· ἀλλ' ὅταν διὰ τὴν τῆς κοινότητος προσεμφέρειαν οἰηθῶμεν διαλήψεσθαι τι αὐτοῦ, τὸ μὲν ἐπιτάδε, τὸ δὲ ἐπέκεινα, τὸ ἴσον ἡμῖν δεῖ προσπίπτειν. ἐξῆς τε θεωροῦμεν ταῦτα ἀπὸ τοῦ πρώτου καταρχόμενοι καὶ οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ, οὐδὲ μέρεσι μερῶν ἀπτόμενα, ἀλλ' ἢ ἐν τῇ ιδιότητι τῇ ἑαυτῶν τὰ μεγέθη καταμετροῦντα, τὰ πλείω πλείον καὶ τὰ ἐλάττω ἔλαττον.

"Ταύτη τῇ ἀναλογίᾳ νομιστέον καὶ τὸ ἐν τῇ ἀτόμῳ ἐλάχιστον

59 κεχρῆσθαι· μικρότητι γὰρ ἐκεῖνο δῆλον ὡς διαφέρει τοῦ κατὰ τὴν αἴσθησιν θεωρουμένου, ἀναλογία δὲ τῇ αὐτῇ κέχρηται. Ἐπεὶ περ καὶ ὅτι μέγεθος ἔχει ἢ ἄτομος κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἀναλογίαν κατηγορήσαμεν, μικρόν τι μόνον μακρὰν ἐκβαλόντες. ἔτι τε τὰ ἐλάχιστα καὶ ἀμυγῇ πέρατα δεῖ νομίζειν τῶν μηκῶν τὸ καταμέτρημα ἐξ αὐτῶν πρώτων τοῖς μείζοσι καὶ ἐλάττοσι παρασκευάζοντα τῇ διὰ λόγου θεωρίᾳ ἐπὶ τῶν ἀοράτων. ἢ γὰρ κοινότης ἢ ὑπάρχουσα αὐτοῖς πρὸς τὰ ἀμετάβολα ἱκανὴ τὸ μέχρι τούτου συντελέσαι· συμφόρησιν δὲ ἐκ τούτων κίνησιν ἐχόντων οὐχ οἷον τε γενέσθαι.

Είναι επομένως αναγκαίο όχι μόνο να απορρίψουμε την διαίρεση σε όλο και μικρότερα μέρη επ' άπειρον, ώστε να μην εξασθενήσουμε όλα τα πράγματα, και έτσι στην ένωση των συνθέτων σωμάτων να αναγκάζομαστε να συνθλίβουμε και να σπαταλάμε τα πράγματα που υπάρχουν στο μη όν, αλλά ούτε πρέπει ακόμη να νομίζουμε ότι στα πεπερασμένα σώματα υπάρχει η δυνατότητα να συνεχίζεται επ' άπειρον η μετάβαση και σε μικρότερα και ακόμη μικρότερα μέρη. [57] Επειδή εάν μια φορά κάποιος πει ότι υπάρχουν σ' ένα σώμα άπειρα σε αριθμό μέρη ή περιέχει μέρη απείρως μικρά, είναι αδύνατο να αντιληφτούμε με ποιο τρόπο θα μπορούσε αυτό να γίνει, και πραγματικά πως ένα τέτοιο σώμα θα μπορούσε να εξακολουθεί να έχει πεπερασμένο μέγεθος; (Διότι είναι φανερό ότι αυτά τα άπειρα σε αριθμό σωματίδια πρέπει να έχουν κάποιο μέγεθος ή κάποιο άλλο, και όσο μικρά σε μέγεθος και αν είναι, το μέγεθος του σώματος θα πρέπει ομοίως να είναι άπειρο). Και επίσης, εφόσον το πεπερασμένο σώμα έχει ένα ακρότατο σημείο, το οποίο είναι διακριτό, ακόμη και αν δεν είναι αντιληπτό από μόνο του, δεν μπορούμε να αντιληφθούμε ότι το επόμενο από αυτό σημείο δεν έχει τον ίδιο χαρακτήρα, ή ότι περνώντας με αυτό τον τρόπο έτσι διαδοχικά από το ένα ακρότατο σημείο στο άλλο, θα ήταν δυνατόν να προχωρήσουμε προς το άπειρο σημειώνοντας τέτοια σημεία με τη νόηση. [58] Επίσης πρέπει να αντιλαμβανόμαστε ότι το ελάχιστο αισθητό μέρος, είναι ούτε ακριβώς όμοιο με αυτό που επιτρέπει τη μετάβαση από ένα μέρος σε κάποιο άλλο, ούτε επίσης από κάθε άποψη εντελώς διαφορετικό από αυτό, αλλά έχει κάτι κοινό με τέτοια σώματα, και όμως δεν μπορεί να διαιρεθεί σε μέρη. Αλλά όταν εξαιτίας της ομοιότητας των κοινών χαρακτηριστικών με τα σώματα που επιτρέπουν την μετάβαση, σκεπτόμαστε να ξεχωρίσουμε κάποια μέρη σ' αυτό, κάποιο μέρος αποδώ και κάποιο μέρος από κει, πρέπει οπωσδήποτε να είναι αυτό το άλλο σημείο όμοιο με το πρώτο που συναντά το βλέμμα μας. Και κοιτάζουμε διαδοχικά αυτά τα σημεία, ξεκινώντας από το πρώτο, όχι μέσα στα όρια του ίδιου σημείου, ούτε σαν μέρη που εφάπτονται με τα διπλανά τους, άλλα όμως με βάση την χαρακτηριστική τους ιδιότητα να αποτελούν μέτρο του μεγέθους των σωμάτων, καθώς είναι περισσότερα σε μεγαλύτερο σώμα και λιγότερα σε μικρότερο σώμα. Πρέπει, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι και το ελάχιστο μέρος του ατόμου έχει την ίδια σχέση με το συνολικό σώμα. [59] Επειδή, αν και είναι προφανές ότι διαφέρει από αυτό που γίνεται αντιληπτό με την αίσθηση λόγω της μικρότητας του, όμως έχει την ίδια σχέση. Επειδή πράγματι, έχουμε ήδη βεβαιώσει, εξαιτίας της αναλογίας του με τα αισθητά πράγματα, ότι το άτομο έχει μέγεθος, μόνο που το τοποθετούμε πολύ κάτω σε μικρότητα από αυτά. Πρέπει επιπλέον να θεωρούμε αυτά τα ελάχιστα αδιαίρετα σημεία ως όρια, που παρέχουν, ξεκινώντας από τον εαυτό τους ως αρχικές μονάδες, τη μέτρηση του μεγέθους των ατόμων, τόσο για τα μικρότερα όσο και για τα μεγαλύτερα, στη μελέτη μας με τη νόηση αυτών των μη ορατών σωμάτων. Επειδή η ομοιότητα την οποίαν έχουν τα ελάχιστα μέρη του ατόμου με τα αναλλοίωτα μέρη του αισθητών σωμάτων είναι αρκετή να δικαιολογήσει αυτό το συμπέρασμα μέχρις αυτό το σημείο. Αλλά το ότι θα μπορούσαν ποτέ να συνενωθούν όπως τα σώματα που έχουν κίνηση, αυτό είναι εντελώς αδύνατο.

60 "Καὶ μὴν καὶ τοῦ ἀπείρου ὥς μὲν ἀνωτάτω καὶ κατωτάτω οὐ δεῖ κατηγορεῖν τὸ ἄνω ἢ κάτω. εἰς μέντοι τὸ ὑπὲρ κεφαλῆς, ὅθεν ἂν στῶμεν, εἰς ἄπειρον ἄγειν ὄν, μηδέποτε φανεῖσθαι τοῦτο ἡμῖν, ἢ τὸ ὑποκάτω τοῦ νοηθέντος εἰς ἄπειρον ἅμα ἄνω τε εἶναι καὶ κάτω πρὸς τὸ αὐτό· τοῦτο γὰρ ἀδύνατον διανοηθῆναι. Ὡστε ἔστι μίαν λαβεῖν φοράν τὴν ἄνω νοουμένην εἰς ἄπειρον καὶ μίαν τὴν κάτω, ἂν καὶ μυριάκις πρὸς τοὺς πόδας τῶν ἐπάνω τὸ παρ' ἡμῶν φερόμενον <εἰς> τοὺς ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν τόπους ἀφικνῆται ἢ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῶν ὑποκάτω τὸ παρ' ἡμῶν κάτω φερόμενον· ἢ γὰρ ὅλη φορά οὐθέν ἦττον ἐκατέρᾳ ἐκατέρᾳ ἀντικειμένη ἐπ' ἄπειρον νοεῖται.

61 "Καὶ μὴν καὶ ἰσοταχεῖς ἀναγκαῖον τὰς ἀτόμους εἶναι, ὅταν διὰ τοῦ κενοῦ εἰσφέρωνται μηθενὸς ἀντικόπτοντος. οὐτε γὰρ τὰ βαρέα θάπτον οἰσθήσεται τῶν μικρῶν καὶ κούφων, ὅταν γε δὴ μηδὲν ἀπαντᾷ αὐτοῖς· οὐτε τὰ μικρὰ τῶν μεγάλων, πάντα πόρον σύμμετρον ἔχοντα, ὅταν μηθέν μηδὲ ἐκείνοις ἀντικόπτῃ· οὐθ' ἢ ἄνω οὐθ' ἢ εἰς τὸ πλάγιον διὰ τῶν κρούσεων φορά, οὐθ' ἢ κάτω διὰ τῶν ἰδίων βαρῶν. ἐφ' ὅπόσον γὰρ ἂν κατίσχη ἐκάτερον, ἐπὶ τοσοῦτον ἅμα νοήματι τὴν φοράν σχήσει, ἕως <ἂν> ἀντικόψη ἢ ἔξωθεν ἢ ἐκ τοῦ ἰδίου βάρους πρὸς τὴν τοῦ πλήξαντος δύναμιν.

62 "Ἀλλὰ μὴν καὶ κατὰ τὰς συγκρίσεις θάπτων ἑτέρα ἑτέρας <φο>ρηθήσεται τῶν ἀτόμων ἰσοταχῶν οὐσῶν, τῷ ἐφ' ἓνα τόπον φέρεσθαι τὰς ἐν τοῖς ἀθροίσμασιν ἀτόμους καὶ κατὰ τὸν ἐλάχιστον συνεχῆ χρόνον, εἰ <καὶ> μὴ ἐφ' ἓνα κατὰ τοὺς λόγῳ θεωρητοὺς χρόνους· ἀλλὰ πυκνὸν ἀντικόπτουσιν, ἕως ἂν ὑπὸ τὴν αἴσθησιν τὸ συνεχές τῆς φορᾶς γίνηται. τὸ γὰρ προσδοξαζόμενον περὶ τοῦ ἀοράτου, ὥς ἄρα καὶ οἱ διὰ λόγου θεωρητοὶ χρόνοι τὸ συνεχές τῆς φορᾶς ἔξουσιν, οὐκ ἀληθές ἐστιν ἐπὶ τῶν τοιούτων· ἐπεὶ τό γε θεωρούμενον πᾶν ἢ κατ' ἐπιβολὴν λαμβανόμενον τῇ διανοίᾳ ἀληθές ἐστιν.

[60] Πέραν τούτου, στο άπειρο δεν πρέπει να μιλάμε για το πάνω ή το κάτω σαν να αναφερόμαστε σε ένα απόλυτο πιο υψηλό ή ένα απόλυτο πιο χαμηλό. (Και πράγματι πρέπει να πούμε ότι, ενώ είναι δυνατό να προχωρήσουμε προς το άπειρο στην κατεύθυνση πάνω από το κεφάλι μας, από οποιοδήποτε σημείο και αν στεκόμαστε, ποτέ δεν θα εμφανισθεί σε μας το απόλυτο πιο υψηλό σημείο) ούτε ακόμη αυτό που περνά κάτω από αυτό το σημείο που φανταζόμαστε προς το άπειρο δεν μπορεί να είναι συγχρόνως και πάνω και κάτω σε σχέση με το ίδιο σημείο. Γιατί αυτό είναι τελείως αδύνατο να το σκεφθούμε.

Συνεπώς είναι δυνατόν να εξετάσουμε ως ξεχωριστή κίνηση αυτήν που θεωρούμε ως την κίνηση προς τα πάνω προς το άπειρο και ως ξεχωριστή αυτήν που πραγματοποιείται στο άπειρο προς τα κάτω, ακόμα και αν αυτό που περνά από μας σε περιοχές πάνω από το κεφάλι μας φτάνει αμέτρητες φορές στα πόδια αυτών που κατοικούν πάνω από μας, και αυτή που περνά προς τα κάτω από μας στο κεφάλι αυτών που βρίσκονται κάτω από μας. Επειδή, παρ' όλα αυτά οι κινήσεις αυτές στο σύνολό τους, θεωρούνται αντίθετες, η μια με την άλλη, στη κατεύθυνσή τους προς το άπειρο.

[61] Επιπλέον τα άτομα πρέπει να κινούνται με ίση ταχύτητα, όταν μεταφέρονται μέσα στο κενό, και τίποτα δεν συγκρούεται με αυτά. Επειδή ούτε τα βαριά άτομα κινούνται πιο γρήγορα από εκείνα που είναι μικρά και ελαφρά, όταν ακριβώς τίποτα δεν τα συναντά, ούτε πάλι τα μικρά άτομα κινούνται πιο γρήγορα από τα μεγάλα, έχοντας ομοιόμορφη την όλη τους κίνηση, όταν πάλι τίποτα δεν συγκρούεται με αυτά. Ούτε η κίνηση προς τα πάνω ή προς τα πλάγια που οφείλεται σε κτυπήματα είναι ταχύτερη, ούτε πάλι η κίνηση προς τα κάτω που οφείλεται στο ίδιο τους το βάρος. Επειδή, για όσο χρόνο η μια ή η άλλη από αυτές τις δυο κινήσεις υπερσχύει, για τόσο χρόνο θα έχει κίνηση τόσο γρήγορη όσο η σκέψη, μέχρι τη στιγμή που κάτι το αναχαιτίζει είτε από εξωτερική αιτία, είτε από το ίδιο του το βάρος, που εξουδετερώνει τη δύναμη αυτού που έδωσε το κύττημα.

[62] Επιπλέον, θα μπορεί να λεχθεί ότι και στα σύνθετα σώματα ένα άτομο είναι πιο γρήγορο από κάποιο άλλο, ενώ στην πραγματικότητα όλα έχουν ίση ταχύτητα. Αυτό θα λεχθεί επειδή ακόμη και στην ελάχιστη συνεχή χρονική περίοδο όλα τα άτομα που περιέχονται στα σύνθετα σώματα κινούνται προς το ίδιο σημείο, ακόμη και αν σε χρονικές στιγμές που γίνονται αντιληπτές μόνο με τη νόηση δεν κινούνται προς το ίδιο σημείο, αλλά συνεχώς συγκρούονται μεταξύ τους, μέχρις ότου η συνέχεια της κίνησής τους να γίνει αντιληπτή από τις αισθήσεις. Επειδή η προσθήκη της γνώμης σχετικά με τα πράγματα που δεν είναι ορατά, ότι οι χρονικές στιγμές που γίνονται αντιληπτές μόνο με τη νόηση θα περιέχουν επίσης και συνέχεια στην κίνηση, δεν είναι αληθινή σε τέτοιες περιπτώσεις, επειδή πρέπει να θεωρούμε αληθινό αυτό που παρατηρούμε με τις αισθήσεις, ή αυτό που συλλαμβάνεται με ενεργητική αντίληψη του νου.

63 "Μετά δὲ ταῦτα δεῖ συνορᾶν ἀναφέροντα ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ πάθη· οὕτω γὰρ ἡ βεβαιότατη πίστις ἔσται· ὅτι ἡ ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερὲς παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον, προσεμφερέστατον δὲ πνεύματι θερμοῦ τινα κρᾶσιν ἔχοντι καὶ πῆ μὲν τούτῳ προσεμφερές, πῆ δὲ τούτῳ· ἔστι δὲ τὸ <τρίτον> μέρος πολλὴν παραλλαγὴν εἰληφὸς τῇ λεπτομερείᾳ καὶ αὐτῶν τούτων, συμπαθὲς δὲ τούτῳ μᾶλλον καὶ τῷ λοιπῷ ἄθροίσματι· τοῦτο δὲ πᾶν αἰ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δηλοῦσι καὶ τὰ πάθη καὶ αἰ εὐκίνησαι καὶ αἰ διανοήσεις καὶ ὧν στερόμενοι θνήσκομεν. Καὶ μὴν καὶ ὅτι ἔχει ἡ ψυχὴ τῆς αἰσθήσεως τὴν πλείστην αἰτίαν δεῖ

64 κατέχειν· οὐ μὴν εἰλήφει ἂν ταύτην, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ ἄθροίσματος ἐστεγάζετο πῶς. τὸ δὲ λοιπὸν ἄθροισμα παρασκευάσαν ἐκείνη τὴν αἰτίαν ταύτην μετείληφε καὶ αὐτὸ τοιοῦτου συμπτώματος παρ' ἐκείνης, οὐ μέντοι πάντων ὧν ἐκείνη κέκτηται· διὸ ἀπαλλαγείσης τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχει τὴν αἴσθησιν. οὐ γὰρ αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ ταύτην ἐκέκτητο τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἔτερον ἅμα συγγεγεννημένον αὐτῷ παρεσκεύαζεν, ὃ διὰ τῆς συντελεσθείσης περὶ αὐτὸ δυνάμεως κατὰ τὴν κίνησιν σύμπτωμα αἰσθητικὸν εὐθὺς ἀποτελοῦν ἑαυτῷ ἀπεδίδου κατὰ τὴν ὁμούρησιν καὶ συμπάθειαν καὶ ἐκείνῳ, καθάπερ εἶπον.

65 "Διὸ δὴ καὶ ἐνυπάρχουσα ἡ ψυχὴ οὐδέποτε ἄλλου τινὸς μέρους ἀπηλλαγμένου ἀναισθητεῖ· ἀλλ' ἃ ἂν καὶ ταύτης ξυναπόληται τοῦ στεγάζοντος λυθέντος εἴθ' ὅλου εἴτε καὶ μέρους τινός, ἐάνπερ διαμένη, ἔξει τὴν αἴσθησιν. τὸ δὲ λοιπὸν ἄθροισμα διαμένον καὶ ὅλον καὶ κατὰ μέρος οὐκ ἔχει τὴν αἴσθησιν ἐκείνου ἀπηλλαγμένου, ὅσον ποτέ ἐστι τὸ συντεῖνον τῶν ἀτόμων πλῆθος εἰς τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν. καὶ μὴν καὶ διαλυομένου τοῦ ὅλου ἄθροίσματος ἡ ψυχὴ διασπείρεται καὶ οὐκέτι ἔχει τὰς αὐτάς δυνάμεις οὐδὲ κινεῖται, ὥστε οὐδ' αἴσθησιν κέκτηται.

66 "Οὐ γὰρ οἷόν τε νοεῖν αὐτὸ αἰσθανόμενον μὴ ἐν τούτῳ τῷ συστήματι καὶ ταῖς κινήσεσι ταύταις χρώμενον, ὅταν τὰ στεγάζοντα καὶ περιέχοντα μὴ τοιαῦτα ᾖ, ἐν οἷς νῦν οὕσα ἔχει ταύτας τὰς κινήσεις.

[63] Μετά από αυτά, αναφερόμενοι πάντοτε στις αισθήσεις και στα συναισθήματα, διότι με αυτό τον τρόπο θα αποκτήσουμε ακλόνητη πεποίθηση, πρέπει να θεωρήσουμε ότι η ψυχή είναι σώμα που αποτελείται από πολύ λεπτά μέρη, που είναι διασκορπισμένα σε ολόκληρο το σωματικό άθροισμα, και που μοιάζει περισσότερο με άνεμο ανάμικτο με θερμότητα, όμοιο εν μέρει με τον ένα, και εν μέρει με την άλλη. Υπάρχει επίσης το μέρος της ψυχής που υπερέχει κατά πολύ σε λεπτότητα υφής ακόμη και από τα άλλα μέρη και γι' αυτόν τον λόγο είναι πιο ικανό να δρα σε αρμονία με το υπόλοιπο σώμα μας. Όλα αυτά τα φαινώνουν οι δραστηριότητες τις ψυχής και τα συναισθήματα της, και η ευκολία των κινήσεων της και οι σκέψεις της και όλα αυτά που τα στερούμαστε τη στιγμή που πεθαίνουμε. Πρέπει επιπλέον να συγκρατήσουμε ότι η ψυχή κατέχει την κύρια αιτία των αισθήσεων μας. [64] Αλλά δεν θα μπορούσε να έχει αποκτήσει αίσθηση, εάν δεν προστατευόταν κατά κάποιο τρόπο από το υπόλοιπο σωματικό άθροισμα. Και το υπόλοιπο άθροισμα, με τη σειρά του, καθώς παρέχει στην ψυχή την αιτία της αίσθησης, αποκτά και αυτό το ίδιο από τη ψυχή μέρος αυτής της παροδικής ιδιότητας, όχι όμως όλες τις ιδιότητες που η ψυχή κατέχει. Και για το λόγο αυτό, όταν η ψυχή αποχωριστεί από το σώμα, το σώμα χάνει πλέον την αίσθηση. Επειδή το σώμα ποτέ δεν κατείχε από μόνο του αυτή την ικανότητα, αλλά παρείχε την αιτία γι' αυτό σε κάποιαν άλλη οντότητα, που ήταν γεννημένη ταυτόχρονα με αυτό. Και αυτή η οντότητα, εξαιτίας της ικανότητας που έχει τελειοποιήσει μέσα σε αυτή την ίδια σαν αποτέλεσμα της κίνησης, παρήγαγε αυθόρμητα για τον εαυτό της την ικανότητα της αίσθησης και κατόπιν την μετέδιδε και στο σώμα, λόγω της επαφής της και της συμφωνίας της κίνησης, όπως ήδη έχω πει. [65] Για το λόγο αυτό επίσης, όσο η ψυχή βρίσκεται μέσα στο σώμα, ακόμα και όταν κάποιο άλλο μέρος του σώματος χαθεί, δεν θα χάσει ποτέ την αίσθηση. Αλλά οποιαδήποτε μέρη της ψυχής μπορεί και αυτά να χαθούν, όταν αυτό που περιβάλλεται χάνεται είτε ολόκληρο είτε κάποιο μέρος του, εάν η ψυχή εξακολουθήσει εντελώς να υπάρχει, θα διατηρήσει την αίσθηση. Από την άλλη μεριά, το υπόλοιπο άθροισμα, αν και εξακολουθεί να υπάρχει είτε ολόκληρο είτε μέρος του, δεν διατηρεί την αίσθηση, από τη στιγμή που έχει χάσει αυτό το σύνολο των ατόμων, όσο μικρό και αν είναι αυτό, που μαζί συμβάλλει να παράγει τη φύση της ψυχής. Επιπλέον, εάν ολόκληρο το άθροισμα διαλυθεί, η ψυχή διασκορπίζεται και δεν διαθέτει πλέον τις ίδιες ικανότητες, ούτε εκτελεί τις κινήσεις της, ώστε ούτε διαθέτει αίσθηση. [66] Επειδή δεν είναι δυνατόν να θεωρήσουμε ότι η ψυχή αισθάνεται, εάν δεν βρίσκεται πλέον μέσα σ' αυτό τον οργανισμό και δεν μπορεί να χρησιμοποιεί αυτές τις κινήσεις, όταν αυτό που την περιέχει και την περιβάλλει δεν είναι πλέον το ίδιο με το περιβάλλον στο οποίο αυτή βρίσκεται τώρα και εκτελεί αυτές τις κινήσεις.

λέγει (fg. 311 Us.) ἐν ἄλλοις καὶ ἐξ ἀτόμων αὐτὴν συγκεῖσθαι λειοτάτων καὶ στρογγυλωτάτων, πολλῶ τινι διαφερουσῶν τῶν τοῦ πυρός· καὶ τὸ μὲν τι ἄλογον αὐτῆς, ὃ τῷ λοιπῷ παρεσπάρθαι σώματι· τὸ δὲ λογικὸν ἐν τῷ θώρακι, ὡς δῆλον ἐκ τε τῶν φόβων καὶ τῆς χαρᾶς. ὕπνον τε γίνεσθαι τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν τῶν παρ' ὅλην τὴν σύγκρισιν παρεσπαρμένων ἐγκατεχομένων ἢ διαφορου-μένων, εἴτα συμπιπτόντων τοῖς ἐπερεισμοῖς. τὸ τε σπέρμα ἀφ' ὅλων τῶν σωμάτων φέρεσθαι.

67 "Ἀλλὰ μὴν καὶ τόδε γε δεῖ προσκατανοεῖν, ὃ τι τὸ ἀσώματον λέγομεν κατὰ τὴν πλείστην ὁμιλίαν τοῦ ὀνόματος ἐπὶ τοῦ καθ' ἑαυτὸ νοηθέντος ἄν· καθ' ἑαυτὸ δὲ οὐκ ἔστι νοῆσαι τὸ ἀσώματον πλὴν τοῦ κενοῦ. τὸ δὲ κενὸν οὔτε ποιῆσαι οὔτε παθεῖν δύναται, ἀλλὰ κίνησιν μόνον δι' ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχεται. ὥστε οἱ λέγοντες ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν ματαιίζουσιν. οὐθὲν γὰρ ἂν ἐδύνατο ποιεῖν οὔτε πάσχειν, εἰ ἦν τοιαύτη· νῦν δ' ἐναργῶς ἀμφοτέρω ταῦτα διαλαμβάνεται περὶ τὴν ψυχὴν τὰ συμπτώματα.

68 "Ταῦτα οὖν πάντα τὰ διαλογίσματα <τὰ> περὶ ψυχῆς ἀνάγων τις ἐπὶ τὰ πάθη καὶ τὰς αἰσθήσεις, μνημονεύων τῶν ἐν ἀρχῇ ῥηθέντων, ἱκανῶς κατόψεται τοῖς τύποις ἐμπεριειλημμένα εἰς τὸ κατὰ μέρος ἀπὸ τούτων ἐξακριβοῦσθαι βεβαίως.

"Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ μεγέθη καὶ τὰ βάρη καὶ ὅσα ἄλλα κατηγορεῖται σώματος ὥσανεὶ συμβεβηκότα ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς ὁρατοῖς καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν αὐτὴν γνωστά, οὐθ' ὡς καθ' ἑαυτάς εἰσι φύσεις δοξαστέον· οὐ γὰρ

69 δυνατὸν ἐπινοῆσαι τοῦτο-οὔτε ὅλως ὡς οὐκ εἰσὶν, οὐθ' ὡς ἔτερ' ἅττα προσυπάρχοντα τούτῳ ἀσώματα, οὐθ' ὡς μόρια τούτου ἀλλ' ὡς τὸ ὅλον σῶμα καθόλου μὲν <ἐκ> τούτων πάντων τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἔχον αἰδῖον, οὐχ οἷον δὲ εἶναι συμπεφορημένον· ὥσπερ ὅταν ἐξ αὐτῶν τῶν ὄγκων μεῖζον ἄθροισμα συστήῃ ἤτοι τῶν πρώτων ἢ τῶν τοῦ ὅλου μεγεθῶν τοῦδὲ τινος ἐλαττόνων, - ἀλλὰ μόνον, ὡς λέγω, ἐκ τούτων ἀπάντων τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἔχον αἰδῖον. καὶ ἐπιβολὰς μὲν ἔχοντα ἰδίᾳς πάντα ταῦτά ἐστι καὶ διαλήψεις, συμπαρακολουθοῦντος δὲ τοῦ ἀθρόου καὶ οὐθαμῇ ἀποσχιζομένου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀθρόαν ἔννοιαν τοῦ σώματος κατηγορίαν εἰληφότος.

[Αλλού λέει ότι η ψυχή αποτελείται από πάρα πολύ λεία και πάρα πολύ στρογγυλά άτομα, που διαφέρουν πολύ από τα άτομα της φωτιάς και ότι το μεν άλογο μέρος της είναι διεσπαρμένο σε όλο το σώμα, το δε λογικό μέρος της βρίσκεται στον θώρακα, όπως γίνεται φανερό από τους φόβους και τη χαρά. Και ο ύπνος γίνεται όταν τα μέρη της ψυχής που είναι διασκορπισμένα σε όλο το σωματικό άθροισμα, συγκεντρώνονται ή διασκορπίζονται και έπειτα συγκρούονται και συνευρίσκονται. Το δε σπέρμα προέρχεται από το σύνολο του σώματος].

[67] Επιπλέον, πρέπει επίσης να κατανοήσουμε καλά, ότι το ασώματο χρησιμοποιείται σύμφωνα με τη γενική αποδοχή του όρου γι' αυτό που μπορεί να νοηθεί ως ανεξάρτητη οντότητα. Τώρα είναι αδύνατον να αντιληφθούμε το ασώματο ως ξεχωριστή οντότητα, εκτός από το κενό. Και το κενό δεν μπορεί ούτε να ενεργεί ούτε να πάθει κάτι, αλλά μόνο παρέχει σε σώματα την ευκαιρία για κίνηση μέσα από αυτό, έτσι ώστε αυτοί που λένε ότι η ψυχή είναι ασώματη λένε ανοησίες. Επειδή εάν ήταν ασώματη, δεν θα ήταν ικανή να ενεργεί ή να πάθει κάτι από καμία άποψη. Τώρα όμως και οι δύο αυτές ιδιότητες φαίνεται φανερά ότι υπάρχουν στην ψυχή.

[68] Εάν κάποιος ανάγει, κατά συνέπεια, όλους αυτούς τους συλλογισμούς που αφορούν την ψυχή στα κριτήρια των συναισθημάτων και των αισθήσεων και εάν θυμηθεί αυτά που είπαμε στην αρχή, θα δει ότι περιέχονται με τρόπο επαρκή σε αυτά τα γενικά σχήματα ώστε να του επιτρέψουν να μελετήσει με βεβαιότητα και τις λεπτομέρειες του συστήματος. Επιπλέον, σε ότι αφορά τα σχήματα και τα χρώματα και τα μεγέθη και τα βάρη και όλα τα άλλα γνωρίσματα που αποδίδονται στο σώμα, σαν να είναι μόνιμες ιδιότητες είτε όλων των πραγμάτων είτε αυτών που είναι ορατά ή είναι αναγνωρίσιμα μέσα από την αίσθηση αυτών των ιδιοτήτων, δεν πρέπει να νομίζουμε ότι είτε είναι ανεξάρτητες οντότητες (γιατί κάτι τέτοιο είναι αδιανόητο),

[69] ούτε ότι δεν υπάρχουν καθόλου, ούτε ότι είναι κάποιο άλλο είδος ασώματης οντότητας που συνοδεύουν το σώμα, ούτε ότι είναι υλικά μέρη του σώματος, αλλά πρέπει να θεωρήσουμε ότι ολόκληρο το σώμα στην ολότητα του οφείλει την δική του μόνιμη φύση σε όλες αυτές τις ιδιότητες, αλλά όχι με την έννοια ότι αποτελείται από μόνιμες ιδιότητες που έχουν συγκεντρωθεί για να το σχηματίσουν (όπως συμβαίνει όταν σχηματίζεται μεγαλύτερο άθροισμα με τη συγκέντρωση των μερών που το αποτελούν, είτε από πρώτα μέρη, είτε από άλλα μέρη που είναι μικρότερα από αυτό το σώμα, όποιο και αν είναι), αλλά μόνο, όπως λέω, ότι οφείλει τη μόνιμη φύση του σε όλες αυτές τις ιδιότητες. Και όλες αυτές οι μόνιμες ιδιότητες έχουν το δικό τους τρόπο να γίνονται αντιληπτές και να ξεχωρίζουν, εφόσον πάντοτε το σύνθετο σώμα συνοδεύει αυτές και ποτέ δεν διαχωρίζεται από αυτές, αλλά προκύπτει η επιβεβαίωση του ως σώμα από τη συνολική αντίληψη των ιδιοτήτων.

70 "Καὶ μὴν καὶ τοῖς σώμασι συμπίπτει πολλάκις καὶ οὐκ αἰδίων παρακολουθεῖν οὔτ' ἐν τοῖς ὁράτοις καὶ οὔτε ἀσώματα. Ὡστε δὴ κατὰ τὴν πλείστην φορὰν τούτῳ τῷ ὄνῳ χρώμενοι φανερά ποιοῦμεν τὰ συμπτώματα οὔτε τὴν τοῦ ὅλου φύσιν ἔχειν, ὃ συλλαβόντες κατὰ τὸ ἀθρόον σῶμα προσαγορεύομεν, οὔτε τὴν τῶν αἰδίων παρακο-λουθούτων ὧν ἄνευ σῶμα οὐ δυνατόν νοεῖσθαι. κατ' ἐπιβολὰς δ' ἂν τινὰς παρακολουθοῦντος τοῦ ἀθρόου ἕκαστα

71 προσαγορευθεῖη, ἀλλ' ὅτε δήποτε ἕκαστα συμβαίνοντα θεωρεῖται, οὐκ αἰδίων τῶν συμπτωμάτων παρακο-λουθούτων. καὶ οὐκ ἐξελατέον ἐκ τοῦ ὄντος ταύτην τὴν ἐνάργειαν, ὅτι οὐκ ἔχει τὴν τοῦ ὅλου φύσιν ὧ συμβαίνει ὃ δὴ καὶ σῶμα προσαγορεύομεν, οὐδὲ τὴν τῶν αἰδίων παρακολουθούτων, οὐδ' αὖ καθ' αὐτὰ νομιστέον-οὐδὲ γὰρ τοῦτο διανοητὸν οὔτ' ἐπὶ τούτων οὔτ' ἐπὶ τῶν αἰδίων συμβεβηκότων-, ἀλλ', ὅπερ καὶ φαίνεται, συμπτώματα πάντα <κατὰ> τὰ σώματα νομιστέον, καὶ οὐκ αἰδίων παρακολουθοῦντα οὐδ' αὖ φύσεως καθ' ἑαυτὰ τάγμα ἔχοντα, ἀλλ' ὃν τρόπον αὕτη ἡ αἴσθησις τὴν ιδιότητα ποιεῖ, θεωρεῖται.

72 "Καὶ μὴν καὶ τόδε γε δεῖ προσκατανοῆσαι σφοδρῶς· τὸν γὰρ δὴ χρόνον οὐ ζητητέον ὥσπερ καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα ἐν ὑποκειμένῳ ζητοῦμεν ἀνάγοντες ἐπὶ τὰς βλεπομένας παρ' ἡμῖν αὐτοῖς προλήψεις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἐνάργημα, καθ' ὃ τὸν πολὺν ἢ ὀλίγον χρόνον ἀναφωνοῦμεν, συγγενικῶς τοῦτο περιφέροντες, ἀναλογιστέον. Καὶ οὔτε διαλέκτους ὥς βελτίους μεταληπτέον, ἀλλ' αὐταῖς ταῖς ὑπαρχούσαις κατ' αὐτοῦ χρηστέον, οὔτε ἄλλο τι κατ' αὐτοῦ κατηγορητέον ὥς τὴν αὐτὴν οὐσίαν ἔχοντος τῷ ιδιώματι τούτῳ- καὶ γὰρ τοῦτο ποιοῦσί τινες-, ἀλλὰ μόνον ὧ συμπλέκομεν τὸ

[70] Επιπλέον, συμβαίνει συχνά στα σώματα και ακόμη δεν τα συνοδεύουν μόνιμα παροδικές ιδιότητες, <για τις οποίες πρέπει να υποθέσουμε ούτε ότι δεν υπάρχουν καθόλου ούτε ότι έχουν τη φύση ολόκληρου του σώματος> ούτε ότι μπορούν να ανήκουν ανάμεσα στα αόρατα πράγματα ούτε ότι είναι ασώματες. Έτσι ώστε όταν χρησιμοποιούμε αυτό τον όρο με την πιο γενική χρήση του, κάνουμε φανερό ότι οι παροδικές ιδιότητες δεν έχουν ούτε την φύση του όλου, που το αντιλαμβανόμαστε όλο μαζί στο σύνολό του και το ονομάζουμε σώμα, ούτε τη φύση των ιδιοτήτων που το ακολουθούν μόνιμα, χωρίς τις οποίες το σώμα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό. Αλλά σαν αποτέλεσμα κάποιων πράξεων ενεργητικής αντίληψης, εφόσον το σώμα στο σύνολό του συνοδεύει αυτές, κάθε μία από αυτές μπορεί να ονομασθεί

[71] παροδική ιδιότητα, αλλά μόνο τη στιγμή που κάθε μια φαίνεται να συμβαίνει, επειδή οι παροδικές ιδιότητες δεν συνοδεύουν με διαρκή τρόπο το σώμα. Και δεν πρέπει να αποκλείσουμε από την πραγματικότητα αυτή την ξεκάθαρη αντίληψη των παροδικών ιδιοτήτων, επειδή δεν έχουν την φύση του όλου με το οποίο συνδέονται [που το ονομάζουμε σώμα], ούτε αυτές από τις ιδιότητες που είναι συνδεδεμένες με αυτό με διαρκή τρόπο, ούτε πρέπει να θεωρούμε ότι τέτοιες παροδικές ιδιότητες υπάρχουν από μόνες τους (γιατί αυτό είναι αδιανόητο και γι' αυτές, και για τις μόνιμες ιδιότητες), αλλά, ακριβώς όπως παρουσιάζεται στις αισθήσεις, πρέπει να τις θεωρούμε όλες ως παροδικές ιδιότητες που βρίσκονται στα σώματα, και όχι σαν ιδιότητες που το συνοδεύουν μόνιμα, ούτε ακόμη σαν να έχουν από μόνες τους θέση στη σειρά των υλικών οντοτήτων. Αλλά μάλλον εμφανίζονται να είναι ακριβώς όπως η ίδια η αίσθηση δείχνει ότι πρέπει να είναι ο ιδιαίτερος χαρακτήρας τους.

[72] Επιπλέον, πρέπει επίσης να κατανοήσουμε καλά αυτό το σημείο. Δεν πρέπει να αναζητούμε τον χρόνο, όπως κάνουμε για όλα τα άλλα πράγματα που τα αναζητούμε σε ένα αντικείμενο, ανάγοντας τα στις γενικές έννοιες τις οποίες αντιλαμβανόμαστε με τον ίδιο μας το νου, αλλά πρέπει να λάβουμε αυτή την άμεση αντίληψη, σύμφωνα με την οποίαν μιλάμε για μεγάλη ή μικρή χρονική διάρκεια, και να τον εξετάσουμε, χρησιμοποιώντας την άμεση αντίληψη μας για το χρόνο, όπως κάνουμε για άλλα πράγματα. Και ούτε πρέπει, για να προσδιορίσουμε τον χρόνο, να ψάχνουμε για εκφράσεις με το πρόσχημα ότι είναι καλύτερες, αλλά να χρησιμοποιούμε μόνο αυτές που είναι σε κοινή χρήση. Και ούτε πρέπει να αποδίδουμε στον χρόνο οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό σαν να είχε την ίδια βασική φύση με αυτό τον ιδιαίτερο χαρακτήρα, κάτι που κάνουν κάποιοι, αλλά πρέπει να αναλογιστούμε ειδικά μόνο αυτό με το οποίο συνδέουμε αυτό τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και πως τον μετράμε.

73 ἴδιον τοῦτο καὶ παραμετροῦμεν, μάλιστα ἐπιλογιστέον. καὶ γὰρ τοῦτο οὐκ ἀποδείξεως προσδεῖται ἀλλ' ἐπιλογισμοῦ, ὅτι ταῖς ἡμέραις καὶ ταῖς νυξὶ συμπλέκομεν καὶ τοῖς τούτων μέρεσιν, ὡσαύτως δὲ καὶ τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς ἀπαθείαις, καὶ κινήσεσι καὶ στάσεσιν, ἴδιόν τι σύμπτωμα περὶ ταῦτα πάλιν αὐτὸ τοῦτο ἐννοοῦντες, καθ' ὃ χρόνον ὀνομάζομεν. φησὶ δὲ τοῦτο καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ Περὶ φύσεως καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ ἐπιτομῇ. "Ἐπὶ τε τοῖς προειρημένοις τοὺς κόσμους δεῖ καὶ πᾶσαν σύγκρισιν πεπερασμένην τὸ ὁμοειδὲς τοῖς θεωρουμένοις πυκνῶς ἔχουσιν νομίζειν γεγο-νέναι ἀπὸ τοῦ ἀπείρου, πάντων τούτων ἐκ συστροφῶν ἰδίων ἀποκεκριμένων καὶ μειζόνων καὶ ἐλαττόνων· καὶ πάλιν διαλύεσθαι πάντα, τὰ μὲν θάπτον, τὰ δὲ βραδύτερον, καὶ τὰ μὲν ὑπὸ τῶν τοιῶνδε, τὰ δὲ ὑπὸ τῶν τοιῶνδε τοῦτο πάσχοντα. δῆλον οὖν ὡς καὶ φθαρτοὺς φησὶ τοὺς κόσμους, μεταβαλλόντων τῶν μερῶν. καὶ ἐν ἄλλοις τὴν γῆν τῷ ἀέρι ἐποχεῖσθαι.

74 "Ἐτι δὲ καὶ τοὺς κόσμους οὔτε ἐξ ἀνάγκης δεῖ νομίζειν ἓνα σχηματισμὸν ἔχοντας * * ἀλλὰ (fg. 82 Us.) καὶ διαφόρους αὐτοὺς ἐν τῇ ιβ' Περὶ <φύσεως> αὐτὸς φησιν· οὐς μὲν γὰρ σφαιροειδεῖς, καὶ ὠοειδεῖς ἄλλους, καὶ ἀλλοιοσχήμονας ἑτέρους· οὐ μέντοι πᾶν σχῆμα ἔχειν. οὐδὲ ζῶα εἶναι ἀποκριθέντα ἀπὸ τοῦ ἀπείρου. οὐδὲ γὰρ ἂν ἀποδείξειεν οὐδεὶς ὡς <ἐν> μὲν τῷ τοιοῦτῳ καὶ οὐκ ἂν ἐμπεριελήφθη τὰ τοιαῦτα σπέρματα, ἐξ ὧν ζῶα τε καὶ φυτὰ καὶ τὰ λοιπὰ πάντα <τὰ> θεωρούμενα συνίσταται, ἐν δὲ τῷ τοιοῦτῳ οὐκ ἂν ἐδυνήθη. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐντραφῆναι. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ γῆς νομιστέον.

75 "Ἀλλὰ μὴν ὑποληπτέον καὶ τὴν φύσιν πολλὰ καὶ παντοῖα ὑπὸ αὐτῶν τῶν πραγμάτων διδαχθῆναι τε καὶ ἀναγκασθῆναι· τὸν δὲ λογισμὸν τὰ ὑπὸ ταύτης παρεγγυηθέντα ὕστερον ἐπακριβοῦν καὶ προσεξευρίσκειν ἐν μὲν τισὶ θάπτον, ἐν δὲ τισὶ βραδύτερον καὶ ἐν μὲν τισὶ περιόδοις καὶ χρόνοις [ἀπὸ τῶν ἀπὸ τοῦ ἀπείρου] <μείζους λαμβάνειν ἐπιδόσεις>, ἐν δὲ τισὶ καὶ ἐλάττους.

"Ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα ἐξ ἀρχῆς μὴ θέσει γενέσθαι, ἀλλ' αὐτὰς τὰς φύσεις τῶν ἀνθρώπων καθ' ἕκαστα ἔθνη ἴδια πάσχουσας πάθη καὶ ἴδια λαμβανούσας φαντάσματα ἰδίως τὸν ἀέρα ἐκπέμπειν στελλόμενον ὑφ' ἐκάστων τῶν παθῶν καὶ τῶν φαντασμάτων, ὡς ἂν ποτε καὶ ἡ παρὰ τοὺς τόπους τῶν ἐθνῶν διαφορὰ ᾗ.

[73] Επειδή πράγματι αυτό δεν χρειάζεται λογική απόδειξη, αλλά μόνο σκέψη, για να δείξουμε ότι τον συνδέουμε με τις ημέρες και τις νύκτες και με τις υποδιαιρέσεις τους, καθώς επίσης και με τα συναισθήματα ή την απουσία των συναισθημάτων και με τις κινήσεις και την κατάσταση ακινησίας. Σε σχέση με αυτά τα τελευταία ξανά εννοούμε αυτόν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα ως ξεχωριστό είδος παροδικής ιδιότητας, και λόγω αυτού τον ονομάζουμε χρόνο. [Τούτο το λέει και στο δεύτερο Περί φύσεως και στην Μεγάλη επιτομή]. Και πέραν από αυτά που έχω αναφέρει πιο πάνω, πρέπει να θεωρούμε ότι οι κόσμοι, και κάθε πεπερασμένο σύνθετο σώμα το οποίο παρουσιάζει συνεχώς ομοιότητα στην εμφάνιση με τα πράγματα που βλέπουμε, έγιναν από το άπειρο, και ότι όλα αυτά τα πράγματα, τα μεγαλύτερα όπως και τα μικρότερα, αποσπάστηκαν από καθορισμένες συσσωρεύσεις ατόμων. Και ότι όλα τα πράγματα διαλύονται ξανά, άλλα πιο γρήγορα, άλλα πιο αργά, άλλα επειδή υφίστανται μια σειρά από αιτίες, άλλα από κάποια άλλη σειρά από αιτίες. [Είναι φανερό ότι ονομάζει τους κόσμους φθαρτούς, με μέρη που μεταβάλλονται. Και σε άλλα έργα αναφέρει ότι η γη στηρίζεται στον αέρα]. [74] Και επιπλέον πρέπει να θεωρούμε ότι αυτοί οι κόσμοι ούτε <δημιουργήθηκαν> όλοι κατ' ανάγκη με ένα μοναδικό σχήμα, ... [Στο ιβ' βιβλίο του 'Περί φύσεως' έργου αναφέρει ότι έχουν διαφορετικά σχήματα: άλλοι είναι σφαιροειδείς, άλλοι ωσειδείς, άλλοι έχουν άλλα σχήματα, αλλά δεν έχουν όλα τα σχήματα, και ότι ούτε ζωντανά όντα δεν αποσπάστηκαν από το άπειρο.] < ούτε ακόμη με κάθε είδους σχήμα. Επιπλέον, πρέπει να θεωρούμε ότι σε όλους τους κόσμους υπάρχουν ζωντανά όντα και φυτά και άλλα πράγματα που τα βλέπουμε στον κόσμο μας>. 1 Γιατί πράγματι κανείς δεν θα μπορούσε να αποδείξει ότι σε ένα είδος κόσμων θα μπορούσαν ή δεν θα μπορούσαν να περιλαμβάνονται τα είδη των σπερμάτων από τα οποία προέρχονται τα ζωντανά πλάσματα και τα φυτά και όλα τα άλλα πράγματα που βλέπουμε, και ότι σε κάποιο άλλο είδος κόσμων αυτό δεν θα ήταν δυνατό. [Επίσης, θα πρέπει να σκεφθούμε ότι τρέφονται με τον ίδιο τρόπο όπως και στη γη].

[75] Πρέπει επίσης να υποθέσουμε ότι και η ανθρώπινη φύση και διδάχθηκε και αναγκάστηκε να κάνει πολλά πράγματα κάθε είδους μόνο από τις περιστάσεις. Και ότι αργότερα ανέπτυξε με τον λογισμό αυτά που μεταδόθηκαν από τη φύση και έκανε νέες ανακαλύψεις, σε κάποια θέματα πιο γρήγορα, σε κάποια άλλα πιο αργά, σε κάποιες εποχές και χρονικές περιόδους <κάνοντας μεγάλες προόδους>, και πάλι μικρότερες σε κάποιες άλλες. Και έτσι και τα ονόματα στην αρχή δεν δόθηκαν στα πράγματα μετά από συμφωνία, αλλά οι ίδιες οι φύσεις των ανθρώπων σύμφωνα με τους διαφορετικούς λαούς είχαν τα δικά τους ιδιαίτερα συναισθήματα και δέχονταν τις ιδιαίτερες παραστάσεις τους, και έτσι κάθε ένας με τους δικούς του τρόπους έβγαζε αέρα από το στόμα του που διαμορφωνόταν από το καθένα από αυτά τα συναισθήματα και τις παραστάσεις, σύμφωνα με τις διαφορές που υπήρχαν στους διάφορους λαούς και από τους τρόπους της κατοικίας τους.

76 ὕστερον δὲ κοινῶς καθ' ἕκαστα ἔθνη τὰ ἴδια τεθῆναι πρὸς τὸ τὰς δηλώσεις ἦττον ἀμφιβόλους γενέσθαι ἀλλήλοις καὶ συντομωτέως δηλουμένας· τινὰ δὲ καὶ οὐ συνορώμενα πράγματα εἰσφέροντας τοὺς συνειδότες παρεγγυῆσαι τινὰς φθόγγους τοὺς ἀναγκασθέντας ἀναφωνῆσαι, τοὺς δὲ τῷ λογισμῷ ἐλομένους κατὰ τὴν πλείστην αἰτίαν οὕτως ἐρμηνεύσαι.

"Καὶ μὴν ἐν τοῖς μετεώροις φορὰν καὶ τροπὴν καὶ ἔκλειψιν καὶ ἀνατολὴν καὶ δύσιν καὶ τὰ σύστοιχα τούτοις μήτε λειτουργοῦντός τινος νομίζειν δεῖ γενέσθαι καὶ διατάπτοντος ἢ διατάζοντος καὶ ἅμα τὴν πᾶσαν μακαριότητα ἔχοντος μετὰ ἀφθαρσίας

77 (οὐ γὰρ συμφωνοῦσιν πραγματεῖαι καὶ φροντίδες καὶ ὄργαι καὶ χάριτες μακαριότητι, ἀλλ' ἐν ἀσθενείᾳ καὶ φόβῳ καὶ προσδεήσει τῶν πλησίων ταῦτα γίνονται), μήτε αὖ πῦρ ἅμα ὄντα συνεστραμμένον τὴν μακαριότητα κεκτημένα κατὰ βούλησιν τὰς κινήσεις ταύτας λαμβάνειν· ἀλλὰ πᾶν τὸ σέμνωμα τηρεῖν, κατὰ πάντα ὀνόματα φερόμενα ἐπὶ τὰς τοιαύτας ἐννοίας, ἵνα μὴδ' ὑπεναντία ἐξ αὐτῶν <γένωνται> τῷ σεμνώματι δόξαι· εἰ δὲ μή, τὸν μέγιστον τάραχον ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῇ ἢ ὑπεναντιότης παρασκευάσει. ὅθεν δὴ κατὰ τὰς ἐξ ἀρχῆς ἐναπολήψεις τῶν συστροφῶν τούτων ἐν τῇ τοῦ κόσμου γενέσει δεῖ δοξάζειν καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην καὶ περίοδον συντελεῖσθαι.

78 "Καὶ μὴν καὶ <τὸ> τὴν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων αἰτίαν ἐξακριβῶσαι φυσιολογίας ἔργον εἶναι δεῖ νομίζειν, καὶ τὸ μακάριον ἐν τῇ περὶ μετεώρων γνώσει ἐνταῦθα πεπτωκέναι καὶ ἐν τῷ τίνες φύσεις αἱ θεωρούμεναι κατὰ τὰ μετέωρα ταυτί, καὶ ὅσα συγγενῇ πρὸς τὴν εἰς τοῦτο ἀκρίβειαν.

"Ἐτι τε οὐ τὸ πλεοναχῶς ἐν τοῖς τοιούτοις εἶναι καὶ τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ἄλλως πῶς ἔχειν, ἀλλ' ἀπλῶς μὴ εἶναι ἐν ἀφθάρτῳ καὶ μακαρίᾳ φύσει τῶν διάκρισιν ὑποβαλλόντων ἢ τάραχον μηθέν· καὶ τοῦτο καταλαβεῖν τῇ διανοίᾳ ἔστιν ἀπλῶς εἶναι.

[76] Και αργότερα με κοινή συναίνεση σε κάθε λαό δόθηκαν ειδικά ονόματα μετά από συμφωνία, ώστε να κάνουν τις έννοιες τους λιγότερο ασαφείς μεταξύ τους και να δηλώνονται πιο σύντομα. Και κάποτε εκείνοι που τα γνώριζαν καλά έφεραν πράγματα που πιο πριν δεν ήσαν γνωστά και εισήγαγαν λέξεις γι' αυτά, σε κάποιες περιπτώσεις καθώς ήσαν αναγκασμένοι να τις προφέρουν, και σε άλλες περιπτώσεις καθώς τις διάλεγαν με τη λογική σύμφωνα με τη συνηθισμένη μέθοδο σχηματισμού, και έτσι έκαναν σαφή τη σημασία τους.

Επιπλέον, δεν πρέπει να θεωρούμε ότι η κίνηση των ουρανίων σωμάτων και η αλλαγή στην κατεύθυνση τους και η έκλειψη και η ανατολή και η δύση και τα παρόμοια με αυτά φαινόμενα οφείλονται σε κάποιο ον που τα ελέγχει και τα ρυθμίζει, ή που τα έχει ρυθμίσει, και ταυτόχρονα απολαμβάνει απόλυτη μακαριότητα μαζί με αθανασία.

[77] (Επειδή οι ασχολίες και οι φροντίδες και οι θυμοί και οι εύννοιες δεν ταιριάζουν με την μακάρια ζωή, αλλά αυτά τα πράγματα γίνονται όπου υπάρχει αδυναμία και φόβος και εξάρτηση από τους άλλους), ούτε πρέπει πάλι να νομίζουμε ότι τα ουράνια σώματα, που δεν είναι παρά φωτιά συσσωρευμένη σε μάζα, κατέχουν την μακαριότητα και ότι εκτελούν όλες αυτές τις κινήσεις από δική τους ελεύθερη βούληση.

Αλλά πρέπει να διατηρούμε τη σημασία όλου του μεγαλείου τους σε όλες τις εκφράσεις που χρησιμοποιούμε σε τέτοιου είδους αντιλήψεις, ώστε να μην προκύπτουν από αυτές δοξασίες αντίθετες με αυτή την έννοια του μεγαλείου. Διαφορετικά η μεγάλη αυτή αντίφαση θα προκαλέσει τη μεγαλύτερη ταραχή στις ψυχές των ανθρώπων. Συνεπώς πρέπει να θεωρούμε ότι εξαιτίας του αρχικού σχηματισμού της ύλης σε τέτοιες συσσωρεύσεις στη φάση της γέννησης του κόσμου, προκαλείται και αυτός ο νόμος της περιοδικότητας στην κίνησή τους. [78] Επιπλέον πρέπει να θεωρούμε ότι το έργο της φυσικής επιστήμης είναι να ανακαλύψουμε με ακρίβεια την αιτία των πιο βασικών φαινομένων, και ότι η ευδαιμονία μας βρίσκεται στην γνώση των ουρανίων φαινομένων και στην κατανόηση της φύσης των οντοτήτων που βλέπουμε σε αυτά τα ουράνια φαινόμενα, καθώς και όλων αυτών που έχουν στενή σχέση με την ακριβή γνώση για την ανθρώπινη ευδαιμονία.

Και επιπλέον γνωρίζοντας ότι, αυτό που συμβαίνει με πολλούς τρόπους σε σχέση με την υπέρτατη φύση των ουρανίων σωμάτων και το ενδεχόμενο να συμβαίνει κάποτε με έναν τρόπο και άλλοτε με κάποιον άλλον, δεν έχει θέση εδώ, αλλά ότι τίποτα από αυτά που δείχνουν αβεβαιότητα ή ταραχή δεν μπορεί να περιέχεται καθόλου σε ότι έχει αθάνατη και μακάρια φύση. Και είναι εύκολο να αντιληφθούμε με την νόσή μας ότι αυτά είναι πραγματικά έτσι.

79 "Τὸ δ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ πεπτωκός, τῆς δύσεως καὶ ἀνατολῆς καὶ τροπῆς καὶ ἐκλείψεως καὶ ὅσα συγγενῇ τούτοις μὴθ' ἐπὶ πρὸς τὸ μακάριον τῆς γνώσεως συντείνειν, ἀλλ' ὁμοίως τοὺς φόβους ἔχειν τοὺς ταῦτα κατειδότας, τίνες δ' αἱ φύσεις ἀγνοοῦντας καὶ τίνες αἱ κυριώταται αἰτίαι, καὶ εἰ μὴ προσήδειςαν ταῦτα· τάχα δὲ καὶ πλείους, ὅταν τὸ θάμβος ἐκ τῆς τούτων προσκατανοήσεως μὴ δύνῃται τὴν λύσιν λαμβάνειν καὶ τὴν περὶ τῶν κυριωτάτων οἰκονομίαν.

"Διὸ δὴ κ' ἂν πλείους αἰτίας εὐρίσκωμεν τροπῶν καὶ δύσεων καὶ ἀνατολῶν καὶ ἐκλείψεων καὶ τῶν τοιουτοτρόπων, ὥσπερ καὶ

80 ἐν τοῖς κατὰ μέρος γινομένοις ἦν, οὐ δεῖ νομίζειν τὴν ὑπὲρ τούτων χρεῖαν ἀκρίβειαν μὴ ἀπειληφέναι ὅση πρὸς τὸ ἀτάραχον καὶ μακάριον ἡμῶν συντείνει. ὥστε παραθεωροῦντας ποσαχῶς παρ' ἡμῖν τὸ ὅμοιον γίνεται, αἰτιολογητέον ὑπὲρ τε τῶν μετεώρων καὶ παντὸς τοῦ ἀδήλου, καταφρονοῦντας τῶν οὔτε <τὸ> μοναχῶς ἔχον ἢ γινόμενον γνωρίζοντων οὔτε τὸ πλεοναχῶς συμβαῖνον, τὴν ἐκ τῶν ἀποστημάτων φαντασίαν παριδόντων, ἔτι τε ἀγνοοῦντων καὶ ἐν ποίοις οὐκ ἔστιν ἀταρακτῆσαι <καὶ ἐν ποίοις ὁμοίως ἀταρακτῆσαι>. ἂν οὖν οἰώμεθα καὶ ὡδί πως ἐνδεχόμενον αὐτὸ γίνεσθαι [καὶ ἐν ποίοις ὁμοίως ἀταρακτῆσαι], αὐτὸ τὸ ὅτι πλεοναχῶς γίνεται γνωρίζοντες, ὥσπερ κ' ἂν ὅτι ὡδί πως γίνεται εἶδωμεν, ἀταρακτῆσομεν.

81 "Ἐπὶ δὲ τούτοις ὅλως ἅπασιν ἐκεῖνο δεῖ κατανοεῖν, ὅτι τάραχος ὁ κυριώτατος ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς γίνεται ἐν τῷ ταῦτα μακάριά τε δοξάζειν <εἶναι> καὶ ἄφθαρτα, καὶ ὑπεναντίας ἔχειν τούτοις βουλήσεις ἅμα καὶ πράξεις καὶ αἰτίας, καὶ ἐν τῷ αἰώνιον τι δεινὸν αἰεὶ προσδοκᾶν ἢ ὑποπτεῦν κατὰ τοὺς μύθους εἴ τε καὶ αὐτὴν τὴν ἀναισθησίαν τὴν ἐν τῷ τεθνάναι φοβουμένους ὥσπερ οὔσαν κατ' αὐτούς, καὶ ἐν τῷ μὴ δόξαις ταῦτα πάσχειν ἀλλ' ἀλόγῳ γέ τιτι παραστάσει, ὅθεν μὴ ὀρίζοντας τὸ δεινὸν τὴν ἴσῃν ἢ καὶ ἐπιτεταμένην ταραχὴν λαμβάνειν τῷ εἰ καὶ ἐδόξαζον

[79] Αλλά ότι αφορά στην λεπτομερή έρευνα για τη δύση και την ανατολή, για τις τροπές και τις εκλείψεις, και για όλα τα παρόμοια φαινόμενα, αυτή δεν συντείνει σε τίποτα στην ευδαιμονία την οποίαν παρέχει η γνώση, αλλά κάποιιοι που τα γνωρίζουν όλα αυτά, αλλά ακόμη αγνοούν τη φύση αυτών των πραγμάτων και τις βασικές αιτίες, νοιώθουν τον ίδιο φόβο που θα ένοιωθαν εάν δεν τα γνώριζαν καθόλου. Ίσως να νοιώθουν ακόμα μεγαλύτερο φόβο, επειδή η απορία που προκύπτει από τη παρατήρηση αυτών των φαινομένων δεν μπορεί να βρει κάποια λύση και να κατανοήσει τη ρύθμιση των βασικών πραγμάτων.

Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ακόμη και αν ανακαλύψουμε πολλές αιτίες για τις δύσεις και τις ανατολές και τις τροπές και τις εκλείψεις, και για τα άλλα φαινόμενα του ίδιου είδους, όπως είναι ήδη η περίπτωση στην εξέταση μας για τα επί μέρους φαινόμενα,

[80] δεν πρέπει να θεωρούμε ότι η έρευνα μας γι' αυτά τα φαινόμενα δεν έχει φτάσει σε επαρκή ακρίβεια ώστε να συμβάλει στην αταραξία και στην ευδαιμονία μας. Έτσι πρέπει να εξετάζουμε με προσοχή με πόσους τρόπους ένα παρόμοιο φαινόμενο εμφανίζεται στη γη, όταν ερευνούμε με τη λογική τις αιτίες των ουρανίων φαινομένων και όλων αυτών που είναι πέραν από την ικανότητα των αισθήσεων. Και πρέπει να περιφρονούμε όσους δεν αναγνωρίζουν είτε αυτό που υπάρχει ή που παράγεται με έναν μόνο τρόπο, είτε αυτό που μπορεί να προκύπτει με πολλούς τρόπους στην περίπτωση πραγμάτων που μπορούν να γίνονται αντιληπτά μόνο από απόσταση, και ακόμα που αγνοούν σε ποιες περιπτώσεις είναι αδύνατον να έχουν αταραξία. Εάν λοιπόν θεωρούμε ότι ένα φαινόμενο είναι ενδεχόμενο να συμβαίνει με κάποιον τέτοιο τρόπο όπως αυτός, και ότι σε περιπτώσεις υπό τις οποίες είναι εξίσου πιθανό να βρισκόμαστε σε αταραξία, όταν διαπιστώσουμε ότι αυτό μπορεί να συμβαίνει με πολλούς τρόπους, θα παραμείνουμε τόσο ατάραχοι όσο εάν γνωρίζαμε ότι συμβαίνει με έναν συγκεκριμένο τρόπο.

[81] Και εκτός απ' όλα αυτά τα θέματα γενικά, πρέπει να κατανοήσουμε και αυτό το σημείο, ότι η πιο μεγάλη ταραχή στις ψυχές των ανθρώπων προκύπτει επειδή θεωρούν ότι αυτά τα ουράνια σώματα είναι μακάρια και αθάνατα όντα, και εντούτοις έχουν επιθυμίες και πράξεις και κίνητρα πράγματα αντιφατικά με αυτές τις ιδιότητες, και επειδή περιμένουν πάντοτε ή φαντάζονται κάποια αιώνια μαρτύρια, όπως αυτά απεικονίζονται στους μύθους, ή ακόμη φοβούνται την κατάσταση αναισθησίας που υπάρχει σε ότι είναι πεθαμένο, σαν αυτό να είχε κάποια σχέση με αυτούς τους ίδιους, και ακόμη επειδή όλα αυτά προκαλούνται όχι από λογικές γνώμες, αλλά μάλλον από κάποια μη λογική αντίληψη, και ως εκ τούτου, καθώς δεν γνωρίζουν τα όρια του πόνου, νοιώθουν τόσο μεγάλη ταραχή ή ακόμα μεγαλύτερη από αυτήν που θα ένοιωθαν εάν είχαν αποκτήσει αυτή την καλά θεμελιωμένη γνώμη για τα πράγματα.

82 ταῦτα· ἡ δὲ ἀταραξία τὸ τούτων πάντων ἀπολελύσθαι καὶ συνεχῇ μνήμην ἔχειν τῶν ὅλων καὶ κυριωτάτων. "Ὅθεν τοῖς πάθεσι προσεκτέον τοῖς παρούσι καὶ ταῖς αἰσθήσεσι, κατὰ μὲν τὸ κοινὸν ταῖς κοιναῖς, κατὰ δὲ τὸ ἴδιον ταῖς ἰδίαις, καὶ πάσῃ τῇ παρουσίᾳ καθ' ἕκαστον τῶν κριτηρίων ἐναργεία. ἂν γὰρ τούτοις προσέχωμεν, τὸ ὅθεν ὁ ταραχος καὶ ὁ φόβος ἐγίνετο ἐξαιτιολογήσομεν ὀρθῶς καὶ ἀπολύσομεν, ὑπὲρ τε μετεώρων αἰτιολογοῦντες καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἀεὶ παρεμπιπτόντων, ὅσα φοβεῖ τοὺς λοιποὺς ἐσχάτως. "Ταῦτά σοι, ὦ Ἡρόδοτε, ἔστι κεφαλαιωδέστατα ὑπὲρ τῆς

83 τῶν ὅλων φύσεως ἐπιτετημένα. ὥστ' ἂν γένοιτο οὗτος ὁ λόγος δυνατὸς κατασχεθῆναι μετ' ἀκριβείας, οἶμαι, ἐάν μὴ καὶ πρὸς ἅπαντα βαδίσῃ τις τῶν κατὰ μέρος ἀκριβωμάτων, ἀσύμβλητον αὐτὸν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ἀδρότητα λήψεσθαι. καὶ γὰρ καὶ καθαρὰ ἀφ' ἑαυτοῦ ποιήσῃ πολλά τῶν κατὰ μέρος ἐξακριβουμένων κατὰ τὴν ὅλην πραγματείαν ἡμῖν, καὶ αὐτὰ ταῦτα ἐν μνήμῃ τιθέμενα συνεχῶς βοηθήσει. "Τοιαῦτα γὰρ ἐστίν, ὥστε καὶ τοὺς κατὰ μέρος ἤδη ἐξακριβοῦντας ἱκανῶς ἢ καὶ τελείως, εἰς τὰς τοιαύτας ἀναλύοντας ἐπιβολάς, τὰς πλείστας τῶν περιο-δειῶν ὑπὲρ τῆς ὅλης φύσεως ποιεῖσθαι· ὅσοι δὲ μὴ πα-ντελῶς αὐτῶν τῶν ἀποτελουμένων εἰσίν, ἐκ τούτων καὶ κατὰ τὸν ἄνευ φθόγγων τρόπον τὴν ἅμα νοήματι περίοδον τῶν κυριωτάτων πρὸς γαληνισμόν ποιοῦνται." Καὶ ἤδε μὲν ἐστὶν αὐτῷ ἐπιστολὴ περὶ τῶν φυσικῶν. περὶ δὲ τῶν μετεώρων ἦδε.

[82] Αλλά η αταραξία της ψυχής είναι να απαλλαγούμε από όλα αυτά, και να έχουμε συνεχώς στη μνήμη μας τις γενικές και τις πιο βασικές αρχές των πραγμάτων. Γι' αυτό, πρέπει να εξετάζουμε προσεκτικά τα άμεσα συναισθήματα και τις αισθήσεις, τα κοινά του ανθρώπινου γένους όταν πρόκειται για κάτι κοινό, και τα ατομικά όταν πρόκειται για κάτι ατομικό, καθώς επίσης και την άμεση αντίληψη που μας προσφέρει το κάθε κριτήριο της αλήθειας. Επειδή, εάν μελετήσουμε προσεκτικά όλα αυτά, θα εξιχνιάσουμε ορθά τις αιτίες που προκαλούσαν την ταραχή και το φόβο μας, και καθορίζοντας τις πραγματικές αιτίες των ουράνιων φαινομένων και όλων των άλλων φαινομένων που συμβαίνουν τυχαία κάθε τόσο, θα απαλλαγούμε από όλα αυτά που φοβίζον στον ύψιστο βαθμό τους άλλους ανθρώπους.

Αυτή είναι για σένα, Ηρόδοτε, η επιτομή για τα βασικά στοιχεία που αφορούν τις γενικές αρχές της φύσης,

[83] έτσι ώστε αυτή η έκθεση να μπορεί εύκολα να γίνει κατανοητή με ακρίβεια. Είμαι βέβαιος ότι ακόμη και αν κάποιος δεν είναι ικανός να προχωρήσει σε όλες τις ειδικές λεπτομέρειες του συστήματος, θα έχει αποκτήσει από αυτήν ασύγκριτη δύναμη σε σχέση με άλλους ανθρώπους. Επειδή πράγματι θα ξεκαθαρίσει από μόνος του πολλά από τα λεπτομερειακά σημεία που έχω επεξεργασθεί στην πλήρη έκθεσή μου, και όλες αυτές οι αρχές, εάν τις απομνημονεύσει, θα του προσφέρουν συνεχή βοήθεια. Επειδή πράγματι τέτοιος είναι ο χαρακτήρας τους που ακόμη και αυτοί που ασχολούνται με την έρευνα των λεπτομερειών σε σημαντικό βαθμό, ή ακόμη και εντελώς, θα είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν το μεγαλύτερο μέρος των ερευνών τους για τη φύση στο σύνολό της, διεξάγοντας την ανάλυση τους σε σχέση με μια τέτοια περίληψη όπως αυτή. Και σε ότι αφορά όλους αυτούς που δεν είναι εντελώς μεταξύ αυτών που έχουν τελειοποιηθεί, κάποιοι από αυτούς μπορούν από αυτή την επιτομή να αποκτήσουν χωρίς προφορική διδασκαλία γρήγορη αντίληψη των πιο σημαντικών θεμάτων, έτσι ώστε να εξασφαλίσουν τη γαλήνη της ψυχής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Χαράλαμπος Θεοδωρίδης , Επίκουρος η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1954.

Διογένης Λαέρτιος, Επίκουρος. Εισαγωγή– μετάφραση Αθανάσιος Τσακνάκης, Εκδόσεις Βιβλιοβάρδια , Θεσσαλονίκη 2007.

Κοέν Α. , Η φιλοσοφία του Επίκουρου. Άτομα ηδονή Αρετή, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος. Εκδόσεις Θύραθεν. Θεσσαλονίκη 2005.

Λουκρήτιος, ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, εκδόσεις ΘΥΡΑΘΕΝ, Θεσσαλονίκη 2005

Επίκουρος ΑΠΑΝΤΑ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1994

Πωλ Νιζάν, ΟΙ ΥΛΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ-ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ, Εκδόσεις Βερέττα , Ρόδος 2011.

JAMES WARREN, The Cambridge Companion to Epicureanism, Cambridge University Press 2009.

Κικέρων, De Finibus Bonorum et Malorum. Des SUPREMES BIENS ET DES SUPREMES MAUX, par Guyau M. Ch. Delagrave, Paris, 1875, avec introduction et notes suivis d'eclaircissements relatifs a l'histoire de l'epicurisme par M. Guyau.

Universite Paris IV-Sorbonne, EPICURE LETTRE A HERODOTE, Traduction M. Conche.

EPICURE LETTRE A HERODOTE, Traduction Maurice Solovine.

Diogenes Laerte, VIES ET DOCTRINES DES PHILOSOPHES DE L'ANTIQUITE SUIVIES DE LA VIE DE PLOTIN PAR PORPHYRE TRADUCTION NOUVELLE PAR M. CH. ZEVORT ANCIEN ELEVE DE L'ECOLE NORMALE, TOME SECOND, PARIS, CHARPENTIER, LIBRAIRE-EDITEUR, 17, RUE DE LILLE. 1847.

Vies des plus illustres philosophes de l'antiquite, traduites du grec de Diogene Laerce. On y a ajoute la vie de Diogene Laerce, d'Epictete, de Confucius, (par J.-H. Schneider). Amsterdam, 1758-1761, 3 vol. in-12.

Πωλ Νιζάν, ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙ ΣΤΟΧΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ-ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ-ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ-ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ, Έσπερος , Αθήνα 1954.

EPICURE LETTRE A HERODOTE, Traduction Octave Hamelin, Revue de Metaphysique et de Morale 18, 1910, p. 397- 440.

Επίκουρος - Επιστολή στον Πυθοκλή, ή “Περί ουρανίων φαινομένων”

Ο βίος του Επίκουρου υπάρχει στο έργο του Διογενη Λαέρτιου "Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων και των εκάστη αιρέσει αρεσκόντων εν επιτόμω συναγωγή", το οποίο σώζεται ακέραιο ως τις ημέρες μας. Το έργο αναφέρεται για λόγους συντομίας, "Βίοι φιλοσόφων". Οι ερευνητές έχουν χρονολογήσει τη συγγραφή του, τον 3ο αι. μ.χ.χ. Οι "Βίοι φιλοσόφων" αναπτύσσονται σε 10 βιβλία. Το 10ο βιβλίο αναφέρεται στο βίο του Επίκουρου. Στο βιβλίο ο Διογένης περιλαμβάνει την επιστολή του Επίκουρου στον Πυθοκλή η οποία αποτελεί την επιτομή της φιλοσοφίας του στα θέματα των μετεώρων, δηλαδή των ουρανίων.

Η απόδοση στα σύγχρονα ελληνικά και τα Σχόλια που ακολουθούν, είναι του Λεωνίδα Α.Αλεξαδρίδη, πολιτικού μηχανικού και μέλους του Κήπου Αθηνών. Πρώτη δημοσίευση της απόδοσης 14 Σεπτεμβρίου 2016 στο www.epicuros.gr.

Ἐπίκουρος Πυθοκλεῖ χαίρειν.

[84] Ἦνεγκέ μοι Κλέων ἐπιστολὴν παρὰ σοῦ, ἐν ἣ φιλοφρονούμενός τε περὶ ἡμᾶς διετέλεις ἀξίως τῆς ἡμετέρας περὶ σεαυτὸν σπουδῆς, καὶ οὐκ ἀπιθάνως ἐπειρῶ μνημονεύειν τῶν εἰς μακάριον βίον συντεινόντων διαλογισμῶν, ἐδέου τε σεαυτῷ περὶ τῶν μετεώρων σύντομον καὶ εὐπερίγραφον διαλογισμόν ἀποστεῖλαι, ἵνα ῥαδίως μνημονεύης· τὰ γὰρ ἐν ἄλλοις ἡμῖν γεγραμμένα δυσμνημόνευτα εἶναι, καίτοι, ὥς ἔφης, συνεχῶς αὐτὰ βαστάζεις. Ἡμεῖς δὲ ἡδέως τε σοῦ τὴν δέησιν ἀπεδεξάμεθα καὶ ἐλπίσιν ἡδεῖαις συνεσχέθημεν.

[85] Γράψαντες οὖν τὰ λοιπὰ πάντα συντελοῦμεν ὥπερ ἤξιωσας πολλοῖς καὶ ἄλλοις ἐσόμενα χρήσιμα τὰ διαλογίσματα ταῦτα, καὶ μάλιστα τοῖς νεωστὶ φυσιολογίας γνησίου γενομένοις καὶ τοῖς εἰς ἀσχολίας βαθυτέρας τῶν ἐγκυκλίων τινὸς ἐμπεπληγμένοις. Καλῶς δὴ αὐτὰ διάλαβε, καὶ διὰ μνήμης ἔχων ὅξέως αὐτὰ περιόδευε μετὰ τῶν λοιπῶν ὧν ἐν τῇ Μικρᾷ ἐπιτομῇ πρὸς Ἡρόδοτον ἀπεστείλαμεν. Πρῶτον μὲν οὖν μὴ ἄλλο τι τέλος ἐκ τῆς περὶ μετεώρων γνώσεως εἶτε κατὰ συναφὴν λεγομένων εἶτε αὐτοτελῶς νομίζειν εἶναι ἢπερ ἀταραξίαν καὶ πίστιν βέβαιον, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν.

[86] Μήτε τὸ ἀδύνατον καὶ παραβιάζεσθαι μήτε ὁμοίαν κατὰ πάντα τὴν θεωρίαν ἔχειν ἢ τοῖς περὶ βίων λόγοις ἢ τοῖς κατὰ τὴν τῶν ἄλλων φυσικῶν προβλημάτων κάθαρσιν, οἷον ὅτι τὸ πᾶν σώματα καὶ ἀναφῆς φύσις ἐστίν, ἢ ὅτι ἄτομα <τὰ> στοιχεῖα, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα δὴ ὅσα μοναχὴν ἔχει τοῖς φαινομένοις συμφωνίαν· ὥπερ ἐπὶ τῶν μετεώρων οὐχ ὑπάρχει, ἀλλὰ ταῦτά γε πλεοναχὴν ἔχει καὶ τῆς γενέσεως αἰτίαν καὶ τῆς οὐσίας ταῖς αἰσθήσεσι σύμφωνον κατηγορίαν. Οὐ γὰρ κατὰ ἀξιώματα κενὰ καὶ νομοθεσίας φυσιολογητέον, ἀλλ' ὥς τὰ φαινόμενα ἐκκαλεῖται·

[87] οὐ γὰρ ἤδη ἀλογίας καὶ κενῆς δόξης ὁ βίος ἡμῶν ἔχει χρεῖαν, ἀλλὰ τοῦ ἀθορύβως ἡμᾶς ζῆν. Πάντα μὲν οὖν γίνεται ἀσειástως κατὰ πάντων <τῶν> κατὰ πλεοναχὸν τρόπον ἐκκαθαυρομένων, συμφώνως τοῖς φαινομένοις, ὅταν τις τὸ πιθανολογούμενον ὑπὲρ αὐτῶν δεόντως καταλίπη· ὅταν δὲ τις τὸ μὲν ἀπολίπη τὸ δὲ ἐκβάλη ὁμοίως σύμφωνον ὃν τῷ φαινομένῳ, δῆλον ὅτι καὶ ἐκ παντὸς ἐκπίπτει φυσιολογήματος ἐπὶ δὲ τὸν μῦθον καταρρεῖ.

Ο Επίκουρος χαιρετά τον Πυθοκλή,

[84] Ο Κλέων μου έφερε επιστολή σου, στην οποία συνεχίζεις να εκφράζεις φιλικά αισθήματα προς εμένα, αντάξια της φροντίδας μου για σένα και ότι προσπαθείς, όχι χωρίς επιτυχία, να επαναφέρεις στη μνήμη σου τους συλλογισμούς που συντείνουν σε ευτυχισμένη ζωή, και τελικά μου ζητούσες να σου στείλω, για τον εαυτό σου, μια σύντομη και ευκολοσχεδιασμένη έκθεση για τα ουράνια φαινόμενα, ώστε να μπορείς εύκολα να τα απομνημονεύεις. Επειδή αυτά που έχω γράψει σε άλλα έργα μου είναι δύσκολο να απομνημονευθούν, αν και, όπως λες, τα έχεις συνεχώς μαζί σου. Εγώ λοιπόν δέχθηκα με μεγάλη χαρά την παράκλησή σου, και αισθάνθηκα υποχρεωμένος να απαντήσω σε αυτήν από τις μεγάλες προσδοκίες που έχω για το μέλλον σου.

[85] Λοιπόν, αφού έγραψα όλα τα υπόλοιπα κείμενα μου σκοπεύω να πραγματοποιήσω την αξίωση σου, θεωρώντας ότι αυτοί οι συλλογισμοί θα είναι χρήσιμοι και σε πολλούς άλλους, και κυρίως σε εκείνους που μόλις πρόσφατα γεύτηκαν την γνήσια φυσική επιστήμη, και επίσης σε εκείνους που έχουν εμπλακεί πολύ πιο βαθειά από μια συνηθισμένη απασχόληση. Πρόσεξε αυτά λοιπόν καλά, και κρατώντας τα στη μνήμη σου κάνε μια πλήρη επισκόπηση μαζί με τα άλλα τα οποία απέστειλα στη μικρή επιτομή προς τον Ηρόδοτο. Πρώτα απ' όλα δεν πρέπει να έχεις κατά νου ότι υπάρχει κάποιος άλλος σκοπός για τη γνώση για τα ουράνια φαινόμενα είτε αυτά θεωρούνται σε σχέση με τις άλλες φυσικές θεωρίες είτε αυτοτελώς, εκτός από την αταραξία και την απόκτηση μιας σταθερής πεποίθησης, όπως συμβαίνει και με τις άλλες γνώσεις. [86] Και ούτε πρέπει να προσπαθούμε να επιβάλουμε με τη βία μια απίθανη θεωρία, ούτε να επιζητούμε η θεωρία αυτών των φαινομένων να είναι σε όλα όμοια είτε με τη συζήτηση των θεωριών πάνω στα διάφορα είδη της ανθρώπινης ζωής, είτε με τη λύση των άλλων φυσικών προβλημάτων, όπως για παράδειγμα, ότι το σύμπαν αποτελείται από σώματα και από ανέγγιχτη φύση, ή ότι τα βασικά στοιχεία είναι άτμητα και όλα τα παρόμοια, που επιδέχονται μια και μοναδική εξήγηση που είναι σύμφωνη με τα φαινόμενα. Κάτι που δεν ισχύει για τα ουράνια φαινόμενα, τα οποία όμως επιδέχονται πολλαπλές αιτιολογήσεις ως προς τη γέννηση τους και πολλαπλές αιτίες ως προς τη φύση τους, που είναι όλες σύμφωνες με τις αισθήσεις. Γιατί δεν πρέπει να μελετούμε τη φύση σύμφωνα με κενές υποθέσεις και αυθαίρετους νόμους, αλλά σύμφωνα με αυτά που απαιτούν τα φαινόμενα.

[87] Επειδή η ζωή μας δεν έχει ανάγκη τώρα από παραλογισμούς και κενές δοξασίες, αλλά από το να ζούμε χωρίς ταραχή. Τα πάντα λοιπόν προχωρούν χωρίς ταραχή σε σχέση με όλα τα φαινόμενα που ερμηνεύονται με πολλούς τρόπους, σε αρμονία με τα φαινόμενα, όταν κάποιος αποδέχεται, όπως θα έπρεπε, πειστικές ερμηνείες αυτών. Όταν όμως κάποιος αποδέχεται μια θεωρία και απορρίπτει μιαν άλλη, που είναι εξίσου σε αρμονία με τα φαινόμενα, είναι φανερό ότι εγκαταλείπει τον τομέα της φυσικής και κατρακυλάει στο μύθο.

Σημεῖα δ' ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς μετεώροις συντελουμένων φέρειν τῶν παρ' ἡμῖν τινα φαινομένων, ἃ θεωρεῖται ἢ ὑπάρχει, καὶ οὐ τὰ ἐν τοῖς μετεώροις φαινόμενα· ταῦτα γὰρ ἐνδέχεται πλεοναχῶς γενέσθαι.

[88] Τὸ μέντοι φάντασμα ἐκάστου τηρητέον καὶ ἐπὶ τὰ συναπτόμενα τούτῳ διαιρετέον, ἃ οὐκ ἀντιμαρτυρεῖται τοῖς παρ' ἡμῖν γινομένοις πλεοναχῶς συντελεῖσθαι. Κόσμος ἐστὶ περιοχὴ τις οὐρανοῦ, ἄστρα τε καὶ γῆν καὶ πάντα τὰ φαινόμενα περιέχουσα, οὗ λυομένου πάντα τὰ ἐν αὐτῷ σύγχυσιν λήψεται, ἀποτομῇν ἔχουσα ἀπὸ τοῦ ἀπείρου καὶ καταλήγουσα ἐν πέρατι ἢ ἀραιῷ ἢ πυκνῷ καὶ ἢ ἐν περιανομένῳ ἢ ἐν στάσιν ἔχοντι καὶ στρογγύλῃν ἢ τρίγωνον ἢ οἶαν δήποτε <ἔχουσα> περιγραφῇν· πανταχῶς γὰρ ἐνδέχεται· τῶν γὰρ φαινομένων οὐδὲν ἀντιμαρτυρεῖ <ἐν> τῷδε τῷ κόσμῳ, ἐν ᾧ λῆγον οὐκ ἔστι καταλαβεῖν.

[89] Ὅτι δὲ καὶ τοιοῦτοι κόσμοι εἰσὶν ἄπειροι τὸ πλῆθος ἔστι καταλαβεῖν, καὶ ὅτι καὶ ὁ τοιοῦτος δύναται κόσμος γίνεσθαι καὶ ἐν κόσμῳ καὶ < ἐν > μετακοσμίῳ ὃ λέγομεν μεταξὺ κόσμων διάστημα, ἐν πολυκένῳ τόπῳ καὶ οὐκ ἐν μεγάλῳ εἰλικρινεῖ καὶ κενῷ, καθάπερ τινὲς φασιν, ἐπιτηδείων τινῶν σπερμάτων ρυέντων ἀφ' ἐνὸς κόσμου ἢ μετακοσμίῳ ἢ καὶ ἀπὸ πλειόνων κατὰ μικρὸν προσθέσεις τε καὶ διαρθρώσεις καὶ μεταστάσεις ποιούντων ἐπ' ἄλλον τόπον, ἐὰν οὕτω τύχη, καὶ ἐπαρδεύσεις ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιτηδείως ἕως τελειώσεως καὶ διαμονῆς ἐφ' ὅσον τὰ ὑποβληθέντα θεμέλια τὴν προσδοχὴν δύναται ποιεῖσθαι.

[90] Οὐ γὰρ ἀθροισμὸν δεῖ μόνον γενέσθαι οὐδὲ δῖνον ἐν ᾧ ἐνδέχεται κόσμον γίνεσθαι κενῷ κατὰ τὸ δοξαζόμενον ἐξ ἀνάγκης, αὖξεσθαι τε ἕως ἂν ἐτέρῳ προσκρούσῃ, καθάπερ τῶν φυσικῶν καλουμένων φησί τις· τοῦτο γὰρ μαχόμενόν ἐστι τοῖς φαινομένοις. Ἡλῖός τε καὶ σελήνη καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα <οὐ> καθ' ἑαυτὰ γενόμενα ὕστερον ἐμπεριλαμβάνετο ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἀλλ' εὐθύς διεπλάττετο καὶ αὖξιν ἐλάμβανεν κατὰ προσκρίσεις καὶ δινήσεις λεπτομερῶν τινῶν φύσεων, ἥτοι πνευματικῶν ἢ πυροειδῶν ἢ τὸ συναμφοτέρων· καὶ γὰρ ταῦτα οὕτως ἢ αἰσθησίς ὑποβάλλει.

Μπορούμε να έχουμε ενδείξεις όσων συμβαίνουν στον ουρανό από κάποια φαινόμενα που συμβαίνουν στη γη, επειδή μπορούμε να παρατηρούμε πως γίνονται αυτά, ενώ δεν μπορούμε να παρατηρούμε πως γίνονται τα φαινόμενα στον ουρανό. Αυτά ενδέχεται να γίνονται με πολλούς τρόπους.

[88] Πρέπει όμως να στηριζόμαστε στην πραγματική παράσταση κάθε ουράνιου φαινομένου, και επί πλέον, σε σχέση με όσα συνδέονται με αυτήν, πρέπει να διαχωρίζουμε εκείνα που η γένεση τους από πολλαπλά αίτια δεν απορρίπτεται από τα γεγονότα που συμβαίνουν στη γη. Κόσμος είναι κάποια περιοχή του ουρανού που περικλείεται από όρια, που περιέχει άστρα και γη και όλα τα ουράνια φαινόμενα, και όταν αυτός διαλυθεί όλα όσα βρίσκονται μέσα του θα περιπέσουν σε σύγχυση, δηλαδή είναι ένα τμήμα αποκομμένο από το άπειρο σύμπαν, που καταλήγει σε καθορισμένο όριο αραιό ή πυκνό, που είτε περιστρέφεται είτε μένει ακίνητο και έχει σχήμα στρογγυλό ή τριγωνικό ή οποιοδήποτε άλλο σχήμα, γιατί όλα αυτά ενδέχεται να συμβαίνουν, επειδή κανένα φαινόμενο αυτού εδώ του κόσμου, του οποίου το όριο δεν είναι δυνατόν να αντιληφθούμε, δεν το απορρίπτει.

[89] Είναι δυνατόν να εννοήσουμε ότι υπάρχουν απειράριθμοι κόσμοι τέτοιου είδους, και ότι ένας κόσμος αυτού του είδους μπορεί να γεννηθεί είτε μέσα σε άλλο κόσμο είτε στο μετακόσμιο, όπως ονομάζουμε το διάστημα ανάμεσα στους κόσμους, σε χώρο που περιέχει πολύ κενό, αλλά όχι σε χώρο μεγάλο, καθαρό και κενό, όπως λένε μερικοί. Η γέννηση ενός κόσμου συμβαίνει όταν κάποια κατάλληλα σπέρματα ξεχύνονται από έναν κόσμο ή μετακόσμιο, ή ακόμη από περισσότερους κόσμους, τα οποία λίγο-λίγο δημιουργούν ενώσεις τα μεν με τα δε και διαρθρώσεις και μετατοπίσεις προς άλλο χώρο, εάν τύχει, και δέχονται ποτίσματα από τα κατάλληλα άτομα, μέχρι να καταλήξουν σε κατάσταση ολοκλήρωσης και σταθεροποίησης, η οποία διαρκεί για όσο χρόνο τα θεμέλια, που έχουν τεθεί, είναι ικανά να τα δεχθούν.

[90] Επειδή δεν είναι απλά αρκετό να γίνει μόνο μια συνάθροιση ατόμων ούτε μια δίνη να μπει σε κίνηση και τίποτα παραπάνω, όπως απλά φαντάζονται κάποιοι, από ανάγκη, σε κενό χώρο στον οποίον ενδέχεται να δημιουργηθεί ένας κόσμος, ούτε μπορεί ο κόσμος να αυξάνεται μέχρις ότου να προσκρούσει σε έναν άλλο κόσμο, όπως λέει κάποιος από τους καλουμένους φυσικούς φιλοσόφους. Επειδή αυτό αντιμάχεται τα φυσικά φαινόμενα. Ο ήλιος και η σελήνη και τα άλλα άστρα δεν δημιουργήθηκαν ανεξάρτητα και στη συνέχεια συμπεριλήφθηκαν στον κόσμο, αλλά από την αρχή σχηματίστηκαν και σιγά-σιγά αυξήθηκαν σε μέγεθος με τις προσθέσεις και τις περιστροφές σωμάτων με λεπτότατα μέρη, που η φύση τους είναι αέρας ή φωτιά ή και τα δύο, επειδή αυτά μας παρουσιάζουν οι αισθήσεις.

[91] Τὸ δὲ μέγεθος ἡλίου τε < καὶ σελήνης > καὶ τῶν λοιπῶν ἄστρον κατὰ μὲν τὸ πρὸς ἡμᾶς τηλικούτον ἐστὶν ἡλικὸν φαίνεται· [τοῦτο καὶ ἐν τῇ ια΄ Περι φύσεως· εἰ γάρ, φησί, τὸ μέγεθος διὰ τὸ διάστημα ἀπεβεβλήκει, πολλῶ μᾶλλον ἂν τὴν χρόαν. Ἄλλο γὰρ τούτῳ συμμετρότερον διάστημα οὐθέν ἐστι.] Κατὰ δὲ τὸ καθ' αὐτὸ ἦτοι μείζον τοῦ ὀρωμένου ἢ μικρῶ ἔλαττον ἢ τηλικούτον. Οὕτω γὰρ καὶ τὰ παρ' ἡμῖν πυρὰ ἐξ ἀποστήματος θεωρούμενα κατὰ τὴν αἴσθησιν θεωρεῖται. Καὶ πᾶν δὲ εἰς τοῦτο τὸ μέρος ἔνστημα ῥαδίως διαλυθήσεται ἐάν τις τοῖς ἐναργήμασι προσέχη, ὅπερ ἐν τοῖς Περι φύσεως βιβλίοις δεῖκνυμεν.

[92] Ἀνατολὰς καὶ δύσεις ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν λοιπῶν ἄστρον καὶ κατὰ ἀναψιν γενέσθαι δύνασθαι καὶ κατὰ σβέσιν, τοιαύτης οὕσης περιστάσεως καὶ καθ' ἑκατέρους τοὺς τόπους, ὥστε τὰ προειρημένα ἀποτελεῖσθαι· οὐδὲν γὰρ τῶν φαινομένων ἀντιμαρτυρεῖ. <Καὶ> κατ' ἐκφάνειάν τε ὑπὲρ γῆς καὶ πάλιν ἐπιπροσθέτησιν τὸ προειρημένον δύναιτ' ἂν συντελεῖσθαι· οὐδὲ γάρ τι τῶν φαινομένων ἀντιμαρτυρεῖ. Τὰς τε κινήσεις αὐτῶν οὐκ ἀδύνατον μὲν γίνεσθαι κατὰ τὴν τοῦ ὅλου οὐρανοῦ δίνην, ἢ τούτου μὲν στάσιν, αὐτῶν δὲ δίνην κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ γενέσει τοῦ κόσμου ἀνάγκην ἀπογεννηθεῖσαν ἐπ' ἀνατολῇ.

[93] <σφοδρ>τάτη θερμασία κατὰ τινα ἐπινέμησιν τοῦ πυρὸς αἰεὶ ἐπὶ τοὺς ἐξῆς τόπους ἰόντος. Τροπὰς ἡλίου καὶ σελήνης ἐνδέχεται μὲν γίνεσθαι κατὰ λόξωσιν οὐρανοῦ οὕτω τοῖς χρόνοις κατηναγκασμένου· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ ἀέρος ἀντέξωσιν ἢ καὶ ὕλης αἰεὶ ἐπιτηδεΐας ἐχομένως ἐμπιπραμένης τῆς δ' ἐκλειπούσης· ἢ καὶ ἐξ ἀρχῆς τοιαύτην δίνην κατειληθῆναι τοῖς ἄστροις τούτοις, ὥσθ' οἷόν τιν' ἔλικά κινεῖσθαι. Πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα καὶ τὰ τούτοις συγγενῇ οὐθενὶ τῶν ἐναργημάτων διαφωνεῖ, ἐάν τις αἰεὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων μερῶν, ἐχόμενος τοῦ δυνατοῦ, εἰς τὸ σύμφωνον τοῖς φαινομένοις ἕκαστον τούτων δύνηται ἀνάγειν, μὴ φοβούμενος τὰς ἀνδραποδώδεις ἀστρολόγων τεχνιτείας.

[94] Κενώσεις τε σελήνης καὶ πάλιν πληρώσεις καὶ κατὰ στροφὴν τοῦ σώματος τούτου δύναιτ' ἂν γίνεσθαι καὶ κατὰ σχηματισμοὺς ἀέρος ὁμοίως, ἔτι τε καὶ κατὰ προσθετήσεις καὶ κατὰ πάντας τρόπους, καθ' οὓς καὶ τὰ παρ' ἡμῖν φαινόμενα ἐκκαλεῖται εἰς τὰς τούτου τοῦ εἵδους ἀποδόσεις, ἐάν μή τις τὸν μοναχῇ τρόπον κατηγαπηκῶς τοὺς ἄλλους κενῶς ἀποδοκιμάζη,

[91] Το δε μέγεθος του ήλιου και της σελήνης και των άλλων άστρων θεωρούμενο μεν σε σχέση μ' εμάς είναι τόσο όσο φαίνεται. [Αυτό αναφέρεται και στο ΙΑ' βιβλίο του Περί φύσεως έργου του, όπου λέει, «εάν το μέγεθός τους έχει χαθεί μέσα από την απόσταση πολύ περισσότερο θα έχει χαθεί το χρώμα τους». Επειδή δεν υπάρχει καμία άλλη απόσταση καλύτερη από αυτήν για να κάνουμε σύγκριση των μετρήσεων] ΣΧΟΛΙΟΝ. Σε ότι δε αφορά το μέγεθος καθ' εαυτό, είναι ή λίγο μεγαλύτερο απ' όσο το βλέπουμε, ή λίγο μικρότερο ή το ίδιο. Γιατί έτσι φαίνονται στις αισθήσεις και οι πυρκαγιές στη γη, που τις παρατηρούμε από απόσταση. Και κάθε αντίρρηση, λοιπόν, σε αυτό το σημείο εύκολα θα διαλυθεί, εάν προσέξουμε τα ξεκάθαρα φαινόμενα, όπως αποδεικνύω στα βιβλία μου Περί φύσεως.

[92] Οι ανατολές και οι δύσεις του ηλίου, της σελήνης, και των άλλων άστρων μπορεί να οφείλονται και σε άναμμα και σε σβήσιμο, γιατί η σύνθεση της ύλης του περιβάλλοντος ειδικά σε σχέση με τους τόπους της ανατολής και της δύσης είναι τέτοια ώστε να οδηγεί σε αυτά τα αποτελέσματα. Επειδή κανένα από τα φαινόμενα δεν διαψεύδει κάτι τέτοιο. Ή πάλι, το υπόψη φαινόμενο, μπορεί να οφείλεται στην εμφάνιση τους πάνω από την επιφάνεια της γης, και ξανά στην παρεμβολή της γης μπροστά τους. Επειδή ξανά κανένα από τα φαινόμενα δεν διαψεύδει κάτι τέτοιο. Και οι κινήσεις τους δεν είναι αδύνατον να οφείλονται στην περιστροφή ολόκληρου του ουρανού, ή διαφορετικά μπορεί ο ουρανός να παραμένει ακίνητος, και αυτά μπορεί να περιστρέφονται εξαιτίας της ανάγκης που ξεκίνησε κατά τη γέννηση του κόσμου προς την ανατολή...[93] Η κίνηση των άστρων μπορεί ακόμη να εξηγηθεί από μια σφοδρότατη θερμότητα, που οφείλεται σε εξάπλωση της φωτιάς που κινείται πάντοτε διαδοχικά στις πλησιέστερες περιοχές. Οι τροπές του ήλιου και της σελήνης είναι ενδεχόμενο να οφείλονται σε λοξότητα όλου του ουρανού, που αναγκάζεται σε αυτή τη θέση κατά τη διαδοχή των εποχών.

Ή εξίσου να οφείλονται σε αντίθετα ρεύματα αέρα, ή επειδή το κατάλληλο υλικό, το οποίο έχουν σταθερά ανάγκη, και που καίγεται προοδευτικά, όταν το προηγούμενο υλικό τους λείπει. Ή επίσης από τη γέννηση του κόσμου, αυτή η ιδιαίτερη μορφή περιστροφής μπορεί να έχει δοθεί σε αυτά τα άστρα, ώστε να κινούνται ελικοειδώς. Όλες αυτές οι ερμηνείες και οι παρόμοιες που συγγενεύουν με αυτές δεν έρχονται σε διαφωνία με κανένα από τα προφανή γεγονότα, εάν κάποιος είναι πάντοτε προσηλωμένος σε τέτοια θέματα έρευνας, σε αυτό που είναι δυνατό, και μπορεί να κάνει αναγωγή κάθε σημείου σε αυτό που είναι σύμφωνο με τα φαινόμενα, χωρίς να φοβάται τα δουλικά τεχνάσματα των αστρονόμων.

[94] Τα αδειάσματα της σελήνης και τα ακολουθούμενα γεμίσματα της μπορεί να οφείλονται και στην περιστροφή του σώματος αυτού, ή εξίσου σε σχηματισμούς του αέρα, ή ακόμη και στις παρεμβολές άλλων σωμάτων και ακόμη να οφείλονται σε όλους τους τρόπους, με τους οποίους τα φαινόμενα στη γη μας προσκαλούν σε τέτοιου είδους εξηγήσεις αυτών των φάσεων, εφ' όσον κάποιος δεν είναι ξετρελαμένος με τη μέθοδο της μοναδικής αιτίας και αβάσιμα

ού θεωρηκώς τί δυνατόν ἀνθρώπῳ θεωρῆσαι καὶ τί ἀδύνατον, καὶ διὰ τοῦτο ἀδύνατα θεωρεῖν ἐπιθυμῶν. Ἔτι τε ἐνδέχεται τὴν σελήνην ἐξ ἑαυτῆς ἔχειν τὸ φῶς,

[95] ἐνδέχεται δὲ ἀπὸ τοῦ ἡλίου. Καὶ γὰρ παρ' ἡμῖν θεωρεῖται πολλὰ μὲν ἐξ ἑαυτῶν ἔχοντα, πολλὰ δὲ ἀφ' ἐτέρων. Καὶ οὐθὲν ἐμποδοστατεῖ τῶν ἐν τοῖς μετεώροις φαινομένων, ἔάν τις τοῦ πλεοναχοῦ τρόπου αἰὲ μνήμην ἔχη καὶ τὰς ἀκολουθοῦσας αὐτοῖς ὑποθέσεις ἅμα καὶ αἰτίας συνθεωρῇ καὶ μὴ ἀναβλέπων εἰς τὰ ἀνακόλουθα ταῦτ' ὀγκοῖ ματαίως καὶ καταρρέπῃ ἄλλοτε ἄλλως ἐπὶ τὸν μοναχὸν τρόπον. Ἡ δὲ ἔμφασις τοῦ προσώπου ἐν αὐτῇ δύναται μὲν γίνεσθαι καὶ κατὰ παραλλαγὴν μερῶν καὶ κατ' ἐπιπροσθήτησιν, καὶ ὅσοι ποτ' ἂν τρόποι θεωροῖντο τὸ σύμφωνον τοῖς φαινομένοις κεκτημένοι.

[96] Ἐπὶ πάντων γὰρ τῶν μετεώρων τὴν τοιαύτην ἵχνευσιν οὐ προετέον. Ἦν γάρ τις ἢ μαχόμενος τοῖς ἐναργήμασιν, οὐδέποτε μὴ δυνήσεται ἀταραξίας γνησίου μεταλαβεῖν. Ἐκλειψὶς ἡλίου καὶ σελήνης δύναται μὲν γίνεσθαι καὶ κατὰ σβέσιν, καθάπερ καὶ παρ' ἡμῖν τοῦτο θεωρεῖται γινόμενον· καὶ ἤδη κατ' ἐπιπροσθήτησιν ἄλλων τινῶν, ἢ γῆς < ἢ σελήνης > ἢ ἀοράτου τινος ἢ ἐτέρου τοιούτου. Καὶ ὥδε τοὺς οἰκείους ἀλλήλοις τρόπους συνθεωρητέον, καὶ τὰς ἅμα συγκυρήσεις τινῶν ὅτι οὐκ ἀδύνατον γίνεσθαι. Ἐν δὲ τῇ ιβ' Περὶ φύσεως ταῦτα λέγει καὶ πρὸς, ἡλίου ἐκλείπειν σελήνης ἐπισκοτούσης, σελήνην δὲ τοῦ τῆς γῆς σκιᾶσματος, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀναχώρησιν.

[97] Τοῦτο δὲ καὶ Διογένης ὁ Ἐπικούρειος ἐν τῇ α' τῶν Ἐπιλέκτων. Ἔτι τε τάξις περιόδου, καθάπερ ἔνια καὶ παρ' ἡμῖν τῶν τυχόντων γίνεται, λαμβανέσθω· καὶ ἡ θεία φύσις πρὸς ταῦτα μηδαμῇ προσαγέσθω, ἀλλ' ἀλειτούργητος διατηρεῖσθω καὶ ἐν τῇ πάσῃ μακαριότητι· ὥς εἰ τοῦτο μὴ πραχθήσεται, ἅπαντα ἢ περὶ τῶν μετεώρων αἰτιολογία ματαία ἔσται, καθάπερ τισὶν ἤδη ἐγένετο οὐ δυνατοῦ τρόπου ἐφαψαμένοις, εἰς δὲ τὸ μάταιον ἐκπεσοῦσι τῷ καθ' ἓνα τρόπον μόνον οἶεσθαι γίνεσθαι τοὺς δ' ἄλλους πάντας τοὺς κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἐκβάλλειν εἷς τε τὸ ἀδιανόητον φερομένους καὶ τὰ φαινόμενα ἃ δεῖ σημεῖα ἀποδέχεσθαι μὴ δυναμένους συνθεωρεῖν.

αποδοκιμάζει τις άλλες, χωρίς να εξετάζει τι είναι δυνατό να παρατηρεί ένας άνθρωπος και τι δεν είναι, και κατά συνέπεια να επιθυμεί να παρατηρεί αυτό που είναι αδύνατο. Και ακόμη είναι ενδεχόμενο η σελήνη να έχει το φως της από τον εαυτό της, είναι ενδεχόμενο δε και από τον ήλιο.

[95] Επειδή και στη γη βλέπουμε πολλά πράγματα να φωτίζονται από το δικό τους το φως και πολλά να φωτίζονται από το φως άλλων. Και τίποτα στα ουράνια φαινόμενα δεν αντιτίθεται σε καμία από αυτές τις εξηγήσεις, εάν κάποιος έχει στη μνήμη του πάντοτε τη μέθοδο των πολλαπλών αιτίων και εάν ερευνά μαζί τις υποθέσεις και τις αιτίες που είναι σύμφωνες με αυτά, και εάν δεν αποβλέπει σε ανακόλουθες εξηγήσεις και τις διογκώνει αναίτια και έτσι καταλήγει με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές περιπτώσεις στη μέθοδο του μοναδικού τρόπου εξήγησης.

Η δε εμφάνιση ενός προσώπου στη σελήνη μπορεί να οφείλεται και στην εναλλαγή των μερών της και στην παρεμβολή άλλων σωμάτων, και σε καθεμία από πολλές αιτίες που μπορεί να παρατηρηθούν, όλες σύμφωνες με τα φαινόμενα.

[96] Επειδή στην περίπτωση όλων των ουρανίων φαινομένων αυτή η μέθοδος έρευνας δεν πρέπει ποτέ να εγκαταλείπεται, διότι εάν κάποιος αντιμάχεται αυτό που είναι προφανές, δεν θα μπορέσει ποτέ να απολαύσει την πραγματική αταραξία. Η έκλειψη του ηλίου και της σελήνης μπορεί να γίνεται από το σβήσιμο της φωτιάς, όπως ακριβώς το βλέπουμε να γίνεται στη γη, και ακόμη μπορεί να γίνεται με την παρεμβολή άλλων σωμάτων, είτε της γης, είτε της σελήνης, είτε κάποιου αοράτου σώματος ή άλλου σώματος αυτού του είδους. Και με αυτόν τον τρόπο πρέπει να εξετάζουμε μαζί τις αιτίες οι οποίες ταιριάζουν μεταξύ τους και να δεχόμαστε ότι δεν είναι αδύνατον κάποιες από αυτές να ισχύουν ταυτόχρονα. [Στο ιβ' βιβλίο του Περί φύσεως έργου του λέει ότι η έκλειψη του ηλίου συμβαίνει όταν τον επισκιάζει η σελήνη, ενώ της σελήνης όταν την επισκιάζει η γη ή όταν σελήνη αποχωρεί.

[97] Αυτό λέει και ο Διογένης ο επικούρειος στο α' βιβλίο των Επιλέκτων του.]ΣΧΟΛΙΟΝ. Ακόμη πρέπει να εξηγούμε την κανονικότητα της περιόδου των ουρανίων σωμάτων με τον ίδιο τρόπο που εξηγούμε κάποια από τα φαινόμενα που συμβαίνουν στη γη. Και πρέπει να μην αφήνουμε την θεϊκή φύση να εισέρχεται καθόλου σε αυτές εξηγήσεις, αλλά να την αφήνουμε ανενόχλητη και στην πλήρη της μακαριότητα. Διότι εάν δεν ακολουθηθεί αυτή η αρχή, ολόκληρη η εξέταση των αιτίων στα ουράνια φαινόμενα θα είναι μάταιη, όπως ακριβώς έχει ήδη συμβεί σε κάποιους που δεν ακολούθησαν τη μέθοδο των δυνατών εξηγήσεων, αλλά κατέφυγαν στον μάταιο συλλογισμό ότι τα πράγματα μπορούν να συμβαίνουν μόνο με έναν τρόπο, και στην απόρριψη όλων των άλλων τρόπων που βρίσκονται σε αρμονία με αυτό που είναι δυνατό, και κατ' αυτόν τον τρόπο οδηγήθηκαν προς αυτό που είναι αδιανόητο και στην αδυναμία να συγκρίνουν τα γήινα φαινόμενα, τα οποία πρέπει να τα δεχθούμε μαζί ως ενδείξεις.

[98] Μήκη νυκτῶν καὶ ἡμερῶν παραλλάττοντα καὶ παρὰ τὸ ταχείας ἡλίου κινήσεις γίνεσθαι καὶ πάλιν βραδείας ὑπὲρ γῆς, παρὰ τὸ μήκη τόπων παραλλάττοντα < διιέναι > καὶ < παρὰ το> τρόπους τινὰς περαιοῦν τάχιον ὥς καὶ παρ' ἡμῖν ἢ βραδύτερόν τινα θεωρεῖται ***, ὥς καὶ παρ' ἡμῖν τινα θεωρεῖται, οἷς συμφώνως δεῖ λέγειν ἐπὶ τῶν μετεώρων. Οἱ δὲ τὸ ἐν λαμβάνοντες τοῖς τε φαινομένοις μάχονται καὶ τοῦ ἢ δυνατὸν ἀνθρώπῳ θεωρῆσαι διαπεπτώκασιν. Ἐπισημασίαι δύνανται γίνεσθαι καὶ κατὰ συγκυρήσεις καιρῶν, καθάπερ ἐν τοῖς ἐμφανέσι παρ' ἡμῖν ζώοις, καὶ παρ' ἑτεροιώσεως ἀέρος καὶ μεταβολᾶς. Ἀμφοτέρω γὰρ ταῦτα οὐ μάχεται τοῖς φαινομένοις·

[99] ἐπὶ δὲ ποίοις παρὰ τοῦτο ἢ τοῦτο τὸ αἴτιον γίνεται οὐκ ἔστι συνιδεῖν. Νέφη δύνανται γίνεσθαι καὶ συνίστασθαι καὶ παρὰ πιλήσεις ἀέρος < κατὰ> πνευμάτων συνώσει, καὶ παρὰ περιπλοκάς ἀλληλούχων ἀτόμων καὶ ἐπιτηδείων εἰς τὸ τοῦτο τελέσαι καὶ κατὰ ρευμάτων συλλογὴν ἀπὸ τε γῆς καὶ ὑδάτων· καὶ κατ' ἄλλους δὲ τρόπους πλείους αἱ τῶν τοιούτων συστάσεις οὐκ ἀδυνατοῦσι συντελεῖσθαι. Ἦδη δ' ἀπ' αὐτῶν ἢ μὲν θλιβομένων, ἢ δὲ μεταβαλλόντων ὕδατα δύνανται συντελεῖσθαι,

[100] ἔτι τε πνευμάτων κατὰ καταφορὰ ἀπὸ ἐπιτηδείων τύπων καὶ δι' ἀέρος κινουμένων, βιαιοτέρας ἐπαρδεύσεως γινομένης ἀπὸ τινων ἀθροισμάτων ἐπιτηδείων εἰς τὰς τοιαύτας ἐπιπέμψεις. Βροντὰς ἐνδέχεται γίνεσθαι καὶ κατὰ πνεύματος ἐν τοῖς κοιλώμασι τῶν νεφῶν ἀνείλησιν, καθάπερ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀγχείοις, καὶ παρὰ πυρὸς πεπνευματωμένου βόμβον ἐν αὐτοῖς, καὶ κατὰ ῥήξεις δὲ νεφῶν καὶ διαστάσεις, καὶ κατὰ παρατρίψεις νεφῶν καὶ κατάξεις πῆξιν εἰληφόντων κρυσταλλοειδῆ. Καὶ τὸ ὅλον καὶ τοῦτο τὸ μέρος πλεοναχῶς γίνεσθαι λέγειν ἐκκαλεῖται τὰ φαινόμενα.

[101] Καὶ ἀστραπαὶ δ' ὡσαύτως γίνονται κατὰ πλείους τρόπους· καὶ γὰρ κατὰ παρατρίψιν καὶ σύγκρουσιν νεφῶν ὁ πυρὸς ἀποτελεσματικὸς σχηματισμὸς ἐξολισθαίνων ἀστραπὴν γεννᾷ·

[98] Οι διαδοχικές εναλλαγές στη διάρκεια των νυκτών και των ημερών μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι η κίνηση του ήλιου πάνω από τη γη γίνεται γρήγορη μετά ξανά αργή επειδή διασχίζει περιοχές που διαφέρουν ως προς το μήκος πάνω από τη γη, ή επειδή περνά μέσα από ορισμένες περιοχές με μεγαλύτερη ταχύτητα από κάποιες άλλες, ... όπως παρατηρούμε να συμβαίνει σε κάποια πράγματα στη γη, με τα οποία πρέπει να είμαστε σε αρμονία όταν μιλάμε για τα ουράνια φαινόμενα. Αλλά αυτοί που δέχονται μια μόνη εξήγηση και μάχονται ενάντια στη μαρτυρία των φαινομένων έχουν υποπέσει σε λάθη σχετικά με την δυνατότητα του ανθρώπου να επιτύχει την γνώση. Σημάδια του καιρού μπορεί να συμβαίνουν οφειλόμενα στην σύμπτωση καταστάσεων, όπως συμβαίνει με ζώα που μπορούμε να δούμε στη γη, και ακόμη στις μεταβολές και τις αλλαγές στην ατμόσφαιρα. Γιατί και οι δύο αυτές εξηγήσεις δεν αντιμάχονται τα φαινόμενα. [99] Αλλά σε ποιές περιπτώσεις οφείλονται στη μια αιτία ή στην άλλη δεν είναι δυνατόν να το γνωρίζουμε. Τα σύννεφα μπορεί να παράγονται και να σχηματίζονται και από τις πυκνώσεις της ατμόσφαιρας που οφείλονται στην πίεση του ανέμου και από τη συμπλοκή ατόμων που προσκολλώνται το ένα στο άλλο και που είναι κατάλληλα να σχηματίζουν αυτά τα σύννεφα, και επίσης από την συγκέντρωση των ρευμάτων που προέρχονται από τη γη και τα νερά. Και υπάρχουν πολλοί άλλοι τρόποι με τους οποίους ο σχηματισμός τέτοιων πραγμάτων μπορεί να μην είναι αδύνατον να πραγματοποιείται. Και από τα σύννεφα αυτά μπορεί επιπλέον να προκαλούνται βροχές εφόσον αυτά είτε συμπιέζονται είτε μεταβάλλονται,

[100] και ακόμη από την πνοή ισχυρών ανέμων που κινούνται μέσα στην ατμόσφαιρα από κατάλληλους τόπους, προκαλούνται πυκνές βροχές που παράγονται από ορισμένες συσσωρεύσεις ατόμων που είναι κατάλληλες να δημιουργήσουν τέτοιες νεροποντές. Οι βροντές είναι ενδεχόμενο να παράγονται από την πνοή του ανέμου στα κοιλώματα των νεφών, όπως συμβαίνει μέσα στα δοχεία στη γη, και ακόμη από την αντήχηση της φωτιάς μέσα σε αυτά που τη δυναμώνει ο άνεμος που μπαίνει μέσα τους, και ακόμη από την βίαιη απόσπαση και το σκίσιμο των νεφών, ή από την τριβή και το σπάσιμο των νεφών όταν έχουν παγώσει και έχουν λάβει τη μορφή πάγου. Τα φαινόμενα απαιτούν να πούμε ότι αυτό το μέρος των ουρανίων φαινομένων, όπως ακριβώς το σύνολό τους, μπορούν να γίνονται με πολλούς τρόπους.

[101] Και οι αστραπές ομοίως δημιουργούνται με πολλούς τρόπους, γιατί τόσο από την τριβή όσο και από τη σύγκρουση των νεφών μεταξύ τους, ο σχηματισμός των ατόμων που παράγει φωτιά ξεγλιστρά και γεννά την αστραπή, καθώς επίσης και από βίαιο τίναγμα έξω από τα σύννεφα των κατάλληλων σωμάτων εξαιτίας του ανέμου, δημιουργείται αυτή η λάμψη,

καὶ κατ' ἐκρίπισμόν ἐκ τῶν νεφῶν ὑπὸ πνευμάτων τῶν τοιούτων σωμάτων ἃ τὴν λαμπηδὸνα ταύτην παρασκευάζει, καὶ κατ' ἐκπιασμόν, θλίψεως τῶν νεφῶν γινομένης, εἴθ' ὑπ' ἀλλήλων εἴθ' ὑπὸ πνευμάτων· καὶ κατ' ἐμπερίληψιν δὲ τοῦ ἀπὸ τῶν ἄστρων κατεσπαρμένου φωτός, εἴτα συνελαυνομένου ὑπὸ τῆς κινήσεως νεφῶν τε καὶ πνευμάτων καὶ διεκκρίπτοντος διὰ τῶν νεφῶν· ἢ κατὰ διήθησιν <διά> τῶν νεφῶν τοῦ λεπτομερεστάτου φωτός, ἢ ἀπὸ τοῦ πυρὸς νέφη συνεφλέχθαι τὰς βροντὰς ἀποτελεῖσθαι καὶ κατὰ τὴν τούτου κίνησιν· καὶ κατὰ τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπύρωσιν τὴν γινομένην διὰ τε συντονίαν φορᾶς καὶ διὰ σφοδρὰν κατείλησιν·

[102] καὶ κατὰ ῥήξεις δὲ νεφῶν ὑπὸ πνευμάτων ἐκπτωσὶν τε πυρὸς ἀποτελεστικῶν ἀτόμων καὶ τὸ τῆς ἀστραπῆς φάντασμα ἀποτελουσῶν. Καὶ κατ' ἄλλους δὲ πλείους τρόπους ῥαδίως ἔσται καθορᾶν ἐχόμενον ἀεὶ τῶν φαινομένων καὶ τὸ τούτοις ὅμοιον δυνάμενον συνθεωρεῖν. Προτερεῖ δὲ ἀστραπὴ βροντῆς ἐν τοιᾷδε τινι περιστάσει νεφῶν καὶ διὰ τὸ ἅμα τῷ τῷ πνεῦμα ἐμπίπτειν ἐξωθεῖσθαι τὸν ἀστραπῆς ἀποτελεστικὸν σχηματισμόν, ὕστερον δὲ τὸ πνεῦμα ἀνειλούμενον τὸν βόμβον ἀποτελεῖν τοῦτον· καὶ κατ' ἐμπτωσιν δὲ ἀμφοτέρων ἅμα, τῷ τάχει συντονωτέρῳ κεχρηῆσθαι πρὸς ἡμᾶς τὴν ἀστραπὴν,

[103] ὕστερεῖν δὲ τὴν βροντὴν, καθάπερ ἐπ' ἐνίων ἐξ ἀποστήματος θεωρουμένων καὶ πληγὰς τινος ποιουμένων. Κεραυνοὺς ἐνδέχεται γίνεσθαι καὶ κατὰ πλείονας πνευμάτων συλλογὰς καὶ κατείλησιν ἰσχυράν τε ἐκπύρωσιν· καὶ κατάρρηξιν μέρους καὶ ἐκπτωσιν ἰσχυροτέραν αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς κάτω τόπους, τῆς ῥήξεως γινομένης διὰ τὸ τοὺς ἐξῆς τόπους πυκνοτέρους εἶναι διὰ πίλησιν νεφῶν· καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ πυρὸς ἐκπτωσιν ἀνειλουμένου, καθὰ καὶ βροντὴν ἐνδέχεται γίνεσθαι, πλείονος γενομένου καὶ πνευματωθέντος ἰσχυρότερον καὶ ῥήξαντος τὸ νέφος διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ὑποχωρεῖν εἰς τὰ ἐξῆς, τῷ πίλησιν γίνεσθαι τὸ μὲν πολὺ πρὸς ὄρος τι ὑψηλόν, ἐν ᾧ μάλιστα κεραυνοὶ πίπτουσιν ἀεὶ πρὸς ἄλληλα.

[104] Καὶ κατ' ἄλλους δὲ τρόπους πλείονας ἐνδέχεται κεραυνοὺς ἀποτελεῖσθαι· μόνον ὁ μῦθος ἀπέστω· ἀπέσται δὲ ἐάν τις καλῶς τοῖς φαινομένοις ἀκολουθῶν περὶ τῶν ἀφανῶν σημειῶται. Πρηστῆρας ἐνδέχεται γίνεσθαι καὶ κατὰ κάθεσιν νέφους εἰς τοὺς κάτω τόπους στυλοειδῶς ὑπὸ πνεύματος ἀθρόου ὡσθέντος καὶ διὰ τοῦ πνεύματος πολλοῦ φερομένου, ἅμα καὶ τὸ νέφος εἰς τὸ πλάγιον ὠθοῦντος τοῦ ἐκτὸς πνεύματος· καὶ κατὰ περίστασιν δὲ πνεύματος εἰς κύκλον, ἀέρος τινὸς ἐπισυνωθουμένου ἄνωθεν· καὶ ῥύσεως πολλῆς πνευμάτων γενομένης καὶ οὐ δυναμένης εἰς τὰ πλάγια διαρρυῆναι διὰ τὴν πέριξ τοῦ ἀέρος πίλησιν.

καθώς επίσης και από συμπίεση, όταν τα σύννεφα συνθλίβονται είτε το ένα με το άλλο είτε από τον άνεμο, και επίσης από το διεσπαρμένο φως των άστρων που απορροφάται από τα νέφη και συγκεντρώνεται από αυτά, εξαιτίας της κίνησης των νεφών και αυτής του ανέμου, και πέφτει στη συνέχεια από τα νέφη, ή ακόμη φως που αποτελείται από πολύ λεπτά σωματίδια μπορεί να διηθείται μέσα από τα σύννεφα, απ' όπου ένεκα της φωτιάς συμφλέγονται τα νέφη και δημιουργούνται οι βροντές, από την κίνησή της. Και ακόμη από την πύρωση του αέρα που γίνεται λόγω της έντασης της κίνησης και της σφοδρής περιδίνησης,

[102] και επίσης από το σκίσιμο των νεφών από τον αέρα και με την πτώση των ατόμων που παράγουν τη φωτιά και προκαλούν την εμφάνιση της αστραπής. Και θα είναι εύκολο να παρατηρήσουμε αυτό καθαρά ακολουθώντας πολλές άλλες μεθόδους, εάν στηριζόμαστε πάντοτε στα φαινόμενα, και εάν είμαστε ικανοί να εξετάζουμε μαζί κάθε τι που είναι όμοιο με αυτά. Προηγείται δε η αστραπή από τη βροντή σε έναν τέτοιο σχηματισμό νεφών, είτε επειδή τη στιγμή που ο άνεμος ορμά μέσα, εξωθείται ο σχηματισμός των ατόμων που γεννούν την αστραπή, αλλά στη συνέχεια ο άνεμος στριφογυρίζει (στα κοιλώματα) και παράγει θόρυβο. Είτε επειδή και τα δύο προκύπτουν την ίδια στιγμή, αλλά η αστραπή κινείται με μεγαλύτερη ταχύτητα προς εμάς,

[103] ενώ η βροντή έπεται, όπως στην περίπτωση κάποιων σωμάτων που τα βλέπουμε από απόσταση και παράγουν ήχους. Οι κεραυνοί είναι ενδεχόμενο να οφείλονται στις πολλές συγκεντρώσεις ανέμων, οι οποίοι περιδινίζονται ισχυρά και αναφλέγονται και τότε ένα μέρος τους αποσπάται και ξεχύνεται βίαια προς τις κάτω περιοχές. Αυτή η απόσπαση συμβαίνει επειδή οι γειτονικές περιοχές γίνονται όλο και πυκνότερες λόγω της συμπτύκνωσης των νεφών. Οι κεραυνοί ενδέχεται να είναι αποτέλεσμα του ξεσπάσματος της περιδινούμενης φωτιάς, με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να παράγεται η βροντή, όταν η φωτιά γίνει πολύ μεγάλη και εξωθείται πολύ βίαια από τον άνεμο και έτσι ξεχύνεται από το νέφος, επειδή δεν μπορεί να υποχωρήσει στις γειτονικές περιοχές εξαιτίας της συνεχούς συγκέντρωσης των νεφών του ενός πάνω στο άλλο, και η μεγαλύτερη συγκέντρωση γίνεται πάνω από ένα ψηλό βουνό, όπου και πέφτουν οι περισσότεροι κεραυνοί.

[104] Και είναι ενδεχόμενο οι κεραυνοί να προκαλούνται και με πολλούς άλλους τρόπους. Μόνο η μυθολογική εξήγηση πρέπει να αποκλειστεί, και θα αποκλειστεί ο μύθος όταν κανείς ακολουθεί καλά τα φαινόμενα και με βάση αυτά ερμηνεύει τα άδηλα. Οι κυκλώνες είναι ενδεχόμενο να γίνονται από την κάθοδο νέφους προς τα κατώτερα μέρη με τη μορφή στύλου, επειδή ωθείται από τον άνεμο που έχει συσσωρευτεί μέσα σε αυτό και μεταφέρεται από την βιαιότητα του ανέμου, ενώ ταυτόχρονα ο εξωτερικός άνεμος το ωθεί πλάγια. Επίσης είναι ενδεχόμενο να προκύπτουν από άνεμο που πνέει κυκλικά, ενώ ταυτόχρονα κάποιος άνεμος το συνωθεί εκ των άνω. Ή μπορεί να προκύπτουν όταν σχηματίζεται ισχυρό ρεύμα ανέμων που δεν μπορεί να περάσει στα πλάγια εξαιτίας της μεγάλης συμπτύκνωσης του γύρω αέρα.

[105] Καὶ ἕως μὲν γῆς τοῦ πρηστῆρος καθιεμένου στρόβιλοι γίνονται, ὡς ἂν καὶ ἡ ἀπογέννησις κατὰ τὴν κίνησιν τοῦ πνεύματος γίνηται· ἕως δὲ θαλάττης δῖνοι ἀποτελοῦνται. Σεισμοὺς ἐνδέχεται γίνεσθαι καὶ κατὰ πνεύματος ἐν τῇ γῇ ἀπόληψιν καὶ παρὰ μικροὺς ὄγκους αὐτῆς παράθεσιν καὶ συνεχῇ κίνησιν, ὃ τὴν κράδανσιν τῇ γῇ παρασκευάζει. Καὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἡ ἕξωθεν ἐμπεριλαμβάνει <ῆ> ἐκ τοῦ πίπτειν εἴσω ἐδάφη εἰς ἀντροειδεῖς τόπους τῆς γῆς ἐκπνευματοῦντα τὸν ἐπειλημμένον ἀέρα. <Καὶ> κατ' αὐτὴν δὲ τὴν διάδοσιν τῆς κινήσεως ἐκ τῶν πτώσεων ἐδαφῶν πολλῶν καὶ πάλιν ἀναπόδοσιν, ὅταν πυκνώμασι σφοδρότεροις τῆς γῆς ἀπαντήσῃ, ἐνδέχεται σεισμοὺς ἀποτελεῖσθαι.

[106] Καὶ κατ' ἄλλους δὲ πλείους τρόπους τὰς κινήσεις ταύτας τῆς γῆς γίνεσθαι. *** Τὰ δὲ πνεύματα συμβαίνει γίνεσθαι κατὰ χρόνον ἀλλοφυλίας τινὸς αἰεὶ καὶ κατὰ μικρὸν παρεισδυομένης, καὶ καθ' ὕδατος ἀφθόνου συλλογῆν· τὰ δὲ λοιπὰ πνεύματα γίνεται καὶ ὀλίγων πεσόντων εἰς τὰ πολλὰ κοιλώματα, διάδοσεως τούτων γινομένης. Χάλαζα συντελεῖται καὶ κατὰ πῆξιν ἰσχυροτέραν, πάντοθεν δὲ πνευματωδῶν περιστάσιν τινῶν καὶ καταμέρισιν· καὶ <κατὰ> πῆξιν μετριωτέραν ὕδατοειδῶν τινῶν, <καὶ> ὁμοῦ ῥῆξιν, ἅμα τὴν τε σύνωσιν αὐτῶν ποιουμένην καὶ τὴν διάρρηξιν πρὸς τὸ κατὰ μέρη συνίστασθαι πηγνύμενα καὶ κατὰ ἀθροότητα.

[107] Ἡ δὲ περιφέρεια οὐκ ἀδυνάτως μὲν ἔχει γίνεσθαι πάντοθεν τῶν ἄκρων ἀποτηκομένων καὶ ἐν τῇ συστάσει πάντοθεν, ὡς λέγεται, κατὰ μέρη ὁμαλῶς περιισταμένων εἴτε ὕδατοειδῶν τινῶν εἴτε πνευματωδῶν. Χιόνα δ' ἐνδέχεται συντελεῖσθαι καὶ ὕδατος λεπτοῦ ἐκχεομένου ἐκ τῶν νεφῶν διὰ πόρων συμμετρίας καὶ θλίψεως ἐπιτηδείων νεφῶν αἰεὶ ὑπὸ πνεύματος σφοδράς, εἴτα τούτου πῆξιν ἐν τῇ φορᾷ λαμβάνοντος διὰ τινὰ ἰσχυρὰν ἐν τοῖς κατωτέρω τόποις τῶν νεφῶν ψυχρασίας περιστάσιν. Καὶ κατὰ πῆξιν δ' ἐν τοῖς νέφεσιν ὁμαλῇ ἀραιότητα ἔχουσι τοιαύτη πρόεσις ἐκ τῶν νεφῶν γίνοιτο ἂν πρὸς ἄλληλα θλιβομένων ὕδατοειδῶν καὶ συμπαρακειμένων· ἃ οἰονεῖ σύνωσιν ποιούμενα χάλαζαν ἀποτελεῖ, ὃ μάλιστα γίνεται ἐν τῷ ἀέρι.

[105] Και όταν ο κυκλώνας κατεβαίνει μέχρι τη γη, σχηματίζονται ανεμοστρόβιλοι σύμφωνα με την κίνηση του ανέμου που τους δημιουργεί, όταν δε κατεβαίνει μέχρι τη θάλασσα δημιουργούνται σίφουνες. Σεισμοί είναι ενδεχόμενο να γίνονται και εξαιτίας του αέρα που έχει εγκλωβιστεί μέσα στη γη, έτσι ώστε η γη μετατοπίζεται σε μικρούς όγκους και δονείται συνεχώς και αυτό προκαλεί τους κραδασμούς της γης. Και ο άνεμος αυτός είτε εισέρχεται από μόνος του απέξω, είτε επειδή όγκοι εδάφους πέφτουν μέσα σε υπόγειες σπηλιές και ο αέρας που είναι εγκλωβισμένος σε αυτές μετατρέπεται σε άνεμο. Και ακόμη, σεισμοί μπορεί να συμβαίνουν από την ίδια τη διάδοση της κίνησης που προκύπτει από την πτώση πολλών τέτοιων όγκων εδάφους και την επιστροφή του κραδασμού, όταν η πρώτη κίνηση συναντά πυκνότερα και σκληρότερα στρώματα εδάφους.

[106] Υπάρχουν επίσης πολλοί άλλοι τρόποι με τους οποίους αυτές οι κινήσεις της γης μπορεί να προκαλούνται. [...] Οι δε άνεμοι αυτοί είναι ενδεχόμενο να γίνονται όταν κατά καιρούς κάποιες ξένες ύλες συνεχώς και σιγά σιγά περνούν μέσα στον αέρα, ή να γίνονται από την συγκέντρωση μεγάλης ποσότητας ύδατος. Οι άλλοι άνεμοι σχηματίζονται όταν λίγα ρεύματα αέρα πέσουν σε πολλά κοιλάσματα της γης και έτσι προκαλείται η διάδοση τους. Το χαλάζι δημιουργείται από την ισχυρότερη πήξη, όταν κάποια σωματίδια ανέμου έρχονται από όλες τις κατευθύνσεις αρχικά συνενώνονται και κατόπιν διαχωρίζονται σε μέρη, και επίσης δημιουργείται από την μετριότερη πήξη ορισμένων υδάτινων σωματιδίων και την ταυτόχρονη διαίρεση τους, που προκαλεί την ίδια στιγμή την συνένωση και την διάσπασή τους, έτσι ώστε να προσκολλώνται μαζί καθώς παγώνουν κατά τμήματα καθώς επίσης και στο σύνολό τους.

[107] Το σφαιρικό σχήμα τους δεν είναι αδύνατον να οφείλεται μεν στο λιώσιμο των άκρων τους από όλα τα μέρη, είτε επειδή κατά τη συμπύκνωσή τους, περιβάλλονται ομαλά από όλα τα μέρη, όπως λένε, κατά τμήματα, από σωματίδια είτε αέρια είτε υδάτινα. Το χιόνι είναι ενδεχόμενο να σχηματίζεται όταν λεπτά σωματίδια βροχής χύνονται από τα νέφη εξαιτίας της ύπαρξης πόρων κατάλληλου σχήματος και από την ισχυρή και σταθερή πίεση από τους ανέμους στα κατάλληλα νέφη. Και τότε το νερό παγώνει κατά την κάθοδό του εξαιτίας κάποιας ισχυρής ψύξης που βρίσκεται στις περιοχές κάτω από τα σύννεφα. Και ακόμη εξαιτίας της πήξης μέσα στα σύννεφα που παρουσιάζουν κανονική και αραιή πυκνότητα, μπορεί να προκύψει μια πτώση αυτού του είδους από υδάτινα σύννεφα που βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο και τρίβονται μεταξύ τους: επειδή παράγουν χαλάζι προκαλώντας πήξη, μια διαδικασία πολύ συχνή στην ατμόσφαιρα.

[108] Καὶ κατὰ τριῖσιν δὲ νεφῶν πῆξιν εἰληφότων ἀπόπαλσιν ἂν λαμβάνοι τὸ τῆς χιόνος τοῦτο ἄθροισμα. Καὶ κατ' ἄλλους δὲ τρόπους ἐνδέχεται χιόνα συντελεῖσθαι. Δρόσος συντελεῖται καὶ κατὰ σύνοδον πρὸς ἄλληλα ἐκ τοῦ ἀέρος τῶν τοιούτων, ἃ τῆς τοιαύτης ὑγρασίας ἀποτελεστικὰ γίνεται· καὶ κατὰ φορὰν δὲ ἢ ἀπὸ νοτερῶν τόπων ἢ ὕδατα κεκτημένων, ἐν οἷσι τόποις μάλιστα δρόσος συντελεῖται, εἴτα σύνοδον τούτων εἰς τὸ αὐτὸ λαβόντων καὶ ἀποτελέσιν ὑγρασίας καὶ πάλιν φορὰν ἐπὶ τοὺς κάτω τόπους, καθάπερ ὁμοίως καὶ παρ' ἡμῖν ἐπὶ πλειόνων τοιαῦτά τινα < θεωρεῖται.

[109] Καὶ πάχνη δὲ μεταβαλλομένων > συντελεῖται τῶν δρόσων, τοιούτων τινῶν πῆξιν τινα ποιὰν λαβόντων διὰ περιστάσιν τινα ἀέρος ψυχροῦ. Κρύσταλλος συντελεῖται καὶ κατ' ἐκθλιψιν μὲν τοῦ περιφεροῦς σχηματισμοῦ ἐκ τοῦ ὕδατος, σύνωσιν δὲ τῶν σκαληνῶν καὶ ὀξυγωνίων τῶν ἐν τῷ ὕδατι ὑπαρχόντων· καὶ κατὰ ἔξωθεν δὲ τῶν τοιούτων πρόσκρισιν, ἃ συνελασθέντα πῆξιν τῷ ὕδατι παρεσκεύασε, ποσὰ τῶν περιφερῶν ἐκθλίψαντα. Ἴρις γίνεται κατὰ πρόσκρισιν τοῦ ἡλίου πρὸς ἀέρα ὑδατοειδῆ· ἢ κατὰ σύμφυσιν ἰδίαν τοῦ τε φωτὸς καὶ τοῦ ἀέρος, ἢ τὰ τῶν χρωμάτων τούτων ιδιώματα ποιήσει εἴτε πάντα εἴτε μονοειδῶς· ἀφ' οὗ πάλιν ἀπολάμποντος τὰ ὁμοροῦντα τοῦ ἀέρος χρῶσιν τοιαύτην λήψεται οἷαν θεωροῦμεν, κατὰ πρόσλαμψιν πρὸς τὰ μέρη.

[110] Τὸ δὲ τῆς περιφερείας τοῦτο φάντασμα γίνεται διὰ τὸ τὸ διάστημα πάντοθεν ἴσον ὑπὸ τῆς ὀψεως θεωρεῖσθαι, ἢ σύνωσιν τοιαύτην λαμβανουσῶν τῶν ἐν τῷ ἀέρι ἀτόμων ἢ ἐν τοῖς νέφεσιν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀέρος ἀποφερομένων περιφέρειαν τινα καθίεσθαι τὴν σύγκρισιν ταύτην. Ἄλως περὶ τὴν σελήνην γίνεται καὶ πάντοθεν ἀέρος προσφερομένου πρὸς τὴν σελήνην ἢ τὰ ἀπ' αὐτῆς ρεύματα ἀποφερόμενα ὁμαλῶς ἀναστέλλοντος ἐπὶ τοσοῦτον ἐφ' ὅσον κύκλῳ περιστήσαι τὸ νεφοειδὲς τοῦτο καὶ μὴ τὸ παράπαν διακρίναι, ἢ καὶ τὸν πέριξ ἀέρα αὐτῆς ἀναστέλλοντος συμμέτρως πάντοθεν εἰς τὸ περιφερὲς τὸ περὶ αὐτὴν καὶ παχυμερὲς περιστήσαι.

[111] Ὅ γίνεται κατὰ μέρη τινὰ ἥτοι ἔξωθεν βιασαμένου τινὸς ρεύματος ἢ τῆς θερμασίας ἐπιτηδεῖως πόρων ἐπιλαμβανομένης εἰς τὸ τοῦτο ἀπεργάσασθαι. Κομῆται ἀστέρες γίνονται ἥτοι πυρὸς ἐν τόποις τισὶ διὰ χρόνων τινῶν ἐν τοῖς μετεώροις συντρεφομένου περιστάσεως γινομένης, ἢ ἰδίαν τινὰ κίνησιν διὰ χρόνων τοῦ οὐρανοῦ ἴσχοντος ὑπὲρ ἡμᾶς, ὥστε τὰ τοιαῦτα ἄστρα ἀναφανῆναι, ἢ αὐτὰ ἐν χρόνοις τισὶν ὀρμῆσαι διὰ τινα περιστάσιν καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς τόπους ἐλθεῖν καὶ ἐκφανῆ γενέσθαι· τὴν τε ἀφάνισιν τούτων γίνεσθαι παρὰ τὰς ἀντικειμένας ταύταις αἰτίας.

[108] Και ακόμη λόγω της τριβής των παγωμένων νεφών, μπορεί να ξεπηδήσει αυτή η συσώρευση του χιονιού. Και υπάρχουν πολλοί άλλοι τρόποι με τους οποίους μπορεί να σχηματισθεί χιόνι. Δρόσος δημιουργείται από τη συγκέντρωση αυτού του είδους των σωματιδίων του αέρα, τα οποία είναι ικανά να δημιουργήσουν αυτή την υγρασία, και ακόμη όταν σωματίδια ανυψώνονται από υγρές περιοχές ή από περιοχές που περιέχουν νερό, στις οποίες δημιουργείται πολύ φυσικά δρόσος, και κατόπιν συγκεντρώνονται και δημιουργούν υγρασία, και στη συνέχεια πέφτουν ξανά κάτω στο έδαφος, όπως συχνά παρατηρούμε να γίνεται και σε πολλά φαινόμενα στη γη.

[109] (Και η πάχνη όμως δημιουργείται από μεταβολή) των σωματιδίων της δρόσου, όταν τα σωματίδια που περιγράψαμε υφίστανται ένα συγκεκριμένο είδος συμπύκνωσης λόγω γεινίασης ψυχρού αέρα. Και ο πάγος δημιουργείται από την αποβολή από το νερό σωματιδίων που έχουν στρογγυλό σχήμα, και με την συνένωση των σκαληνών και οξυγωνίων σωματιδίων που υπάρχουν ήδη στο νερό. Δημιουργείται και από την εξωτερική επαύξηση των σωματιδίων αυτού του είδους, τα οποία αφού συνενώνονται δημιουργούν πύλη στο νερό, αφού αποβάλουν πολλά από τα στρογγυλά σωματίδια. Το ουράνιο τόξο δημιουργείται από την πτώση του ηλιακού φωτός πάνω σε αέρα που εμπεριέχει νερό, ή ακόμη από κάποια ιδιόμορφη ανάμιξη του φωτός και του αέρα, ανάμιξη που μπορεί να παράγει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των χρωμάτων είτε όλων μαζί είτε καθενός ξεχωριστά. Από αυτό το φως πάλι καθώς αντανάκλαται ξανά στις γειτονικές περιοχές του αέρα, μπορεί να πάρει την απόχρωση την οποίαν βλέπουμε, κατά την αντανάκλαση του φωτός πάνω στα

[110] διάφορα μέρη του. Η εμφάνιση του κυκλικού του σχήματος οφείλεται στο γεγονός ότι η απόσταση ανάμεσα σε όλα του τα σημεία και το μάτι μας είναι παντού η ίδια, ή ακόμη επειδή τα άτομα στον αέρα ή αυτά στα σύννεφα τα οποία προκύπτουν από τον ίδιο τον αέρα, ενώνονται κατά τέτοιο τρόπο έτσι ώστε ο συνδυασμός αυτός μας δίνει την εμφάνιση του κυκλικού σχήματος. Το στεφάνι γύρο από τη σελήνη δημιουργείται είτε όταν ο αέρας κινείται προς τη σελήνη από όλες τις πλευρές, είτε όταν ο αέρας παρεμποδίζει ομοιόμορφα τα ρεύματα από τη σελήνη ώστε δημιουργεί γύρο από αυτά το νεφελώδες αυτό στεφάνι χωρίς να διαχωρίζεται από τη σελήνη, ή ακόμη όταν παρεμποδίζει τον αέρα γύρο από τη σελήνη ομοιόμορφα απ' όλες τις πλευρές, έτσι ώστε να σχηματίσει αυτό το οποίο την περιβάλλει κυκλικά

[111] και με πυκνή υφή. Το στεφάνι δημιουργείται μερικώς μόνο, είτε επειδή ένα βίαιο ρεύμα απ' έξω σπρώχνει τον αέρα είτε επειδή η θερμότητα εμποδίζει τα περάσματα με τέτοιο τρόπο ώστε να παράγεται αυτό το φαινόμενο. Οι κομήτες δημιουργούνται είτε όταν φωτιά συγκεντρώνεται σε κάποιες περιοχές και σε κάποιες χρονικές στιγμές στον ουρανό, επειδή συμβαίνει κάποια συγκέντρωση υλικού, είτε όταν σε κάποιες χρονικές στιγμές ο ουρανός από πάνω μας έχει κάποιες ιδιαίτερες κινήσεις, έτσι ώστε τα άστρα αυτού του είδους να φαίνονται, είτε όταν αυτά τα ίδια τα άστρα σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές αρχίζουν να κινούνται εξαιτίας κάποιας περιστασης και φτάνουν σε περιοχές όπου γίνονται ορατά. Και η εξαφάνισή τους γίνεται από τις αντίθετες αιτίες.

[112] Τινὰ ἄστρα στρέφεται αὐτοῦ ὃ συμβαίνει οὐ μόνον τῷ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κόσμου ἐστάναι περὶ ὃ τὸ λοιπὸν στρέφεται καθάπερ τινές φασιν, ἀλλὰ καὶ τῷ δίνην ἀέρος ἔγκυκλον αὐτῷ περιστάναι, ἢ κωλυτική γίνεται τοῦ περιπολεῖν, ὥς καὶ τὰ ἄλλα· ἢ καὶ διὰ τὸ ἐξῆς μὲν αὐτοῖς ὕλην ἐπιτηδεῖαν μὴ εἶναι, ἐν δὲ τούτῳ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ κείμενα θεωρεῖται. Καὶ κατ' ἄλλους δὲ πλείονας τρόπους τοῦτο δυνατόν συντελεῖσθαι, ἐάν τις δύνηται τὸ σύμφωνον τοῖς φαινόμενοις συλλογίζεσθαι. Τινὰ τῶν ἄστρων πλανᾶσθαι, εἰ οὕτω ταῖς κινήσεσι χρώμενα συμβαίνει,

[113] τινὰ δὲ μὴ <οὕτω> κινεῖσθαι ἐνδέχεται μὲν καὶ παρὰ τὸ κύκλῳ κινούμενα ἐξ ἀρχῆς οὕτω κατηναγκάσθαι, ὥστε τὰ μὲν κατὰ τὴν αὐτὴν δίνην φέρεσθαι ὁμαλὴν οὖσαν, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἅμα τισὶν ἀνωμαλίαις χρωμένην· ἐνδέχεται δὲ καὶ καθ' οὓς τόπους φέρεται οὐ μὲν παρεκτάσεις ἀέρος εἶναι ὁμαλὰς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνωθούσας κατὰ τὸ ἐξῆς ὁμαλῶς τε ἐκκαοῦσας, οὐ δὲ ἀνωμαλεῖς οὕτως ὥστε τὰς θεωρουμένας παραλλαγὰς συντελεῖσθαι. Τὸ δὲ μίαν αἰτίαν τούτων ἀποδιδόναι, πλεοναχῶς τῶν φαινόμενων ἐκκαλουμένων, μανικὸν καὶ οὐ καθηκόντως πραττόμενον ὑπὸ τῶν τὴν ματαίαν ἀστρολογίαν ἐζηλωκότων καὶ εἰς τὸ κενὸν αἰτίας τινῶν ἀποδιδόντων, ὅταν τὴν θείαν φύσιν μηθαμῇ λειτουργιῶν ἀπολύωσι.

[114] Τινὰ ἄστρα ὑπολειπόμενά τινων θεωρεῖσθαι συμβαίνει καὶ παρὰ τὸ βραδύτερον συμπεριφέρεσθαι τὸν αὐτὸν κύκλον περιιόντα καὶ παρὰ τὸ τὴν ἐναντίαν κινεῖσθαι ἀντισπώμενα ὑπὸ τῆς αὐτῆς δίνης· καὶ παρὰ τὸ περιφέρεσθαι τὰ μὲν διὰ πλείονος τόπου, τὰ δὲ δι' ἐλάττονος, τὴν αὐτὴν δίνην περικυκλοῦντα. Τὸ δὲ ἀπλῶς ἀποφαίνεσθαι περὶ τούτων καθήκόν ἐστι τοῖς τερατεύεσθαι τι πρὸς τοὺς πολλοὺς βουλομένοις. Οἱ λεγόμενοι ἀστέρες ἐκπίπτειν καὶ παρὰ μέρος κατὰ παράτριψιν ἑαυτῶν δύνανται συντελεῖσθαι καὶ παρὰ ἐκπτώσιν οὐ ἂν ἢ ἐκπνευμάτων γένηται, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀστραπῶν ἐλέγομεν·

[115] καὶ κατὰ σύνοδον δὲ ἀτόμων πυρὸς ἀποτελεστικῶν, συμφυλίας γενομένης εἰς τὸ τοῦτο τελέσαι, καὶ κίνησιν οὐ ἂν ἢ ὁρμὴ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὴν σύνοδον γένηται· καὶ κατὰ πνεύματος δὲ συλλογὴν ἐν πυκνώμασί τισιν ὁμιχλοειδέσι, καὶ ἐκπύρωσιν τούτου διὰ τὴν κατείλησιν, εἴτ' ἐπέκρηξιν τῶν περιεχόντων, καὶ ἐφ' ὃν ἂν τόπον ἢ ὁρμὴ γένηται τῆς φορᾶς, εἰς τοῦτον φερομένου. Καὶ ἄλλοι δὲ τρόποι εἰς τὸ τοῦτο τελέσαι ἀμύθητοί εἰσιν.

[112] Μερικά άστρα περιστρέφονται στην ίδια θέση, κάτι που συμβαίνει όχι μόνο επειδή αυτό το μέρος του κόσμου μένει πάντοτε σταθερό και γύρο από αυτό όλο το υπόλοιπο περιστρέφεται, όπως λένε μερικοί, αλλά επίσης επειδή μια δίνη αέρα σχηματίζει έναν δακτύλιο γύρο από αυτό, που εμποδίζει την κ περιφορά τους, όπως κάνουν τα άλλα άστρα: ή ακόμη επειδή δεν υπάρχει γι' αυτά η αναγκαία καύσιμη ύλη, αλλά μόνο σε αυτή τη θέση στην οποία τα βλέπουμε να στέκονται. Και υπάρχουν πολλοί άλλοι τρόποι με τους οποίους μπορεί να συμβαίνει αυτό το φαινόμενο, εάν κάποιος μπορεί να συλλογίζεται σύμφωνα με τα φαινόμενα. Το ότι μερικά άστρα πρέπει να περιφέρονται στην τροχιά τους, εάν αυτή είναι η πραγματική τους κίνηση,

[113] ενώ άλλα δεν κινούνται με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να οφείλεται στο ότι από την αρχή καθώς κινούνταν στις κυκλικές τροχιές τους κάποια από αυτά εξαναγκάστηκαν από ανάγκη να κινούνται στην ίδια κανονική τροχιά, και άλλα κατά μήκος κάποιας άλλης που συνδέεται με κάποιες ανωμαλίες. Και είναι ενδεχόμενο ανάμεσα στις περιοχές που διασχίζουν, σε ορισμένα μέρη να υπάρχουν ομοιόμορφες μάζες αέρα, που τα συνωθούν διαδοχικά προς την ίδια κατεύθυνση και τους παρέχουν συνεχή ομαλή φωτιά, ενώ σε άλλα μέρη υπάρχουν ανομοιόμορφες μάζες αέρα, έτσι ώστε να προκύπτουν οι παρατηρούμενες παραλλαγές στην κίνηση. Αλλά το να αποδίδει κανείς μια μοναδική αιτία σε αυτά τα φαινόμενα, ενώ αυτά τα φαινόμενα απαιτούν πολλές αιτίες, είναι παραφροσύνη, και γίνεται εντελώς λανθασμένα από άτομα που είναι οπαδοί των ανόητων αντιλήψεων της αστρολογίας με την οποία δίνουν μάταιες ερμηνείες για τις αιτίες μερικών φαινομένων, και διαρκώς δεν απαλλάσσουν καθόλου την θεία φύση από το βάρος της ευθύνης της.

[114] Ότι κάποια άστρα συμβαίνει να φαίνονται ότι μένουν πίσω από κάποια άλλα, είναι διότι αν και ακολουθούν στην ίδια τροχιά περιφέρονται πιο αργά από τα άλλα, και επίσης επειδή στην πραγματικότητα κινούνται σε αντίθετη κατεύθυνση, ενώ έλκονται πίσω από τη ίδια δίνη. Επίσης επειδή κάποια περιφέρονται σε μεγαλύτερους τόπους και κάποια σε μικρότερους, αν και κάνουν όλα την ίδια περιστροφική κίνηση. Αλλά να δίνει κανείς μια μόνο εξήγηση γι' αυτά τα φαινόμενα ταιριάζει μόνο σ' αυτούς που θέλουν να εντυπωσιάζουν το πλήθος με μύθους. Αυτά που λέγονται άστρα που πέφτουν μπορεί να γίνονται σε ιδιαίτερες περιπτώσεις από την αμοιβαία τριβή των άστρων μεταξύ τους και την πτώση των θραυσμάτων κάθε φορά που συμβαίνει να τα φυσήξει ο άνεμος, [115] όπως εξηγήσαμε στην περίπτωση των αστραπών. Και ακόμη από τη συγκέντρωση των ατόμων που παράγουν φωτιά, όταν συμβαίνει μια συγκέντρωση παρομοίων υλικών που μπορούν να προκαλέσουν κάτι τέτοιο, και μια κίνηση προς την κατεύθυνση της ώθησης που προκύπτει από την αρχική συγκέντρωση. Είτε ακόμη από συγκέντρωση ανέμου σε ορισμένους πυκνούς και ομιχλώδεις σχηματισμούς, και την εκπύρωση του λόγω της περιδίνησης, και στη συνέχεια από την εκρηκτική του έξοδο από εκείνο που τον περιέχει και την κίνηση του προς εκείνον τον τόπο, προς τον οποίον τον οδηγεί η ορμή της φοράς του. Και υπάρχουν και άλλοι τρόποι με τους οποίους μπορεί να εξηγηθεί αυτό το φαινόμενο, εντελώς απαλλαγμένοι από τη μυθολογία.

Αἱ δ' ἐπισημασίαι αἱ γινόμεναι ἐπὶ τισι ζώοις κατὰ συγκύρημα γίνονται τοῦ καιροῦ· οὐ γὰρ τὰ ζῶα ἀνάγκην τινὰ προσφέρεται τοῦ ἀποτελεσθῆναι χειμῶνα, οὐδὲ κάθηται τις θεία φύσις παρατηροῦσα τὰς τῶν ζώων τούτων ἐξόδους κᾶπειτα τὰς ἐπισημασίας ταύτας ἐπιτελεῖ.

[116] Οὐδὲ γὰρ <ἄν> εἰς τὸ τυχὸν ζῶον, κἂν <εἰ> μικρὸν χαριέστερον εἴη, τοιαύτη μωρία ἐμπέσοι, μὴ ὅτι εἰς παντελεῖ εὐδαιμονίαν κεκτημένον. Ταῦτα δὴ πάντα, Πυθόκλεις, μνημόνευσον· κατὰ πολὺ τε γὰρ τοῦ μύθου ἐκβήση καὶ τὰ ὁμογενῆ τούτοις συνορᾷν δυνήσῃ· μάλιστα δὲ σεαυτὸν ἀπόδος εἰς τὴν τῶν ἀρχῶν καὶ ἀπειρίας καὶ τῶν συγγενῶν τούτοις θεωρίαν, ἔτι δὲ κριτηρίων καὶ παθῶν καὶ οὗ ἔνεκεν ταῦτα ἐκλογιζόμεθα· ταῦτα γὰρ μάλιστα συνθεωρούμενα ῥαδίως τὰς περὶ τῶν κατὰ μέρος αἰτίας συνορᾷν ποιήσῃ. Οἱ δὲ ταῦτα μὴ καταγαπήσαντες ἢ μάλιστα οὗτ' <ἄν> αὐτὰ ταῦτα καλῶς συνθεωρήσαιεν οὔτε οὗ ἔνεκεν δεῖ θεωρεῖν ταῦτα περιεποιήσαντο.

Τα σημάδια του καιρού που δίνονται από κάποια ζώα οφείλονται σε απλές και-ρικές συγκυρίες. Διότι τα ζώα δεν εξαναγκάζουν να έρθει το τέλος του το χειμώνα, ούτε υπάρχει κάποια θεία φύση που κάθεται και παρατηρεί τις εκδηλώσεις αυτών των ζώων και έπειτα εκπληρώνει τα σημάδια που δίνουν αυτά.

[116] Επειδή ούτε το οποιοδήποτε ζώο, ακόμη και το πιο μικρό, όσο προικισμένο και αν ήταν, δεν θα έπεφτε σε τέτοια ανοησία, πόσο μάλλον το ον που είναι προικισμένο με τέλεια μακαριότητα. Όλα αυτά, Πυθοκλή, πρέπει να τα έχεις στο μυαλό σου. Γιατί έτσι θα ξεφύγεις σε πολλά πράγματα από τους μύθους και θα μπορέσεις να αντιληφθείς και όσα είναι παρόμοια με αυτά που σου ανέφερα. Και πάνω απ' όλα να αφιερώσεις τον εαυτό σου στην μελέτη των πρώτων αρχών και του θέματος του απείρου και των συγγενικών με αυτά θεμάτων, και επίσης των κριτηρίων της αλήθειας και των συναισθημάτων, και της αιτίας για την οποία τα συλλογιζόμαστε όλα αυτά. Επειδή όταν όλα αυτά τα πράγματα μελετηθούν διεξοδικά θα μας κάνουν ικανούς να κατανοήσουμε εύκολα τις αιτίες των επί μέρους φαινομένων. Αυτοί δε που δεν τα μελέτησαν όλα αυτά με την μεγαλύτερη επιμέλεια, δεν μπορούν να αντιληφθούν τα φαινόμενα αυτά καθ' εαυτά, ούτε να κάνουν κτήμα τους το σκοπό για τον οποίον πρέπει να τα μελετήσουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Χαράλαμπος Θεοδωρίδης , Επίκουρος η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1954
2. Διογένης Λαέρτιος, Επίκουρος. Εισαγωγή–μετάφραση Αθανάσιος Τσακνάκης, Εκδόσεις Βιβλιοβάρδια , Θεσσαλονίκη 2007
3. Κοέν Α. , Η φιλοσοφία του Επικούρου. Άτομα ηδονή Αρετή, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος. Εκδόσεις Θύραθεν. Θεσσαλονίκη 2005
4. Λουκρήτιος, ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, εκδόσεις ΘΥΡΑΘΕΝ, Θεσσαλονίκη 2005
5. Επίκουρος ΑΠΑΝΤΑ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1994
6. Πωλ Νιζάν, ΟΙ ΥΛΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ-ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ, Εκδόσεις Βερέττα , Ρόδος 2011
7. JAMES WARREN, The Cambridge Companion to Epicureanism, Cambridge University Press 2009
8. Diogènes Laerte, VIES ET DOCTRINES DES PHILOSOPHES DE L'ANTIQUITÉ SUIVIES DE LA VIE DE PLOTIN PAR PORPHYRE TRADUCTION NOUVELLE PAR M. CH. ZEVORT ANCIEN ÉLÈVE DE L'ÉCOLE NORMALE, TOME SECOND, PARIS, CHARPENTIER, LIBRAIRE-ÉDITEUR, 17, RUE DE LILLE. 1847
9. Vies des plus illustres philosophes de l'antiquité, traduites du grec de Diogène Laërce. On y a ajouté la vie de Diogène Laërce, d'Epictète, de Confucius, etc ... (par J.-H. Schneider). Amsterdam, 1758-1761, 3 vol. in-12
10. Πωλ Νιζάν, ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙ ΣΤΟΧΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ-ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ-ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ-ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ, Έσπερος, Αθήνα 1954
11. ÉPICURE LETTRE À PYTHOCLES, Traduction Octave Hamelin, Revue de Métaphysique et de Morale, 1910
12. Cyril Bailey, Epicurus, The Extant Remains, Oxford 1926
13. Epicure et les épicuriens: Textes choisies par Jean Brun. Presses Universitaires de France, 1961

Επίκουρος, Κύριες Δόξεις

Πρώτη δημοσίευση στο www.epicuros.gr

Ο Διογένης Λαέρτιος, ιστοριογράφος των φιλοσόφων της αρχαιότητας, συνέγραψε τον 3ο αιώνα της νέας χρονολόγησης το έργο “Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων και των εκάστη αιρέσει αρεσκόντων εν επιτόμω συναγωγή” το οποίο σώζεται ακέραιο ως τις ημέρες μας.

Το έργο αναφέρεται για λόγους συντομίας ως “Βίοι φιλοσόφων” και αναπτύσσεται σε 10 βιβλία. Το 10ο βιβλίο περιέχει τον Βίο του Επίκουρου. Εκτός των βιογραφικών στοιχείων του Επίκουρου παραθέτει τρεις επιστολές και τις “Κύριες Δόξεις” όπου υπάρχει συμπυκνωμένη η φιλοσοφία του.

Οι Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας “ΚΗΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ” παρουσιάζουν τις Κύριες Δόξεις με απόδοση στα σύγχρονα ελληνικά.

Η εργασία επιτελέστηκε από τους Λεωνίδα Αλεξανδρίδη, Χρήστο Γιαπιτζάκη, Θανάση Γιαπιτζάκη, Αρχοντία Λιοντάκη, Τάκη Παναγιωτόπουλο, Μπάμπη Πατζόγλου και συζητήθηκε σε έξι συνεδρίες στον ΚΗΠΟ ΑΘΗΝΩΝ, όπου και ολοκληρώθηκε με την συνεργασία των συμμετεχόντων.

Το έργο δημοσιεύθηκε την 1η Δεκεμβρίου 2013 στον διαδικτυακό τόπο www.epicuros.gr.

ΚΥΡΙΑΙ ΔΟΞΑΙ

I.(1) Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. [ἐν ἄλλοις δὲ φησι τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητοὺς, οὓς μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑφεστώτας, οὓς δὲ καθ' ὁμοειδεῖαν ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως τῶν ὁμοίων εἰδῶλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων, ἀνθρωποειδεῖς] - ΣΧΟΛΙΟΝ.

Το μακάριο και το ἀφθαρτο ον (ο Θεός) οὔτε το ἴδιο ἔχει ἐγνοιες, οὔτε σε ἄλλον δημιουργεῖ. Κατὰ συνέπεια, οὔτε οργίζεται οὔτε κάνει χάρες. Διότι αὐτά εἶναι γνωρίσματα ἀσθενούς ὄντος. [1]

[Σε ἄλλα σημεία λέει ὅτι οἱ θεοὶ γίνονται ἀντιληπτοί με τὸν νοῦ, ὅτι ἄλλοι μὲν υφίστανται κατ' ἀριθμὸν(δηλ. ὡς ἀτομικότητες), ἄλλοι δὲ κατὰ τὴν ομοιότητά τους, ὅτι σχηματίσθηκαν ἀπὸ τὴν συνεχὴ (προσθετική) ροή τῶν ομοίων εἰδῶλων που καταλήγουν στο ἴδιο σημεῖο, (και) ὅτι εἶναι ἀνθρωπόμορφοι..] - ΣΧΟΛΙΟΝ. [2]

ἀποδ. [1]ἀποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης [2]Αρχοντία Λιοντάκη

II.(2) Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς.

Ο θάνατος δεν εἶναι τίποτε γιὰ μας γιατί αὐτό που ἀποσυντίθεται δεν ἔχει αἰσθήσεις και ὅ,τι εἶναι χωρὶς αἰσθήσεις δεν εἶναι τίποτε γιὰ μας.

ἀποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

III.(3) Ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἢ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. ὅπου δ' ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῇ, καθ' ὃν ἂν χρόνον ῇ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλγοῦν ἢ τὸ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφοτέρον.

Το ὄριο τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν εἶναι ἡ ἐξάλειψη τοῦ κάθε πόνου. Ὅπου και γιὰ ὅσο χρόνο υπάρχει ἡ ἡδονή, δεν υπάρχει ὁ πόνος ἢ ἡ λύπη ἢ και τὰ δυο μαζί.

ἀποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

IV.(4) Οὐ χρονίζει τὸ ἀλγοῦν συνεχῶς ἐν τῇ σαρκί, ἀλλὰ τὸ μὲν ἄκρον τὸν ἐλάχιστον χρόνον πάρεστι, τὸ δὲ μόνον ὑπερτεῖνον τὸ ἡδόμενον κατὰ σάρκα οὐ πολλὰς ἡμέρας συμμένει. αἱ δὲ πολυχρόνιοι τῶν ἀρρωστιῶν πλεονάζον ἔχουσι τὸ ἡδόμενον ἐν τῇ σαρκὶ ἤπερ τὸ ἀλγοῦν.

Δεν διαρκεί συνεχώς ο σωματικός πόνος, αλλά ο μεν ακρότατος πόνος διαρκεί ελάχιστα, ο δε πόνος που υπερβαίνει την ηδονή του σώματος δεν διαρκεί πολλές ημέρες. Οι δε πολυχρόνιες αρρώστιες έχουν πλεονάζουσες τις ηδονές έναντι των πόνων στο σώμα .

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

V.(5) Οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως, <οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως> ἄνευ τοῦ ἡδέως. ὅτω δὲ τοῦτο μὴ ὑπάρχει ἐξ οὗ ζῆν φρονίμως, καὶ καλῶς καὶ δικαίως ὑπάρχει, οὐκ ἔστι τοῦτον ἡδέως ζῆν.

Δεν μπορεί να είναι η ζωή ευχάριστη δίχως να ζούμε με φρόνηση, καλώς και με δικαιοσύνη. Ούτε να ζούμε με φρόνηση, καλώς και με δικαιοσύνη χωρίς να είναι ευχάριστη η ζωή. Όταν δεν υπάρχει αυτό, ούτε να ζούμε με φρόνηση, καλώς και με δικαιοσύνη υπάρχει και δεν μπορεί αυτό να είναι ευχάριστη ζωή.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

VI.(6) Ἔνεκα τοῦ θαρρεῖν ἐξ ἀνθρώπων, ἦν κατὰ φύσιν [ἀρχῆς καὶ βασιλείας] ἀγαθόν, ἐξ ὧν ἂν ποτε τοῦτο οἷός τ' ᾗ παρασκευάζεσθαι.

Με σκοπό την απόκτηση ασφάλειας απέναντι στους ανθρώπους, υπήρχε (πάντα) το φυσικό αγαθό της κυριαρχίας και της βασιλείας, μέσω των οποίων (κάποιος) μπορούσε κάποτε να το καταφέρει αυτό.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

VII.(7) Ἐνδοξοὶ καὶ περίβλεπτοί τινες ἐβουλήθησαν γενέσθαι, τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀσφάλειαν οὕτω νομίζοντες περιποιήσεσθαι. ὥστ' εἰ μὲν ἀσφαλὴς ὁ τῶν τοιούτων βίος, ἀπέλαβον τὸ τῆς φύσεως ἀγαθόν· εἰ δὲ μὴ ἀσφαλὴς, οὐκ ἔχουσιν οὐ ἔνεκα ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὸ τῆς φύσεως οἰκεῖον ὠρέχθησαν.

Ἐνδοξοὶ καὶ περίβλεπτοὶ κάποιοι θέλησαν να γίνουν νομίζοντας ότι έτσι θα εξασφαλιστούν από τους άλλους ανθρώπους. Αν η ζωή αυτών των ανδρών είναι πραγματικά ασφαλής, έχουν αποκτήσει το φυσικό αγαθό. Αν, όμως, δεν είναι ασφαλής, δεν έχουν εξ αιτίας του αξιώματός τους αυτό το οποίο αποζήτησαν από την φύση τους.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

VIII.(8) Οὐδεμία ἡδονὴ καθ' ἑαυτὴν κακόν· ἀλλὰ τὰ τινῶν ἡδονῶν ποιητικὰ πολλαπλασίους ἐπιφέρει τὰς ὀχλήσεις τῶν ἡδονῶν.

Καμία ηδονή δεν είναι κακή η ίδια. Ωστόσο τα αποτελέσματα μερικών ηδονών επιφέρουν πολύ περισσότερες ενοχλήσεις παρά ηδονές.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

ΙΧ.(9) Εἰ κατεπυκνοῦτο πᾶσα ἡδονή, καὶ χρόνῳ καὶ περὶ ὅλον τὸ ἄθροισμα ὑπῆρχεν ἢ τὰ κυριώτατα μέρη τῆς φύσεως, οὐκ ἂν ποτε διέφερον ἀλλήλων αἱ ἡδοναί.

Εάν κάθε ηδονή συμπεκνωνόταν και τοπικά και χρονικά το ίδιο σ' όλο μας το σώμα ή τουλάχιστον στα κυριότερα μέρη του, δεν θα ήταν διαφορετικές μεταξύ τους οι ηδονές.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

Χ.(10) Εἰ τὰ ποιητικά τῶν περὶ τοὺς ἀσώτους ἡδονῶν ἔλυε τοὺς φόβους τῆς διανοίας τοὺς τε περὶ μετεώρων καὶ θανάτου καὶ ἀλγηδόνων, ἔτι τε τὸ πέρασ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐδίδασκεν, οὐκ ἂν ποτε εἴχομεν ὃ τι μεμψαίμεθα αὐτοῖς πανταχόθεν ἐκπληρουμένοις τῶν ἡδονῶν καὶ οὐθαμόθεν οὔτε τὸ ἀλγοῦν οὔτε τὸ λυπούμενον ἔχουσιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ κακόν.

Εάν οι πράξεις των ασώτων που φέρνουν σ' αυτούς ηδονές, έδιωχναν τους φόβους που μας κάνουν όλους μας να νοιαζόμαστε και για τα ανεξήγητα στον ουρανό και για τον θάνατο και για τους πόνους, και εάν μας δίδασκαν τα όρια των επιθυμιών, τότε δεν θα μπορούσαμε να τους κατηγορήσουμε ποτέ για κάτι, επειδή θα ικανοποιούσαν από παντού τις ηδονές και από πουθενά δεν θα είχαν τον πόνο ή την λύπη, που αυτό ακριβώς είναι το κακό.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

ΧΙ.(11) Εἰ μηθὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑποψίαι ἠνώχλουν καὶ αἱ περὶ θανάτου, μή ποτε πρὸς ἡμᾶς ἦ τι, ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὄρους τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας.

Εάν δεν μας ενοχλούσαν καθόλου οι υποψίες μας σχετικά με τα επουράνια και με τον θάνατο, μήπως έχουν ή μήπως δεν έχουν κάποια σχέση με μας, και ακόμη αν δεν μας ενοχλούσε το ότι δεν κατανοούμε τα όρια των πόνων και των επιθυμιών, δεν θα είχαμε ανάγκη την φυσιολογία.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

ΧΙΙ.(12) Οὐκ ἦν τὸ φοβούμενον λύειν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων μὴ κατειδότα τίς ἢ τοῦ σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπτευόμενόν τι τῶν κατὰ τοὺς μύθους· ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκεραίους τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν.

Δεν είναι δυνατόν να διαλύει κανείς τους φόβους για τα πιο σημαντικά φαινόμενα όταν δεν γνωρίζει ποια είναι η φύση του σύμπαντος αλλά ερμηνεύει τις υποψίες του για κάτι σύμφωνα με τους μύθους. Επομένως δίχως την μελέτη της φύσης δεν είναι δυνατόν να απολαμβάνει κανείς ακέραιες τις ηδονές.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος - Αρχοντία Λιοντάκη

XIII.(13) Οὐθὲν ὄφελος ἦν τὴν κατ' ἀνθρώπους ἀσφάλειαν κατασκευάζεσθαι τῶν ἄνωθεν ὑπόπτων καθεστώτων καὶ τῶν ὑπὸ γῆς καὶ ἀπλῶς τῶν ἐν τῷ ἀπείρῳ.

Κανένα όφελος δεν υπάρχει στο να επιδιώκει κάποιος την ασφάλειά του έναντι των άλλων ανθρώπων, ενώ εξακολουθούν να είναι σ' αυτόν ὑποπτα τα φαινόμενα πάνω και κάτω από την γη και γενικά στο άπειρο.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

XIV.(14) Τῆς ἀσφαλείας τῆς ἐξ ἀνθρώπων γενομένης μέχρι τινὸς δυνάμει τε ἐξερειστικῇ καὶ εὐπορίᾳ εἰλικρινεστάτη γίνεται ἢ ἐκ τῆς ἡσυχίας καὶ ἐκχωρήσεως τῶν πολλῶν ἀσφάλεια.

Την ασφάλεια έναντι των άλλων ανθρώπων που μέχρι κάποιο σημείο την επιτυγχάνουμε με την δύναμη και την ευπορία, την καθιστούμε ξεκάθαρη με την ήσυχη ζωή και την αναχώρηση από το πλήθος.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XV.(15) Ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος καὶ ὥριστα καὶ εὐπόριστός ἐστιν· ὁ δὲ τῶν κενῶν δοξῶν εἰς ἄπειρον ἐκπίπτει.

Ο πλούτος της φύσης και ορίζεται και ευκολοαπόκτητος είναι, ενώ αυτός της κενοδοξίας εκτείνεται στο άπειρο.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος - Αρχοντία Λιοντάκη

XVI.(16) Βραχέα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει, τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὁ λογισμὸς διώκηκε καὶ κατὰ τὸν συνεχῆ χρόνον τοῦ βίου διοικεῖ καὶ διοικῆσει.

Λίγα στον σοφό η τύχη προσθέτει, τα δε μέγιστα και κυριώτατα ο λογισμός τα έχει διοικήσει και καθ' όλη τη διάρκεια του βίου τα διοικεί και θα τα διοικήσει.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος - Αρχοντία Λιοντάκη

XVII.(17) Ὁ δίκαιος ἀταρακτότατος, ὁ δ' ἄδικος πλείστης ταραχῆς γέμων.

Ο δίκαιος είναι απόλυτα ατάραχος, ενώ ο άδικος είναι γεμάτος με την μέγιστη ταραχή.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XVIII.(18) Οὐκ ἐπαύξεται ἐν τῇ σαρκὶ ἡ ἡδονὴ ἐπειδὴν ἅπαξ τὸ κατ' ἔνδειαν ἀλγοῦν ἐξαιρεθῇ, ἀλλὰ μόνον ποικίλλεται. τῆς δὲ διανοίας τὸ πέρας τὸ κατὰ τὴν ἡδονὴν ἀπεγένησεν ἢ τε τούτων αὐτῶν ἐκλόγισις καὶ τῶν ὁμογενῶν τούτοις ὅσα τοὺς μεγίστους φόβους παρεσκεύαζε τῇ διανοίᾳ.

Δεν επαυξάνεται η ἡδονὴ της σάρκας ἅπαξ και πάψει το ἄλγος της στέρησης, ἀλλὰ μόνο λαμβάνει ποικίλες μορφές (ποικίλλεται). (1) Η ἐκλογίκευση ὅλων ἐκείνων των πραγμάτων και των παρόμοιων τους, που προκαλοῦν τους πιο μεγάλους φόβους στον νου, δημιουργεῖ το ὄριο της ἡδονῆς της διάνοιας. (2)

αποδ.(1)Λεωνίδας Αλεξανδρίδης–(2)Αρχοντία Λιοντάκη

XIX.(19) Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσῃν ἔχει τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ πεπερασμένος, εἴαν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῷ λογισμῷ.

Ο ἄπειρος χρόνος ἔχει ἴση ἡδονὴ με τον πεπερασμένο, εἴαν καταμετρήσουμε τα ὅριά της με την λογικὴ κρίση (λογισμό).

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XX.(20) Ἡ μὲν σὰρξ ἀπέλαβε τὰ πέρατα τῆς ἡδονῆς ἄπειρα, καὶ ἄπειρος αὐτὴν χρόνος παρεσκεύασεν. ἡ δὲ διάνοια τοῦ τῆς σαρκὸς τέλους καὶ πέρατος λαβοῦσα τὸν ἐπιλογισμόν καὶ τοὺς ὑπὲρ τοῦ αἰῶνος φόβους ἐκλύσασα τὸν παντελεῖ βίον παρεσκεύασεν, καὶ οὐθὲν ἔτι τοῦ ἀπείρου χρόνου προσεδεήθη, ἀλλ' οὐτ' ἔφυγε τὴν ἡδονὴν, οὐθ' ἠνίκα τὴν ἐξαγωγὴν ἐκ τοῦ ζῆν τὰ πράγματα παρεσκεύαζεν, ὥς ἐλλείπουσά τι τοῦ ἀρίστου βίου κατέστρεψεν.

Η σάρκα ἔλαβε (ἀπὸ την φύση) ἄπειρα τα ὅρια της ἡδονῆς και ἄπειρος χρόνος (χρειάζεται) γιὰ να την κατακτήσει. Η διάνοια ὁμως ἀφού με τη λογικὴ κατανόηση τον σκοπὸ και τα ὅρια της σάρκας και ἀφού διέλυσε τους φόβους της αἰωνιότητος, προετοίμασε τον τέλειο βίον και ουδόλως ἔχει ἀνάγκη πλέον τον ἀπείρο χρόνο, ἀλλὰ οὔτε ἀποφεύγει την ἡδονή, και οὔτε ὅταν τα πράγματα οδηγούν στην ἐξοδὸ ἀπὸ τη ζωὴ θεωρεῖ αὐτὸ καταστροφικὸ σαν να της λείψει κάτι ἀπὸ τον ἀριστο βίον.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

XXI.(21) Ὁ τὰ πέρατα τοῦ βίου κατειδῶς οἶδεν, ὥς εὐπόριστόν ἐστι τὸ <τὸ> ἀλγοῦν κατ' ἔνδειαν ἐξαιροῦν καὶ τὸ τὸν ὅλον βίον παντελεῖ καθιστάν· ὥστε οὐδὲν προσδεῖται πραγμάτων ἀγῶνας κεκτημένων.

Ὅποιος ἔχει κατανοήσει τα ὅρια της ζωῆς, γνωρίζει καλὰ πόσο εὐκτητα εἶναι ὅλα ἐκεῖνα που διώχνουν τον πόνο της στέρησης και καθιστοῦν τέλεια την ζωὴ

στο σύνολό της. Έτσι, δεν έχει ανάγκη από πράγματα που αποκτούνται με αγώνες.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XXII.(22) Τὸ ὑφেষτηκὸς δεῖ τέλος ἐπιλογίζεσθαι καὶ πᾶσαν τὴν ἐνάργειαν, ἐφ' ἣν τὰ δοξαζόμενα ἀνάγομεν· εἰ δὲ μή, πάντα ἀκρισίας καὶ ταραχῆς ἔσται μεστά.

Πρέπει να συλλογιζόμαστε τον ουσιαστικό σκοπό της ζωής και όλη την φανερό αλήθεια της, που πάνω σ' αυτήν στηρίζουμε αυτά που νομίζουμε σωστά. Ει-
δάλλως, τα πάντα θα είναι γεμάτα από λάθος κρίσεις και από ταραχή.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XXIII.(23) Εἰ μάχη πάσαις ταῖς αἰσθήσεσιν, οὐχ ἔξεις οὐδ' ἄς ἂν φῆς αὐτῶν διε-
ψεῦσθαι πρὸς τί ποιούμενος τὴν ἀναγωγὴν κρίνης.

Εάν μάχεσαι ενάντια σε όλες τις αισθήσεις, δεν θα έχεις ούτε εκείνες στις οποί-
ες (στηριζόμενος) θα κρίνεις ότι διαψεύσθηκες σε κάτι, κάνοντας την αναγωγή.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

XXIV.(24) Εἴ τιν' ἐκβαλεῖς ἀπλῶς αἰσθησιν καὶ μὴ διαιρήσεις τὸ δοξαζόμενον
κατὰ τὸ προσμένον καὶ τὸ παρὸν ἤδη κατὰ τὴν αἰσθησιν καὶ τὰ πάθη καὶ
πᾶσαν φανταστικὴν ἐπιβολὴν τῆς διανοίας, συνταράξεις καὶ τὰς λοιπὰς
αἰσθήσεις τῇ ματαίῳ δόξῃ, ὥστε τὸ κριτήριον ἅπαν ἐκβαλεῖς. εἰ δὲ βεβαιώσεις
καὶ τὸ προσμένον ἅπαν ἐν ταῖς δοξαστικαῖς ἐννοίαις καὶ τὸ μὴ τὴν ἐπιμαρτύρη-
σιν, οὐκ ἐκλείψεις τὸ διεψευσμένον· ὡς τετηρηκῶς ἔση πᾶσαν ἀμφισβήτησιν
κατὰ πᾶσαν κρίσιν τοῦ ὀρθῶς ἢ μὴ ὀρθῶς.

Αν απορρίπτεις γενικά την αίσθηση και δεν διαχωρίζεις την γνώμη για κάτι,
που περιμένει επιβεβαίωση, από αυτό που είναι ήδη παρόν (και επομένως αι-
σθητό) στην αίσθηση, στα πάθη και στην κάθε φανταστική επιβολή της διανοί-
ας, θα συνταράξεις και τις υπόλοιπες αισθήσεις με μια λάθος γνώμη, έτσι ώστε
θα οδηγηθείς να απορρίψεις κάθε κριτήριο. Εάν θεωρήσεις βέβαιο και κάθε τι
που περιμένει επαλήθευση πάνω στις υποκειμενικές έννοιες και αυτό που δεν
έχει την επιμαρτύρηση, δεν θα αποφύγεις την διάψευση, επειδή θα εχεις διατη-
ρήσει κάθε αμφισβήτηση σε κάθε σου κρίση περί του ορθού ή του μη ορθού.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος – Αρχοντία Λιοντάκη

XXV.(25) Εἰ μὴ παρὰ πάντα καιρὸν ἐπανοί- σεις ἕκαστον τῶν πραττομένων ἐπὶ
τὸ τέλος τῆς φύσεως, ἀλλὰ προκαταστρέψεις εἴτε φυγὴν εἴτε διώξιν ποιούμενος
εἰς ἄλλο τι, οὐκ ἔσονται σοι τοῖς λόγοις αἱ πράξεις ἀκόλουθοι.

Εάν σε κάθε περίπτωση δεν ταιριάζεις κάθε μία από τις πράξεις σου με τον σκοπό της φύσης(την ηδονή), αλλά εκ των προτέρων στρέψεις και τις αποφυγές και τις επιδιώξεις σου σε κάτι άλλο, δεν πρόκειται να συμφωνούν οι πράξεις σου με τα λόγια σου.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου – Αρχοντία Λιοντάκη

XXVI.(26) Τῶν ἐπιθυμιῶν ὅσαι μὴ ἐπ' ἀλγοῦν ἐπανάγουσιν ἐὰν μὴ συμπληρωθῶσιν οὐκ εἰσὶν ἀναγκαῖαι ἀλλ' εὐδιάχυτον τὴν ὁρεξίν ἔχουσιν, ὅταν δυσπόριστοι ἢ βλάβης ἀπεργαστικάι δόξωσιν εἶναι.

Από τις επιθυμίες, όσες δεν επιφέρουν πόνο εάν δεν ικανοποιηθούν δεν είναι αναγκαίες, παρά έχουν την τάση να διαλύονται εύκολα όταν δεν μπορούμε να τις ικανοποιήσουμε ή όταν θεωρήσουμε ότι παράγουν βλαβερές συνέπειες.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXVII.(27) Ὡν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ ὅλου βίου μακαριότητα, πολὺ μέγιστόν ἐστιν ἡ τῆς φιλίας κτῆσις.

Από όσα η σοφία προετοιμάζει στην μακαριότητα όλου του βίου, το μέγιστο είναι η απόκτηση της φιλίας.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXVIII.(28) Ἡ αὐτὴ γνώμη θαρρεῖν τε ἐποίησεν ὑπὲρ τοῦ μῆθεν αἰώνιον εἶναι δεινὸν μὴδὲ πολυχρόνιον, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ὠρισμένοις ἀσφάλειαν φιλίας μάλιστα κατεῖδε συντελουμένην.

Η ίδια η σκέψη, που μας όπλισε με θάρρος πως κανένα φοβερό πράγμα δεν διαρκεί αιώνια ή έστω για πολύ, μας πείθει και για το ότι στα καθημερινά πράγματα η ασφάλεια συντελείται πρωτίστως με την φιλία.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

XXIX.(29) Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσι φυσικαὶ καὶ <ἀναγκαῖαι· αἱ δὲ φυσικαὶ καὶ> οὐκ ἀναγκαῖαι· αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτ' ἀναγκαῖαι ἀλλὰ παρὰ κενὴν δόξαν γινόμεναι. φυσικὰς καὶ ἀναγκαῖας ἡγεῖται ὁ Ἐπίκουρος τὰς ἀλγηδόνας ἀπολυτοῦσας, ὥς ποτὸν ἐπὶ δίψους· φυσικὰς δὲ οὐκ ἀναγκαῖας δὲ τὰς ποικιλ- λούσας μόνον τὴν ἡδονήν, μὴ ὑπεξαίρουμένας δὲ τὸ ἄλγημα, ὥς πολυτελεῖ σιτία· οὔτε δὲ φυσικὰς οὔτ' ἀναγκαῖας, ὥς στεφάνους καὶ ἀνδριάντων ἀναθέσεις.

Από τις επιθυμίες, οι μεν είναι φυσικές και αναγκαίες, άλλες φυσικές αλλά μη αναγκαίες και άλλες ούτε φυσικές ούτε και αναγκαίες, αλλά δημιουργούνται

από τις κενές δόξες (κενές γνώμες). Οι φυσικές και αναγκαίες, λέει ο Επίκουρος, είναι αυτές που διώχνουν τον πόνο όπως το ποτό διώχνει την δίψα. Οι φυσικές και μη αναγκαίες είναι αυτές που ποικίλλουν μόνον την ηδονή και δεν διώχνουν τον πόνο, όπως τα πολυτελή γεύματα. Οι δε μη φυσικές και μη αναγκαίες είναι όπως αυτές για στεφάνια και αναθέσεις ανδριάντων.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXX.(30) Ἐν αἷς τῶν φυσικῶν ἐπιθυμιῶν, μὴ ἐπ' ἀλγοῦν δὲ ἐπαναγουσῶν ἔαν μὴ συντελεσθῶσιν, ὑπάρχει ἡ σπουδὴ σύντονος, παρὰ κενὴν δόξαν αὐταὶ γίνονται καὶ οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν οὐ διαχέονται ἀλλὰ παρὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου κενοδοξίαν.

Αυτές από τις φυσικές επιθυμίες, που εάν δεν ικανοποιηθούν, δεν φέρνουν πόνο, αλλά όμως παραμένει έντονη η αναζητήσή τους, δημιουργούνται από λάθος δοξασία και δεν διαλύονται όχι εξ αιτίας της φύσεώς τους, αλλά εξ αιτίας της ματαιοδοξίας του ανθρώπου.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου – Αρχοντία Λιοντάκη

XXXI.(31) Τὸ τῆς φύσεως δίκαιόν ἐστι σύμβολον τοῦ συμφέροντος εἰς τὸ μὴ βλάπτειν ἀλλήλους μηδὲ βλάπτεσθαι.

Το δίκαιο της φύσεως, είναι το συμβόλαιο του συμφέροντος στο να μη βλάπτει ο ένας τον άλλον ούτε και να βλάπτεται.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXXII.(32) Ὅσα τῶν ζώων μὴ ἐδύνατο συνθήκας ποιῆσθαι τὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἄλληλα μηδὲ βλάπτεσθαι, πρὸς ταῦτα οὐθὲν ἦν δίκαιον οὐδὲ ἄδικον. ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ἐθνῶν ὅσα μὴ ἐδύνατο ἢ μὴ ἐβούλετο τὰς συνθήκας ποιῆσθαι τὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι.

Για όσα έμβια όντα δεν μπόρεσαν να συνάψουν συμφωνία να μην βλάπτει το ένα το άλλο και να μην βλάπτεται, δεν υπάρχει ούτε δίκαιο ούτε άδικο. Το ίδιο ισχύει και για όσους λαούς δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να συμφωνήσουν να μην βλάπτει ο ένας τον άλλον και να μην βλάπτεται.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

XXXIII.(33) Οὐκ ἦν τι καθ' ἑαυτὸ δικαιοσύνη, ἀλλ' ἐν ταῖς μετ' ἀλλήλων συστροφαῖς καθ' ὀπηλίκους δὴ ποτε αἰετὸς τῶν συνθήκων τις ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἢ βλάπτεσθαι.

Η δικαιοσύνη δεν υπάρχει ως κάτι αυθύπαρκτο, αλλά αποτελεί κάποια συνθήκη, σύμφωνα με την οποία στις αμοιβαίες επαφές των ανθρώπων, όπου και όποτε αυτές λαμβάνουν χώρα, κανένας δεν θα βλάπτει τον άλλον και κανένας δεν θα βλάπτεται.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

XXXIV.(34) Ἡ ἀδικία οὐ καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑποψίαν φόβῳ εἰ μὴ λήσει τοὺς ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐφεστηκότας κολαστάς.

Η αδικία δεν είναι κακό αυτή καθαυτή, αλλά μέσω του φόβου εκείνου που τη διαπράττει ότι δεν θα ξεφύγει από τους αρμόδιους τιμωρούς παρόμοιων πράξεων.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XXXV.(35) Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὦν συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους εἰς τὸ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι πιστεύειν ὅτι λήσει. κἄν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνῃ. μέχρι μὲν καταστροφῆς ἄδηλον εἰ καὶ λήσει.

Όποιος παραβαίνει στα κρυφά κάτι από όσα έχουν συμφωνήσει μεταξύ τους οι άνθρωποι για να μην βλάπτουν και να μην βλάπτονται δεν θα έχει ποτέ την βεβαιότητα ότι τελικά δεν θα φανερωθεί, ακόμα και αν η πράξη του έχει μείνει προς το παρόν κρυφή χιλιάδες φορές. Γιατί είναι άδηλο κατά πόσο θα μείνει το ίδιο κρυφή έως την στιγμή του θανάτου του.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

XXXVI.(36) Κατὰ μὲν <τὸ> κοινὸν πᾶσι τὸ δίκαιον τὸ αὐτό, συμφέρον γάρ τι ἦν ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους κοινωνίᾳ· κατὰ δὲ τὸ ἴδιον χώρας καὶ ὅσων δὴ ποτε αἰτίων οὐ πᾶσι συνέπεται τὸ αὐτὸ δίκαιον εἶναι.

Γενικά, το δίκαιο είναι το ίδιο για όλους, διότι υπάρχει κάτι το ωφέλιμο στην κοινωνική τους ζωή. Ανάλογα με την ιδιαιτερότητα του κάθε τόπου και των συνθηκών του, όποιες και αν είναι αυτές, δεν συμβαίνει να είναι το ίδιο πράγμα δίκαιο.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

XXXVII.(37) Τὸ μὲν ἐπιμαρτυρούμενον ὅτι συμφέρει ἐν ταῖς χρείαις τῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας τῶν νομισθέντων εἶναι δικαίων ἔχει τὸ ἐν τοῦ δικαίου χώρα εἶναι, ἐάν τε τὸ αὐτὸ πᾶσι γένηται ἐάν τε μὴ τὸ αὐτό. ἐάν δὲ νόμον θῇται τις, μὴ ἀποβαίνει δὲ κατὰ τὸ συμφέρον τῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας, οὐκέτι τοῦτο τὴν τοῦ δικαίου φύσιν ἔχει. κἄν μεταπίπτῃ τὸ κατὰ τὸ δίκαιον συμφέρον χρόνον δέ τινα εἰς τὴν πρόληψιν ἐναρμόττη, οὐδὲν ἦττον ἐκείνον τὸν χρόνον ἦν δίκαιον τοῖς μὴ φωναῖς κεναῖς ἑαυτοὺς συνταράττουσιν ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὰ πράγματα βλέπουσιν.

Εκείνο, που επιμαρτυρείται ότι συμφέρει στις ανάγκες της κοινωνικής ζωής, πρέπει να έχει την ισχύ του δικαίου, είτε είναι είτε δεν είναι το ίδιο για όλους. Αν όμως κάποιος, απλώς θεσπίσει έναν νόμο, ο οποίος δεν αποβαίνει προς το συμφέρον της κοινωνικής ζωής, ο νόμος αυτός δεν έχει πλέον την φύση του δικαίου.(1) Ακόμη και αν μεταβάλλεται το συμφέρον που είναι σύμφωνο με το δίκαιο, για κάποιο χρόνο εναρμονίζεται με την κοινή γνώμη, καθόλου δεν ήταν λιγότερο δίκαιο σ' εκείνο το χρονικό διάστημα, γι αυτούς που δεν συνταράσσονται από τα κούφια λόγια αλλά βλέπουν την πραγματικότητα.(2)

αποδ. (1)Λεωνίδα Αλεξανδρίδης (2)Αρχοντία Λιοντάκη

XXXVIII.(38) Ἐνθα μὴ καινῶν γενομένων τῶν περιεστώτων πραγμάτων ἀνεφάνη μὴ ἀρμόττοντα εἰς τὴν πρόληψιν τὰ νομισθέντα δίκαια ἐπ' αὐτῶν ἔργων, οὐκ ἦν ταῦτα δίκαια. ἔνθα δὲ καινῶν γενομένων τῶν πραγμάτων οὐκ ἔτι συνέφερε τὰ αὐτὰ δίκαια κείμενα, ἐνταῦθα δὲ τότε μὲν ἦν δίκαια, ὅτε συνέφερον εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν τῶν συμπολιτευομένων· ὕστερον δ' οὐκ ἦν ἔτι δίκαια, ὅτε μὴ συνέφερον.

Όποτε φάνηκε ότι, χωρίς να υπάρχουν μεταβολές στις κοινωνικές συνθήκες, δεν ταίριαζαν αυτά που θεωρούνται δίκαια στην πρακτική εφαρμογή τους, τότε έπαψαν αυτά να είναι δίκαια. Και όποτε υπήρξαν νέες κοινωνικές συνθήκες, ακόμα και τότε, δεν υπήρχε πιθανότητα να εφαρμοστούν αυτά τα δίκαια. Και ήταν αυτά δίκαια, όταν υπήρχε αποτέλεσμα στην κοινωνική ζωή των συμπολιτών μεταξύ τους. Και δεν έφερναν αποτέλεσμα, όταν αυτά δεν ήταν πλέον δίκαια.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XXXIX.(39) Ὅ τὸ μὴ θαρροῦν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἄριστα συστησάμενος οὗτος τὰ μὲν δυνατὰ ὁμόφυλα κατεσκευάσατο· τὰ δὲ μὴ δυνατὰ οὐκ ἀλλόφυλά γε· ὅσα δὲ μὴδὲ τοῦτο δυνατὸς ἦν, ἀνεπίμεικτος ἐγένετο, καὶ ἐξωρίσατο ὅσα τοῦτ' ἐλυσιτέλει πρᾶττειν.

Αυτός που φρόντισε με άριστο τρόπο για την ασφάλειά του από τους εξωτερικούς εχθρούς, αυτά μεν που μπορούσε, τα έκανε φιλικά προς αυτόν, αυτά όμως που δεν μπορούσε, δεν τα έκανε εχθρικά τουλάχιστον. Για όσα δε ούτε αυτό του ήταν δυνατόν να κάνει, αποστασιοποιήθηκε, και απομάκρυνε από κοντά του όσα έτσι συνέφερε να κάνει.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

XL.(40) Ὅσοι τὴν δύναμιν ἔσχον τοῦ τὸ θαρρεῖν μάλιστα ἐκ τῶν ὁμορούντων παρασκευάσασθαι, οὕτω καὶ ἐβίωσαν μετ' ἀλλήλων ἥδιστα τὸ βεβαιότατον πίστωμα ἔχοντες, καὶ πληρεστάτην οἰκειότητα ἀπολαμβάνοντες οὐκ ὠδύραντο ὡς πρὸς ἔλεον τὴν τοῦ τελευτήσαντος προκαταστροφὴν.

Ὅσοι εἶχαν τὴν δύναμιν νὰ εξασφαλισθοῦν προπαντός ἀπὸ τοὺς γείτονές τοὺς ἐζήσαν υπέρροχα μετὰ τοὺς ἔχοντας τὴν πιο σίγουρη ἐγγύηση. Καὶ καθὼς ἀπόλαυσαν τὴν φιλικὴ σχέση στὴν πληρέστερη μορφή της, δὲν οδύρονται γιὰ ἐκεῖνον που ἡ ζωὴ του τέλειωσε πρὶν ἀπὸ τὴν δική τους, σὰν νὰ τον λυποῦνται.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

Επίκουρου Προσφώνησις

Πρώτη δημοσίευση στο www.epicuros.gr

Οι Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας “ΚΗΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ” και η ιστοσελίδα www.epicuros.gr παρουσιάζουν το έργο “Επίκουρου Προσφώνησις” το οποίο είναι μια συλλογή με επικούρειες δόξεις που ανακαλύφθηκε στο Βατικανό στον “Codex Vaticanus Graecus” το 1888 από τον C. WOTKE . Η απόδοση στα σύγχρονα ελληνικά επιτελέστηκε από τους Φίλους της Επικούρειας Φιλοσοφίας: Λεωνίδα Αλεξανδρίδη, Χρήστο Γιαπιτζάκη, Θανάση Γιαπιτζάκη, Αρχοντία Λιοντάκη, Τάκη Παναγιωτόπουλο, Μπάμπη Πατζόγλου. Το έργο δημοσιεύθηκε ολοκληρωμένο την 7η Ιανουαρίου 2014 στον διαδικτυακό τόπο www.epicuros.gr .

ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ (Codex Vaticanus Graecus)

I.(1) (ΚΔ Ι-2) Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον.

Το μακάριο και το άφθαρτο ον (ο Θεός) ούτε το ίδιο έχει έγνοιες, ούτε σε άλλον δημιουργεί. Κατά συνέπεια, ούτε οργίζεται ούτε κάνει χάρες. Διότι αυτά είναι γνωρίσματα ασθενούς όντος.

αποδ. αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

II.(2) (ΚΔ II-2) Ὁ θάνατος οὐδέν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδέν πρὸς ἡμᾶς.

Ο θάνατος δεν είναι τίποτε για μας γιατί αυτό που αποσυντίθεται δεν έχει αισθήσεις και ό,τι είναι χωρίς αισθήσεις δεν είναι τίποτε για μας.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

III.(3) (ΚΔ IV-4) Οὐ χρονίζει τὸ ἀλγοῦν συνεχῶς ἐν τῇ σαρκί, ἀλλὰ τὸ μὲν ἄκρον τὸν ἐλάχιστον χρόνον πάρεστι, τὸ δὲ μόνον ὑπερτεῖνον τὸ ἡδόμενον κατὰ σάρκα οὐ πολλὰς ἡμέρας συμμένει. αἱ δὲ πολυχρόνιοι τῶν ἀρρωστιῶν πλεονάζον ἔχουσι τὸ ἡδόμενον ἐν τῇ σαρκί ἢ περ τὸ ἀλγοῦν.

Δεν διαρκεί συνεχώς ο σωματικός πόνος, αλλά ο μεν ακρότατος πόνος διαρκεί ελάχιστα, ο δε πόνος που υπερβαίνει την ηδονή του σώματος δεν διαρκεί πολλές ημέρες. Οι δε πολυχρόνιες αρρώστιες έχουν πλεονάζουσες τις ηδονές ένα-ντι των πόνων στο σώμα .

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

IV.(4) Πᾶσα ἀλγηδὼν εὐκαταφρόνητος· ἡ γὰρ σύντονον ἔχουσα τὸ πονοῦν σύντομον ἔχει τὸν χρόνον, ἡ δὲ χρονίζουσα περὶ τὴν σάρκα ἀβληχρὸν ἔχει τὸν πόνον.

Το κάθε συναίσθημα πόνου είναι ευκαταφρόνητο (ασήμαντο). Ο μεν έντονος πόνος είναι σύντομος ως προς το χρόνο που διαρκεί. Ο δε χρόνιος πόνος της σαρκός, είναι ήπιος.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

V.(5) (ΚΔ V-5) Οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως, <οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως> ἄνευ τοῦ ἡδέως. ὅτω δὲ τοῦτο μὴ ὑπάρχει ἐξ οὗ ζῆν φρονίμως, καὶ καλῶς καὶ δικαίως ὑπάρχει, οὐκ ἔστι τοῦτον ἡδέως ζῆν.

Δεν μπορεί να είναι η ζωή ευχάριστη δίχως να ζούμε με φρόνηση, καλώς και με δικαιοσύνη. Ούτε να ζούμε με φρόνηση, καλώς και με δικαιοσύνη χωρίς να είναι ευχάριστη η ζωή. Όταν δεν υπάρχει αυτό, ούτε να ζούμε με φρόνηση, καλώς και με δικαιοσύνη υπάρχει και δεν μπορεί αυτό να είναι ευχάριστη ζωή.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

VI.(6) (ΚΔ. ΧΧΧV-35) Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὧν συ νέθεντο πρὸς ἀλλήλους εἰς τὸ μὴ βλάπτειν μηδὲ βλάπτεσθαι πιστεύειν ὅτι λήσει, κἂν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνῃ· μέχρι γὰρ καταστροφῆς ἄδηλον εἰ καὶ λήσει.

Όποιος παραβαίνει στα κρυφά κάτι από όσα έχουν συμφωνήσει μεταξύ τους οι άνθρωποι για να μην βλάπτουν και να μην βλάπτονται δεν θα έχει ποτέ την βεβαιότητα ότι τελικά δεν θα φανερωθεί, ακόμα και αν η πράξη του έχει μείνει προς το παρόν κρυφή χιλιάδες φορές. Γιατί είναι άδηλο κατά πόσο θα μείνει το ίδιο κρυφή έως την στιγμή του θανάτου του.

αποδ. Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

VII.(7) Ἀδικοῦντα λαθεῖν μὲν δύσκολον, πίστιν δὲ λαβεῖν ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν ἀδύνατον.

Αυτός που αδικεί αφενός είναι δύσκολο να ξεφύγει, αφετέρου είναι αδύνατο να πιστέψει ότι θα ξεφύγει.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

VIII.(8)(ΚΔ XV-15) Ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος καὶ ὥρισται καὶ εὐπόριστός ἐστιν· ὁ δὲ τῶν κενῶν δοξῶν εἰς ἄπειρον ἐκπίπτει.

Ο πλούτος της φύσης και ορίζεται και ευκολοαπόκτητος είναι, ενώ αυτός της κενοδοξίας εκτείνεται στο άπειρο.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος - Αρχοντία Λιοντάκη

IX.(9) Κακὸν ἀνάγκη, ἀλλ' οὐδεμία ἀνάγκη ζῆν μετὰ ἀνάγκης.

Η ανάγκη είναι κακόν, αλλά καμία ανάγκη δεν υπάρχει να ζούμε μετά ανάγκης.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

X.(10) Μέμνησο ὅτι θνητὸς ὧν τῇ φύσει καὶ λαβῶν χρόνον ὥρισμένον ἀνέβης τοῖς περὶ φύσεως διαλογισμοῖς ἐπὶ τὴν ἀπειρίαν καὶ τὸν αἰῶνα καὶ κατεῖδες τὸ τ' ἔοντα τὰ τ' ἔσόμενα πρὸ τὰ ἔοντα. (Μητροδώρος)

Να θυμάσαι ότι αν και είσαι θνητός σύμφωνα με τη φύση και έχεις λάβει μια περιορισμένη διάρκεια ζωής, ανέβηκες με τους διαλογισμούς περί της φύσης

τόσο στην άπειρία της, όσο και στην αιωνιότητά της και είδες καθαρά τα τωρινά, τα μελλούμενα και τα παρελθόντα.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

ΧΙ.(11) Τῶν πλείστων ἀνθρώπων τὸ μὲν ἡσύχαζον ναρκᾷ, τὸ δὲ κινούμενον λύττα.

Των περισσοτέρων ανθρώπων το ένα μέρος ησυχάζει σαν να ναρκώνεται, το άλλο μέρος κινείται σα να λυσσά.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

ΧΙΙ.(12) (ΚΔ ΧVII-17) Ὁ δίκαιος ἀταρακτότατος, ὁ δ' ἄδικος πλείστης ταραχῆς γέμων.

Ο δίκαιος είναι απόλυτα ατάραχος, ενώ ο άδικος είναι γεμάτος με την μέγιστη ταραχή.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

ΧΙΙΙ.(13) (ΚΔ ΧΧVII-27) Ὡν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ ὅλου βίου μακαριότητα πολὺ μέγιστόν ἐστιν ἡ τῆς φιλίας κτῆσις.

Από όσα η σοφία προετοιμάζει στην μακαριότητα όλου του βίου, το μέγιστο είναι η απόκτηση της φιλίας.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

ΧΙV.(14) Γεγónαμεν ἅπαξ, δις δὲ οὐκ ἔστι γενέσθαι• δεῖ δὲ τὸν αἰῶνα μηκέτι εἶναι• σὺ δὲ οὐκ ὦν τῆς αὔριον κύριος ἀναβάλλῃ τὸ χαῖρον• ὁ δὲ βίος μελλήσῃ παραπόλλυται καὶ εἰς ἕκαστος ἡμῶν ἀσχολούμενος ἀποθνήσκει.

Γεννιόμαστε μια φορά, δεύτερη δεν είναι δυνατόν να γεννηθούμε και ούτε πρόκειται αυτό να συμβεί στον αιώνα των αιώνων. Εσύ δε δίχως να είσαι κύριος της αυριανής ημέρας, αναβάλεις το να χαίρεσαι. Ο δε βίος περνάει και ο καθένας μας χάνεται απασχολούμενος.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

ΧV.(15) Ἦθη ὥσπερ τὰ ἡμῶν αὐτῶν ἰδία τιμῶμεν, ἂν τε χρηστὰ ἔχωμεν, καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ζηλούμενα, ἂν τε μὴ οὕτω χρῆ καὶ <τὰ> τῶν πελας, ἂν ἐπιεικεῖς ᾖσιν.

Όπως το ίδιο τιμούμε τις συνήθειές μας, είτε αν τις έχουμε καλές και επαινετές από τους άλλους, είτε όχι, έτσι επιβάλλεται να τιμούμε και τις συνήθειες των άλλων, εάν αυτές είναι εντάξει απέναντί μας.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XVI.(16) Οὐδείς βλέπων τὸ κακὸν αἰρεῖται αὐτὸ ἀλλὰ δελεασθεὶς ὡς ἀγαθῷ πρὸς τὸ μῆζον αὐτοῦ κακὸν ἐθηρεύθη.

Κανείς δεν αποφεύγει το κακό βλέποντάς το, αλλά νομίζοντάς το σαν κάτι καλό, παγιδεύεται σε ένα κακό μεγαλύτερο απ' αυτό.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XVII.(17) Οὐ νέος μακαριστὸς ἀλλὰ γερῶν βεβιωκῶς καλῶς ὁ γὰρ νέος ἀκμή πολὺς ὑπὸ τῆς τύχης ἐτερόφρονων πλαζεται ὁ δὲ γερῶν καθάπερ ἐν λιμένι τῷ γηρᾷ καθώρμικεν, τὰ πρότερον δυσελπιστούμενα τῶν ἀγαθῶν ἀσφαλεῖ κατακλείσας χάριτι.

Δεν είναι ένας νέος ευτυχισμένος, αλλά ένας γέρος που έχει ζήσει καλά. Γιατί ο νέος, στην ακμή του, πλάθεται με τυχαίες και διαφορετικές απόψεις, ενώ ο γέρος, καθώς είναι αραγμένος στο λιμάνι των γηρατειών, τα αγαθά εκείνα που προηγουμένως δύσκολα τα περίμενε, τα έχει εξασφαλισμένα τώρα πια και κατοχυρωμένα στα υπέρ του.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XVIII.(18) Ἀφαιρουμένης προσόψεως καὶ ὁμιλίας καὶ συναναστροφῆς ἐκλύεται τὸ ἔρωτικόν πάθος.

Αφαιρούμενης της εμφάνισης, της συνομιλίας και της συναναστροφής, το ερωτικό πάθος χάνεται.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XIX.(19) Τοῦ γεγονότος ἀμνήμων ἀγαθοῦ γέρων τήμερον γεγένηται.

Ο γέροντας που δεν έχει μνήμη του αγαθού που έχει βιώσει, σήμερα γεννιέται.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XX.(20) (ΚΔ. XXIX-29) Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσι φυσικαὶ καὶ (ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ καὶ) οὐκ ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ παρὰ κενὴν δόξαν γινόμεναι. (φυσικὰς καὶ ἀναγκαίας ἡγεῖται ὁ Ἐπίκουρος τὰς ἀληγ-

δόνος ἀπολυούσας, ὥς ποτὸν ἐπὶ δίψους· φυσικὰς δὲ οὐκ ἀναγκαίαις δὲ τὰς ποικιλλούσας μόνον τὴν ἡδονὴν, μὴ ὑπεξαίρουμένας δὲ τὸν ἄλγημα, ὥς πολυτελῆ σίτια· οὔτε δὲ φυσικὰς οὔτε ἀναγκαίαις, ὥς στεφάνους καὶ ἀνδριάντων ἀναθέσεις).

Απὸ τις ἐπιθυμίες, οἱ μὲν εἶναι φυσικὲς καὶ ἀναγκαίαις, ἄλλες φυσικὲς ἀλλὰ μὴ ἀναγκαίαις καὶ ἄλλες οὔτε φυσικὲς οὔτε καὶ ἀναγκαίαις, ἀλλὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ τις κενές δόξες (κενές γνώμες). Οἱ φυσικὲς καὶ ἀναγκαίαις, λέει ὁ Εἰπίκουρος, εἶναι αὐτές που διώχνουν τὸν πόνο ὅπως τὸ ποτό διώχνει τὴν δίψα. Οἱ φυσικὲς καὶ μὴ ἀναγκαίαις εἶναι αὐτές που ποικίλλουν μόνον τὴν ἡδονὴ καὶ δὲν διώχνουν τὸν πόνο, ὅπως τὰ πολυτελῆ γεύματα. Οἱ δὲ μὴ φυσικὲς καὶ μὴ ἀναγκαίαις εἶναι ὅπως αὐτές γιὰ στεφάνια καὶ ἀναθέσεις ἀνδριάντων.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXI.(21) Οὐ βιαστέον τὴν φύσιν ἀλλὰ πειστέον πείσομεν δὲ τὰς ἀνάγκας ἐπιθυμίας ἐκπληροῦντες, τὰς τε φυσικὰς ἂν μὴ βλάπτωσι, τὰς δὲ βλαβεράς πικρῶς ἐλέγχοντες.

Να μὴ βιάζουμε τὴ φύση μας ἀλλὰ νὰ τὴ πείθουμε. Νὰ πειθόμαστε ὅτι πρέπει νὰ ἐκπληρώνουμε τὶς ἀναγκαίαις ἐπιθυμίες, τὶς φυσικὲς ἂν δὲν βλαπτόμαστε ἀπὸ αὐτές καὶ τὶς βλαβερές νὰ τὶς ἐλέγχουμε αὐστηρά.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXII.(22) (ΚΔ. XIX-19) Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσην ἔχει τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ πεπερασμένος, εἴαν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῷ λογισμῷ.

Ὁ ἄπειρος χρόνος ἔχει ἴση ἡδονὴ μὲ τὸν πεπερασμένο, εἴαν καταμετρήσουμε τὰ ὅριά της μὲ τὴν λογικὴ κρίση (λογισμὸ).

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXIII.(23) Πᾶσα φιλία δι' ἑαυτὴν αἰρετὴ ἀρχὴν δὲ εἴληφεν ἀπὸ τῆς ὠφελείας.

Τὴν κάθε φιλία τὴν προτιμούμε γιὰ τὴν ἴδια. Ἐχει δὲ λάβει τὴν ἀρχὴ της ἀπὸ τὴν ὠφέλεια.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXIV.(24) Ἐνύπνια οὐκ ἔλαχε φύσιν θεῖαν οὐδὲ μαντικὴν δύναμιν, ἀλλὰ γίνεται κατὰ ἔμπρωσιν εἰδῶλων.

Στα ενύπνια(στα όνειρα) δεν έλαχε θεία φύση, ούτε μαντική δύναμη, αλλά δημιουργούνται από την έμπτωση ειδώλων.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXV.(25) Ἡ πενία μετρομένη τῷ τῆς φύσεως τέλει μέγας ἐστὶ πλοῦτος• πλοῦτος δὲ μὴ ὀριζόμενος μεγάλη ἐστὶ πενία.

Η φτώχεια, αν μετρηθεί με το φυσικό σκοπό της ζωής, είναι μεγάλος πλούτος. Ο δε απεριορίστος πλούτος, είναι μεγάλη φτώχεια.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXVI.(26) Δεῖ διαλαβεῖν ὅτι καὶ ὁ πολὺς λόγος καὶ ὁ βραχὺς εἰς τὸ αὐτὸ συντείνει.

Πρέπει να αντιληφθούμε ότι και ο πολὺς λόγος και ο σύντομος, συντείνουν στο ίδιο πράγμα.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXVII.(27) Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων μόλις τελειωθείσιν ὁ καρπὸς ἔρχεται, ἐπὶ δὲ φιλοσοφίας συντρέχει τῇ γνώσει τὸ τερπνὸν οὐ γὰρ μετὰ μάθησιν ἀπόλαυσις, ἀλλὰ ἅμα μάθησις καὶ ἀπόλαυσις.

Όσον αφορά στις άλλες ενασχολήσεις το αποτέλεσμα έρχεται μόλις ολοκληρωθούν αυτές, ενώ για τη φιλοσοφία η ευχαρίστηση είναι ταυτόχρονη με τη γνώση. Διότι δεν έρχεται μετά τη μάθηση η απόλαυση αλλά συγχρόνως με τη μάθηση υπάρχει και απόλαυση.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XXVIII.(28) Οὔτε τοὺς προχείρους εἰς φιλίαν οὔτε τοὺς ὀκνηροὺς δοκιμαστέον• δεῖ δὲ καὶ παρακινδυνεύσαι χάριν, χάριν φιλίας.

Ούτε τους εύκολους, ούτε τους διστακτικούς στην φιλία να δοκιμάζουμε. Είναι δε ανάγκη να παρακινδυνεύουμε χάρη της φιλίας.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXIX.(29) Παρρησία γὰρ ἔγωγε χρώμενος φυσιολογῶν χρησιμωδεῖν τὰ συμφέροντα πᾶσιν ἀνθρώποις μᾶλλον ἢ βουλοίμιν, κἄν μηδεὶς μέλλῃ συνήσῃ, ἢ συγκατατιθέμενος τοῖς δόξαις καρποῦσθαι τὸν πυκνὸν παραπίπτοντα παρὰ τὸν πολλῶν ἔπαινον.

Διότι εγώ βεβαίως θα προτιμούσα μελετώντας τη Φύση να ανακοινώσω με παρρησία αυτά που είναι ωφέλιμα σε όλους τους ανθρώπους, ακόμη και αν δεν συμφωνήσει κανείς μαζί μου, παρά να συμβιβάζομαι με τις κοινότοπες δοξασίες και να καρπώνομαι τον συχνό έπαινο των πολλών.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XXX.(30) Έτοιμάζονται τινες διὰ βίου τὰ πρὸς τὸ βίον, οὐ συνορῶντες ὡς πᾶσιν ἡμῖν θανάσιμον ἐγκεχῡται τὸ τῆς γενέσεως φάρμακον.

Ετοιμάζονται κάποιοι σε όλο τους το βίο, για το βίο, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι κατά τη γέννηση μας στον καθένα από εμάς χύθηκε ένα θανάσιμο φάρμακο.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXXI.(31) Πρὸς μὲν τᾶλλα δυνατὸν ἀσφάλειαν πορίσασθαι, χάριν δὲ θανάτου πάντες ἄνθρωποι πόλιν ἀτείχιστον οἰκοῦμεν.

Για όλα τα άλλα είναι δυνατόν να εξασφαλιστούμε, χάρη του θανάτου όμως όλοι οι άνθρωποι κατοικούμε σε ατείχιστη πόλη.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXXII.(32) Ο του σοφοῦ σεβασμὸς ἀγαθὸν μέγα τῷ σεβομένῳ ἐστί.

Ο σεβασμός προς τον σοφό άνθρωπο είναι μεγάλο αγαθό για εκείνον που σέβεται.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XXXIII.(33) Σαρκὸς φωνῇ τὸ μὴ πεινῆν, τὸ μὴ διψῆν, τὸ μὴ ῥίγουν ταῦτ᾽ ἀ γὰρ ἔχων τις καὶ ἐλπίζων ἔξιν κἂν <Διὶ> ὑπὲρ εὐδαιμονίας μαχέσαιτο.

Η φωνή του σώματος είναι το να μην πεινά, να μη διψά, να μην κρυώνει, διότι όταν κάποιος αυτά τα έχει και ελπίζει ότι θα τα έχει, μπορεί να συναγωνιστεί και το Δία υπέρ της ευδαιμονίας.

αποδ. Έλλη Πένσα

XXXIV.(34) Οὐχ οὕτως χρείαν ἔχομεν τῆς χρείας <τῆς> παρὰ τῶν φίλων ὡς τῆς πίστεως τῆς περὶ τῆς χρείας.

Δεν χρειαζόμαστε πράγματι την βοήθεια των φίλων, όσο την πίστη περί της βοήθειας αυτής.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXXV. (35) Οὐ δεῖ λυμαίνεσθαι τὰ παρόντα τῶν ἀπόντων ἐπιθυμία ἀλλ' ἐπιλογίζεσθαι ὅτι καὶ ταῦτα τῶν εὐκταίων ἦν.

Δεν πρέπει να καταστρέφουμε αυτά που έχουμε ήδη από την επιθυμία όσων δεν έχουμε, αλλά να σκεφτόμαστε ότι και αυτά που έχουμε κάποτε τα επιθυμούσαμε.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXXVI. (36) Ὁ Ἐπικούρου βίος τοῖς τῶν ἄλλων συγκρινόμενος ἔνεκεν ἡμερότητος καὶ αὐταρκείας μῦθος ὃν νομισθεῖη.

Ο βίος του Επικούρου συγκρινόμενος με των άλλων ως προς την πραότητα και την αυτάρκεια, θεωρείται μυθικός.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XXXVII.(37) Ἀσθενὴς ἡ φύσις ἐστὶ πρὸς τὸ κακὸν οὐ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἡδοναῖς μὲν γὰρ σώζεται, ἀλγηδόσι δὲ διαλύεται.

Αδύναμη είναι η φύση μας μπρος στο κακό κι όχι μπρος στο καλό. Έτσι, στηρίζεται μέσα από τις ηδονές, ενώ διαλύεται μέσα από τους πόνους.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XXXVIII.(38) Μικρὸς παντάπασιν ὧ πολλὰ αἰτίαι εὐλογοὶ εἰς ἐξαγωγὴν βίου.

Εἶναι μηδαμινός εκείνος που βρίσκει πολλές αιτίες για να φύγει από τη ζωή.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XXXIX.(39). Οὐθ' ὃ τὴν χρεῖαν ἐπιζητῶν διὰ παντός, οὐθ' ὃ μηδέποτε συνάπτων ὁ μὲν γὰρ καπηλεύει τῇ χάριτι τὴν ἀμοιβήν, ὁ δὲ ἀποκόπτει τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος εὐελπιστίαν.

Ούτε αυτός που πάντα επιζητάει τη βοήθεια είναι φίλος ούτε αυτός που δεν συνδέει το όφελος με τη φιλία. Γιατί ο πρώτος καπηλεύεται τη βοήθεια εξαιτίας της, και ο δεύτερος ανατρέπει την προσμονή για κάποιο μελλοντικό όφελος.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XL.(40) Ὁ λέγων πάντα κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι οὐδὲν ἐγκαλεῖν ἔχει τῷ λέγοντι μὴ πάντα κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι αὐτὸ γὰρ τοῦτό φησι κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι.

Αὐτός που ισχυρίζεται ὅτι ὅλα γίνονται αναγκαστικά (ὅτι εἶναι προκαθορισμένα) δεν μπορεῖ νὰ επιπλήξει κάποιον που νομίζει ὅτι δε γίνονται ὅλα αναγκαστικά (ὅτι δεν εἶναι προκαθορισμένα). Διότι ἀκόμη και αὐτὴ ἡ ἀποψη θα πρέπει αναγκαστικά νὰ εἰπωθεῖ.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XLI.(41) Γελᾶν ἄμα δεῖ καὶ φιλοσοφεῖν καὶ οἰκονομεῖν καὶ τοῖς λοιποῖς οἰκειώμασι χρῆσθαι καὶ μηδαμῇ λήγειν τὰς ἐκ τῆς ὀρθῆς φιλοσοφίας φωνὰς ἀφιέντας.

Πρέπει συγχρόνως νὰ γελάμε ἐνῶ φιλοσοφούμε και ασχολούμαστε με τις καθημερινές μας ἀνάγκες και υποθέσεις, ἀλλὰ καθόλου νὰ μην απομακρυνόμαστε ἀπὸ τὴν ὀρθή φιλοσοφία.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XLII.(42) Ὁ αὐτὸς χρόνος καὶ γενέσεως τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ καὶ ἀπολύσεως <τοῦ κακοῦ>.

Τὴ χρονικὴ στιγμή που γενάται τὸ μεγαλύτερο ἀγαθό, ἀφανίζεται τὸ κακό.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XLIII.(43) Φιλαργυρεῖν ἄδικα μὲν ἀσεβεῖς, δικαία δὲ αἰσχρὸν ἀπρεπὲς γὰρ ῥυπαρῶς φεῖδεσθαι καὶ μετὰ τοῦ δικαίου.

Ἡ ἀδίκη φιλοχρηματία εἶναι ἀσέβεια, ἐνῶ ἡ δίκαιη εἶναι αἰσχρότητα. Διότι εἶναι ἀπρέπεια νὰ φέρεσαι με εὐτέλεια ἀκόμη και ἀν ἔχεις τὸ δίκιο με τὸ μέρος σου.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XLIV.(44) Ὁ σοφὸς εἰς τὰ ἀναγκαῖα συγκριθεὶς μᾶλλον ἐπίστασαι μεταδιδόναι ἢ μεταλαμβάνειν τηλικούτον αὐταρκειᾶς εὐρὲ θησαυρόν.

Ὅταν ὁ σοφὸς περιοριστεῖ στα ἀναγκαῖα, γνωρίζει περισσότερο νὰ προσφέρει παρά νὰ παίρνει. Τέτοιο μεγάλο θησαυρὸ αὐτάρκειας βρῆκε.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XLV.(45) Οὐ κόμπους οὐδὲ φωνῆς ἐργαστικούς οὐδὲ περιμάχητον παρὰ τοῖς πολλοῖς παιδεῖαν ἐνδουκνυμένους φιλοσοφία παρασκευάζει, ἀλλὰ σοβαροὺς καὶ αὐτάρκεις καὶ ἐπὶ τοῖς ἰδίοις ἀγαθοῖς, οὐκ ἐπὶ τοῖς τῶν πραγμάτων μέγα φρονον-
ῦντες.

Ἡ φυσιολογία (ἡ μελέτη τῆς Φύσης, ἡ ἐπιστήμη) παρασκευάζει ἀνθρώπους που οὔτε καυχιοῦνται, οὔτε εἶναι αερολόγοι, οὔτε ἐπιδεικνύουν τὴν περιμάχη-
τη(περιζήτητη) ἀπὸ τους πολλοὺς παιδεῖα, ἀλλὰ σοβαροὺς καὶ αὐτάρκεις, που φροντίζουν τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν δικῶν τους ἀγαθῶν καὶ ὄχι ἐπὶ τῶν πραγμάτων.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

XLVI.(46) Τὰς φαύλας συνηθείας ὥσπερ ἄνδρας πονηροὺς πολὺν χρόνον μέγα βλάβαντες τελείως ἐκδιώκομεν.

Τις κακές συνηθίες νὰ τις διώχνουμε τελείως σαν νὰ ἦταν πονηροὶ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι μας ἐβλάψαν πολὺ καὶ γιὰ μεγάλο διάστημα.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XLVII.(47) Προκατείλημμαι σέ, ὦ τύχη, καὶ πᾶσαν σὴν παρείσδυσιν ἐνέφραξα, καὶ οὔτε σοὶ οὔτε ἄλλῃ οὐδεμιᾷ περιστάσει δώσομεν ἑαυτοὺς ἐκδότους ἀλλ ὅταν ἡμᾶς τὸ χρεῶν ἐξάγη, μέγα προπτύσαντες τῷ ζῆν καὶ τοῖς αὐτῷ κενῶς περιπλαττομένοις ἀπίμεν ἐκ τοῦ ζῆν μετὰ καλοῦ παιῶνος ἐπιφωνοῦντες ὡς ἡμῖν βεβίωται.(ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ)

Ὡ τύχη, σε ἔχω προκαταλάβει καὶ ἔχω φράξει κάθε σου παρείσφρηση. Καὶ οὔτε σε σένα, οὔτε σε καμία ἄλλη περίσταση, θὰ ἀφήσουμε τους ἑαυτοὺς μας ἐκτε-
θειμένους. Ἀλλὰ ὅταν θὰ πρέπει νὰ τελειώσουμε, αφοῦ φτύσουμε καὶ τὴ ζωή ἀλλὰ καὶ ἐκείνους που προσκολλοῦνται σ' αὐτὴν κενολογώντας, θὰ ἀποχωρή-
σουμε ἀπὸ τὴ Ζωή, τραγουδώντας ἕναν ὁμορφο ὕμνο γιὰ τὸ πόσο ωραία ζή-
σαμε.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

XLVIII.(48) Πειρᾶσθαι τὴν ὑστέραν τῆς προτέρας κρείττω ποιεῖν, ἕως ἂν ἐν ὁδῷ ὦμεν ἐπειδὴν ὃ ἐπὶ πέρας ἔλθωμεν, ὁμαλῶς εὐφραίνεσθαι.

Νὰ προσπαθοῦμε τὴν ἐπόμενη μέρα νὰ τὴν κάνουμε καλύτερη ἀπ' τὴν προη-
γούμενη, ὅσο βρισκόμαστε στὸ δρόμο (τῆς ζωῆς). Κι ὅταν φτάνουμε στὸ τέρμα,
νὰ ἡρεμοῦμε με εὐχαρίστηση.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

XLIX.(49) (ΚΔ XII-12) Οὐκ ἦν τὸ φοβούμενον λύειν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων μὴ κατειδότα τίς ἢ τοῦ σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπτεύοντά τι τῶν κατὰ τοὺς μύθους· ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκεραίους τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν.

Δεν είναι δυνατόν να διαλύει κανείς τους φόβους για τα πιο σημαντικά φαινόμενα όταν δεν γνωρίζει ποια είναι η φύση του σύμπαντος αλλά ερμηνεύει τις υποψίες του για κάτι σύμφωνα με τους μύθους. Επομένως δίχως την μελέτη της φύσης δεν είναι δυνατόν να απολαμβάνει κανείς ακέραιες τις ηδονές.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος - Αρχοντία Λιοντάκη

L.(50) (ΚΔ VIII-8) Οὐδεμία ἡδονὴ καθ' ἑαυτὴν κακόν· ἀλλὰ τὰ τινῶν ἡδονῶν ποιητικὰ πολλαπλασίους ἐπιφέρει τὰς ὀχλήσεις τῶν ἡδονῶν.

Καμία ηδονή δεν είναι κακή η ίδια. Ωστόσο τα αποτελέσματα μερικών ηδονών επιφέρουν πολύ περισσότερες ενοχλήσεις παρά ηδονές.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

LI.(51) Πυνθάνομαί σου τὴν κατὰ σάρκαν κίνησιν ἀφθονωτέρον διακεῖσθαι πρὸς τὴν τῶν ἀφροδισίων ἔντευξιν σὺ δὲ ὅταν μῆτε τοὺς νόμους καταλύης μῆτε τὰ καλῶς ἐθῇ κείμενα κινῆς μῆτε τὸν πλησίον τινὰ λύπης μῆτε τὴν σάρκα καταξαίνης μῆτε τὰ ἀναγκαῖα καταναλίσκης, χρῶ ὧ βούλει τῇ σεαυτοῦ προαιρέσει ἀμήχανον μέντοι γε τὸ μὴ οὐχ ἐνί γέ τινα τούτων συνέχεσθαι ἀφροδισία γὰρ οὐδέποτε ὦνησεν ἀγαπητὸν σὲ μὴ ἐβλαψον.

Έχω μάθει από σένα ότι υπερβολικά επιδιώκεις τη συνουσία, εξαιτίας της σαρκικής σου αναστάτωσης. Όταν δεν ξεπερνάς τους κανονισμούς κι ούτε ενοχλείς τα καλά ήθη κι ούτε κάνεις κάποιον κοντινό σου να λυπηθεί κι ούτε καταναγκάζεις τη σάρκα σου κι ούτε είσαι μες το ψάξιμο για συνουσία, τότε κάνε ό,τι θες. Όμως, δεν γίνεται να μη παραβιάζεις κάποια απ' αυτά. Η συνουσία δεν ωφελεί ποτέ(λόγω των αφροδισίων νοσημάτων), αλλά είναι επιθυμητό εφόσον δεν βλάπτει.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LII.(52) Ἡ φιλία περιχορεύει τὴν οἰκουμένην κηρύττουσα δὴ πᾶσιν ἡμῖν ἐγείρεσθαι ἐπὶ τὸν μακαρισμόν.

Η φιλία περιχορεύει την οικουμένη κηρύττουσα προς όλους εμάς να ξεσηκωθούμε για την μακαριότητά μας.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LIII.(53) Οὐδενὶ φθονητέον ἀγαθοὶ γὰρ οὐκ ἄξιοι φθόνου, πονηροὶ δὲ ὅσῳ ἂν μᾶλλον εὐτυχῶσι, τοσούτῳ μᾶλλον αὐτοῖς λυμαίνονται.

Δεν πρέπει να φθονούμε κανέναν. Διότι οι αγαθοὶ δεν είναι ἄξιοι φθόνου, ενώ οι πονηροὶ όσο πιο καλή τύχη έχουν τόσο περισσότερο αυτοκαταστρέφονται.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

LIV.(54) Οὐ προσποιεῖσθαι δεῖ φιλοσοφεῖν, ἀλλ ὄντως φιλοσοφεῖν οὐ γὰρ προσδεόμεθα τοῦ δοκεῖν υἰαίνειν, ἀλλὰ τοῦ κατ' ἀλήθειαν υἰαίνειν.

Μη προσποιείστε ὅτι φιλοσοφεῖτε, ἀλλὰ να φιλοσοφεῖτε πραγματικά, γιατί δεν έχουμε ἀνάγκη του να νομίζουμε ὅτι υγιαίνουμε, ἀλλὰ το να υγιαίνουμε αληθινά.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LV.(55) Θεραπευτέον τὰς συμφορὰς τῇ τῶν ἀπολλυμένων χάριτι καὶ τῷ γιγνώσκειν ὅτι οὐκ ἔστιν ἄπρακτον ποιῆσαι τὸ γέγονος.

Καλὸ θα εἶναι να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά οι συμφορές με το να σκεπτόμαστε με ευγνωμοσύνη ὅσα έχουμε περάσει (στο παρελθόν) και με το να κατανοούμε ὅτι αὐτό που ἔχει συμβεῖ (τώρα) δεν εἶναι δυνατόν ν' αποφευχθεῖ.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LVI.- LVII.(56-57) Ἀλγεῖ μὲν ὁ σοφὸς οὐ μᾶλλον στρεβλούμενος < ἢ στρεβλούμενου τοῦ φίλου, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τεθνήξεται εἰ γὰρ προήσεται > τὸν φίλον ὁ βίος αὐτοῦ πᾶς δι' ἀπιστίαν συγχυθήσεται καὶ ἀνακεχαιτισμένος ἔσται.

Δεν υποφέρει ο σοφός περισσότερο απ' ὅτι υποφέρει ο φίλος του. (...) Ὅλη η ζωή του ὅμως αναστατώνεται και παραμένει αναστατωμένη ὅταν ο φίλος του δεν σταθεῖ ἐντάξει ἀπέναντί του.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LVIII.(58) Ἐκλυτέον ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ περὶ τὰ ἐγκύκλια καὶ πολιτικὰ δεσμωτηρίου.

Ας απελευθερώσουμε τους εαυτούς μας ἀπὸ τη φυλακή των καθημερινών υποθέσεων και της πολιτικής.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LIX.(59) Ἄπληστον οὐ γαστήρ, ὥσπερ οἱ πολλοὶ φάσιν, ἀλλ ἡ δόξα ψευδὴς ὑπὲρ τοῦ γαστροῦς ἀορίστου πληρώματος.

Ἀπληστη δεν είναι η κοιλιά, όπως οι πολλοί λένε, αλλά η η ψευδὴ γνώμη υπέρ του ὅτι η κοιλιά δεν γεμίζει ποτέ.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LX.(60) Πὰς ὥσπερ ἄρτι γεγονῶς ἐκ τοῦ ζῆν ἀπέρχεται.

Ο καθένας φεύγει από τη ζωή, σαν μόλις να γεννήθηκε.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXI.(61) Καλλίστη καὶ ἡ τῶν πλησίον ὄψις τῆς πρώτης συγγενήσεως ὁμοιοῦσής ἡ καὶ πολλὴν εἰς τοῦτο ποιουμένης σπουδὴν.

Πολύ ωραία είναι και η σχέση με τους γύρω μας και πρώτιστα συγγενείς μας, που εξαιτίας της προθυμοποιούνται πολύ περισσότερο.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXII.(62) Εἰ γὰρ κατὰ τὸ δέον ὄργαι γίνονται τοῖς γεννήσασι πρὸς τὰ ἔκγονα, μάταιον δῆπουθέν ἐστὶ τὸ ἀντιτείνειν καὶ μὴ παραιτεῖσθαι συγγνώμης τυχεῖν, εἰ δὲ μὴ κατὰ τὸ δέον, ἀλλὰ ἀλογώτερον, γέλοιον πᾶν τὸ πρὸς ἑκκλησίαν <ἐκκαλεῖν> τὴν ἀλογίαν θυμῷ κατέχοντα, καὶ μὴ ζητεῖν μεταθεῖναι κατ' ἄλλους τρόπους εὐγνωμονοῦντα.

Ὅσον αφορά τους γονεῖς, εἴαν οργίζονται δικαιολογημένα προς τα παιδιά τους, εἶναι σίγουρα μάταιο να βρίσκουν τα παιδιά εχθρικούς τους γονεῖς τους και ὄχι δεκτικούς στη συγνώμη τους. Εἴαν πάλι δεν οργίζονται δικαιολογημένα, ἀλλὰ χωρὶς λόγο, εἶναι ολότελα γελοῖο, ἐνῶ εἶναι οργισμένοι, να προσπαθοῦν να τα επαναφέρουν στη τάξη και να μην ζητοῦν να τα μεταπείσουν με ἄλλους τρόπους.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXIII.(63) Ἔστι καὶ ἐν λεπτότητι καθαριότης, ἧς ὁ ἀνεπιλόγιστος παραπλήσιόν τι πάσχει τῷ δι' ἀοριστίαν ἐκπίπτοντι.

Υπάρχει η σωστή αντιμετώπιση και στα ὅρια της συμπεριφοράς. Στα ὁποῖα ὁποῖος δεν τα αντιμετωπίζει σωστά, παθαίνει τα ἴδια με κάποιον που κάνει το λάθος να τα αντιμετωπίζει ἀψήφιστα.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXIV.(64) Ακολουθεῖν δεῖ τὸν παρὰ τῶν ἄλλων ἔπαινον αὐτόματον, ἡμᾶς δὲ γενέσθαι περὶ τὴν ἡμῶν ἰατροίαν.

Ας παρακολουθούμε τον έπαινο που προέρχεται αυθόρμητα από τους άλλους. Αλλά εμείς καλό θα είναι να ασχολούμαστε μονάχα με την υγεία της ψυχής.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXV.(65) Μάταιόν ἔστι παρὰ θεῶν αἰτεῖσθαι ἃ τις ἐαυτῷ χορηγήσαι ἱκανός ἔστι.

Είναι μάταιο να αιτούμαστε στους Θεούς, αυτά που είμαστε ικανοί να χορηγήσουμε οι ίδιοι στους εαυτούς μας.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXVI.(66) Συμπαθῶμεν τοῖς φίλοις οὐ θρηνοῦντες ἀλλὰ φροντίζοντες.

Συμπαραστεκόμαστε στους φίλους όχι θρηνώντας αλλά φροντίζοντάς τους.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXVII.(67) Ἐλεύθερος βίος οὐ δύναται κτήσασθαι χρήματα πολλὰ διὰ τὸ πρᾶγμα μὴ ῥάδιον εἶναι χωρὶς θητείας ὄχλων ἢ δυναστῶν, ἀλλὰ συνέχει δαψιλεία πάντα κέκτηται. ἂν δέ που κι τύχη χρημάτων πολλῶν, κι ταῦτα ῥαδίως ἂν εἰς τὴν του πλησίον εὐνοίαν διαμέτρῃσαι.

Αν κάνεις ελεύθερη ζωή δεν μπορείς να αποκτήσεις χρήματα πολλά. Γιατί αυτή η κατάσταση δεν σε διευκολύνει αν δεν υπηρετήσεις τον όχλο ή τους δυνάστες, αφού όλα αυτά αποκτώνται με τέτοιο τρόπο, συνεχώς. Αν κατά τύχη σου έρθουν χρήματα πολλά, κι αυτά ακόμα εύκολα τα δίνεις για να αποκτήσεις την εύνοια των άλλων.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXVIII.(68) Οὐδὲν ἱκανὸν ὦ ὀλίγον ἱκανόν.

Τίποτε δεν είναι αρκετό για εκείνον που θεωρεί λίγο το αρκετό.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

LXIX.(69) Τὸ τῆς ψυχῆς ἀχάριστον λίχνον ἐποίησε τὸ ζῶον εἰς ἄπειρον τῶν ἐν διαίτῃ ποικιλμάτων.

Το ανικανοποίητο της ψυχής έκανε να ποθεί κανείς απεριόριστα την ποικιλία της ζωής.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXX.(70) Μηδέν σοι ἐν βίῳ πραχθεῖη ὁ φόβον παρέξει σοι εἰ γνωσθήσεται τῷ πλησίον.

Μην πράξεις τίποτα στη ζωή σου που θα σου δημιουργήσει φόβο εάν το μάθει ο πλησίον σου.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

LXXI.(71) Πρὸς πάσας τὰς ἐπιθυμίας προσακτέον τὸ ἐπερώτημα τοῦτο τί μοι γενήσεται ἂν τελεσθῇ τὸ κᾶτα ἐπιθυμίαν ἐπιζητούμενον; καὶ τι ἐὰν μὴ τελεσθῇ;

Προς όλες τις επιθυμίες μας πρέπει να θέτουμε το επερώτημα αυτό. Τι θα μου συμβεί αν πραγματοποιηθεί αυτό που επιζητώ κατόπιν της επιθυμίας μου και τι εάν δεν πραγματοποιηθεί.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXXII.(72) (ΚΔ XIII-13) Οὐθὲν ὄφελος ἦν τὴν κατὰ ἀνθρώπους ἀσφάλειαν παρασκευάζεσθαι τῶν ἄνωθεν ὑπόπτων καθεστώτων καὶ τῶν ὑπὸ γῆς καὶ ἀπλῶς τῶν ἐν τῷ ἀπείρῳ.

Κανένα όφελος δεν υπάρχει στο να επιδιώκει κάποιος την ασφάλειά του έναντι των άλλων ανθρώπων, ενώ εξακολουθούν να είναι σ' αυτόν ύποπτα τα φαινόμενα πάνω και κάτω από την γη και γενικά στο άπειρο.

αποδ. Αρχοντία Λιοντάκη

LXXIII.(73) Καὶ τὸ γένεσθαί τινάς ἀλγηδόνας περὶ σῶμα λυσιτελεῖ πρὸς φυλάκην τῶν ὁμοειδῶν.

Και κάποιοι πόνοι του σώματος που εμφανίζονται χρησιμεύουν για να προφυλαχτούμε από παρόμοιους πόνους.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXXIV.(74) Ἐν φιλολόγῳ συζητήσῃ πλεῖον ἤνυσεν ὁ ἡττηθεὶς καθ' ὃ προσέμαθεν.

Σε περιπτώσεις υψηλού πνευματικού επιπέδου περισσότερο κερδίζει ο ηττημένος καθώς μαθαίνει κάτι περισσότερο.

αποδ. Χρήστος Γιαπιτζάκης

LXXV.(75) Εἰς τὰ παρωχηκότα ἀγαθὰ ἀχάριστος φωνή ἢ λέγουσα τέλος ὀρᾷ μακροῦ βίου.

Στα παλιά σου αγαθά αχάριστη βγαίνει η φωνή όταν λέει: να κοιτάς και το τέλος σε μια πολύχρονη ζωή.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXXVI.(76) Τοιοῦτος εἰ γηράσκων ὅποιον ἐγὼ παραινῶ καὶ διέγνωκας ὅποιόν ἐστι τὸ ἑαυτῷ φιλοσοφῆσαι καὶ οἷόν τοι Ἑλλάδι συγχαίρω σοί.

Εἶσαι ἴδιος ὅσο γερνάς με εκείνον που ἐγὼ συμβουλεύω και γνωρίζεις καλά ποια εἶναι η δικιά σου φιλοσοφία και ποια εἶναι η φιλοσοφία στην υπόλοιπη Ελλάδα. Γι' αυτό σε συγχαίρω!

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXXVII.(77) Τῆς αὐταρκείας καρπὸς μέγιστος ἐλευθερία.

Ο μέγιστος καρπός της αὐτάρκειας εἶναι η ελευθερία.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXXVIII.(78) Ὁ γενναῖος περὶ σοφίαν καὶ φιλίαν μάλιστα γίγνεται, ὧν τὸ μὲν ἐστι θνητὸν ἀγαθόν, τὸ δὲ ἀθάνατον.

Ο γενναῖος ἄνθρωπος περί την σοφία και τη φιλία ασχολείται. Το μεν εἶναι θνητό αγαθό, το δε αθάνατο.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXXIX.(79) Ὁ ἀτάραχος ἑαυτῷ καὶ ἐτέρῳ ἀόχλητος.

Ο ἀτάραχος δεν ενοχλείται τόσο από τον εαυτό του όσο και από τους άλλους.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

LXXX.(80) Νέω σωτηρίας μοῖρα τῆς ἡλικίας τήρησις καὶ φυλακὴ τῶν πάντα μολυνόντων κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς οἰστρώδεις.

Στον νέο, η διαμόρφωση της σωτηρίας του επιτυγχάνεται με την φροντίδα της ηλικίας του και με την αποφυγή όλων ὅσων μολύνουν κατὰ τις έντονες επιθυμίες.

αποδ. Θανάσης Γιαπιτζάκης - Μπάμπης Πατζόγλου

LXXXI.(81) Οὐ λύει τὴν τῆς ψυχῆς ταραχὴν οὐδὲ τὴν ἀξιόλογον ἀπογένηνα χαρὰν οὔτε πλοῦτος ὑπάρχων ὁ μέγιστος οὔθ' ἢ παρὰ τοῖς πολλοῖς τιμὴ καὶ περιβλέψις οὔτ' ἄλλο τι τῶν παρὰ τὰς ἀδιορίστους αἰτίας.

Δεν λύει την ταραχή της ψυχῆς και δεν γεννά την αξιόλογη χαρά, ούτε ο μεγαλύτερος πλούτος που υπάρχει, ούτε η τιμή και περίβλεψη από τους πολλούς, ούτε ότι άλλο προέρχεται από αδιορίστες αιτίες.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

Αρχές Επικούρειας φιλοσοφίας

Επικούρου Βίος

Έλενα Καπράλου

*Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 4ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας*

Ο Επίκουρος γεννήθηκε στην Αθήνα ή στην Σάμο το 341 π.Χ. και ήταν Αθηναίος πολίτης, από τον Δήμο Γαργηττού. Διδάσκαλοί του ήταν ο Πλατωνικός φιλόσοφος Πάμφιλος στη Σάμο, ο Ξενοκράτης της Ακαδημίας στην Αθήνα, ο Αριστοτελικός Πραξιφάνης και ο Δημοκρίτειος Ναυσιφάνης στην Τέω.

Στην ηλικία των τριάντα ετών, μετά την εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων, μετακόμισε στην Λέσβο για να διδάξει στο Γυμνάσιον της Μυτιλήνης, όπου το 310 ίδρυσε σχολή, την οποία αργότερα μετέφερε στην Λάμψακο της Ιωνίας. Εκεί δίδαξε για μια πενταετία, δημιουργώντας τον πρώτο επικούρειο φιλοσοφικό του κύκλο, αποτελούμενο από αφοσιωμένους φίλους, όπως ο Έρμαρχος ο Μυτιληναίος και οι Λαμψακηνοί Μητρόδωρος και Ιδομενέας. Σε μια εποχή πολιτικής και κοινωνικής αναστάτωσης, το 306 π.Χ. ο Επίκουρος μετέφερε την σχολή του στην Αθήνα, ιδρύοντας τον Κήπο, σε μια έκταση που αγόρασε κοντά στο Δίπυλο. Ο Κήπος ήταν ανοιχτός για άνδρες, γυναίκες, εταίρες και δούλους όλων των ηλικιών, και η καταβολή διδάκτρων στους διδασκάλους προαιρετική. Μετά τον θάνατο του Επίκουρου το 270, τον διαδέχτηκε στην διεύθυνση του Κήπου ο Έρμαρχος, όπως ο Επίκουρος επιθυμούσε μέσω της διαθήκης του.

Η φιλοσοφία του Επίκουρου απλώθηκε σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο, από την Ρώμη ως τα Οινόανδα της Μ. Ασίας, και άνθισε για περισσότερα από 600 χρόνια. Ειδικότερα στην Ρώμη, οπαδοί της υπήρξαν οι ποιητές Λουκρήτιος, Οράτιος και Βιργίλιος. Ωστόσο, αν και ο Επίκουρος ήταν πολυγραφότατος, ελάχιστα γραπτά του έχουν σωθεί, μεταξύ των οποίων οι επιστολές του προς Ηρόδοτο, Πυθοκλή και Μενοικέα και οι Κύριες Δόξεις, που αποτελούν την επιτομή του φιλοσοφικού του συστήματος. Τα τελευταία σχετικά χρόνια, οι πηγές της Επικούρειας φιλοσοφίας εμπλουτίστηκαν. Η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε την μεγάλη επιγραφή των Οινόανδων στην Μικρά Ασία και τους θαμμένους στις στάχτες του Βεζυρβίου πάπυρους στην Ιταλία.

Βιβλιογραφία

1. Θεοδωρίδης Χ. Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1954.
2. Επίκουρος: Αναγνωστικό της Επικούρειας Φιλοσοφίας και Τέχνης του Ζην – Θεματική Ταξινόμηση των Αρχαίων Πηγών. Επιμέλεια: Γ. Αβραμίδης, Μετάφραση: Γ. Αβραμίδης, Π. Οικονόμου, Συμμετοχή: D.S. Hutchinson, V. Cook. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2000.

Η Επικούρεια φιλοσοφία

Γιώργος Μπακογιάννης

Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 3ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας

Κανονικόν – Φυσικόν - Ηθικόν

Η Επικούρεια φιλοσοφία είναι μια φιλοσοφία του ανθρώπου και μια φιλοσοφία της φύσεως αδιάρρηκτα συνδεδεμένες χωρίς αξιώματα και δεδομένα *a priori*. Οι απόψεις του φιλόσοφου Επίκουρου στηρίζονται στην νηφάλια ανικειμενικότητα, στην παρατήρηση, στην εμπειρία και τίθενται κάθε στιγμή σε αμφισβήτηση, σε επιστημονική ανασκευή και σε εξήγηση δια της λογικής. Είναι ένα σύστημα πλήρες.

Ο Επίκουρος παρουσίασε έναν ορθολογισμό εμπειρικό, τεκμηριωμένο, συνεπή και λειτουργικό. Οι αρχές της ατομικής κενοκρατικής φυσιολογίας προέρχονται από απόδειξη μέσω ενός συστήματος που λέγεται Κανόνας ώστε να αυτοεπικυρώνονται χωρίς κανένα αξιωματικό αίτημα.

Η φιλοσοφία του Επίκουρου χωρίζεται σε τρία μέρη: το φυσικό, το κανονικό και το ηθικό. Θα ακολουθήσει η συνοπτική περιγραφή καθενός από αυτά τα μέρη.

A. Το Φυσικόν

Πρέπει πρώτιστα να τονίσω ότι η παρουσίαση αυτή έρχεται να συμπληρώσει την παρουσίαση μου στο Δεύτερο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρειας Φιλοσοφίας και θα αναφερθώ σε ζητήματα που δεν είχα τον χρόνο να παρουσιάσω τότε.

Οι αρχές της ατομικής φυσικής

Η ατομοκρατική κοσμολογία του Επικούρου, που αντιστοιχεί ως ένα βαθμό στην φυσική του Δημόκριτου, έχει αρχές. Πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερος ότι οι αρχές αυτές δεν είναι αιτήματα ή *a priori* προτάσεις, αλλά υπόκεινται στον εξαντλητικό έλεγχο με τον Επικούρειο Κανόνα.

Ο Επίκουρος απέδειξε την κάθε αρχή με τρόπο μοναδικό χρησιμοποιώντας την αναλογική σκέψη (την οποία περιέγραψα στο Πρώτο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρειας Φιλοσοφίας) και την Αριστοτέλεια λογική.

Στηριζόμενος στην μέθοδο του Γάλλου ακαδημαϊκού Z.M. Γκαμπώντ (J.M. Gabaudd) θ' αναφερθώ στην συνέχεια σε κάθε μια αρχή και στην αντίστοιχη μέθοδο απόδειξης:

1. Υπάρχουν σώματα. Επιβεβαίωση με τις αισθήσεις.
2. Τα πάντα έχουν ένα ή περισσότερα αίτια. Δεν επιβεβαιώνεται με τις αισθήσεις η αντίθετη πρόταση.
3. Τίποτα δεν γεννάται εκ του μηδενός. Δεν επιβεβαιώνεται η αντίθετη πρόταση.
4. Τίποτα δεν εκμηδενίζεται. Ανεπιβεβαίωτο της αντίθετης πρότασης.
5. Το Όλον συνίσταται από σώματα. Επιβεβαίωση με τις αισθήσεις.
6. Το Όλον συνίσταται και από κενό. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης (με εις άτοπον απαγωγή).
7. Τα άτομα διαθέτουν ένα πλήρες «είναι» αμετάβλητο, αδιάσπαστο. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
8. Υπάρχει το αδιαπέραστο του ατόμου. Το ίδιο τμήμα του χώρου δεν καταλαμβάνεται ταυτόχρονα από δυο σώματα. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
9. Το Όλον είναι άπειρο. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
10. Το Κενό (ο χώρος) είναι άπειρο. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
11. Ο αριθμός των ατόμων είναι άπειρος. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
12. Τα άτομα κινούνται αδιάκοπα. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
13. Κάθε σύνθετο σώμα έχει ιδιότητες τις οποίες δεν έχουν τα σωματίδια από τα οποία αποτελείται (Αρχή ανάδυσσης, βάση της Χημείας). Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
14. Δεν υπάρχει καμία σκοπιμότητα στη φύση, ούτε θεϊκή παρέμβαση. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
15. Το αναγκαίο ενσωματώνει την πιθανότητα, το τυχαίο. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
16. Η γένεση ενός σύνθετου πράγματος είναι ένωση ατόμων. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.
17. Κάθε σύνθετο σώμα είναι προσωρινό και όταν καταστρέφεται χωρίζεται στα άτομα του. Αναίρεση της αντίθετης πρότασης.

18. Υπάρχουν δυο επίπεδα πραγματικότητας, το επίπεδο των ατόμων εντός του κενού που είναι άχρονα και το επίπεδο του αισθητού κόσμου, που καθορίζεται χρονικά. Αναίρεση των αντίθετων προτάσεων.

Οι διαφορές του Δημόκριτου και του Επίκουρου

Ας δούμε τώρα πως βλέπει την φύση ο Επίκουρος. Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο Επίκουρος, όπως και οι ατομικοί φιλόσοφοι Λεύκιππος και Δημόκριτος αποδέχονται την Ελεατική αρχή της οντολογικής ταύτισης, που θεωρεί ότι δεν υπάρχει κάποιος λόγος ώστε κάθε πραγματικό να μην είναι νοητό. Δηλαδή ό,τι υπάρχει είναι νοητό.

Όμως, ο Δημόκριτος τα αναποδογυρίζει όλα όταν αποδέχεται και το αντίθετο της πρότασης. Δηλαδή αποδέχεται ότι δεν υπάρχει λόγος ώστε κάθε νοητό να μην είναι πραγματικό. Γλιστράει, λοιπόν, στην αναζήτηση της αλήθειας στην νόηση υποβαθμίζοντας τις αισθήσεις, και ακολουθεί έναν υποβόσκοντα ιδεαλισμό, αν και υλιστής. Ο Δημόκριτος, όπως και κάθε φιλόσοφος που υιοθετεί το πόρισμα ότι κάθε πράγμα μπορεί να είναι έτσι ή αλλιώς, υιοθετεί τον δρόμο της αδιαφοροκρατίας ή της οντολογικής αδιαφορίας.

Η μη περιοριστική αδιαφοροκρατία του Δημόκριτου έχει τα χαρακτηριστικά της έλλειψης οικονομίας στις φυσικές αρχές (δηλαδή στις υποθέσεις για ένα φυσικό σύστημα) και της ακαταλόγιστης σπατάλης της ύλης. Για τον Δημόκριτο δεν υπάρχουν περιοριστικοί δεσμοί στην περιγραφή της φύσης. Τα άτομα είναι άπειρα, έχουν άπειρα σχήματα, έχουν άπειρα μεγέθη. Επίσης, διαφαίνεται και μια ακαταλόγιστη σπατάλη ύλης στην φύση όπως την αντιλαμβάνεται ο Δημόκριτος. Υπάρχουν άπειροι κόσμοι με άπειρους νόμους, οπότε οτιδήποτε μπορεί να συμβεί. Δεν υπάρχει κανένας περιορισμός και η αναζήτησή του γίνεται πρωταρχικά στην νόηση, αφού αντέστρεψε την Ελεατική αρχή.

Ο Επίκουρος διαφοροποιείται, εμπιστεύεται προσεκτικά τις αισθήσεις του και θέτει τις περιοριστικές αρχές του αναλογικά με τον πανίσχυρο Κανόνα του, όπως κάθε συνεπής φυσικός. Ο Αθηναίος φιλόσοφος καταλήγει να πολεμά λυσσαλέα την αδιαφοροκρατία του Αβδηρίτη δασκάλου του.

Αναλυτικά οι διαφορές των δύο ατομικών φιλοσόφων είναι:

1. *Μέγεθος ατόμου*: Ο Δημόκριτος δεν βάζει κανένα όριο για το μέγεθος, ούτε ανώτατο ούτε κατώτατο. Ο Επίκουρος βάζει δυο όρια, άνω και κάτω. Με απλά λόγια αποδεικνύει ότι υπάρχει ανώτατο όριο. Αν τα άτομα είχαν οποιοδήποτε μέγεθος τότε μερικά θα ήταν ορατά, κάτι που αντιβαίνει στις παρατηρήσεις μας. Επίσης, λογικά υπάρχει και κατώτατο όριο, διαφορετικά η άπειρη υποδιαίρεση της ύλης θα οδηγούσε στην εκμηδένισή της και τελικά στην ανυπαρξία της, με ταυτόχρονη ανάδυση υπερβατικών ιδεαλιστικών φιλοσοφιών.

2. *Υποατομικά μέρη*. Ο Δημόκριτος δεν αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο της υπόθεσής του για τα άτομα, που δεν θα αντιστοιχούν σε αντίστοιχο καταμερισμό του κενού χώρου, όπως θα παρατηρήσει ο Αριστοτέλης. Ο Επίκουρος αντίθετα παρυσιάζει την θεωρία των ελαχίστων μερών. Διατείνεται ότι το ελάχιστο άτομο αποτελείται από τρία ελάχιστα μέρη του συμπαγούς αδιαίρετου ατόμου, που αντιστοιχούν σε αντίστοιχα τρία μέρη του κενού χώρου. Το επόμενο σε μέγεθος

άτομο θα αποτελείται από $3+1=4$ ελάχιστα μέρη, το επόμενο $3+2=5$. Αυτή η ιδιότυπη κβάντωση του μεγέθους είναι οι πρώτοι περιοριστικοί όροι που θέτει ο Επίκουρος απέναντι στην αδιαφορία του Δημόκριτου.

3. *Σχήμα ατόμου.* Ο Δημόκριτος δέχεται απειρία σχημάτων υπακούοντας στην αδιαφοροκρατία του. Ο Επίκουρος δέχεται απέραντο αριθμό σχημάτων, όχι όμως άπειρο.

4. *Κινήσεις ατόμων.* Ο Δημόκριτος δέχεται απειρία κινήσεων των ατόμων σε τροχιές μετά από συγκρούσεις, δηλαδή έναν μηχανιστικό ντετερμινισμό. Ο Επίκουρος δέχεται τρεις κινήσεις των ατόμων: μια καθορισμένη λόγω του βάρους τους προς τα κάτω, μια τυχαία λόγω της παρέγκλισης, και μια από αναπήδηση μετά από συγκρούσεις με άλλα άτομα. Συμφωνώντας με μια αντίρρηση του Αριστοτέλη ότι θα έπρεπε να υπάρχει μια αρχική κίνηση των ατόμων και μάλιστα προς την ίδια κατεύθυνση πριν συγκρουστούν, ο Επίκουρος παρατήρησε ότι όλα τα ορατά σώματα έχουν βάρος και δέχθηκε με τον Κανόνα ότι και τα άτομα θα έχουν βάρος. «Η φύση με την παρέγκλιση σπάζει τα δεσμά της ειμαρμένης» όπως αναφωνεί ο Λουκρήτιος.

Αντίθετα, λοιπόν, από τον Δημόκριτο που πάντοτε βλέπει απειροκρατία και σπατάλη της ύλης, ο Επίκουρος υιοθετεί την έννοια της υλικής οικονομίας και των περιοριστικών αρχών.

Η ανυπαρξία σκοπού στην φύση

Θα τελειώσω αυτήν την συνοπτική παρουσίαση της φυσιολογίας του Επικούρου με κάτι άλλο επαναστατικό (ακόμη και σήμερα) για την ανθρώπινη διάνοηση. Την έλλειψη τέλους (σκοπιμότητας) στην φύση. Σε αυτό το σημείο ο Επίκουρος έρχεται αντιμέτωπος με όλη την επικρατούσα αντίληψη της εποχής του.

Ο Ξενοφών αναφέρει πως ο Σωκράτης αποδέχονταν την τελεοκρατική πρόνοια: «Δεν φαίνεται λοιπόν διόλου ορθόν σε σας ότι όποιος δημιούργησε τους ανθρώπους, τους έδωσε ήδη εξ' αρχής τα όργανα της αισθήσεως, επειδή τους χρησιμεύουν». Παρόμοια, ο Πλάτων γράφει στον Τίμαιο: «Πρέπει τώρα να πούμε ποια είναι η μέγιστη ωφέλεια των οφθαλμών για την οποία ο Θεός μάς τους έχει δωρίσει». Πιστοί σε αυτές τις απόψεις τελεολογίας ήταν και ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί. Οι Στωικοί παραθέτουν πάμπολλα παραδείγματα της ωφελιμότητας για τον άνθρωπο όλων των ζώων, ακόμη και των κοριών, των ποντικών κ.λπ. Οι Χριστιανοί, συνεχίζοντας την ιδεαλιστική παράδοση, πρεσβεύουν την τελεοκρατία και την θεία πρόνοια.

Αντίθετα με όλους τους παραπάνω, οι Επικούρειοι απορρίπτουν την τελεοκρατία, την θεία πρόνοια και τον ανθρωποκεντρισμό. Ας δούμε τον τρόπο που σκέπτονται. Η χρησιμότητα κάποιου οργάνου, λένε, δεν είναι η αιτία της δημιουργίας του αλλά το αποτέλεσμα. Το όργανο (π.χ. οι οφθαλμοί), λένε, παράγεται στην φύση με τον συνδυασμό του ατομοκρατικού μηχανισμού των δοκιμών και των σφαλμάτων και αφού δημιουργηθεί το ίδιο υποκινεί την χρήση του, εγγράφοντας την πρόληψη της ωφελιμότητας του. Εάν το νέο όργανο είναι ωφέλιμο για τον ιδιοκτήτη του και τον κάνει καλύτερα προσαρμοσμένο στο περιβάλλον του (φυσική επιλογή), τότε αυτός ο οργανισμός θα επιζήσει και θα έχει πα-

νομοιότυπους απογόνους που θα διαθέτουν αυτό το όργανο. Τόσο απλά.

Όλα τα όντα παράγονται, λένε οι Επικούρειοι, με φυσικό τρόπο ύστερα από αναρίθμητες αλλαγές με την διαδικασία της φυσικής επιλογής εντός μιας απερίοριστης χρονικής διάρκειας. Αυτή ακριβώς είναι η θεωρία της Εξέλιξης του Δαρβίνου, που έχει επιβεβαιωθεί επιστημονικά με τεράστιο αριθμό παρατηρήσεων.

Ο Επικούρειος Κύκλος

Σύμφωνα με την σκέψη του Επίκουρου η διαδικασία προσέγγισης της αλήθειας ακολουθεί τον παρακάτω κύκλο (ας τον ονομάσουμε Επικούρειο Κύκλο):
Αισθητηριακή αντίληψη → Αναλογικός τρόπος σκέψης → Νοητικό μοντέλο

↑

Συμπεράσματα για τον πραγματικό κόσμο ← Λογική επεξεργασία
και Μαθηματικοποίηση

↓

Η κατασκευή αυτή του νοητικού μοντέλου έχει απεριόριστη ελευθερία. Μπορεί να δεχθεί βοήθεια ακόμη και από την φαντασία, οποιοδήποτε υλικό μπορεί να χρησιμοποιηθεί, τίποτα δεν αποτελεί πέτρα σκανδάλου. Βέβαια, για τον Επίκουρο ένας κανόνας είναι αυτονόητος: «το συμπέρασμα δεν επιτρέπεται να αντιφάσκει στην αισθητήρια αντίληψη».

Σε προηγούμενη ομιλία μου προσπάθησα να δείξω ότι η νεώτερη Φυσική (όπως γενικότερα η σύγχρονη Επιστήμη) ακολούθησε πιστά τον Επικούρειο Κύκλο, παρ' ότι η Φυσική του Δασκάλου αμφισβητήθηκε κατά καιρούς έντονα.

Αξίζει να τονιστεί εδώ ότι ακόμη και ο Μαρξ υποτιμά την αξία της επικούρειας Φυσικής όταν γράφει: «Ο Επίκουρος ομολογεί ότι ο τρόπος του να εξηγεί τα πράγματα αποσκοπεί μόνο στην αταραξία της αυτοσυνειδησίας κι όχι στην γνώση της φύσης καθεαυτήν». Η κριτική μου στην μαρξιστική αυτή θέση είναι στην ύπαρξη της φύσης καθεαυτήν. Η έννοια της καθαρής αλήθειας αμφισβητείται σε όλη την Επικούρεια φιλοσοφία και γι' αυτό και ο Επίκουρος μίλησε απλά για κριτήρια αλήθειας.

Β. Το Κανονικόν

Η Επικούρεια Κανονική είναι ένας ισχυρός, συνεπής και γενικός τρόπος αποδεικτικής τακτικής. Ευθύς εξαρχής καθησυχάζει τον άνθρωπο από τα αιώνια ερωτήματα τι είναι αλήθεια και τι ψεύδος, τον διδάσκει τι πρέπει να εμπιστευτούν και ποιοι είναι οι αγγελιοφόροι της αλήθειας. Αφενός τον απομακρύνει από κάθε είδους θρησκοληψία, δεισιδαιμονία, φανατισμό, ενώ αφετέρου τον προφυλάσσει από τον ολισθηρό δρόμο του μηδενισμού και του αγνωστικισμού.

Ο Επικούρειος Κανόνας σε γενικές γραμμές οργανώνεται με τα τέσσερα κριτήρια της αλήθειας: τις αισθήσεις, τις προλήψεις, τα πάθη και τις φανταστικές επιβολές της διανοίας.

Οι αισθήσεις

“Η αίσθηση είναι αλάθητος”. Αυτή είναι μια πρόταση που έχει προκαλέσει πολλές διαμάχες και αμφισβητήσεις. Ο Επίκουρος ξεκαθάρισε ότι η αίσθηση είναι αλάθητος όσο δεν υπόκειται σε ερμηνεία. Είναι η πληροφορία της φύσεως που εγγράφεται μέσα μας με υλικό τρόπο (φωτόνια, ηχητικά κύματα, μετακινήσεις μορίων, ηλεκτρομαγνητικές δυνάμεις). Σ’ εμάς εναπόκειται να κατασκευάσουμε το νοητικό οικοδόμημα για να την εξηγήσουμε, αφού έχουμε ήδη ενστερνιστεί την βασική αρχή των Ελεατών: “ό,τι είναι πραγματικό (και εισέρχεται με την βοήθεια της αισθήσεως στον νου μας) μπορεί να νοηθεί”.

Για παράδειγμα, όταν βυθίζουμε ένα μολύβι στο νερό δεν κάνει η αίσθηση λάθος που το βλέπουμε σπασμένο, αλλά η δική μας νοητική επεξήγηση του φαινομένου. Θα πρέπει να κατασκευάσουμε ένα μοντέλο, μια θεωρία για το φως για να εξηγήσουμε την οπτική αυτήν αίσθηση. Στην πραγματικότητα η αίσθηση είναι αυτή που αποτελεί το τελικό κριτήριο για την ορθότητα μιας επιστημονικής θεωρίας και όχι μόνο.

Μια αίσθηση, δεν διαψεύδεται από άλλη αίσθηση, ούτε από την ακολουθούμενη λογική ανάλυση. Προηγείται πάντοτε αυτής, την επηρεάζει, όμως διατηρεί την ανεξαρτησία της και το αλάθητό της.

Οι πρόληψεις

Το δεύτερο κριτήριο αλήθειας είναι η πρόληψη (προέννοια, έννοια). Ο Επίκουρος δέχεται ότι δεν είναι μόνο η αίσθηση αληθινή, αλλά και η έννοια που έχει αποθηκευτεί στον νου μας (αποτέλεσμα βέβαια της αίσθησης). Για παράδειγμα, όταν αναφέρεται κάποιος σε έναν συγκεκριμένο άνθρωπο, αμέσως σχηματίζεται στον νου η παράστασή του.

Όμως, ο Επίκουρος δεν εννοεί κάτι τόσο κλειστό, ενσωματώνει στο κριτήριο αυτό και όλη την ανθρώπινη εμπειρία, αλλά και την εμπειρία της Κοινωνίας. Θεωρεί ότι όλη αυτή η εμπειρία εναποτίθεται στην ανθρώπινη γλώσσα. Η πρόληψη είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν που βιώνουμε. Ο φιλόσοφος βλέπει μια αλυσίδα, που οι κρίκοι της είναι η αίσθηση, η ονομασία (η λέξη) και η πρόληψη. Έτσι, αποφεύγεται μια χωρίς τέλος ανακύκλωση που θα προκαλούσαν αν καταφεύγαμε στον ορισμό κάθε έννοιας (Πλατωνική μέθοδος). Ο Επικούρειος εμπιστεύεται την αλήθεια της επαναλαμβανόμενης εμπειρίας, της εμπειρίας της ανθρωπότητας, δηλαδή την πρόληψη.

Οι φανταστικές επιβολές της διανοίας

Το τρίτο κριτήριο της αλήθειας, η φανταστική επιβολή της διανοίας είναι η προσήλωση του νου σε παραστάσεις (εικόνες) που δημιουργούνται στον νου μυαλό μας και είναι διαφόρων ειδών:

- 1) Οι παραστάσεις από άμεση αισθητηριακή αντίληψη κατατάσσονται από τους Επικούρειους στις αισθήσεις ή αν επαναλαμβάνονται στις πρόληψεις.
- 2) Οι παραστάσεις που δεν προέρχονται από άμεση αίσθηση περιλαμβάνουν εικόνες του ασυνειδήτου, για παράδειγμα οι ονειρικές παραστάσεις κατά την διάρκεια του ύπνου. Για τον Επίκουρο δεν υπάρχει καμία διάκριση. Υποστηρίζει ότι

“ό,τι μας κινεί είναι αληθινό, ακόμη και τα όνειρα των τρελών, διότι μόνο το μη ον δεν μας επηρεάζει”.

Έχουμε λοιπόν μια αρχαία φιλοσοφική σχολή, που βλέπει την αξία της ανάλυσης των εικόνων του ασυνειδήτου στα όνειρα και μας προτρέπει να αναζητήσουμε την αλήθεια που κρύβουν. Πολλούς αιώνες αργότερα, με την ψυχαναλυτική ερμηνεία των ονείρων, ο Φρόυντ απέδειξε ότι η ερμηνεία τους, με τον δικό του βέβαια τρόπο, αποτελεί αλήθεια για τον συγκεκριμένο άνθρωπο.

Η Επικούρεια φιλοσοφία δεν δίνει στα όνειρα προφητικές ιδιότητες, όπως έκαναν άλλες αρχαίες σχολές, αλλά παρατηρεί με προσοχή ότι οι επιθυμίες, και κυρίως οι φόβοι μας, προβάλλονται με την μορφή παραστάσεων κατά την διάρκεια του ύπνου. Πολλές από αυτές τις εικόνες δεν έχουν άμεση αισθητηριακή καταγωγή. Γνωρίζει καλά ο σοφός ότι οι φόβοι αυτοί, πολλές φορές, είναι η αιτία του πόνου που αισθανόμαστε, γι’ αυτό οι Επικούρειοι την προσήλωση αυτή σε εικόνες του ασυνειδήτου τις θεωρούν κριτήριο αλήθειας.

Τα πάθη

Το επόμενο κριτήριο αλήθειας είναι τα πάθη (συναισθήματα). Το κανονιστικό σύστημα του Επίκουρου πρέπει να είναι πλήρες. Οι αισθήσεις και τα επακόλουθά τους, οι προλήψεις, είναι τα κριτήρια αλήθειας για την οργάνωση της νόησής μας. Οι εσωτερικές πληροφορίες της ηδονής και του πόνου είναι τα κριτήρια αλήθειας με την βοήθεια των οποίων χαράζουμε τον ηθικό μας βίο. Οι πληροφορίες αυτές (αποτέλεσμα της βιολογικής μας φύσης) μας βοηθούν ώστε να αποφασίζουμε τι να προτιμούμε και τι ν’ αποφεύγουμε.

Η φρόνηση, πάνω απ’ όλα, μας δείχνει τον δρόμο της ηδονής και την αποφυγή του πόνου χωρίς να μας προτρέπει σε απόλυτη υπακοή στον οποιοδήποτε ηδονικό δρόμο. Πάνω σ’ αυτά τα κριτήρια αλήθειας, ο Επίκουρος χαράζει την ηθική πορεία του ανθρώπου.

Γ. Το Ηθικόν

Η ηθική για τον Επίκουρο είναι όλη η στρατηγική που πρέπει να ακολουθήσει ο άνθρωπος για να επιτύχει τον τελικό στόχο του. Ο στόχος αυτός σε κάθε φιλοσοφική θεωρία πρέπει να είναι μετρήσιμος, ώστε να μπορεί κανείς να αποτιμά κατά κάποιο τρόπο την πρόοδό του και την προσέγγιση του στον στόχο αυτό. Ποιος λοιπόν είναι ο σκοπός της ηθικής (της στρατηγικής) του Επίκουρου; Ο σοφός απαντά χωρίς υπεκφυγές ότι είναι η καταστηματική ηδονή, δηλαδή η ευδαιμονική κατάσταση στην οποία δεν πονά το σώμα μας και δεν ταραζεται η ψυχή μας. Αυτός είναι ο ελκυστικός Επικούρειος σκοπός για τον οποίο αξίζει να ζούμε.

Εμείς, λοιπόν, πρέπει να χαράζουμε την πορεία μας και εμπιστευόμενοι τα κριτήρια αλήθειας να καταφύγουμε στο λιμάνι της ευτυχίας. Όμως, ένα βασικό πρόβλημα αναδύεται αυτόματα. Μπορεί ένα άτομο να σχεδιάσει τη ζωή του ή μήπως το μέλλον του είναι προκαθορισμένο είτε θεϊκά, είτε κοινωνικά, είτε φυσικά; Είμαστε ηθοποιοί σ’ ένα έργο με συγκεκριμένη πορεία και τέλος ή έχουμε την ελεύθερη βούληση για τον σχεδιασμό αυτό της ζωής μας; Ο Επίκουρος, εν-

σωματώνοντας στο άτμητο σωματίδιο της φύσης το βάρος και την παρέγκλιση, εδραίωσε στην ανθρώπινη φύση την ελεύθερη βούληση.

Η ηδονιστική πορεία προς την ευδαιμονία

Για τον Επίκουρο, η ηδονή είναι ένα πρωτογενές συναίσθημα, όπως άλλωστε και ο πόνος. Τα συναισθήματα αυτά, αποτελούν και κριτήρια αλήθειας για την Επικούρεια φιλοσοφία, όπως είδαμε. Αυτά τα πρωτογενή συναισθήματα κατανοούνται αφ' εαυτών, χάρη στην προφάνειά τους. Τα συναισθήματα αυτά είναι επίσης μη αναγώγιμα σε κάτι άλλο. Είναι άμεσα δεδομένα της βιολογικής μας φύσης (με τον όρο αυτό συμπεριλαμβάνω και την ψυχή), γεννούν τις ιδέες-προλήψεις της ηδονής και του πόνου.

Μια ηδονή δεν απαιτεί άλλη αιτιολόγηση. Την αισθανόμαστε, άρα είναι αληθινή. Η ηδονή σε όλα τα έμβια όντα φανερώνει την ζωή και είναι το πρώτο σύμφυτο αγαθό. Η ηδονή αποτελεί αρχή και τέλος του ευτυχισμένου βίου. Ο άνθρωπος κινείται από ηδονή σε ηδονή με σκοπό την ευδαιμονική ζωή.

Η ηθική στάση του ανθρώπου είναι αυτή η διαδρομή, η ηδονιστική πορεία προς την ευδαιμονία, με αφετηρία τις αρχικές κινητικές ηδονές και σκοπό την καταστηματική ηδονή της απονίας και της αταραξίας. Στην πορεία αυτή δεν παρεμβάλλεται καμιά μεταφυσική (θείκη παρέμβαση) ούτε κοινωνικο-ιστορικοί κανόνες (ιστορικός υλισμός). Από έναν φυσικό νόμο (η φύση όλη αποζητά την ηδονή) ο Επίκουρος μεταβαίνει σ' έναν ηθικό κανόνα. Η μετάβαση αυτή δεν πραγματοποιείται αυθαίρετα, αλλά γίνεται με τρόπο φυσικό και λογικό, πάνω στην κανονιστική τροχιά της Επικούρειας φιλοσοφίας.

Ο ενάρετος ηδονικός βίος

Όλες οι αρχαιοελληνικές αρετές, όπως η εγκράτεια, η δικαιοσύνη, η ανδρεία, η σωφροσύνη είναι παρούσες στην Επικούρεια φιλοσοφία, αλλά αποτελούν μέσα και όχι αυτοσκοπό για την επίτευξη της επικούρειας ευδαιμονίας. Οι Επικούρειοι αποτιμούν κάθε αρετή ανάλογα με την ηδονή που επιφέρει. Η γνώμη τους είναι ξεκάθαρη: "Δεν μπορεί να ζει κάποιος με εγκράτεια, δικαιοσύνη και ανδρεία αν δεν είναι ευτυχής, ούτε και μπορεί να φθάσει στην ευτυχία αν δεν ζει με εγκράτεια, ανδρεία και δικαιοσύνη". Αυτό το αντιλαμβάνεται όποιος έχει φρόνηση, που είναι η σπουδαιότερη αρετή για τους Επικούρειους.

Οι επιθυμίες

Ένας χρήσιμος τρόπος χάραξης της ηθικής πορείας κάθε ανθρώπου είναι η λογική εκπλήρωση των επιθυμιών εκείνων που δεν τον εκσφενδονίζουν έξω από την πορεία του προς τον τελικό σκοπό του. Γι' αυτό, ο Επίκουρος χώρισε τις επιθυμίες σε τρεις κατηγορίες: α) τις φυσικές και αναγκαίες, β) τις φυσικές και μη αναγκαίες, και γ) τις μη φυσικές και μη αναγκαίες. Πρώτα είναι απαραίτητες μερικές διευκρινίσεις. Με τον όρο «φυσικό» ο Επίκουρος εννοεί σε αφθονία στην φύση, ενώ με τον όρο «αναγκαίο» εννοεί απαραίτητο για την απομάκρυνση του πόνου.

Όταν λέμε «φυσικές και αναγκαίες» επιθυμίες εννοούμε το σύνολο εκείνων των

επιθυμιών, οι οποίες, αν δεν εκπληρωθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα, οδηγούν σε συνεχώς αυξανόμενο πόνο ή και στον θάνατο ακόμα. Πρέπει να διευκρινισθεί επίσης ότι αυτές εύκολα μπορούν να ικανοποιηθούν, π.χ. για υγιεινή λιτή διατροφή, διατήρηση καλής υγείας, στέγη, φιλική συντροφιά, αίσθηση ασφάλειας.

Στην δεύτερη κατηγορία, στις «φυσικές και μη αναγκαίες» επιθυμίες ανήκουν εκείνες που αν δεν εκπληρωθούν, δεν οδηγούν αναγκαστικά σε διαρκώς αυξανόμενο πόνο και η εκπλήρωση πολλών εξ αυτών δεν απαιτεί ιδιαίτερο κόπο, π.χ. για αθλήματα, ταξίδια, σεξουαλικές επαφές κ.λπ.

Στην τελευταία κατηγορία, ανήκουν οι «μη φυσικές και μη αναγκαίες» επιθυμίες. Γι' αυτές ο σοφός συμβουλεύει την μη εκπλήρωσή τους, διότι το αντίθετο συνεπάγεται μια συνεχή σωματική και ψυχική επιβάρυνση, που οδηγεί νομοτελειακά σε οδυνηρές καταστάσεις. Σε αυτές ανήκουν οι επιθυμίες για φήμη, πολιτική εξουσία, υπέρμετρο πλουτισμό, υστεροφημία και άλλες τέτοιες ματαιοδοξίες. Ο Επίκουρος προσπαθεί να αποφορτίσει τον άνθρωπο από το περιττό βάρος των φιλοδοξιών του. Λέει απλά ότι αυτά που χρειάζεται να έχει κάποιος για να ζει ευτυχισμένος είναι λίγα και εύκολα τα αποκτά. Τον θωρακίζει επίσης με φρόνηση για να αποκρούσει τις σειρήνες των διαφημίσεων των οικονομικών φιλοδοξιών. Τον προτρέπει σε ένα «λάθε βιώσας».

Η αντιμετώπιση του θανάτου

Για την αντιμετώπιση του υπέρτατου φόβου του θανάτου, η Επικούρεια φιλοσοφία χρησιμοποιεί τρεις λογικές στρατηγικές:

1. *Μια συνάντηση που δεν γίνεται ποτέ.* Στην επιστολή προς Μενοικέα, ο Επίκουρος καταστρέφει λογικά το φόβο του θανάτου: «Όταν υπάρχουμε εμείς, ο θάνατος είναι ανύπαρκτος και όταν έρχεται αυτός τότε δεν υπάρχουμε εμείς».

2. *Η αρχή της συμμετρίας.* Η «μεταθανάτια» κατάσταση, λένε οι Επικούρειοι, δεν θα μπορούσε να διαφέρει από την κατάσταση «προ ζωής». Ο Λουκρήτιος στο ποίημά του «Περί της φύσεως των πραγμάτων» γράφει: «Αναλογίσου πάλι, εκείνοι οι ατελείωτοι αιώνες προτού γεννηθούμε, πόσο ασήμαντοι είναι για εμάς. Σαν σε καθρέφτη μάς παρουσιάζει η φύση το είδωλο του μέλλοντος χρόνου όταν θα έχουμε πεθάνει. Βλέπεις τίποτε το φριχτό; Τίποτα το θλιβερό; Δεν είναι όλα αμέριμνα, περισσότερο και από τον ύπνο;»

3. *Το «ανύποπτον» του θανάτου.* Ας αρκεσθούμε στα παρακάτω λόγια του Επίκουρου από την επιστολή προς Μενοικέα: «Κοίτα να συνηθίσεις στην ιδέα ότι ο θάνατος για μας είναι ένα τίποτα. Κάθε καλό ή κακό βρίσκεται στην αίσθησή μας, όμως θάνατος σημαίνει στέρηση της αίσθησης».

Η προσωπική μου γνώμη είναι πως ακόμα κι αν είχε χαθεί όλη η Επικούρεια φιλοσοφία και είχαν σωθεί μόνο τα παραπάνω λόγια του Δασκάλου για τον θάνατο, πάλι θα είχαν βοηθήσει αμέτρητους ανθρώπους. Η αντιμετώπιση του φόβου του θανάτου θα τους είχε επιτρέψει έναν γαλήνιο ύπνο χωρίς το άγχος για το φρικωδέστατο όλων των κακών.

Επίλογος

Είδαμε, λοιπόν, ότι η Επικούρεια φιλοσοφία είναι ένα πλήρες, συνεκτικό και χωρίς αντιφάσεις σύστημα με σκοπό την παρηγοριά του ανθρώπου. Ο Επίκουρος υπήρξε ο μέγιστος των διαφωτιστών και η μέθοδός του αντέχει, επαληθεύεται και προβλέπει όλες τις σύγχρονες τάσεις της Φυσικής, της Ψυχολογίας και της λογικής.

Βιβλιογραφία

1. J.M. Gabaude. Η Λογοκρατία του Επικούρου. Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα, 2009.
2. Κ. Μαρξ. Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας. Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1983.
3. Διογένης Οινονδέας: Οι Πολύτιμες Πέτρες της Φιλοσοφίας. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Γ. Αβραμίδης, Πρόλογος: Χ. Θεοδωρίδης. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2003.
4. A. Koen. Άτομα, Ηδονή, Αρετή: Η Φιλοσοφία του Επικούρου. Μετάφραση Σ. Δημόπουλος. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2006.
5. Διογένης Λαέρτιος, Επίκουρος. Εισαγωγή-μετάφραση: Α. Τσακνάκης. Εκδόσεις Βιβλιοβάρδια/Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2007.
6. Επίκουρος. Ηθική: Η θεραπεία της ψυχής. Μετάφραση-σχόλια: Γ. Ζωγραφίδης. Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2009.
7. Χ. Γιαπιτζάκης. Επικουρείων Δόξαι. Β' έκδοση, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2010.
8. Γ. Μπακογιάννης. Κανών: Η αναζήτηση της αλήθειας. Πρώτο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρειας Φιλοσοφίας (Πρακτικά), Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2011.
9. Γ. Μπακογιάννης. Επικούρεια Φυσιολογία: Άτομα και Κενό. Δεύτερο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρειας Φιλοσοφίας (Πρακτικά), Εκδόσεις Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας, Αθήνα, 2012.

Κανονικόν

Επικούρεια Γνωσιολογία

Κανών: Η βάση της επιστημονικής μεθόδου

Χρήστος Γιαπιτζάκης

*Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 2ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας*

Η φιλοσοφία του Επικούρου αποτελείται από τρία αλληλένδετα και αλληλο-υποστηριζόμενα μέρη: το Κανονικόν, το Φυσικόν και το Ηθικόν.

Το Κανονικόν ή Κανών αποτελεί το γνωσιολογικό τμήμα της Επικούρειας φιλοσοφίας κατά αντιστοιχία με τη Λογική άλλων σχολών, όπως της Περιπατητικής ή της Στωικής. Η λέξη «Κανών» σημαίνει στη σύγχρονη ελληνική «Χάρακας» και συμβολίζει το εργαλείο με το οποίο μπορούμε να αντιληφθούμε την πραγματικότητα με μεγαλύτερη ακρίβεια.

Ο Κανόνας αποτελεί μια προσέγγιση για την απόκτηση βέβαιης γνώσης, που είναι μοναδική στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης. Ο Επίκουρος ήταν εμπειριστής και, κατά το φιλόσοφο Χέγκελ, ο «πατέρας της εμπειρικής επιστήμης της φύσης». Ο Δάσκαλος πρότεινε μια συγκροτημένη μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας και τη χρησιμοποίησε με συνέπεια και διεξοδικότητα.

Στόχος του Επικούρου ήταν η επίτευξη της ευδαιμονίας, δηλαδή η γαλήνευση της ψυχής. Ο Αθηναίος φιλόσοφος είχε αντιληφθεί ότι δεν είναι δυνατή η ευτυχισμένη ζωή χωρίς την επιστημονική γνώση της Φύσης (τη Φυσιολογία): «Δεν είναι δυνατόν να απαλλαγεί από τους φόβους για τα σημαντικότερα ζητήματα κάποιος που δεν γνωρίζει τη φύση του σύμπαντος, αλλά πιστεύει σε αυτά που αναφέρουν οι μύθοι. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατόν να απολαμβάνουμε ολοκληρωμένες τις ηδονές χωρίς τη Φυσιολογία» (Κύρια Δόξα XII).

Ο Επίκουρος ανέπτυξε τη φιλοσοφία του συνδυάζοντας την ατομική Φυσική του Δημόκριτου και την αισθησιοκρατική Βιολογία του Αριστοτέλη. Όμως, ο Δάσκαλος διόρθωσε τις ασυμβατότητες των δύο προγενέστερων φιλοσόφων με αξιοθαύμαστη συνέπεια, ελέγχοντας κάθε σημείο τους με την εμπειρική μεθοδολογία του Κανόνα. Με τον τρόπο αυτό, ο Επίκουρος δημιούργησε μια εξαιρετικά συνεκτική Φυσιολογία χωρίς εννοιολογικές αντιφάσεις, που αποδείχθηκε σωστή με τα δεδομένα της σύγχρονης Επιστήμης.

Ο Κανόνας και η παρατήρηση της Φύσης

Για τον Επίκουρο, ο μόνος τρόπος να φθάσουμε στη βέβαιη επιστημονική γνώση είναι με την παρατήρηση των φυσικών φαινομένων με τις αισθήσεις και όχι με τη νόηση ή την πίστη. Ο Δάσκαλος προειδοποιεί: «Δεν πρέπει να μελετούμε τη Φύση με αξιώματα κενά περιεχομένου και αυθαίρετους νόμους, αλλά όπως απαιτούν τα φαινόμενα. Διότι η Ζωή μας δεν έχει ανάγκη από παραλογι-

σμός και ανόητες δοξασίες, αλλά από ηρεμία» (Προς Πυθοκλή Δ.Λ. Χ87).

Όπως μας πληροφορεί ο βιογράφος του Διογένης Λαέρτιος, ο Επίκουρος περιέγραφε τη μεθοδολογία του για την απόκτηση βέβαιης γνώσης στο βιβλίο του «Περί κριτηρίου ή Κανών», το οποίο έχει χαθεί. Όμως, στην εισαγωγή της σωζόμενης επιστολής προς Ηρόδοτο ο Δάσκαλος αναφέρεται σε μια περίληψη του Κανόνα πριν εκθέσει τις αρχές της Φυσικής του.

Η μεθοδολογία του Κανόνα περιλαμβάνει: α) τέσσερα κριτήρια της αλήθειας, β) δύο αξιώματα που απορρέουν από την παρατήρηση της Φύσης και γ) την εμπειρική μεθοδολογία επιμαρτύρησης ή αντιμαρτύρησης για τον έλεγχο των δοξασιών και των θεωριών μας.

Τα τέσσερα κριτήρια της αλήθειας

Τα τέσσερα κριτήρια της αλήθειας περιλαμβάνουν τις αισθήσεις, τις έννοιες («προλήψεις»), τα συναισθήματα («πάθη») ηδονής – πόνου και τη διορατική σύλληψη του νου («φανταστική επιβολή της διανοίας»):

α) Οι αισθήσεις αντιλαμβάνονται εξωτερικά ερεθίσματα, που αντιστοιχούν σε άτομα που προσπίπτουν στα αισθητήρια όργανά μας. Η κάθε αίσθηση είναι άλογη, δεν επηρεάζεται από αισθήσεις όμοιες προηγούμενες ή ανόμοιες ταυτόχρονες και κατά συνέπεια είναι πάντοτε αληθινή. Αντίθετα, η νοητική επεξεργασία των αισθήσεων μπορεί να λαθέψει. Ο Επίκουρος δέχθηκε ότι η βέβαιη γνώση θα πρέπει να βασίζεται στη μαρτυρία των αισθήσεων και προειδοποιούσε: «Εάν μάχεσαι ενάντια σε όλες τις αισθήσεις, δεν θα μπορείς να κρίνεις τίποτα εφόσον ισχυρίζεσαι ότι αυτές είναι ψευδείς» (Κύρια Δόξα ΧΧΙΙΙ).

β) Οι προλήψεις είναι οι αποθηκευμένες στο νου έννοιες, που προέρχονται από τις αισθήσεις. Οι έννοιες αυτές βασίζονται σε επαναληπτικές αισθητικές εμπειρίες και δεν χρειάζονται λεκτική απόδειξη, αφού είναι ολοφάνερες σε όλους («καθολική κατάληψις») και αποτελούν κριτήριο ορθής δοξασίας. Για παράδειγμα, είναι κοινή σε όλους τους ανθρώπους, που έχουν δει ένα τριαντάφυλλο, η «εναργής πρόληψις του ρόδου», δηλαδή η ξεκάθαρη έννοια που βασίζεται σε παρατήρηση αυτού του υλικού αντικειμένου. Μέσω των προλήψεων, οι χαοτικές πληροφορίες του αισθητού κόσμου αρχίζουν να συναρμολογούνται σε ένα συνεκτικό, δομημένο και σταθερό σύνολο οδηγώντας στην ανάδυση της γλώσσας και της συνειδήσης.

γ) Τα πάθη ή συναισθήματα ανήκουν σε δύο μείζονες κατηγορίες, ανάλογα αν προκαλούν ηδονή ή πόνο. Ο Δάσκαλος έβαλε ένα συναισθηματικό κριτήριο προσέγγισης του φυσικού περιβάλλοντος, αναγνωρίζοντας πως ό,τι μας ευχαριστεί είναι καλό για τη φύση μας και ό,τι μας πονά είναι εχθρικό για τη φύση μας. Τα πάθη της ηδονής και της αλγηδόνας αποτελούν ασφαλές κριτήριο αλήθειας, αλλά και κριτήριο δράσης για την επιλογή της ορθής πράξης και την αποφυγή της λανθασμένης πράξης με στόχο την ευδαιμονική ζωή. Φυσικά, ορισμένες φορές ο σώφρων άνθρωπος θα επιλέξει να αποφύγει μια ηδονή εάν προβλέπει ότι θα οδηγήσει σε μεγαλύτερο πόνο ή θα επιλέξει έναν πόνο εάν προβλέπει ότι θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη ηδονή (Προς Μενοικέα, Δ.Λ. Χ129).

δ) Οι φανταστικές επιβολές της διανοίας είναι οι παραστάσεις που συλλαμ-

βάνει ο νους όταν εστιάζει την προσοχή του. Ο όρος έχει αποδοθεί στον ενικό ως «διορατική σύλληψη του νου», «άμεση αντίληψη», «εστίαση του νου σε μια εντύπωση», αλλά ίσως η καλύτερη εννοιολογική προσέγγιση του όρου είναι «εστίαση σε μια νοητική εικόνα». Σύμφωνα με το Διογένη Λαέρτιο, ο Επίκουρος στο βιβλίο του «Κανών» περιγράφει τα τρία κριτήρια της αλήθειας αισθήσεις, προλήψεις και πάθη, ενώ τη φανταστική επιβολή της διανοίας πρόσθεσαν ως κριτήριο της αλήθειας οι μεταγενέστεροι Επικούρειοι (Δ.Λ. Χ31). Όμως, στην Κύρια Δόξα XXIV ο ίδιος ο ιδρυτής του Κήπου αναφέρει: «Αν απορρίψεις κάθε αίσθηση χωρίς να διαχωρίσεις σε μια γνώμη αυτό που περιμένει επιβεβαίωση από αυτό που είναι ήδη παρόν στην αίσθηση, στα πάθη και σε κάθε νοητική εικόνα (φανταστική επιβολή της διανοίας), τότε θα προκαλέσεις ταραχή και στις υπόλοιπες αισθήσεις με την αβάσιμη γνώμη σου και έτσι θα απορρίψεις κάθε κριτήριο αλήθειας». Είναι προφανές ότι για τον Επίκουρο ο νους μπορεί να έχει την ικανότητα «άμεσης αντίληψης» και οι νοητικές συλλήψεις μπορούν να μας πληροφορήσουν για την πραγματικότητα.

Στο περίφημο ποιήμα του Περί της φύσεως των πραγμάτων, ο Λουκρήτιος την περιγράφει ως εστίαση του νου σε κάποια έννοια (IV 805-815): «Ο νους προετοιμάζεται και περιμένει ότι θα δει αυτό που επακολουθεί σε κάθε περίπτωση, κι έτσι τελικά συμβαίνει. Δεν βλέπεις πως και τα μάτια, όταν καταπιάνονται να διακρίνουν πράγματα πολύ λεπτά, καταβάλλουν προσπάθεια και προετοιμάζονται, και πως αλλιώς δεν γίνεται να δούνε καθαρά; Ακόμα και πράγματα ευδιάκριτα, θα διαπιστώσεις πως αν δεν έχεις την προσοχή σου στραμμένη σ' αυτά, είναι σαν να ξεκόβουν από σένα διαρκώς και ν' απομακρύνονται. Γιατί να απορούμε, λοιπόν, που ο νους χάνει όλα τ' άλλα εκτός από εκείνα στα οποία στρέφει την προσοχή του;»

Οι αιτίες που προκαλούν την επιβολή της διανοίας είναι πραγματικές και έχουν υλική φύση (αφού τίποτα δεν γίνεται από το τίποτα). Κατά τον Επίκουρο, η «επιβολή της διανοίας», δηλαδή η σύλληψη παραστάσεων οφείλεται σε λεπτοφυή είδωλα ατόμων, που δεν μπορούν να αντιληφθούν οι αισθήσεις, αλλά αντιλαμβάνεται ο νους δρώντας ως «αισθητήριο όργανο» (Προς Ηρόδοτον, Δ.Λ. Χ38, Χ50-51). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των θεών, που είναι «λόγω θεωρητοί», δηλαδή η έννοια του θείου είναι αντιληπτή μόνο με το νου και όχι με τις αισθήσεις. Η καθολική ενάργεια της πρόληψης του θεού ως αθάνατου και μακάριου όντος σε όλους τους ανθρώπους αποτελεί για τον Επίκουρο ασφαλές δεδομένο για την ύπαρξη θεών. Αυτό που αρνείται ο Δάσκαλος είναι οι διαστρεβλωμένες δοξασίες για τη φύση της θεότητας σύμφωνα με τις επιθυμίες και τους φόβους των ανθρώπων. Ο Επίκουρος θεωρεί ότι η πλάνη και η λανθασμένη γνώμη μετά από μια νοητική σύλληψη λεπτοφυών ειδώλων οφείλονται σε μια επιπλέον κίνηση της ψυχής («εν ημίν», δηλαδή μέσα μας), που σχετίζεται με τη νοητική εικόνα αλλά είναι διακριτή από αυτή, καθώς οφείλεται σε δική μας αντίδραση (Χ50-51).

Άλλωστε, για τον Αθηναίο φιλόσοφο, ακόμη και οι παραστάσεις που βλέπουμε στα όνειρα ή και οι φαντασιοπληξίες των τρελών έχουν υλικό, πραγματικό υπόβαθρο, καθώς ο νους συλλαμβάνει είδωλα με λεπτοφυή ατομική σύσταση

και αντιδρά. Οι γνώμες που επεξηγούν αυτά τα φαινόμενα μπορεί να σφάλουν, αλλά όχι η νοητική σύλληψή τους.

Τα δύο αξιώματα που απορρέουν από την παρατήρηση της Φύσης

Από την παρατήρηση των φυσικών φαινομένων προκύπτουν κατά τον Επίκουρο δύο αξιώματα:

α) Το αξίωμα της δημιουργίας των πάντων μέσω σπερμάτων («Τίποτα δεν γίνεται από το τίποτα» (Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ39) επιβεβαιώνεται από την εμπειρική παρατήρηση ότι μόνο συγκεκριμένοι καρποί παράγουν συγκεκριμένα φυτά.

β) Το αξίωμα της πλήρους αναλογίας («εφόσον όλα τα γνωστά επιμέρους στοιχεία δύο σωμάτων είναι όμοια, τότε θα είναι και τα άγνωστα στοιχεία τους όμοια») προκύπτει από την παραδοχή ότι για όλα τα σώματα στη Φύση ισχύουν οι ίδιοι φυσικοί νόμοι. Όμως, το αξίωμα ισχύει μόνο στις περιπτώσεις που η αναλογία δεν έχει εμπειρικά γνωστές εξαιρέσεις. Για παράδειγμα, όλα τα γνωστά σώματα έχουν κάποιο μέγεθος, άρα και τα άτομα έχουν μέγεθος. Αντίθετα, δεν έχουν όλα τα γνωστά σώματα χρώμα, οπότε δεν είναι απαραίτητο να είναι έγχρωμα τα άτομα.

Η εμπειρική μεθοδολογία επιμαρτύρησης ή αντιμαρτύρησης

Υπάρχουν διάφορα αντικείμενα που δεν γίνονται αντιληπτά με τα αισθητήρια όργανά μας, για παράδειγμα εκείνα που είναι είτε μικροσκοπικά ή πολύ μακριά από μας. Προσεγγίζουμε την ύπαρξή τους με γενικές εκτιμήσεις, τις γνώμες ή δοξασίες («δόξαι»). Αντίθετα με τις αξιόπιστες μαρτυρίες των αισθήσεων, οι γνώμες είναι επινοήσεις, άρα η αλήθεια τους εξαρτάται από την τεκμηρίωσή τους με αυταπόδεικτες και ολοφάνερες («εναργείς») παραστάσεις. Κατά τον Επίκουρο, αληθείς γνώμες είναι εκείνες που επιβεβαιώνονται και δεν αμφισβητούνται από το ολοφάνερο, ενώ ψευδείς γνώμες είναι εκείνες που δεν επιβεβαιώνονται και αμφισβητούνται από το ολοφάνερο. Ο Κανόνας επιμαρτύρησης ή αντιμαρτύρησης αποτελεί μια εμπειρική μεθοδολογία ελέγχου κάθε γνώμης και, κατά συνέπεια, τον ακρογωνιαίο λίθο της κατανόησης της Φύσης.

Ο Δάσκαλος κατέληξε στη Φυσική φιλοσοφία του εφαρμόζοντας τον Κανόνα. Απέρριψε τη θεωρία των τεσσάρων στοιχείων, στην οποία πίστευαν οι Πυθαγόρειοι, οι Πλατωνικοί και ο Αριστοτέλης, επειδή κανείς δεν είχε παρατηρήσει τη μετουσίωση του νερού σε φωτιά ή του αέρα σε γη, ενώ δέχθηκε την ατομική θεωρία, επειδή ήταν η μόνη συμβατή με τα φαινόμενα. Εάν τα σώματα ήταν διαιρετά επ' άπειρον, κάποτε τα τμήματά τους δεν θα είχαν μέγεθος και θα εξαφανίζονταν, οπότε τα σώματα θα αποτελούνταν από το τίποτα και αυτό είναι αντίθετο με την εμπειρία μας, κατά συνέπεια τα άτομα υπάρχουν. Το κενό υπάρχει, επειδή η όραση μας πληροφορεί πως κάθε σώμα που κινείται χρειάζεται κενό χώρο, οπότε σύμφωνα με το αξίωμα της πλήρους αναλογίας και τα άτομα για να κινηθούν αντίστοιχα χρειάζονται το κενό.

Οδηγίες για τη χρήση του Κανόνα

Στην επιστολή προς Ηρόδοτο, ο φιλόσοφος δίνει δύο οδηγίες για την έγκυρη αναζήτηση της πραγματικότητας με τη χρήση του Κανόνα. Η πρώτη οδηγία αφορά τη χρήση των λέξεων που πρέπει να αντιστοιχούν με σαφήνεια σε έννοιες: «Κατ' αρχάς, Ηρόδοτε, θα πρέπει να αντιληφθούμε με ακρίβεια τις έννοιες που αντιστοιχούν στις λέξεις ("τα υποτεταγμένα τοις φθόγγοις"). Μόνο έτσι μπορούμε, ανάγοντας σε αυτές τις έννοιες τις γνώμες ή τις έρευνες ή τις απορίες, να φτάσουμε σε κρίσεις. Διαφορετικά θα αποδεικνύουμε άκριτα τα πάντα επ' άπειρον ή θα χρησιμοποιούμε κενές λέξεις» (Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ37). Για τον Επίκουρο, η πρώτη έννοια κάθε λέξης («πρόληψη») ανταποκρίνεται στη φυσική πραγματικότητα και έχει αποθηκευθεί στο νου μετά από μια εμπειρία των αισθήσεων. Κάθε άλλη σημασία της λέξης, συμβολική, αλληγορική, ποιητική, είναι επιζήμια για τον ερευνητή της πραγματικότητας. Η πρώτη έννοια πρέπει να είναι εναργής, ολοφάνερη και αυτονόητη για όποιον την κατέχει: «Είναι ανάγκη να είναι φανερή η πρώτη έννοια της κάθε λέξης και να μη χρειάζεται απόδειξη» (Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ38). Δεν χρειάζεται κάποιος ορισμός της για να γίνει αντιληπτή μια έννοια, αλλά αισθητηριακή εμπειρία. Στο πλαίσιο της επικοινωνίας με τους άλλους αρκεί μια περιληπτική περιγραφή («υπογραφή»). Σύμφωνα με το Σέξτο Εμπειρικό, ο Επίκουρος περιέγραφε τον άνθρωπο ως το συγκεκριμένο έμψυχο μόρφωμα («το τοιοῦτοί μορφωμα μετ' ἐμψυχίας», Προς Λογικούς Α267).

Η δεύτερη οδηγία αφορά τη χρήση των εμπειρικών παρατηρήσεων ως ένδειξη για αυτά που δεν παρατηρούνται («τα άδηλα»): «Επειτα πρέπει τα πάντα να παρατηρούμε σύμφωνα με τις αισθήσεις και με τις παρούσες εστιάσεις ("επιβολάς") είτε της διανοίας ή οποιουδήποτε άλλου κριτηρίου, καθώς επίσης και με τα υπάρχοντα συναισθήματα, ώστε να βγάλουμε συμπεράσματα για ό,τι χρειάζεται επιβεβαίωση ("το προσμένον") και για ό,τι δεν είναι ορατό ("το άδηλον")» (Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ38).

Οι Επικούρειοι χρησιμοποιούσαν αυτή τη μεθοδολογία του νόμου της αναλογίας για να αντιληφθούν τα άδηλα. Γράφει ο Λουκρήτιος (Περί της φύσεως των πραγμάτων II 114-124): «Πρόσεξε, κάθε φορά που τρυπώνουν οι ακτίνες του ήλιου και ρίχνουν το φως τους μες στο σκοτάδι των σπιτιών μας: θα δεις πολλά μικροσκοπικά σωματίδια να αναδύονται με χίλιους δυο τρόπους στο κενό που φωτίζει η ακτίνα. Σαν να μπλέχτηκαν σε αγώνα ασταμάτητο, συγκρούονται και μάχονται κατά σμήνη χωρίς ανάπαυλα καμιά, ξεσηκωμένα από απανωτές συγκρούσεις και απωθήσεις. Απ' αυτό μπορείς να πάρεις μια ιδέα για το πώς μοιάζει η αέναη και αδιάκοπη κίνηση των αρχικών στοιχείων στο απέραντο κενό – στο βαθμό που μπορεί ένα μικρό γεγονός να μας δώσει μια ιδέα για τα μεγαλύτερα και να φωτίσει τα χνάρια που οδηγούν στη γνώση τους». Οι εμπειρικές παρατηρήσεις πληροφορούν τον κάθε άνθρωπο για την κατάσταση του εξωτερικού κόσμου (με τα αισθητήρια όργανα και το νου), αλλά και για την κατάσταση του εσωτερικού του κόσμου (με τα συναισθήματα και το νου). Η πρόοδος των γνώσεων του ανθρώπου βασίζεται στην επέκταση των εμπειρικά αποκτημένων εννοιών σε νέες συνθήκες και στη συστηματική παρατήρηση και

την επιστημονική μελέτη της Φύσης. Ο Λουκρήτιος περιγράφει στο πέμπτο βιβλίο του ποιήματός του (V 1011-1457) τη σταδιακή πρόοδο του πολιτισμού με τη μίμηση της Φύσης, την εμπειρία και τη νοητική επεξεργασία στους τομείς της γεωργίας, της μεταλλουργίας, της υφαντουργίας, της μαγειρικής, της μουσικής κ.λπ.

Αποδοχή πολλών πιθανών θεωριών με αντικειμενικότητα

Κατά τον Επίκουρο, όταν δεν γνωρίζουμε την εξήγηση κάποιου φαινομένου, μπορούμε να διατυπώσουμε οποιαδήποτε θεωρία εξηγεί το φαινόμενο και να την αποδεχθούμε ως πιθανή έως ότου έχουμε περισσότερες πληροφορίες από τις αισθήσεις μας. Στις περιπτώσεις εκείνες, που δύο ή περισσότερες γνώμες ή εκτιμήσεις επεξηγούν όμοια ένα φαινόμενο, ο Δάσκαλος είπε ότι δεν πρέπει να επιλέγουμε μία εξήγηση και να απορρίπτουμε τις άλλες, επειδή με αυτόν τον τρόπο απομακρυνόμαστε από την επιστημονική προσέγγιση και αρχίζουμε να πιστεύουμε σε μύθους. Σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να αναστείλουμε την κρίση μας («εποχή») όπως συνήθιζαν να κάνουν οι Σκεπτικοί, να θεωρήσουμε ως πιθανές όλες τις διαφορετικές εξηγήσεις και να περιμένουμε μέχρι να έχουμε περισσότερα δεδομένα.

Για παράδειγμα, ο Επίκουρος ανέφερε ότι υπήρχε το ενδεχόμενο η σελήνη να είναι αυτόφωτη αλλά και το ενδεχόμενο να φωτίζεται από τον ήλιο. Καθεμία από τις δύο απόψεις αποτελούσε το «προσμένον» και θα έπρεπε να περιμένει την αντιμαρτύρηση ή την επιμαρτύρηση των αισθήσεων, ώστε να θεωρηθεί ψευδής ή αληθής, αντίστοιχα. Άλλωστε, υπογράμμιζε ο σοφός Αθηναίος, κάποια φαινόμενα μπορεί να έχουν περισσότερες από μία αιτίες, αλλά όλες θα πρέπει να είναι σύμφωνες με τη μαρτυρία των αισθήσεων («Ταύτα γε πλεοναχὴν ἔχει καὶ τῆς γενέσεως αἰτίαν καὶ τῆς οὐσίας ταῖς αἰσθήσεσι σύμφωνον κατηγορίαν», Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. X86).

Υποστηρίζοντας τη διατύπωση πολλών πιθανών θεωριών και την αποδοχή εκείνης της θεωρίας που υποστηρίζεται από την εμπειρική επιβεβαίωση («επιμαρτύρηση») ή τη μη αμφισβήτηση («αντιμαρτύρηση») των αισθήσεων, ο Αθηναίος φιλόσοφος έθεσε τις βάσεις της Πειραματικής Επιστήμης. Επηρεασμένος από τον Επίκουρο, ο σύγχρονός του διευθυντής του Λυκείου Στράτων ο Λαμψακηνός άρχισε να κάνει πειράματα καταλήγοντας να δεχθεί την ατομική φυσική και να απορρίψει την τελεολογία του Αριστοτέλη. Είναι γνωστό ότι την Ελληνιστική εποχή ξεκίνησε μια επιστημονική παράδοση, που στηρίχθηκε σε πειραματικές παρατηρήσεις.

Ακόμη και σήμερα, η Επιστήμη προχωρά με αυτή τη μεθοδολογία. Προτείνονται διάφορες θεωρίες αλλά γίνεται αποδεκτή ως ορθή εκείνη η θεωρία που υποστηρίζεται από τα πειραματικά δεδομένα παρατήρησης των φαινομένων από τους επιστήμονες ή τα μηχανήματά τους, τα οποία αυξάνουν τα όρια των ανθρωπίνων αισθήσεων.

Επιλογισμός: ο υπολογιστικός συλλογισμός

Ο Επίκουρος χρησιμοποιούσε τον όρο «επαίσθηση» για να υποδηλώσει τη νοητική επεξεργασία της αίσθησης και την παραγόμενη αντίληψη: «Αλλά και η ακοή με τη σειρά της γίνεται από κάποιο ρεύμα που έρχεται σ' εμάς από αντικείμενο που εκπέμπει φωνή ή ήχο ή θόρυβο ή καθ' οιονδήποτε τρόπο παράγει το ακουστικό αίσθημα. Το ρεύμα αυτό σκορπίζεται σε ομοιογενή σωματίδια που διατηρούν κάποια αμοιβαία συνοχή και μια διακριτή ενότητα, που επεκτείνεται έως το αντικείμενο που τα εξέπεμψε κι έτσι ως επί το πλείστον πραγματοποιείται η επαίσθησή του» (Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ52).

Αυτή η επαίσθηση είναι η αντίληψη από τη μαρτυρία των αισθήσεων («κατά την αίσθησιν θεωρεῖν», Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ59) σε αντιδιαστολή με τη αντίληψη του συλλογισμού («δια λόγου θεωρεῖν», Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ47). Ο Επίκουρος συμβουλεύει να συλλογίζομαστε για τα άδηλα όπως απαιτούν τα φαινόμενα: «τ'αφανές δια του φαινομένου συλλογίζεσθαι» (Περί φύσεως 14.14), «το σύμφωνον τοις φαινομένοις συλλογίζεσθαι» (Προς Πυθοκλή Δ.Λ. Χ112). Η συλλογιστική ανάλυση που βασίζεται στις παρατηρήσεις των αισθήσεων αποτελεί τον «επιλογισμό».

Κατά τον Αθηναίο φιλόσοφο, οι πληροφορίες για την πραγματικότητα παρέχονται εξωτερικά από τις αισθήσεις και εσωτερικά από τα συναισθήματα. Με αυτά τα δεδομένα και βασιζόμενοι στις παρατηρήσεις, τα «σημεία», ο Επίκουρος και οι μαθητές του μπορούσαν να οδηγηθούν με επιλογισμό σε ασφαλή συμπεράσματα για τα άδηλα χρησιμοποιώντας τον Κανόνα. Όπως αναφέρει ο Φιλόδημος στο έργο του Περί σημείων (πάπυρος 1065), εάν υπάρχει ένα μη παρατηρήσιμο Υποκείμενο που υποθέτουμε ότι διαθέτει ένα Γνώρισμα, μπορούμε να σκεφτούμε ένα παρατηρήσιμο Ανάλογο με ένα Σημείο αντίστοιχο του Γνωρίσματος και να διερευνήσουμε εάν η υπόθεση ισχύει πάντοτε ή όχι, σύμφωνα με την επιμαρτύρηση ή την αντιμαρτύρηση των αισθήσεων.

Υπόθεση Α: Τα άτομα έχουν σχήμα

Υποκείμενο: Άτομα

Γνώρισμα: Σχήμα

Ανάλογο: Ορατό σώμα

Σημείο: Σχήμα

Υπάρχει εξαίρεση; Όχι – Οι αισθήσεις επιμαρτυρούν ότι όλα τα ορατά σώματα έχουν σχήμα

Συμπέρασμα: Και τα άτομα έχουν σχήμα

Υπόθεση Β: Τα άτομα έχουν χρώμα

Υποκείμενο: Άτομα

Γνώρισμα: Χρώμα

Ανάλογο: Ορατό σώμα

Σημείο: Χρώμα

Υπάρχει εξαίρεση; Ναι – Οι αισθήσεις δεν επιμαρτυρούν ότι όλα τα ορατά σώματα έχουν χρώμα

Συμπέρασμα: Τα άτομα δεν έχουν χρώμα

Αντί Επιλόγου

Ο Κανόνας αποτελεί μια εξαιρετικά επιτυχημένη προσέγγιση για την απόκτηση βέβαιης γνώσης, που βασίζεται στον έλεγχο οποιασδήποτε θεωρίας με την επιμαρτύρηση ή την αντιμαρτύρηση των αισθήσεων. Με τη χρήση του Κανόνα ο μεγαλοφυής Επίκουρος προχώρησε την ανθρώπινη σκέψη σε δυσθεώρητα ύψη για την εποχή του. Είναι πραγματικά εντυπωσιακό ότι ο Δάσκαλος υπήρξε ο πρώτος που μίλησε για τις παρακάτω έννοιες περισσότερο από δύο χιλιετίες πριν τις ανακαλύψει η σύγχρονη Επιστήμη:

- α) ύπαρξη του τυχαίου (αρχή κβαντικής απροσδιοριστίας), βάρος και σταθερή ταχύτητα ατόμων, (Φυσική),
- β) δημιουργία ενώσεων από άτομα, οι ενώσεις των ατόμων αποκτούν νέες ιδιότητες (Χημεία),
- γ) τα άστρα είναι ήλιοι σαν τον δικό μας, η Γη είναι πλανήτης, υπάρχουν αμέτρητα ηλιακά συστήματα με πλανήτες που άλλοι μοιάζουν με τη Γη και άλλοι όχι, αέναη γένεση και καταστροφή άστρων και πλανητών (Αστρονομία),
- δ) ερεθισμός αισθητηρίων από άτομα του περιβάλλοντος, κληρονομικότητα βιολογικών χαρακτηριστικών, εξέλιξη των ειδών με φυσική επιλογή, ζωντανοί οργανισμοί σε άλλους πλανήτες (Βιολογία),
- ε) συμπεριφορά ζώων και ανθρώπου, υλικότητα νου/ψυχής, υποσυνείδητο, τα όνειρα ως συνειρμικές κατασκευές του νου, ανάπτυξη γλώσσας, κατάσταση ευτυχίας (Ψυχολογία),
- στ) πρόοδος πολιτισμού, κοινωνικό συμβόλαιο (Κοινωνιολογία),
- ζ) κανόνας επαλήθευσης ή απόρριψης θεωριών, συστηματικό σφάλμα, τυχαίο σφάλμα, πλειοτιμη λογική (Μεθοδολογία της Επιστήμης).

Τόσες πολλές είναι οι επικούρειες απόψεις που επαληθεύτηκαν από τις σύγχρονες πειραματικές έρευνες, που μοιάζει δίκαιος ο σαρκασμός του φιλοσόφου Νίτσε: «Η Επιστήμη έχει βαλθεί να επιβεβαιώσει τον Επίκουρο»!

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η Επικούρεια φιλοσοφία δεν προσποιήθηκε ποτέ ότι είναι θεόπνευστη και απολιθωμένη στο χρόνο, ώστε όλα ανεξαιρέτως τα δόγματά της να εφαρμόζονται κατά γράμμα στην αιωνιότητα. Αληθινές, και για το λόγο αυτό διαχρονικές, είναι οι βασικές αρχές που προτείνει σχετικά με την προσέγγιση της φύσης του σύμπαντος και του ανθρώπου. Όμως, στις λεπτομέρειες των φυσικοχημικών και βιολογικών μηχανισμών είναι εξελισσόμενη όπως και η θυγατέρα της, η Επιστήμη.

Άλλωστε, αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένα πράγματα από αυτά που θεωρούσε σίγουρα ο Επίκουρος παραμένουν άγνωστα σήμερα. Για παράδειγμα, δεν μπορεί να αξιολογηθεί με την παρούσα επιστημονική γνώση η βεβαιότητά του ότι υπάρχουν θεοί ή ότι υπάρχουν εξωγήινα όντα που κατοικούν σε άλλους πλανήτες. Κατά συνέπεια, υπάρχει χώρος για προσωπικές επιλογές και νηφάλια ανταλλαγή απόψεων, όπως αρμόζει σε ψυχικά ισορροπημένους φίλους της Επικούρειας φιλοσοφίας.

Βιβλιογραφία

- Asmis E. *Epicurus' Scientific Method*. Cornell University Press, Ithaca, USA, 1984.
- Anderson E. Ο Επίκουρος στον 21ο Αιώνα. (Μετάφραση Δ. Γιαννόπουλος). Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Διογένης Λαέρτιος. Βίοι Φιλοσόφων, Τόμος Στ': Επίκουρος. Μετάφραση: Ν. Κυριόπουλος. Εκδόσεις Γεωργιάδης, Αθήνα, 2003.
- Λουκρήτιος. Για την Φύση των Πραγμάτων. Μετάφραση Θ. Αντωνιάδης – Ρ. Χαμέτη. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Koen A. Άτομα, Ηδονή, Αρετή: Η Φιλοσοφία του Επικούρου. Μετάφραση Σ. Δημόπουλος. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2006.
- Tsouna V. *The Ethics of Philodemus*. Oxford University Press, Oxford, UK, 2007.
- Γιαπιτζάκης Χ. Ο Επίκουρος και τα θεμέλια της Πειραματικής Επιστήμης. «Ο Κήπος του Επικούρου» Γ' 75-82, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2008.
- Παναγιωτόπουλος Τ. Κανονικόν ή Περί Κριτηρίου. «Ο Κήπος του Επικούρου» Η' 72-75, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2009.
- Warren J. (editor). *The Cambridge Companion to Epicureanism*. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2009.
- Gabaude J.M. Η Λογοκρατία του Επικούρου. (Μετάφραση Β. Γρηγορόπουλος). Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα, 2009.
- Γιαπιτζάκης Χ. Επικουρείων Δόξαι. Β' έκδοση, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2010.
- Μπακογιάννης Γ. Κανών: Η αναζήτηση της αλήθειας. Πρώτο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρειας Φιλοσοφίας (Πρακτικά), Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2011.
- Γιαπιτζάκης Χ. Φυσιολογία: Η φύση του σύμπαντος και του ανθρώπου. Πρώτο Πανελλήνιο Συμπόσιο Επικούρειας Φιλοσοφίας (Πρακτικά), Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2011.

Η χρήση του Κανόνα στην μελέτη της Φύσης

Τάκης Παναγιωτόπουλος

Δημοσιευμένο στο Ε' Ανθολόγιο Επικούρειας Φιλοσοφίας

Ο Επίκουρος χρησιμοποίησε τον λογισμό με την μέθοδο του Κανόνα, και έδωσε εξηγήσεις για το παν, το σύμπαν όπως λέμε σήμερα, για την εξήγηση των αιτιών γένεσης των φαινομένων αλλά και των αδήλων, δηλαδή των μη φανερών. Ο ίδιος λέει χαρακτηριστικά: “Πρέπει να θεωρούμε ότι το έργο της φυσικής επιστήμης είναι το να εξακριβώσουμε την αιτία των πιο κύριων φαινομένων” (Καί μὴν καὶ <τὸ> τὴν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων αἰτίαν ἐξακριβῶσαι φυσιολογίας ἔργον εἶναι δεῖ νομίζειν.. - ΔΛ.Ι.78). Με την μελέτη της φύσης απολαμβάνουμε την γαλήνη στον βίο μας έχοντας απομακρύνει οριστικά τους φόβους που προέκυπταν από την προϋπάρχουσα αδυναμία της εξήγησης των φαινομένων. Στην επιστολή προς Ηρόδοτο, που αποτελεί την μικρή επιτομή “Περὶ Φύσεως”, ο Επίκουρος λέει χαρακτηριστικά: “...Εγὼ που συνιστῶ την συνεχή μελέτη της Φύσης, χάρις στην οποία απολαμβάνω στη ζωὴ μου τέλεια γαλήνη, ἔχω συγγράψῃ για σένα αὐτή την επιτομή και στοιχειώδη έκθεση ὅλων μου των θεωριῶν” (...παρεγγυῶν τὸ συνεχὲς ἐνέργημα ἐν φυσιολογίᾳ καὶ τοιοῦτω μάλιστα ἐγγαληνίζων τῷ βίῳ ἐποίησά σοι καὶ τοιαύτην τινὰ ἐπιτομήν καὶ στοιχεῖωσιν τῶν ὅλων δοξῶν- ΔΛ.Ι.37).

Εξηγήσεις των φαινομένων

Ο Επίκουρος εισηγείται με την φιλοσοφία του ότι: α) για κάποια από τα φαινόμενα μπορούμε να δεχθούμε μια μόνον δυνατή εξήγηση, β) για κάποια φαινόμενα πολλαπλές εξηγήσεις, από τις οποίες ωστόσο μία είναι αληθινή και γ) για κάποια φαινόμενα πολλαπλές εξηγήσεις με πολλαπλά αίτια.

Μοναδικές εξηγήσεις των φαινομένων

Για κάποια από τα φαινόμενα μπορούμε να δεχθούμε “ότι μια μόνον εξήγηση των φαινομένων είναι δυνατή”, όπως μας λέει ο Επίκουρος (μοναχὴν ἔχει τοῖς φαινομένης συμφωνίαν – ΔΛ.Ι.86).

Παράδειγμα μοναδικῆς ἐξήγησης φαινομένου: Το παν είναι σώματα και κενό (ὅτι τὸ πᾶν σῶμα καὶ ἀναφῆς φύσις ἐστίν). “Ὅτι υπάρχουν τα σώματα, το επιβεβαιώνει (επιμαρτύρησις) πριν απ’ όλα σε κάθε περίπτωση η αίσθηση (κριτήριο αλήθειας), με βάση την οποίαν είμαστε υποχρεωμένοι να σκεφτόμαστε (λογισμός) και να βγάζουμε συμπεράσματα (διαλογισμοί) για τα αφανή. Εάν, από την άλλη μεριά, δεν υπήρχε αυτό που ονομάζουμε κενό, ή χώρο ή αμετάβλητη φύση, τότε τα σώματα δεν θα είχαν πού να σταθούν ούτε πού να κινηθούν (αντιμαρτύρησις), κάτι που όπως φαίνεται κάνουν. Και πέραν από αυτά τα πράγματα, τα σώματα και το κενό, δεν μπορούμε τίποτα να διανοηθούμε, ούτε μέσω της άμεσης αντίληψης (ενάργεια) ούτε σε αναλογία με τις άμεσες αντιλή-

ψεις (αναλογία με βάση την ενάργεια), που θα μπορούσαν να εκληφθούν σαν ολοκληρωμένες φυσικές οντότητες...” (σώματα μὲν γὰρ ὡς ἔστιν, αὐτὴ ἡ αἴσθησις ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ, καθ’ ἣν ἀναγκαῖον τὸ ἄδηλον τῷ λογισμῷ τεκμαίρεσθαι, ὥσπερ προεῖπον τὸ πρόσθεν. εἰ <δὲ> μὴ ἦν ὁ κενὸν καὶ χώραν καὶ ἀναφῇ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν οὐδὲ δι’ οὗ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα. παρὰ δὲ ταῦτα οὐθὲν οὐδ’ ἐπινοηθῆναι δύναται οὔτε περιληπτικῶς οὔτε ἀναλόγως τοῖς περιληπτοῖς ὡς καθ’ ὅλας φύσεις λαμβανόμενα- ΔΛ.Ι.39-40).

Παράδειγμα μοναδικῆς ἐξήγησης ἀδήλου: Τα πρωταρχικά στοιχεία είναι κατ’ ἀνάγκην οι ἀτμητες ουσίες (τὰς ἀρχὰς ἀτόμους ἀναγκαῖον εἶναι σωμάτων φύσεις). “Ἀνάμεσα στα σώματα υπάρχουν κάποια που είναι σύνθετα και κάποια ἄλλα ἀπὸ τα ὁποῖα ἀποτελοῦνται τα σύνθετα (ἡ ὑπαρξὴ σωμάτων εἶναι ἐναργής).

Αὐτὰ που κάνουν τα σύνθετα, εἶναι ἀτμητα και ἀμετάβλητα, ἐφόσον δεν θέλουμε ὅλα τα πράγματα να καταλήξουν στο μη ὄν (το ὅτι ὅλα καταλήγουν στο μη ὄν δεν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τις αἰσθήσεις – μὴ ἐπιμαρτυρήσις), ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυση τῶν συνθέτων να παραμείνουν ἀνεκτικὰ στοιχεῖα μίας συμπαγούς φύσης και να μὴν μποροῦν με κανένα τρόπο να διαλυθοῦν. Συνεπώς, τα πρωταρχικά στοιχεία εἶναι κατ’ ἀνάγκην οι ἀτμητες ουσίες”(ἀναλογικὸς τρόπος συμπερασμοῦ). (Καὶ μὴν καὶ τῶν τοῦτο σωμάτων τὰ μὲν ἔστι συγκρίσεις, τὰ δ’ ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποιήνται· ταῦτα δὲ ἔστιν ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, εἴπερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ὄν φθαρῆσεσθαι, ἀλλ’ ἰσχύοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων, πλήρη τὴν φύσιν ὄντα, οὐκ ἔχοντα ὅπῃ ἢ ὅπως διαλυθῆσεται. ὥστε τὰς ἀρχὰς ἀτόμους ἀναγκαῖον εἶναι σωμάτων φύσεις – ΔΛ.Ι.40-41).

Πολλαπλές ἐξηγήσεις τῶν φαινομένων

Για κάποια φαινόμενα, που εἴτε συμβαίνουν μακριὰ μας ὅπως π.χ. αὐτὰ που βλέπουμε στον οὐρανὸ (μετέωρα), εἴτε αὐτὰ που δεν βλέπουμε γιατί συμβαίνουν κάτω ἀπὸ τὴν γῆ (ὅπως οἱ σεισμοί), δεν μπορούμε να εἴμαστε ἐντελῶς σίγουροι για τὴν ἀκριβὴ αἰτία τῆς γενέσεώς τους. Γι αὐτὸ στὴν περίπτωσή αὐτή μπορούμε να δίνουμε “πολλαπλὴ ἐξήγηση τῆς αἰτίας γενέσεως τῶν φαινομένων – πλεοναχὴν τὴν λέει ὁ Επικουρὸς - που ὁμως πρέπει πάντοτε να εἶναι σύμφωνη με τις αἰσθήσεις” (ἀλλὰ ταῦτα γε πλεοναχὴν ἔχει καὶ τῆς γενέσεως αἰτίαν καὶ τῆς οὐσίας ταῖς αἰσθήσεσι σύμφωνον κατηγορίαν ΔΛ.Ι.86). “Αὐτὰ τα φαινόμενα λοιπὸν ἐνδέχεται να γίνονται πολλαπλῶς”. (ταῦτα [τα φαινόμενα] γὰρ ἐνδέχεται πλεοναχῶς γίνεσθαι ΔΛ.Ι.87).

Παράδειγμα πολλαπλῶν ἐξηγήσεων ἀπὸ τις ὁποῖες ὡστόσο μία εἶναι ἀληθινή: Ὁ Λουκρήτιος λέει ὅτι “για να ἐξηγήσουμε αὐτὰ τα φαινόμενα δεν ἀρκεῖ να ἀναφέρουμε μὴ αἰτία ἀλλὰ πολλές, ἀπὸ τις ὁποῖες ὡστόσο μία εἶναι ἀληθινή...Το ἴδιο μπορούμε να πούμε και για ἄλλα ζητήματα”. (Sunt aliquot quoque res quarum unam dicere causam non satis est, verum pluris, unde una tamen sit; ..item in multis hoc rebus dicere habemus. Λουκρήτιος, De rerum natura, VI.703, “ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ”, σελ. 455, Ἐκδόσεις Θύρα-

θεν).

Στην πολλαπλή εξήγηση εμπίπτει το φως της Σελήνης. Η Σελήνη ενδέχεται να έχει το φως από την ίδια, ενδέχεται από τον Ήλιο (έτι τε ενδέχεται τήν σελήνην ἐξ ἑαυτῆς ἔχειν τὸ φῶς, ἐνδέχεται δὲ ἀπὸ τοῦ ἡλίου ΔΛ.Ι.95). Το αυτόφωτο ή ετερόφωτο της Σελήνης εξηγούσε το ίδιο φαινόμενο στην εποχή του Επίκουρου, χωρίς να αντιβαίνει στις αισθήσεις (ουκ αντιμαρτύρησις). Σήμερα βέβαια γνωρίζουμε επακριβώς ότι η Σελήνη είναι ετερόφωτη και όχι αυτόφωτη, δηλαδή η εξήγηση της αιτίας αυτής είναι για εμάς τους σύγχρονους μια μοναδική βεβαιότητα (επιμαρτύρησις). Ένα παρόμοιο παράδειγμα είναι αυτό:

“Ο κόσμος είναι περιοχή του ουρανού που περιέχει άστρα και γη και όλα τα φαινόμενα.. [η γη] μπορεί να κινείται κυκλικά ή να είναι στάσιμη μπορεί να είναι στρογγυλή ή τριγωνή ή ενδέχεται να έχει οποιαδήποτε περιγραφή, διότι των φαινομένων αυτών τίποτα δεν αντιμαρτυρείται, σε αυτόν τον κόσμο στον οποίο δεν έχει βρεθεί το όριό του” (Κόσμος ἐστὶ περιοχὴ τις οὐρανοῦ, ἄστρα τε καὶ γῆν καὶ πάντα τὰ φαινόμενα περιέχουσα..... ἡ ἐν περιεχομένῳ ἡ ἐκ στάσιν ἔχοντι καὶ στρογγυλὴν ἢ τριγωνὸν ἢ οἷαν δήποτε περιγραφὴν, πανταχῶς γὰρ ἐνδέχεται, τῶν γὰρ φαινομένων οὐδὲν ἀντιμαρτύρει <ἐν> τῷδε τῷ κόσμῳ, ἐν ᾧ λῆγον οὐκ ἐστὶ καταλαβεῖν. - ΔΛ.Ι.88).

Σήμερα γνωρίζουμε ότι η γη είναι σφαιρική και κινείται σε τροχιά γύρω από τον ήλιο, δηλαδή η εξήγηση της αιτίας αυτής είναι για εμάς τους σύγχρονους μια μοναδική βεβαιότητα.

Παράδειγμα πολλαπλών εξηγήσεων που ενδέχεται να οφείλονται σε πολλά αίτια: Σύμφωνα με τον Επίκουρο “η έκλειψη του Ηλίου και της Σελήνης δύναται να συμβαίνει από το σβήσιμο του φωτός, όπως έτσι εμείς βλέπουμε να γίνεται, ή από την παρεμβολή άλλων σωμάτων όπως της γης ή του ουρανού ή άλλων τέτοιων και έτσι παρομοίως να εξετάζουμε τους διαφορετικούς τρόπους εξηγήσεων και να μην θεωρούμε ότι είναι αδύνατον να γίνονται οι συμπτώσεις αυτές” (ουκ αντιμαρτύρησις) (“Ἐκλειψις ἡλίου καὶ σελήνης δύναται μὲν γίνεσθαι καὶ κατὰ σβέσιν, καθάπερ καὶ παρ' ἡμῖν τοῦτο θεωρεῖται γινόμενον· καὶ ἤδη κατ' ἐπιπροσθέτησιν ἄλλων τινῶν, ἢ γῆς ἢ οὐρανοῦ ἢ τινος ἐτέρου τοιούτου. καὶ ᾧδε τοὺς οἰκείους ἀλλήλοις τρόπους συνθεωρητέον, καὶ τὰς ἅμα συγκυρήσεις τινῶν ὅτι οὐκ ἀδύνατον γίνεσθαι. ΔΛ.Ι.96).

Εδώ ο Επίκουρος με τη φράση “καὶ τὰς ἅμα συγκυρήσεις τινῶν ὅτι οὐκ ἀδύνατον γίνεσθαι” μας οδηγεί στον συμπερασματικό λογισμό ότι δεν είναι αδύνατο (ουκ αντιμαρτύρησις) να έχουμε την γένεση ενός φαινομένου με ταυτόχρονη ύπαρξη πολλαπλών αιτιών.

Συμπεράσματα

Ο Επίκουρος με λόγους και διαλογισμούς μελέτησε εξαντλητικά την φύση του σύμπαντος. Επέμενε στην μελέτη της φύσης, γιατί η γνώση αυτή είναι η βάση του ατάραχου βίου, που οδηγεί στην αναπόσπαστη απόλαυση της ηδονικής ζωής και την απόκτηση της ευδαιμονίας.

Λέει χαρακτηριστικά ότι “δεν είναι δυνατόν να διαλύει κανείς τους φόβους για

τα πιο σημαντικά φαινόμενα όταν δεν γνωρίζει ποια είναι η φύση του σύμπαντος αλλά ερμηνεύει τις υποψίες του για κάτι σύμφωνα με τους μύθους. Επομένως, δίχως την μελέτη της φύσης δεν είναι δυνατόν να απολαμβάνει κανείς ακέραιες τις ηδονές" (Οὐκ ἦν τὸ φοβούμενον λύειν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων μὴ κατειδότα τίς ἢ τοῦ σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπτευόμενον τι τῶν κατὰ τοὺς μύθους· ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκεραίους τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν. ΕΠ ΧΙΙ).

Ο Επίκουρος ξεκινά με την διαπίστωση ότι είναι αναγκαία η συμφωνία να είναι φανερή η πρωταρχική σημασία κάθε λέξης. Έτσι, δεν θα χρειάζεται καθόλου να προβαίνουμε σε ορισμό ή απόδειξη για το τι σημαίνει μια λέξη κάθε φορά που την χρησιμοποιούμε. Χαράζει τα κριτήρια της αλήθειας και δημιουργεί τους τρόπους συλλογισμού με τους οποίους σχηματίζεται πλέον ο επικούρειος λογισμός.

Ο Αθηναίος φιλόσοφος, αναδεικνύοντας με τον λογισμό την διατύπωση πολλών πιθανών θεωριών και την αποδοχή εκείνης της θεωρίας, που υποστηρίζεται από την εμπειρική επιβεβαίωση ή την μη αμφισβήτηση των αισθήσεων, έθεσε τις βάσεις της Πειραματικής Επιστήμης. Ακόμη και σήμερα, η Επιστήμη αυτή την μεθοδολογία χρησιμοποιεί, με την διατύπωση διάφορων θεωριών αλλά με την αποδοχή ως ορθής αυτής μόνον που υποστηρίζεται από τα πειραματικά δεδομένα παρατήρησης των φαινομένων.

Η Επικούρεια φιλοσοφία επαληθεύεται τις ημέρες μας από την σύγχρονη Επιστήμη στα περισσότερα σημεία της κι ας πέρασαν 2.300 χρόνια από τότε που ο Επίκουρος θεμελίωσε τον Κήπο. Για τον λόγο αυτό, η Επικούρεια φιλοσοφία με την διαχρονική εξήγηση της φύσης του σύμπαντος οδηγεί και τον σημερινό άνθρωπο με στέρεα βήματα στην αποφυγή των αβάσιμων φόβων που προκαλούν ταραχή. Ακολουθώντας, αναδεικνύει με βεβαιότητα τον σκοπό της ζωής, την ηδονή, και μέσω των κατάλληλων προτιμήσεων και αποφυγών, οδηγεί στο ηδέως ζην και στον ευδαίμονα βίο.

Βιβλιογραφία

- Διογένης Λαέρτιος. Βίοι καὶ γινῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων - Βιβλίον Ι'
- Επίκουρος. www.epicuros.gr
- Λουκρήτιος. "ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ" - De rerum natura - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΥΡΑΘΕΝ
- Επικούρου Προσφώνησις. www.epicuros.gr
- Usener. Epicurea. Εκδόσεις Cambridge
- ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΑΠΑΝΤΑ - αποσπ. 10.30 έως 10.34 - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ
- ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ - ΠΡΟΣ ΛΟΓΙΚΟΥΣ Α- ΣΕΛ 163 έως 171 - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ
- ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ - ΠΡΟΣ ΗΘΙΚΟΥΣ - αποσπ. 11.169 - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ
- Η ΛΟΓΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ -GABAUDE ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

- ΑΘΗΝΩΝ (σελ 39 έως 63 κεφάλαιο ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ)
-Ο ΕΠΙΚΟΥΡΙΣΜΟΣ- JEAN BRUN - Μετάφραση : ΑΡΧΙΜΗΔΗΣ ΠΟΛΕΜΗΣ -
(σελ30 έως 49, κεφάλαιο ΤΟ ΚΑΝΟΝΙΚΟΝ) - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΑΙΔΑΛΟΣ- ΖΑΧΑ-
ΡΟΠΟΥΛΟΣ (2008)
-ΑΤΟΜΑ, ΗΔΟΝΗ, ΑΡΕΤΗ - ΚΟΕΝ - Μετάφραση : ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΔΗΜΟΠΟΥ-
ΛΟΣ - (σελ47 έως 73 κεφάλαιο ΤΟ ΤΕΤΡΑΚΡΙΤΗΡΙΟ) - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΥΡΑΘΕΝ
-Ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ - Ε. ANDERSON - Μετάφραση : ΔΗΜΗ-
ΤΡΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ (σελ93 έως 113 κεφάλαιο Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗ-
ΣΕΩΝ ΚΑΙ Ο ΚΑΝΩΝ) - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΥΡΑΘΕΝ
-ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ - Καθηγητής Χ.ΘΕ-
ΟΔΩΡΙΔΗΣ - (σελ293 έως 301 Η ΚΑΝΟΝΙΚΗ) - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΣΤΙΑ
-ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, ΗΘΙΚΗ - Μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια: ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΩΓΡΑΦΙ-
ΔΗΣ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΞΑΝΤΑΣ
-Πρακτικά 1ου Πανελλήνιου Συμποσίου Επικούρειας Φιλοσοφίας - Κανών: Η
αναζήτηση της αλήθειας του Γιώργου Μπακογιάννη - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΕΡΕΤΤΑ
-Πρακτικά 2ου Πανελλήνιου Συμποσίου Επικούρειας Φιλοσοφίας - Κανών: Η
βάση της επιστημονικής μεθόδου, του Χρήστου Γιαπιτζάκη - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΗ-
ΠΟΣ
-Πρακτικά 5ου Πανελλήνιου Συμποσίου Επικούρειας Φιλοσοφίας - Σκέψεις
πάνω στην επικούρεια θεώρηση/κριτική των μαθηματικών του Μιχάλη Αριστεί-
δου - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΗΠΟΣ

Φυσικόν

Επικούρεια Επιστήμη

Φυσιολογία: Η φύση του σύμπαντος και του ανθρώπου

Χρήστος Γιαπιτζάκης

Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 1ου Πανελλήνιου Συμποσίου Επικούρειας Φιλοσοφίας

Ο Κανών, η Φυσική και η Ηθική, δηλαδή τα τρία μέρη της φιλοσοφίας του Επίκουρου, είναι αλληλένδετα. Το ένα μέρος στηρίζει το άλλο και αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η Επικούρεια φιλοσοφία είναι εξαιρετικά συνεκτική. Η ολοφάνερη ορθολογική συνεκτικότητά της επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι είναι γνωστό όλο το ευρύ γνωσιολογικό της υπόβαθρο, ενώ έχουν σωθεί ελάχιστες αυθεντικές πηγές του Επίκουρου και αυτές συνοπτικές (μόνο τρεις διδακτικές επιστολές του και ορισμένες φράσεις του).

Για το μεγαλοφυή Δάσκαλο, δεν είναι δυνατή η ευτυχισμένη ζωή χωρίς τη Φυσιολογία, δηλαδή την επιστημονική γνώση της Φύσης. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Δεν είναι δυνατόν να απαλλαγεί από τους φόβους για τα σημαντικότερα ζητήματα κάποιος που δεν γνωρίζει τη φύση του σύμπαντος, αλλά πιστεύει σε αυτά που αναφέρουν οι μύθοι. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατόν να απολαμβάνουμε ολοκληρωμένες τις ηδονές χωρίς τη Φυσιολογία» (*Επίκουρος, Κύρια Δόξα XII*).

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι για τον ιδρυτή του Κήπου η γνώση δεν ήταν «η ικανοποίηση της περιέργειας», όπως πρέσβευε ο Δημόκριτος, ή «μια ευγενής ενασχόληση για τους λίγους», όπως πίστευε ο Αριστοτέλης. Για το διαφωτιστή Επίκουρο, ο πρωταρχικός στόχος της γνώσης της φύσης του σύμπαντος και του ανθρώπου ήταν η επίτευξη της ευδαιμονίας. Η απελευθέρωση των ανθρώπων από τους ανυπόστατους φόβους και η ανάδειξη της ψυχολογικής μεθόδου για την ευτυχία τους είναι εφικτές μόνο με τη βοήθεια της Επιστήμης (της Φυσιολογίας).

Ο Επίκουρος προχώρησε την ανθρώπινη σκέψη σε δυσθεώρητα ύψη για την εποχή του. Οι βασικές αρχές για την απόκτηση βέβαιης γνώσης, καθώς και οι αντιλήψεις του για τη φύση του σύμπαντος και του ανθρώπου αποδείχθηκαν εντυπωσιακά εύστοχες από τη σύγχρονη Επιστήμη.

Ο Κανών και η παρατήρηση της Φύσης

Μόνο παρατηρώντας τα φυσικά φαινόμενα με τις αισθήσεις μπορούμε να φθάσουμε στη βέβαιη επιστημονική γνώση και όχι με τη νόηση, τη φαντασία ή την πίστη. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Επίκουρος: «Δεν πρέπει να μελετούμε τη Φύση με αξιώματα κενά περιεχομένου και αυθαίρετους νόμους, αλλά όπως απαιτούν τα φαινόμενα. Διότι η Ζωή μας δεν έχει ανάγκη από παραλογισμό και

ανόητες δοξασίες, αλλά από ηρεμία» (Προς Πυθοκλέα Δ.Λ. Χ87).

Για την απόκτηση βέβαιης γνώσης, ο Δάσκαλος χρησιμοποιεί το Κανονικόν. Αυτό αποτελεί το γνωσιολογικό μέρος της Επικούρειας φιλοσοφίας, το οποίο αντιπροσώπευε η Λογική σε άλλες σχολές, όπως η Περιπατητική ή η Στωική. Η μεθοδολογία του Κανόνα περιλαμβάνει: α) δύο αξιώματα, β) τέσσερα κριτήρια της αλήθειας και γ) την εμπειρική μεθοδολογία επιμαρτύρησης ή αντιμαρτύρησης.

Το αξίωμα της δημιουργίας των πάντων μέσω σπερμάτων («Τίποτα δεν γίνεται από το τίποτα» (Επίκουρος, Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ39) επιβεβαιώνεται από την εμπειρική παρατήρηση ότι μόνον καθορισμένα δένδρα προέρχονται από καθορισμένους καρπούς. Το αξίωμα της πλήρους αναλογίας («εφόσον όλα τα γνωστά επιμέρους στοιχεία δύο σωμάτων είναι όμοια, τότε θα είναι και τα άγνωστα στοιχεία τους όμοια») προκύπτει από την παραδοχή ότι για όλα τα σώματα στη φύση ισχύουν οι ίδιοι φυσικοί νόμοι.

Τα τέσσερα κριτήρια της αλήθειας περιλαμβάνουν τις αισθήσεις, τις έννοιες («προλήψεις»), τα συναισθήματα («πάθη») ηδονής – οδύνης και τη διορατική σύλληψη του νου («φανταστική επιβολή της διανοίας»). Ο Επίκουρος δέχθηκε ότι η βέβαιη γνώση θα πρέπει να βασίζεται στη μαρτυρία των αισθήσεων, αφού και οι αποθηκευμένες στο νου έννοιες προέρχονται αρχικά από τις αισθήσεις. Επιπλέον, ο Δάσκαλος έβαλε ένα συναισθηματικό κριτήριο προσέγγισης του φυσικού περιβάλλοντος αναγνωρίζοντας πως ό,τι μάς ευχαριστεί είναι καλό για τη φύση μας και ό,τι μάς πονά είναι εχθρικό για τη φύση μας. Τέλος, η διορατικότητα βοηθά στη σύλληψη εννοιών που οφείλονται σε λεπτοφυή είδωλα ατόμων, που δεν μπορούν να αντιληφθούν οι αισθήσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του θείου, αφού οι θεοί είναι «λόγω θεωρητοί», δηλαδή η έννοια του θεού είναι αντιληπτή μόνο με το νου και όχι με τις αισθήσεις.

Κατά τον Αθηναίο φιλόσοφο, όταν δεν γνωρίζουμε την εξήγηση κάποιου φαινομένου μπορούμε να διατυπώσουμε οποιαδήποτε θεωρία εξηγεί το φαινόμενο και να την αποδεχθούμε ως πιθανή έως ότου έχουμε περισσότερες πληροφορίες από τις αισθήσεις μας. Υποστηρίζοντας τη διατύπωση πολλών πιθανών θεωριών και την αποδοχή εκείνης της θεωρίας που υποστηρίζεται από την εμπειρική επιβεβαίωση («επιμαρτύρηση») ή τη μη αμφισβήτηση («αντιμαρτύρηση») των αισθήσεων ο Επίκουρος θέτει τις βάσεις της Πειραματικής Επιστήμης. Ακόμη και σήμερα, η Επιστήμη προχωρά με αυτή τη μεθοδολογία. Προτείνονται διάφορες θεωρίες αλλά γίνεται αποδεκτή ως ορθή εκείνη η θεωρία που υποστηρίζεται από τα πειραματικά δεδομένα παρατήρησης των φαινομένων από τους επιστήμονες ή τα μηχανήματά τους που αυξάνουν τα όρια των ανθρώπινων αισθήσεων.

Η Επικούρεια Φυσική

Ο Επίκουρος συνδύασε την ατομική Φυσική του Δημόκριτου και την αισθησιοκρατική Βιολογία του Αριστοτέλη, διόρθωσε τις μεταξύ τους ασυμβατότητες, ελέγχοντας κάθε σημείο τους με την εμπειρική μεθοδολογία του Κανόνα και αξιοποιώντας διεπιστημονικά δεδομένα παρατηρήσεων από κάθε γνωστικό

αντικείμενο. Με τον τρόπο αυτό ο Δάσκαλος δημιούργησε μια εξαιρετικά συνεκτική Φυσιολογία χωρίς εννοιολογικές αντιφάσεις, που αποδείχθηκε σωστή με τα δεδομένα της σύγχρονης Επιστήμης.

Ο Επίκουρος δέχθηκε τη διδασκαλία του Δημόκριτου ότι το «Παν» (το Σύμπαν) αποτελείται από άτομα (άτμητα αιώνια σωματίδια) και κενό (χώρο). Τα άτομα έχουν μόνο τρεις ιδιότητες: σχήμα, μέγεθος και βάρος. Διόρθωσε το Δημόκριτο, ο οποίος θεωρούσε ότι τα άτομα έχουν άπειρα μεγέθη. Κατά τον Επίκουρο, θα πρέπει να υπάρχει ένα ελάχιστο μέγεθος ατόμου, που θα είναι μεγαλύτερο του μηδενός και θα πρέπει να υπάρχει ένα μέγιστο μέγεθος, επειδή ποτέ κανείς δεν είδε ένα άτομο. Τα άτομα κάνουν τρεις κινήσεις: α) μία κίνηση μετά από σύγκρουση με άλλα άτομα, που είχε αναφέρει ο Δημόκριτος, β) μία κίνηση προς τα κάτω λόγω βάρους, που ανέφερε πρώτος ο Επίκουρος και γ) μία τυχαία και απρόβλεπτη κίνηση, την παρέκκλιση, που ανέφερε πρώτος ο Επίκουρος.

Με την εισαγωγή της παρεκκλιτικής κίνησης των ατόμων ο Δάσκαλος έγινε ο πρώτος φιλόσοφος στην ιστορία που έθεσε σε φυσική βάση το τυχαίο, το οποίο επιτρέπει την ύπαρξη της ελεύθερης βούλησης. Η φύση του τυχαίου περιγράφηκε από τη σύγχρονη Επιστήμη στις αρχές του εικοστού αιώνα με την αρχή της απροσδιοριστίας της Κβαντικής Φυσικής.

Η Επικούρεια Χημεία

Ο Επίκουρος ένωσε τη φυσική πραγματικότητα των ατόμων και του κενού με την Αριστοτελική βιολογική πραγματικότητα του αισθητού κόσμου δημιουργώντας τη γέφυρα των σύνθετων σωμάτων με νέες ιδιότητες, δηλαδή τον κόσμο των μορίων. Ο Δάσκαλος πρότεινε ότι η διάταξη με την οποία συνδέονται τα άτομα σε ένα σύνθετο σώμα (μόριο) προσδίδει νέες ιδιότητες στο σώμα, τις οποίες δεν είχαν πριν τα άτομα. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Πρέπει ακόμη να δεχθούμε για τα άτομα ότι καμμία άλλη ποιότητα δεν ανταποκρίνεται στα φαινόμενα εκτός από το σχήμα, το βάρος και το μέγεθος και όσα αναγκαστικά συνυπάρχουν με το σχήμα. Διότι πραγματικά κάθε ποιότητα μεταβάλλεται, ενώ τα άτομα δεν μεταβάλλονται καθόλου, επειδή ακριβώς όταν διαλύονται τα σύνθετα σώματα πρέπει να παραμένει κάτι στερεό και αδιάλυτο, το οποίο δεν θα επιφέρει τις μεταβολές στο τίποτα ούτε από το τίποτα, αλλά γενικά με μεταθέσεις (ατόμων), με προσθήκη ή αφαίρεση μερικών (ατόμων)» (Προς Ηρόδοτο Δ.Λ. Χ54).

Από την οργάνωση των σωματιδίων της ύλης αναφύονται νέες λειτουργίες και νέες δυνατότητες, υποστήριξε ο σοφός Επίκουρος. Επιπλέον, περιέγραψε το νόμο διατήρησης της ύλης κατά τις χημικές αντιδράσεις, όπως τον ονόμασε δύο χιλιετίες μετά ο Λαβουαζιέ. Η θεμελίωση των βασικών εννοιών της Χημείας είχε συντελεστεί.

Ο Αθηναίος φιλόσοφος πιθανότατα περιέγραψε και τους δεσμούς των ατόμων μέσα στα μόρια, σύμφωνα με τη μαρτυρία του επικούρειου Ρωμαίου Λουκρήτιου, ο οποίος κατέγραψε ποιητικά το «Περί φύσεως» του Επικούρου στο έργο του «De Rerum Natura» («Περί της φύσεως των πραγμάτων»). Ο Λουκρήτιος

περιγράφει τα άτομα σαν μικρές σφαίρες που προσδένονται μεταξύ τους με άγκιστρα. Αναφέρεται στα στερεά, στα υγρά και στα αέρια σώματα αποδίδοντας τη συμπαγή ή ρευστή κατάστασή τους στη διάταξη των ατόμων που δημιουργούν τη δομή τους. Γράφει χαρακτηριστικά: «Τα σώματα που μάς φαίνονται σκληρά και συμπαγή πρέπει να σχηματίζονται από άτομα περισσότερο αγκιστρωμένα μεταξύ τους, συγκροτημένα σε πολύπλοκες διακλαδώσεις» (*Περί της φύσεως των πραγμάτων II 444-446*).

Η Επικούρεια Κοσμολογία και Αστρονομία

Για τον Επίκουρο το Σύμπαν είναι αιώνιο, αφού «ουδέν γίνεται εκ του μη όντος». «Τίποτα δεν γίνεται από το τίποτα. Διότι, διαφορετικά, το κάθε πράγμα θα γινόταν από το καθένα και δεν θα υπήρχε ανάγκη σπερμάτων. Και εάν αυτό που χάνεται καταστρεφόταν έως την ανυπαρξία, όλα τα πράγματα θα είχαν εξαφανιστεί, αφού δεν θα υπήρχαν αυτά στα οποία θα διαλύονταν» (*Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ39*).

Κατά τον Επίκουρο, τα άπειρα άτομα αλληλεπιδρούν συνεχώς μέσα στον άπειρο χώρο και για το λόγο αυτό τα πάντα αλλάζουν μορφή και εξελίσσονται. Αυτή η συνεχής αλλαγή δεν γίνεται για κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, αλλά λόγω τύχης και αναγκαιότητας. Ο Δάσκαλος πρέσβευε ότι τα άστρα είναι σφαίρες φωτιάς, δεν έχουν θεϊκή φύση και δεν επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων, αντίθετα από όσα υποστήριζαν οι φαντασιόπληκτοι αστρολόγοι, οι μυθοπλάστες Πλατωνικοί και οι μοιρολάτρες Στωικοί.

Υπάρχει πλήθος κόσμων και άστρων στο Σύμπαν, που αέναα δημιουργούνται από συσσωματώματα ατόμων και αέναα καταστρέφονται. Άλλοι κόσμοι μοιάζουν με τη Γη και άλλοι όχι.

Η Επικούρεια Βιολογία

Ο Αριστοτέλης έθεσε τις βάσεις της Βιολογίας περιγράφοντας με μεγάλη ακρίβεια τα ζώα και κατατάσσοντάς τα ιεραρχικά σε κλίμακες αυξανόμενης οργάνωσης, αλλά πίστευε στη στασιμότητα των μορφών τους επειδή θεωρούσε ότι όλα στη Φύση δημιουργήθηκαν για κάποιο σκοπό. Αντίθετα, ο Επίκουρος υποστήριξε την εξέλιξη των ζωντανών οργανισμών, που οφείλεται στη συνεχή αλλαγή του φυσικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζουν. Ο Λουκρήτιος αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Γιατί με το πέρασμα του χρόνου αλλάζει η φύση ολάκερου του κόσμου, όλα αναγκαστικά περνούν από τη μια κατάσταση στην άλλη και τίποτα δεν μένει अपараλλάχτο. Όλα εξελίσσονται, όλα τα αλλάζει η Φύση και τα αναγκάζει να μεταμορφώνονται. Τη στιγμή που ένα πράγμα σαπίζει με τον καιρό και καταρρέει, κάποιο άλλο βγαίνει από την αφάνεια κι αναπτύσσεται στη θέση του» (*Περί της φύσεως των πραγμάτων V 828-834*).

Η εξέλιξη βασίζεται στην επιβίωση των ζωντανών οργανισμών, που είναι καλύτερα προσαρμοσμένα στο φυσικό περιβάλλον τους λόγω των δικών τους χαρακτηριστικών. Ο Λουκρήτιος αναφέρεται σε μια διαδικασία «φυσική επιλογής», όπως την αποκάλεσε ο Δαρβίνος δύο χιλιετίες μετά:

«Πρέπει να αφανίστηκαν τότε πολλά είδη ζώων, καθώς δεν μπόρεσαν με τον πολλαπλασιασμό να σφυρηλατήσουν τη γενιά τους. Γιατί, όποια πλάσματα βλέπεις τώρα ν' ανασαίνουν τις ζωογόνες αύρες του αέρα, μόνα τους εξασφάλισαν την επιβίωσή τους απ' την αρχή ακόμα, θες με την πονηριά, θες με τη γενναιότητα ή και με τη σβελτάδα τους» (*Περί της φύσεως των πραγμάτων V 855-859*).

Εφόσον ο Επίκουρος υποστήριξε τη συνεχή εξέλιξη της φύσης και την απειρία των κόσμων στο Σύμπαν, σύμφωνα με το αξίωμα της αναλογίας, είναι επάκολουθο ότι θα έφθανε να προτείνει την ύπαρξη εξωγήινης ζωής σε άλλους πλανήτες! Η μαρτυρία του Λουκρήτιου είναι σαφής:

«Αν διατηρεί η Φύση τη δύναμη να συνδυάζει σε όποιον τόπο θέλει τα άτομα, όπως τα συνδυάσε εδώ, τότε δεν μένει παρά να ομολογήσεις πως υπάρχουν κι άλλοι κόσμοι κάπου στο σύμπαν, και διαφορετικές φυλές ανθρώπων και θηρίων» (*Περί της φύσεως των πραγμάτων II 1072-1076*).

Η Επικούρεια Γενετική

Ο Επίκουρος ήταν ο πρώτος που διατύπωσε βασικές έννοιες Μοριακής Βιολογίας και Γενετικής. Κατά το Δάσκαλο, από την οργάνωση των ατόμων σε μόρια αναφύονται νέες λειτουργίες και νέες δυνατότητες. Η ζωή είναι μια ιδιότητα που εκδηλώνεται από συγκεκριμένα συσσωματώματα ατόμων. Σύμφωνα με το αξίωμα της αναλογίας, οι ίδιοι φυσικοί νόμοι τύχης και αναγκαιότητας, που διέπουν τη Χημεία της άβιας ύλης, ισχύουν και για τη Χημεία της έμβιας ύλης, τη Μοριακή Βιολογία.

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι μόνο ο άνδρας συνεισφέρει το κληρονομικό υλικό ενώ η γυναίκα απλώς προσφέρει το κατάλληλο περιβάλλον για να αναπτυχθεί το έμβρυο, κατ' αντιστοιχία με το σπόρο και το χωράφι. Αντίθετα, ο Επίκουρος υποστήριξε την ισότιμη συνεισφορά του κληρονομικού υλικού των δύο φύλων στα παιδιά. Αυτή η άποψη του επέτρεψε να παρατηρήσει ότι άλλοτε τα παιδιά μοιάζουν πιο πολύ στον ένα γονέα και άλλοτε και στους δύο. Δύο χιλιετίες πριν από τη διατύπωση των νόμων της Γενετικής από το Μέντελ, οι Επίκουρειοι γνώριζαν ότι τα βιολογικά χαρακτηριστικά κληρονομούνται με επικρατητικό, υπολειπόμενο ή ισοεπικρατητικό τρόπο! Η μαρτυρία του Λουκρήτιου είναι αδιάψευστη:

«Καθώς σμίγουν τα σπέρματα, αν τύχει να υπερισχύσει η γυναικεία δύναμη και υποτάξει την ανδρική, τότε τα παιδιά γεννιούνται από το μητρικό σπέρμα και μοιάζουν στις μανάδες τους. Ενώ όσα γεννιούνται από σπέρμα πατρικό μοιάζουν των πατεράδων. Μα εκείνα που βλέπεις να μοιάζουν και στους δυο γονιούς και συνδυάζουν τα χαρακτηριστικά τους ... δεν νικήθηκε και μήτε νίκησε το σπέρμα κανενός από τους δυο. Άλλοτε πάλι τα παιδιά παίρνουν από τους παππούδες, συχνά όμως θυμίζουν και τους προπαππούδες, γιατί στο σώμα των γονιών κρύβονται άτομα που έχουν αναμιχθεί εκεί με χίλιους δυο τρόπους, άτομα που ξεπήδησαν από την αρχική ρίζα και μεταβιβάζονται από γονιό σε γονιό» (*Περί της φύσεως των πραγμάτων IV 1209-1222*).

Η Επικούρεια Νευροβιολογία

Ο Επίκουρος περιέγραψε την ατομική φύση των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος, που αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις, όπως περίπου την έχει αποκαλύψει η σύγχρονη Επιστήμη. Στα αισθητήρια όργανά μας προσκρούουν σωματίδια από το περιβάλλον και έτσι αισθανόμαστε. Στους οφθαλμούς μας καταφθάνουν λεπτοφυή είδωλα, που απαρτίζονται από άτομα που προέρχονται από τις επιφάνειες των σωμάτων (*Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ46,49*). Στα αυτιά μας έρχονται ρεύματα κινούμενων σωματιδίων (*Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ52*), στη μύτη μας καταφθάνουν σχηματισμοί σωματιδίων, που έχουν προέλθει από κάποια υλικά αντικείμενα (*Προς Ηρόδοτον Δ.Λ. Χ53*), ενώ στη γλώσσα μας επιδρούν διάφορα άτομα των τροφών (*Περί της φύσεως των πραγμάτων IV 615-628, 642-662*).

Κάποια από αυτά τα ερεθίσματα είναι ευχάριστα και κάποια δυσάρεστα. Ο άνθρωπος, όπως και πολλά άλλα ζώα, έχει φυσική τάση για την ηδονή και προσπαθεί να αποφύγει τον πόνο. Όπως όλα τα συσσωματώματα των ατόμων, έτσι και οι ζωντανοί οργανισμοί όπως ο άνθρωπος, ακολουθούν τους ίδιους φυσικούς νόμους γέννησης, εξέλιξης και φθοράς. Οι υλικές αισθήσεις καταργούνται μετά το θάνατο.

Η Επικούρεια Βιολογική Ψυχολογία

Ο Αριστοτέλης έθεσε τη λειτουργία της ψυχής σε υλική και βιολογική βάση. Ο Επίκουρος συνέχισε σε αυτή την κατεύθυνση, αλλά εφάρμοσε για πρώτη φορά στην ιστορία τη φιλοσοφική θεραπεία της θνητής ψυχής και για το λόγο αυτό θεωρείται ο πρωτοπόρος της Υπαρξιακής Ψυχοθεραπείας. Ο Δάσκαλος κατανόησε την ανθρώπινη φύση σε εκπληκτικό βαθμό. Αναγνώρισε τη σημασία των ενστίκτων (πείνα, δίψα κλπ.) ανάγοντας την ικανοποίησή τους σε φυσικές και αναγκαίες τάσεις αποφυγής του πόνου. Επιπλέον, αναγνώρισε τη σημασία των συναισθημάτων (ηδονή, φόβος κλπ.) αναδεικνύοντάς τα σε ένα από τα κριτήρια της αλήθειας. Μίλησε για το «άλογον» μέρος της ψυχής, δηλαδή το υποσυνείδητο κατά το Φρόνυτ. Αντιλήφθηκε ότι η φρόνηση πρέπει να είναι ο ρυθμιστής που βοηθά στην ικανοποίηση των φυσικών αναγκών και στη συναισθηματική ισορροπία. Ο ανθρωπιστής Επίκουρος υπερασπίστηκε την έννοια της ελεύθερης βούλησης και της προσωπικής ευθύνης για τις πράξεις μας. Περιέγραψε την ευδαιμονία ως την κατάσταση απονίας του σώματος και αταραξίας της ψυχής. Οι κοινωνικές σχέσεις πρέπει να στηρίζονται στη φιλία, που παρέχει συναισθηματική ασφάλεια και είναι αυτοσκοπός και βάση της ευτυχισμένης ζωής.

Η Επικούρεια Μοριακή Ιατρική

Ακολουθώντας την Επικούρεια φιλοσοφία, ο ιατρός Ασκληπιάδης ο Βιθυνός μίλησε για παθολογία των μορίων (ο σύγχρονος όρος είναι Μοριακή Ιατρική), καταρρίπτοντας τις θεωρίες του Ιπποκράτη περί «των τεσσάρων χυμών» και «της καλοπροαίρετης Φύσης». Ο Ασκληπιάδης υπήρξε ο πρώτος Έλληνας ιατρός που εργάστηκε στη Ρώμη (περίπου από το 95 πχ). Προήγαγε τη φιλάνθρωπη ψυχολογική υποστήριξη των ασθενών, την αποφυγή του πόνου, τη φαρμακευτική αντιμετώπιση, και τη φυσικοθεραπεία.

Ήταν ο πρώτος ιατρός που διατύπωσε το διαχωρισμό των νοσημάτων σε «οξεία» και «χρόνια», κατά αντιστοιχία με την τέταρτη Κύρια Δόξα του Επίκουρου για τους οξείς και τους χρόνιους πόνους. Μίλησε για αόρατα μικροσκοπικά ζώα που προκαλούν αρρώστιες, δηλαδή τα μικρόβια! Ο Ασκληπιάδης ήταν ο ιδρυτής της Μεθοδικής Ιατρικής, που για μισή χιλιετία υπήρξε η μόνη ορθολογική και επιστημονική σχολή του αρχαίου κόσμου, που δεν μόλυνε την ιατρική πράξη με μεταφυσικές δοξασίες θεϊκής παρέμβασης, αστρολογικής επιρροής και ονειροθεραπείας.

Η Επικούρεια Επιστημολογία

Ο Επίκουρος ήταν ο πρώτος που διατύπωσε δύο βασικές έννοιες της Επιστήμης: α) τη διατύπωση πολλών πιθανών θεωριών, που εξηγούν ένα φαινόμενο, και την αναμονή μέχρι τη συγκέντρωση εμπειρικών στοιχείων με τη μαρτυρία των αισθήσεων (όπως προαναφέρθηκε στον Κανόνα) και β) την αναφορά στους δύο τύπους σφαλμάτων της επιστημονικής μεθοδολογίας, το τυχαίο σφάλμα και το συστηματικό σφάλμα.

Το τυχαίο σφάλμα είναι συστατικό της Φύσης, όπως αντιλήφθηκε ο Επίκουρος (μόνος αυτός από όλους τους φιλοσόφους) και καμιά μέθοδος δεν μπορεί να το αποφύγει. Ο Λουκρήτιος επισημαίνει ότι το συστηματικό σφάλμα θα πρέπει να αποφεύγεται κατά το δυνατόν, επειδή τα αποτελέσματά του μπορεί να είναι ολέθρια: «Αν σε μια οικοδομή ο χάρακας είναι στραβός από την αρχή, αν ο γνώμονας είναι ελαττωματικός και αποκλίνει από την κάθετο, αν το αλφάδι γέρνει προς τη μια πλευρά, ολόκληρο το κτίσμα θα είναι λαθεμένο και λοξό» (*Περί της φύσεως των πραγμάτων IV 513-517*).

Με τη μεθοδολογία της επιμαρτύρησης ή αντιμαρτύρησης των αισθήσεων ο ιδρυτής του Κήπου έθεσε τα θεμέλια του πειραματισμού. Επηρεασμένος από το σύγχρονό του Επίκουρο, ο διευθυντής του Λυκείου Στράτων ο Λαμψακηνός άρχισε να κάνει πειράματα καταλήγοντας να δεχθεί την ατομική φυσική και να απορρίψει την τελεολογία του Αριστοτέλη. Είναι γνωστό ότι την Ελληνιστική εποχή ξεκίνησε μια επιστημονική παράδοση, που στηρίχθηκε σε πειραματικές παρατηρήσεις.

Η Επικούρεια φιλοσοφία είναι το απόγειο της υλιστικής φιλοσοφικής πορείας, που οδήγησε στην Επιστήμη του Δυτικού Κόσμου. Στον αντίποδα βρίσκεται ο Πλατωνισμός, που αποτελεί το βασικό φορέα της ιδεαλιστικής φιλοσοφικής πορείας, που οδήγησε στη Θεολογία του Δυτικού κόσμου.

Ο Ιδεαλισμός βασίζεται στην πίστη της οργάνωσης «από πάνω προς τα κάτω» (Εικόνα 1). Ένας Νους («ο δημιουργός θεός»), που ζει στον «Αληθή άυλο κόσμο» δημιουργεί μέσω της θείας βούλησης και πρόνοιας την Ύλη και τον «Ψεύτικο αισθητό κόσμο». Ο Ιδεαλισμός είναι δυϊσμός, καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη του αισθητού υλικού κόσμου τον οποίο γνωρίζουμε, αλλά και ενός άυλου κόσμου στην ύπαρξη του οποίου «οφείλουμε να πιστέψουμε». Η ιδεαλιστική φιλοσοφία βασίζεται στην πίστη, στην ύπαρξη τελικού σκοπού (τελεολογία) και στη μοιρολατρία.

Αντίθετα, ο Υλισμός βασίζεται στην παρατήρηση της οργάνωσης «από κάτω προς τα πάνω» (Εικόνα 1).

Εικόνα 1. Ιδεαλισμός και Υλισμός

Η Ύλη (ή «Ενέργεια», δηλαδή η λειτουργία της Ύλης) αποτελείται από άπειρα άτμητα σωματίδια (ή «ενεργειακές ποσότητες»), που συνδυάζονται σύμφωνα με φυσικούς νόμους αναγκαιότητας και τυχαιότητας και δημιουργούν πρόσκαιρα άστρα και πλανήτες. Ένα μικρό ποσοστό από αυτούς τους κόσμους επιτρέπει την ύπαρξη Ύλης οργανωμένης με τέτοιο τρόπο ώστε να αναδύονται οι ιδιότητες της ζωής. Ένα ακόμη μικρότερο ποσοστό αυτής της έμβιας Ύλης κατά την εξέλιξη συγκροτείται σε δομές νευρικού συστήματος και εγκεφάλου, από τις οποίες αναδύεται η λειτουργία του Νου. Ο υλικός Νους του θνητού ανθρώπου (ή και του υλικού αθάνατου θεού των Επικουρείων) μπορεί να δημιουργεί με τη σκέψη έναν ψεύτικο «Φανταστικό άυλο κόσμο», που να είναι διαφορετικός από τον «Αληθή αισθητό κόσμο» της Ύλης. Ο Υλισμός είναι μονισμός καθώς δέχεται την αληθινή ύπαρξη μόνο του αισθητού κόσμου. Η υλιστική φιλοσοφία βασίζεται στην παρατήρηση και τη γνώση, στην εξέλιξη της φύσης και στην ελευθερία της βούλησης.

Ο Ιδεαλισμός και ο Υλισμός συνυπήρξαν επί πολλούς αιώνες στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο. Στη συνέχεια, και για περισσότερο από μια χιλιετία, ο Ιδεαλισμός κυριάρχησε σχεδόν απόλυτα.

Η Επικούρεια επίδραση στη σύγχρονη Επιστήμη

Μετά το σκοταδισμό του Μεσαίωνα, άρχισε να ανατέλλει η εποχή της Επιστήμης όταν κάποιοι ευφυείς άνθρωποι ανακάλυψαν ξανά τη Φυσιολογία του Επίκουρου. Ο πρώτος πειραματιστής επιστήμονας της Αναγέννησης θεωρείται ο Γαλιλαίος, που άφησε σφαίρες διαφορετικού μεγέθους να πέσουν από τον πύργο της Πίζας ώστε να διαπιστώσει εάν ο Αριστοτέλης ή ο Επίκουρος είχε δίκιο.

Ο Αριστοτέλης προέβλεπε ότι η μεγαλύτερη σφαίρα θα έπεφτε πρώτη, ενώ ο Επίκουρος ότι και οι δύο σφαίρες θα έπεφταν στη γη ταυτόχρονα, όπως και έγινε.

Μια μεγάλη σειρά επιστημόνων αναγνώρισαν την επίδραση του Επικούρου στη σκέψη τους. Ο Γαλιλαίος, που ανακάλυψε με τηλεσκόπιο πλανήτες με δορυφόρους (1632), ο Μπούλ που εισήγαγε τους νόμους της Χημείας (1661), ο Νεύτων που διατύπωσε το νόμο της βαρύτητας και της παγκόσμιας έλξης (1687), ο Λαβουαζιέ που εισήγαγε το νόμο της αφθαρσίας της ύλης (1785), ο Ντάλτον που απέδειξε την ατομική θεωρία και μέτρησε τα βάρη των ατόμων (1803) και πολλοί άλλοι.

Επιπλέον, μια μεγαλύτερη σειρά επιστημόνων σταδιακά ανακάλυψε μηχανισμούς που ο Επίκουρος και οι μαθητές του είχαν διατυπώσει σπέρματικά. Ως εξέχοντα παραδείγματα αναφέρονται ο Δαρβίνος που πρότεινε την εξέλιξη των ειδών με φυσική επιλογή (1852), ο Παστέρ που απέδειξε ότι η ζωή γεννιέται μόνο από άλλη ζωή και ότι τα μικρόβια προκαλούν ασθένειες (1864), ο Μέντελ που διατύπωσε τους νόμους της Γενετικής (1866), ο Φρόντ που εισήγαγε τις έννοιες του υποσυνείδητου και της ψυχοθεραπείας (1900), ο Γκάρροντ που υπογράμμισε τη μοριακή βάση των ασθενειών (1902), οι Γουάτσον και Κρικ που πρότειναν τη δομή του DNA ανακαλύπτοντας τη μοριακή βάση της ζωής (1953).

Τόσες πολλές είναι οι επικούρειες απόψεις που επαληθεύτηκαν από τη σύγχρονη Επιστήμη, που ο Νίτσε έγραψε με σαρκασμό: «Η Επιστήμη έχει βαλθεί να επιβεβαιώσει τον Επίκουρο»!

Αντί Επιλόγου

Η μεγαλοφυής σκέψη του Επικούρου έθεσε σε στέρεες πραγματιστικές βάσεις τις βασικές αρχές για την απόκτηση βέβαιης γνώσης, όπως αποδείχθηκε από τη σύγχρονη Επιστήμη. Ο ιδιοφυής φιλόσοφος αντιλήφθηκε σε μεγάλο βαθμό τη φύση του Σύμπαντος και του ανθρώπου. Κατά το Νίτσε: «Η σοφία δεν έχει προχωρήσει ούτε ένα βήμα μετά τον Επίκουρο και συχνά βρίσκεται πίσω του χιλιάδες βήματα»...

Κατά τον ανθρωπιστή Αθηναίο φιλόσοφο, η Επιστήμη είναι μέσο για την ευδαιμονία των ανθρώπων, επειδή η γνώση είναι ωφέλιμη για την ελευθερία από τους φόβους και από τις κενές δοξασίες. Το μήνυμα του Δασκάλου για την ευθύνη του επιστήμονα ως διαφωτιστή των ανθρώπων και όχι ως υποκριτή συμφεροντολόγου είναι διαχρονικό:

«Εγώ βεβαίως θα προτιμούσα μελετώντας τη Φύση να ανακοινώσω με παρησία αυτά που είναι ωφέλιμα σε όλους τους ανθρώπους, ακόμη και αν δεν συμφωνήσει κανείς μαζί μου, παρά να συμβιβάζομαι με τις κοινότοπες δοξασίες και να καρπώνομαι τον συχνό έπαινο των πολλών» (*Επικ. Προσφώνησις 29*).

«Η Επιστήμη δεν παρασκευάζει ανθρώπους κομπορρήμονες ή αερολόγους, που επιδεικνύουν την αμφιλεγόμενη παιδεία των πολλών, αλλά ανθρώπους σοβαρούς και αυτάρκεις, που έχουν υψηλό φρόνημα για τα πνευματικά τους πρόσημα και όχι για τα υλικά αποκτήματά τους» (*Επικ. Προσφώνησις 45*).

Βιβλιογραφία

Ο Επίκουρος στον 21^ο Αιώνα. Ε. Anderson (Μετάφραση Δ. Γιαννόπουλος). Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.

Λουκρήτιος: Για την Φύση των Πραγμάτων. Μετάφραση Θ. Αντωνιάδης – Ρ. Χαμέτη. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005.

Ο Επίκουρος και τα θεμέλια της Πειραματικής Επιστήμης. Χ. Γιαπιτζάκης. «Ο Κήπος του Επίκουρου» Γ΄ 75-82, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2008.

Η ανάδειξη του επικούρειου γιατρού Ασκληπιάδη ως πατέρα της Μοριακής Ιατρικής. Χ. Γιαπιτζάκης. «Ο Κήπος του Επίκουρου» ΣΤ΄ 63-66, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2008.

Ο Επίκουρος και η βιολογική βάση της ανθρώπινης Ψυχολογίας. Χ. Γιαπιτζάκης. «Ο Κήπος του Επίκουρου» ΣΤ΄ 72-78, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2008.

Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine. C. Yapijakis. *In Vivo* 23: 507-514, 2009.

Βιολογική έρευνα και εκπαίδευση: Η Σωκρατική, η Αριστοτελική και η Επικούρεια προσέγγιση. Χ. Γιαπιτζάκης. «Ο Κήπος του Επίκουρου» Θ΄ 71-78, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2009.

Επίκουρος, ο πατέρας της Χημείας και της Μοριακής Βιολογίας. Χ. Γιαπιτζάκης. «Ο Κήπος του Επίκουρου» ΙΒ΄ 43-56, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2010.

Επικουρείων Δόξαι. Χ. Γιαπιτζάκης. Β΄ έκδοση, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος, 2010.

Η φιλοσοφία του Επίκουρου ως πρόδρομος της βιολογικής ψυχολογίας και της γνωσιακής ψυχοθεραπείας*

Χρήστος Γιαπιτζάκης

Δημοσιευμένο στο Α΄ Ανθολόγιο Επικούρειας Φιλοσοφίας

ΟΥΚ ΗΝ ΤΟ ΦΟΒΟΥΜΕΝΟΝ ΛΥΕΙΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΑΤΩΝ ΜΗ ΚΑΤΕΙ-
ΔΟΤΑ ΤΙΣ Η ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ ΦΥΣΙΣ, ΑΛΛ΄ ΥΠΟΠΤΕΥΟΜΕΝΟΝ ΤΙ ΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ. ΩΣΤΕ ΟΥΚ ΗΝ ΑΝΕΥ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΑΚΕΡΑΙΟΥΣ
ΤΑΣ ΗΔΟΝΑΣ ΑΠΟΛΑΜΒΑΝΕΙΝ

Δεν είναι δυνατόν να απαλλαγεί από τους φόβους για τα σημαντικότερα ζητήματα κάποιος που δεν γνωρίζει τη φύση του σύμπαντος, αλλά πιστεύει σε αυτά που αναφέρουν οι μύθοι. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατόν να απολαμβάνουμε ολοκληρωμένες τις ηδονές χωρίς την επιστημονική μελέτη της Φύσης.

Επίκουρος (Κύρια Δόξα XII)

Εισαγωγή

Η συμβολή των μεγάλων Ελλήνων φιλοσόφων στην πρόοδο του ανθρώπινου πνεύματος είναι δεδομένη, καθώς οι απόψεις τους αποτελούν διαχρονικές πηγές έμπνευσης (1). Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, οι σύγχρονες επιστημονικές έρευνες ανακαλύπτουν δεδομένα που υποστηρίζουν φιλοσοφικές απόψεις, οι οποίες είχαν πρωτοδιατυπωθεί πριν από περισσότερο από δύο χιλιετίες.

Ένας μάλλον παραγνωρισμένος Έλληνας φιλόσοφος, για τον οποίον έχει ανανεωθεί το ενδιαφέρον των επιστημόνων την τελευταία δεκαετία είναι ο Επίκουρος (2-4). Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, που ο έγκριτος Αμερικανός Καθηγητής Ψυχιατρικής και διάσημος συγγραφέας Yalom έγραψε πρόσφατα: «Όσο περισσότερα μαθαίνω γι' αυτόν τον εξαιρετικό Αθηναίο στοχαστή, τόσο πιο έντονα αναγνωρίζω τον Επίκουρο ως τον πρώτο υπαρξιακό ψυχοθεραπευτή» (5). Η παρούσα εργασία επιχειρεί να περιγράψει περιληπτικά τη φιλοσοφία του Επίκουρου και να αναδείξει το γεγονός ότι οι βασικές αρχές της μεγαλοφυούς και διορατικής σκέψης του συμπίπτουν σε πολλά σημεία με τη βιολογική βάση των ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου και τη γνωσιακή ψυχοθεραπευτική προσέγγιση.

* Το δοκίμιο αυτό συμπεριλήφθηκε στον τιμητικό τόμο του Πανεπιστημίου Αθηνών για τον αφυπηρετήσαντα Γιώργο Χριστοδούλου, Καθηγητή Ψυχιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και πρώην Πρόεδρο της Παγκόσμιας Ψυχιατρικής Εταιρείας

Η φιλοσοφία του Επικούρου

Ο Επίκουρος ο Αθηναίος (341-270 πΧ) συνδύασε την ατομική φυσική του Δημόκριτου και τη βιολογική ηθική του Αριστοτέλη, αλλά και διόρθωσε τις μεταξύ τους ασυμβατότητες χρησιμοποιώντας μια σκεπτικιστική εμπειρική μεθοδολογία, που δεχόταν ως αληθές μόνο ό,τι μπορούσε να παρατηρηθεί με τις αισθήσεις (6-8). Με αυτό τον τρόπο δημιούργησε μια φιλοσοφία, που διαδόθηκε επί επτά περίπου αιώνες στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή επηρεάζοντας πολλούς ανθρώπους (8,9).

Η φιλοσοφική σχολή του Κήπου, που ίδρυσε στην Αθήνα ο Επίκουρος, ήταν μια από τις τέσσερις πιο διαδεδομένες σχολές της Ελληνικής φιλοσοφίας. Οι άλλες τρεις ήταν η Ακαδημία του Πλάτωνα του Αθηναίου, το Λύκειο του Αριστοτέλη του Σταγειρίτη και η Στοά του Ζήνωνα του Κιτιέα (1).

Ως συνεχιστής των Ιώνων φυσικών φιλοσόφων, ο Επίκουρος πρέσβευε ότι η φύση είναι αιώνια. Δίδασκε ότι το σύνολο αποτελείται από άπειρα άτομα και κενό χώρο, ότι το σύνολο της ύλης διατηρείται αλλά τα άτομα χρησιμοποιούνται διαρκώς λόγω αναγκαιότητας και τυχαιότητας σε μια ατέλειωτη εξελικτική διαδικασία σύνθεσης και φθοράς των υλικών σωμάτων (2,7,8). Προχώρησε περισσότερο από το Δημόκριτο, εισάγοντας τη βαρύτητα των ατόμων, καθώς και την τυχαία, απρόβλεπτη και σπάνια μετακίνησή τους (2,7,8).

Ο Επίκουρος διατύπωσε τη βασική αρχή της σύγχρονης Χημείας ότι ανάλογα με τη διάταξη των ατόμων σε ένα σώμα αυτό αποκτά νέες ιδιότητες (2,7). Επιπλέον, θεώρησε ότι ο ήλιος και τα άστρα είναι σφαίρες φωτιάς, η Γη είναι σφαιρικός πλανήτης και θεώρησε βέβαιη την ύπαρξη ενός απείρου αριθμού πλανητών άλλων παρόμοιων με τη Γη και άλλων όχι, με ορισμένους από αυτούς να διαθέτουν ζωντανούς οργανισμούς (2,7,8). Ο Επίκουρος μίλησε για εξέλιξη των καλύτερα προσαρμοσμένων στο περιβάλλον τους ζωντανών οργανισμών σχεδόν όπως ο Δαρβίνος, όπως φαίνεται από το ποίημα του επικούρειου Ρωμαίου Λουκρήτιου, που παρουσίασε πιστά τις απόψεις του Δασκάλου του περί το 60 πΧ (2,7,8). Κατά τη διάρκεια της εξέλιξης, τα αισθητήρια όργανα του ανθρώπου προσαρμόστηκαν να αντιλαμβάνονται άτομα από το περιβάλλον (6,7).

Ο Επίκουρος παρατήρησε ότι η ευχαρίστηση (ηδονή) είναι συναίσθημα θελκτικό και συγγενικό με τη φύση του ανθρώπου, ενώ αντίθετα ο πόνος (αλγηδών) είναι δυσάρεστο και εχθρικό προς τη φύση του συναίσθημα (7-9). Συμφώνησε με τον Αριστοτέλη ότι ο φυσικός σκοπός της ζωής του ανθρώπου είναι η ευτυχία, την οποία όρισε ως την κατάσταση κατά την οποία δεν πονάει το σώμα και δεν είναι ταραγμένη η ψυχή (7-9). Ο Αθηναίος φιλόσοφος δίδαξε ότι η ορθή φιλοσοφία, που βασίζεται στην επιστημονική γνώση της φύσης, θεραπεύει την ψυχική ταραχή όπως η ιατρική θεραπεύει τις ασθένειες του σώματος (7-9).

Προσπάθησε να ελευθερώσει τους ανθρώπους από τις δεισδαιμονίες και τους ανυπόστατους φόβους του αγνώστου. Υποστήριξε ότι εφόσον ο θάνατος καταργεί τις αισθήσεις καταστρέφοντας τη δομή του σώματος και της ψυχής

δεν θα τον αντιληφθούμε ποτέ, οπότε δεν έχει νόημα να φοβόμαστε κάτι που όταν έρθει δεν θα το βιώσουμε (5,10). Δεν υπάρχει ντετερμινιστικό πεπρωμένο, εφόσον η τυχαία κίνηση των ατόμων επιτρέπει την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου, που μπορεί να κάνει τη ζωή του όσο γίνεται καλύτερη και ευτυχισμένη (7,8). Δεν θα πρέπει να φοβόμαστε τους θεούς αλλά να τους θαυμάζουμε ως παράδειγμα της απόλυτης ευδαιμονίας (7-9).

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι για τον Επίκουρο η γνώση δεν ήταν «μια ευγενής ενασχόληση για τους λίγους», όπως πίστευε ο Αριστοτέλης, ή «η ικανοποίηση της περιέργειας», όπως πρέσβευε ο Δημόκριτος (1). Για τον ιδρυτή του Κήπου ο πρωταρχικός στόχος της γνώσης ήταν η μέθοδος για την επίτευξη της ευδαιμονίας. Το μήνυμα του Επικούρου ήταν ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από τάξεις και μόρφωση (συμπεριλαμβανομένων των πλούσιων και φτωχών ανδρών, των γυναικών, ακόμη και των δούλων) μπορούν να πετύχουν την ευτυχία εάν ο τρόπος ζωής τους βασίζεται στη φρόνηση, την αρετή, τη δικαιοσύνη, τη φιλία και την αντικειμενική επιστημονική γνώση. Ο Αθηναίος φιλόσοφος υπήρξε ο πρώτος διαφωτιστής της ανθρωπότητας και για το λόγο αυτό επί επτά περίπου αιώνες λατρεύτηκε από ανθρώπους κάθε ηλικίας, φύλου και κοινωνικής θέσης ως σοφός, πατέρας και σωτήρας (7-9).

Η Επικουρεία διδασκαλία ως υπαρξιακή ψυχοθεραπεία

Γνωρίζουμε τη συμβουλευτική και ψυχοθεραπευτική μεθοδολογία της διδασκαλίας των Επικουρείων από το φιλόσοφο Φιλόδημο (110-35 πΧ), που δίδαξε στην Ιταλία τους Ρωμαίους ποιητές Βιργίλιο και Οράτιο (11-13). Σε ένα από τα βιβλία του, ο Φιλόδημος περιγράφει τη μαθητεία του στον Κήπο των Αθηνών περί το 95 πΧ (11).

Οι νέοι μαθητές δήλωναν την πρόθεσή τους να πειθαρχούν αφενός στον Επίκουρο, σύμφωνα με την κοσμοθεωρία του οποίου είχαν επιλέξει να ζήσουν, και αφετέρου στην παρρησία, δηλαδή στην ελεύθερη και ειλικρινή έκφραση των ιδεών (11,12). Οι καθηγητές του Κήπου δεν παρίσταναν τους σοφούς δασκάλους-αυθεντίες, όπως συνέβαινε σε άλλες φιλοσοφικές σχολές, αλλά απλώς αναγνώριζαν ότι είχαν περπατήσει στον ίδιο δρόμο με τους μαθητές τους μέχρι να φτάσουν στη φρόνηση. Είναι φανερό η αντιστοιχία με τη σύγχρονη πρακτική, κατά την οποία ο ψυχολόγος ή ο ψυχίατρος απευθύνεται σε κάποιο συνάδελφό του για ψυχοθεραπεία πριν αρχίσει να βοηθά τους ασθενείς του. Το περιβάλλον του Κήπου έμοιαζε περισσότερο με οικογένεια φίλων παρά με σχολείο και οι καθηγητές ήταν οι μεγαλύτεροι αδελφοί, που έδειχναν το δρόμο της ευδαιμονίας στους μικρότερους αδελφούς (11,12).

Ο στόχος των καθηγητών ήταν να διδάξουν την επικουρεία φιλοσοφία της ευδαιμονικής ζωής στην πράξη, αντιπαλεύοντας με ειλικρινή κριτική την ανόητη νοοτροπία και την κακή συμπεριφορά, οι οποίες ήταν αποτελέσματα της επίδρασης του κοινωνικού περιβάλλοντος (διαδεδομένες ανόητες απόψεις), αλλά και εγγενών ελαττωμάτων του χαρακτήρα του κάθε ανθρώπου (εριστικότητα, κρυψίνοια, ματαιοδοξία κλπ.) (11,12). Ο Φιλόδημος αναφέρει ότι ήταν αναμενόμενο οι μαθητές αρχικά να αντιδράσουν στην παρρησία του καθηγητή, επει-

δή αφενός δεν συναισθάνονταν τα λάθη τους και αφετέρου δεν αναγνώριζαν ποιο ήταν το πραγματικό όφελος για αυτούς. Σιγά-σιγά όμως, παρατηρούσαν ότι ο καθηγητής μιλούσε με ειλικρίνεια, φρόνηση και φιλικό ενδιαφέρον, και άρχιζαν να αντιλαμβάνονται ότι αναγνωρίζοντας τα λάθη τους γίνονταν ωριμότεροι και αισθάνονταν καλύτερα. Ο κάθε μαθητής δεχόταν ευκολότερα ή δυσκολότερα τη νουθεσία ανάλογα με το χαρακτήρα του (11).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Φιλόδημου, οι καθηγητές του Κήπου έπρεπε να είναι πάντοτε φιλικοί και όχι ειρωνικοί ή κακεντρεχείς. Θα έπρεπε να είναι πειστικοί και με το παράδειγμά τους, όχι μόνο με το λόγο τους (11). Επιπλέον, θα έπρεπε να αναγνωρίζουν και τα δικά τους λάθη όταν τα υποδείκνυαν οι φίλοι τους. Το σημαντικό ήταν να βιώνουν όλοι οι Επικούρειοι την ασφάλεια της φιλίας και να νιώθουν άνετα όταν μοιράζονταν όσα σκέπτονταν ή ένοιωθαν (11,12).

Η επίδραση της Επικούρειας διδασκαλίας στην άσκηση της Ιατρικής

Εφόσον ο Επίκουρος θεωρούσε ως κύριο στόχο της φιλοσοφίας του τη θεραπεία των νόσων της ψυχής, όπως η ιατρική θεραπεύει τις νόσους του σώματος, δεν αποτελεί έκπληξη που ένας Επικούρειος ιατρός εφαρμόσει την ψυχοθεραπευτική αυτή προσέγγιση στην ιατρική πράξη. Την ίδια εποχή περίπου με το Φιλόδημο, μαθήτευσε στον Κήπο των Αθηνών και ο Ασκληπιάδης ο Βιθυνός (124-40 πΧ), ο οποίος είχε εκπαιδευθεί προηγουμένως στην Ιατρική στην Αλεξάνδρεια (13). Επηρεασμένος από την Επικούρεια φιλοσοφία, ο ιατρός αυτός πρότεινε μια θεωρία μοριακής βάσης των νόσων αντίστοιχη με τη σύγχρονη Μοριακή Ιατρική και εφαρμόσε τη φιλική αντιμετώπιση και την ψυχολογική υποστήριξη των ασθενών (13).

Ο Ασκληπιάδης ήταν ο πρώτος ιατρός που καθιέρωσε την ελληνική ιατρική στη Ρώμη, ο πρώτος που πραγματοποίησε επιλεκτική τραχειοτομία και ο πρώτος που πρότεινε την εξαιρετικά σημαντική διαίρεση των ασθενειών σε οξείες και χρόνιες (13). Επηρεασμένος από μια ρήση του Επίκουρου περί οξέων και χρόνιων πόνων, ο Ασκληπιάδης αντιλήφθηκε ότι κάποιες ασθένειες έχουν μικρή διάρκεια και θα πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα για να υπάρξει ίαση, ενώ άλλες είναι χρόνιες και ανίατες και το καλύτερο που έχει να κάνει ένας ιατρός είναι να κάνει πιο υποφερτή τη διαβίωση του ασθενούς.

Ο Ασκληπιάδης υπήρξε πρωτοπόρος στη φιλάνθρωπη αντιμετώπιση ασθενών με ψυχικές παθήσεις, απορρίπτοντας τον εγκλεισμό τους σε υπόγεια και συνιστώντας εργασιοθεραπεία και μουσικοθεραπεία (13). Απέκτησε μεγάλη φήμη για τις ιατρικές του ικανότητες αλλά και την ανθρωπιστική και τη φυσιοκρατική του προσέγγιση. Ρήση χαρακτηριστική της προσέγγισης του ίδιου και των μαθητών του ήταν: «Εφόσον υπάρχει φιλία για τον άνθρωπο υπάρχει φιλία και για την ιατρική τέχνη» (13). Μέσω της Μεθοδικής ιατρικής σχολής που ίδρυσε, η επίδραση του Ασκληπιάδη διήρκεσε σχεδόν μισή χιλιετία με λαμπρότερο εκπρόσωπο των Μεθοδικών τον πατέρα της Γυναικολογίας και της Παιδιατρικής Σωρανό τον Εφέσιο (13).

Εξελικτική προέλευση του ανθρώπινου εγκεφάλου

Οι επιστημονικές έρευνες του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, που οδήγησαν στη Μοριακή Βιολογία και τη Μοριακή Ιατρική επιβεβαίωσαν τις απόψεις του Επικούρου και του Ασκληπιάδη περί της μοριακής βάσης των μηχανισμών της ζωής και των δυσλειτουργιών τους. Όμως, αντίθετα με τις απόψεις του Αριστοτέλη (που είχε δεχθεί και ο Επίκουρος) ότι έδρα της νόησης ήταν η καρδιά, είναι πλέον γνωστό ότι ο εγκέφαλος είναι η έδρα ελέγχου του συνόλου των νοητικών, συναισθηματικών και αισθητικοκινητικών λειτουργιών του ανθρώπου.

Ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι προϊόν μιας μακράς πορείας εξέλιξης, που ξεκίνησε πριν από 400 εκατομμύρια χρόνια, όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα σπονδυλωτά ζώα (14). Ως γνωστόν, όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί στον πλανήτη Γη προέρχονται από κάποιον κοινό πρόγονο και όλες οι βιολογικές δομές προέρχονται από βελτίωση ή και επικάλυψη κάποιων αρχαιότερων βιολογικών δομών. Έτσι, ο ανθρώπινος εγκέφαλος στην ουσία αποτελείται από τρεις διαφορετικούς αλληλοσυνδεόμενους εγκεφάλους, που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της εξέλιξης: τον «εγκέφαλο των ερπετών» (που εμφανίστηκε πριν από 300 εκατομμύρια χρόνια περίπου), τον «εγκέφαλο των θηλαστικών» (πριν από 100 έως 65 εκατομμύρια χρόνια) και τον «εγκέφαλο των πρωτευόντων» (πριν από 35 εκατομμύρια χρόνια), μιας ομάδας ανώτερων θηλαστικών που περιλαμβάνει τους πιθήκους και τον άνθρωπο (14).

Ο αρχέγονος «εγκέφαλος των ερπετών», που αντιστοιχεί κυρίως στον υποθάλαμο, ελέγχει τα ένστικτα της επιβίωσης, του πόνου, της πείνας, της δίψας, της σεξουαλικής επιθυμίας κλπ. Ο «εγκέφαλος των θηλαστικών», που αντιστοιχεί κυρίως στην αμυγδαλή και τον ιππόκαμπο, ελέγχει τα συναισθήματα της ηδονής, του φόβου, της αγάπης, του θυμού, του μίσους κλπ. Τέλος, ο «εγκέφαλος των πρωτευόντων», που αντιστοιχεί κυρίως στη φαιά ουσία του εγκεφαλικού φλοιού, αποτελεί το 85% του συνολικού μεγέθους του ανθρώπινου εγκεφάλου και ελέγχει τις νοητικές λειτουργίες, τη λογική σκέψη και τη φαντασία (15). Φαίνεται ότι οι νοητικές λειτουργίες του ανθρώπου αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της ενηλικίωσής του, ενώ στους πιθήκους μένουν σχετικά στάσιμες (16).

Τα τρία «μέρη» του ανθρώπινου εγκεφάλου συνδέονται μεταξύ τους και αλληλεπιδρούν μέσω συναπτικών νευρωνικών δικτύων. Για παράδειγμα, ο ιππόκαμπος στον «εγκέφαλο των θηλαστικών», που διαχειρίζεται για μια εμπειρία τη μνήμη βραχείας διάρκειας, αλληλεπιδρά με τη γειτονική του αμυγδαλή, η οποία προσδιορίζει συναισθηματικά την εμπειρία εάν είναι θετική, ουδέτερη ή αρνητική (15). Εάν η εμπειρία είναι ισχυρά θετική ή ισχυρά αρνητική, τότε μόνον αποθηκεύεται στο φλοιό, στον «εγκέφαλο των πρωτευόντων». Μάλιστα, όσο πιο συχνά ανακαλείται στη μνήμη μια εμπειρία και ξανανιώθει κάποιος τα συναισθήματα που βίωσε την πρώτη φορά, τόσο πιο σταθερή είναι η αποθήκευση της εμπειρίας αυτής στο φλοιό (15).

Αυτή η τρισυπόστατη νευροφυσιολογική λειτουργία του εγκεφάλου, που ανακαλύφθηκε τον 20ό αιώνα, θυμίζει σε μεγάλο βαθμό αυτά που είπε ο Επίκου-

ρος. Ο Αθηναίος φιλόσοφος υπογράμμισε ότι η βάση της φύσης μας είναι η ικανοποίηση των φυσικών αναγκών, που αφορούν τα ένστικτά μας: «Η φωνή της σάρκας ζητάει να μην πεινάει, να μην διψάει και να μην κρυώνει» (7,9). Επιπλέον, ο Επίκουρος τόνισε την εξαιρετική σημασία του θετικού συναισθήματος της ηδονής και είναι σαν να περιέγραψε τον επιλεκτικό ρόλο της αμυγδαλής όταν είπε: «Την ηδονή γνωρίσαμε ως αγαθό πρώτο και συγγενικό της φύσης μας και χάρη σ' αυτήν αποφασίζουμε για κάθε επιλογή και αποφυγή» (7,9). Στα συναισθήματα θεμελίωσε το σκοπό της ζωής του ανθρώπου, την ευδαιμονική κατάσταση σωματικής απονίας και ψυχικής αταραξίας. Ωστόσο, ο Επίκουρος θεώρησε ως ρυθμιστή των πάντων τη νοητική διεργασία της φρόνησης, που μπορεί να επιλέγει συνειδητά ό,τι επιφέρει την ευτυχία, δηλαδή τη συνετή ικανοποίηση των φυσικών αναγκών και τη συναισθηματική ισορροπία με την προτίμηση εκείνων των ηδονών που δεν βλάπτουν επιφέροντας μεγαλύτερο πόνο αντί για ευχαρίστηση (7-9). Με μεγάλη διορατικότητα ο φιλόσοφος αντιλήφθηκε ότι ο ορθός λογισμός θα πρέπει να κυβερνά, επειδή αυτή είναι η υπέρτατη φύση του ανθρώπου ως πρωτεύον, χωρίς να ξεχνά τα συναισθήματά του, που επίσης παίζουν σημαντικότερο ρόλο στη ζωή του, εφόσον είναι και θηλαστικά.

Για να γίνει αντιληπτή η προχωρημένη για την εποχή της σκέψη του Επίκουρου, αρκεί να θυμηθεί κάποιος ότι οι σύγχρονοί του Στωικοί φιλόσοφοι αποθέωναν το «λόγο» και καταδίκάζαν τα συναισθήματα ως «αδιάφορα» και τα ένστικτα ως «αποπροσανατολιστικά» (1,3). Επιπλέον, οι Πλατωνικοί φιλόσοφοι αποθέωναν τον «νου», που συνδεόταν με το ανώτερο επίπεδο της αθάνατης ψυχής, και καταδίκάζαν τα συναισθήματα και τα ένστικτα ως κατώτερα χαρακτηριστικά της θνητής ύλης (1).

Η βιολογική βάση της Επιθυμίας και της Ηδονής

Το βιολογικό σύστημα που ελέγχει τις επιθυμίες του ανθρώπου βρίσκεται σε υποφλοιώδεις περιοχές στον υποθάλαμο, που αντιστοιχεί στον «εγκέφαλο των ερπετών» (15,17). Πρόκειται για το σύστημα της ντοπαμίνης, ενός νευροδιαβιβαστή που παράγεται και εκκρίνεται από τα νευρικά κύτταρα της υποφλοιώδους περιοχής της μέλαινας ουσίας, με στόχο την πρόσληψή της από τους υποδοχείς ντοπαμίνης στην επιφάνεια των νευρικών κυττάρων μιας άλλης υποφλοιώδους περιοχής, του ραβδωτού σώματος. Η μεγάλη ποσότητα ντοπαμίνης προκαλεί τη διέγερση αυτής της περιοχής του εγκεφάλου και αυτό αποτελεί μια απομίμηση της επίδρασης μιας απολαυστικής πράξης (15,17). Ο μηχανισμός αυτός είναι αρκετός για να προκαλέσει σε ένα ερπετό την επιθυμία να ικανοποιήσει τις ενστικτώδεις ανάγκες του (15).

Όμως, το σύστημα της ντοπαμίνης (της επιθυμίας) αλληλεπιδρά και με άλλες εμπειρίες, που προέρχονται από το φλοιό, μέσω της αμυγδαλής στον «εγκέφαλο των θηλαστικών», μεγεθύνοντας την ευχαρίστηση συναισθηματικά. Σε αυτή την περίπτωση, ο εγκέφαλος εμβαπτίζεται σε ένα λουτρό ενδορφίνης, που αποτελεί τη βιολογική βάση της ηδονής (15,17). Η ενδορφίνη είναι ένα οπιοειδές πεπτίδιο που παράγεται από την υπόφυση όταν υπάρχει συναισθηματική

ηδονή. Ο μηχανισμός αυτός δημιουργήθηκε κατά την εξέλιξη για να προκαλεί συγκεκριμένες συμπεριφορές στα συναισθηματικά θηλαστικά.

Το σημαντικό σημείο είναι ότι τα συστήματα επιθυμίας και ηδονής έχουν διαφορετικό βιολογικό υπόβαθρο και, κατά συνέπεια, ο διαχωρισμός τους στον άνθρωπο αποτελεί σημαντικό παράγοντα ψυχολογικών προβλημάτων (15,17). Ο μέσος άνθρωπος δεν είναι ικανός να προβλέψει το πόσο θα επιδράσει στην ευδαιμονία του η εκπλήρωση των επιθυμιών του, αλλά φαντάζεται ότι θα συμβούν εξωπραγματικά μεγάλες αλλαγές προς το καλύτερο, όταν πραγματοποιήσει αυτό που διακαώς αποζητά. Αυτό συμβαίνει επειδή ο μέσος άνθρωπος συγχέει το γεγονός ότι επιθυμεί κάτι με την πεποίθηση ότι θα ευτυχίσει αποκτώντας το (17). Αυτός ακριβώς ήταν και ο λανθασμένα μονομερής ορισμός της ευτυχίας κατά τον Αριστοτέλη, δηλαδή «της ευχαρίστησης λόγω της επίτευξης ενός στόχου» (1).

Ο διαχωρισμός των συστημάτων επιθυμίας και ηδονής στον ανθρώπινο εγκέφαλο φαίνεται και από το γεγονός ότι οι ουσίες που διεγείρουν το σύστημα ντοπαμίνης είναι εξαιρετικά εθιστικές, αλλά όχι ιδιαίτερα απολαυστικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η νικοτίνη, που ενεργοποιεί το σύστημα επιθυμίας, αλλά στην πραγματικότητα προσφέρει ελάχιστη ευχαρίστηση (15,17). Αντίθετα, όταν διεγείρεται το σύστημα ηδονής από την ενδορφίνη ή άλλα οπιοειδή, υπάρχει πραγματική ευφορία (15,17). Αυτή η κατάσταση ευδαιμονίας, που είναι αληθινά η κορυφαία στην ανθρώπινη ζωή, μάς κάνει να αγνοούμε άλλα ταυτόχρονα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, που ζητούν να μάς αποσπάσουν την προσοχή. Για το λόγο αυτό, συνθετικά οπιοειδή και οπιούχα (όπως η μορφίνη) είναι εξαιρετικά ισχυρά αναλγητικά. Ο Επίκουρος είχε δίκιο: η ηδονή και ο πόνος είναι αντίθετα και ανταγωνιστικά μεγέθη!

Ο διορατικός Αθηναίος φιλόσοφος είχε κατανοήσει πλήρως την ανθρώπινη φύση. Ο Επίκουρος όχι μόνο διαχώρισε την επιθυμία από την ηδονή, αλλά και έστρεψε την προσοχή του προς το σημαντικότερο, δηλαδή τη διαρκή κατάσταση ευδαιμονίας, ενώ ταυτόχρονα επισήμανε τον κίνδυνο να γίνει ο άνθρωπος άφρων κυνηγός επιθυμιών «σαν κάποιον που πίνει πολύ αλλά πάντα διψάει» (7-9). Για να βοηθήσει στη συνετή επιλογή των επιθυμιών, τις διέκρινε σε εκείνες για φυσικά και αναγκαία αγαθά, όπως το νερό, και σε εκείνες που δεν έχουν περιεχόμενο, όπως τη ματαιοδοξία. Προέτρεψε τους ανθρώπους να επιλέγουν την ικανοποίηση των φυσικών αναγκών, ώστε να αισθάνονται ηδονή εξαλείφοντας τον πόνο (8,9). Υπογράμμισε ότι «δεν πρέπει να καταστρέφουμε αυτά που έχουμε τώρα, επειδή επιθυμούμε αυτά που δεν έχουμε, αλλά να αναλογιζόμαστε ότι και αυτά που έχουμε τώρα κάποτε τα επιθυμούσαμε».

Ο Επίκουρος συνέστησε τη χρήση της φρόνησης αφενός για τον έλεγχο του συστήματος των επιθυμιών, που βασίζεται στα ένστικτα, και αφετέρου για τη συνεχή διέγερση του συστήματος ηδονής, που έχει τη βάση του στα συναισθήματα, με στόχο τη βίωση της ευδαιμονίας. Υποστήριξε ότι με τη συνεχή ανάκληση ευχάριστων αναμνήσεων, που είναι βαθιά χαραγμένες στη μνήμη μας, δεν θα έχουμε ανάγκη την ατελείωτη αναζήτηση μη αναγκαίων ηδονών (7-9). Αντίθετα, οι Στωικοί και οι Πλατωνικοί φιλόσοφοι έδωσαν υπερβολικά με-

γάλη σημασία στην επιθυμία για «ενάρετη ζωή» με ταυτόχρονη καταδίκη της ηδονής ως «άχρηστης» (οι πρώτοι) και «κατώτερης» (οι δεύτεροι), οδηγώντας σε ψυχοπαθολογικές συμπεριφορές κατάθλιψης, αυτοκαταστροφής, μισανθρωπίας και περιφρόνησης της ζωής και της φύσης (1,3).

Η βιολογική βάση του Φόβου και της Ταραχής

Το βιολογικό σύστημα που ελέγχει τους φόβους μας αξιοποιεί την ποσοτική δράση της σεροτονίνης, ενός νευροδιαβιβαστή που παράγεται και εκκρίνεται από τα νευρικά κύτταρα της ραφής της γέφυρας, μιας περιοχής του «εγκεφάλου των θηλαστικών» (15,17). Η σεροτονίνη διαχέεται σε μια μεγάλη περιοχή του φλοιού (του «εγκεφάλου των πρωτεύοντων») και εκεί προσδένεται σε υποδοχείς νευρικών κυττάρων, επηρεάζοντας την ψυχική διάθεση, τη μνήμη, τις νοητικές διεργασίες και τον ύπνο. Μέσω της ποσότητας της σεροτονίνης επιτυγχάνεται η ρύθμιση της ισορροπίας θετικών και αρνητικών συναισθημάτων (15).

Το βιολογικό αυτό σύστημα εξελίχθηκε στα πρωτεύοντα, επειδή η βέλτιστη συναισθηματική ισορροπία που επηρεάζει τη συμπεριφορά τους, εξαρτάται από το περιβάλλον. Ο πίθηκος που βρίσκει ένα νόστιμο φρούτο αντιμετωπίζει το δίλημμα ανάμεσα στην ηδονή του φαγητού (θετικό συναίσθημα) και στην αγχώδη επαγρύπνηση μήπως έρθει ένα σαρκοβόρο ζώο (αρνητικό συναίσθημα). Στην ασφάλεια ενός δένδρου θα υπερισχύσουν τα θετικά συναισθήματα, ενώ σε ένα ξέφωτο τα αρνητικά.

Το σύστημα σεροτονίνης προσαρμόζεται στις συνθήκες του περιβάλλοντος (15,17). Τα θετικά συναισθήματα απλώς επισημαίνουν ότι κάτι είναι καλό για μας και αξίζει να το συνεχίσουμε. Τα αρνητικά συναισθήματα, όμως, είναι πολύ πιο ισχυρά, επειδή λειτουργούν ως επείγουσα αντίδραση σε καταστάσεις που απειλούν την υγεία ή τη ζωή μας και που δεν θα πρέπει να επαναλαμβάνονται συχνά. Όταν μια γαζέλα τρέχει μπροστά από ένα λιοντάρι, ο φόβος για τη ζωή της είναι ισχυρότερο κίνητρο από την επιθυμία του διώκτη της, που μπορεί να ξαναπροσπαθήσει αργότερα να κυνηγήσει κάποιο άλλο θήραμα (15,17).

Η κληρονομιά αυτής της εξελικτικά προσαρμοσμένης ασυμμετρίας επιτρέπει στα αρνητικά συναισθήματα του άγχους και του φόβου να μεγεθύνονται και να αιχμαλωτίζουν τις σκέψεις των ανθρώπων, ενώ τα θετικά συναισθήματα της ασφάλειας και της ευχαρίστησης εξασθενούν πολύ εύκολα. Ο μέσος άνθρωπος ξαγρυπνά γεμάτος άγχος για μια κατάσταση, θεωρώντας πως είναι καταδικασμένος σε αδιέξοδο, ή ανακυκλώνει την ντροπή για κάποια ανόητη συμπεριφορά του, θεωρώντας ότι έχασε για πάντα την αξιοπρέπειά του (17). Στην πραγματικότητα του σύγχρονου πολιτισμού οι σκέψεις αυτές είναι παράλογες, επειδή τα γεγονότα που προκαλούν στο μέσο άνθρωπο άγχος, φόβο και ντροπή σχεδόν ποτέ δεν απειλούν τη ζωή του, όπως ένα σαρκοβόρο.

Κατά συνέπεια, το σύστημα των αρνητικών συναισθημάτων, που ήταν πολύ χρήσιμο σε επείγουσες καταστάσεις πριν από πολλές χιλιάδες χρόνια, μετατρέπεται σε ένα άχρηστο και βασανιστικό φαύλο κύκλο αβάσιμων φόβων και αναίτιας ταραχής, που έχουν συνήθως αυτοκαταστροφικές συνέπειες (17). Σαν

αυτοεκπληρούμενη προφητεία, ο μόνιμος φόβος και το διαρκές άγχος κάνουν το μέσο άνθρωπο περισσότερο εχθρικό, πιο παρανοϊκό και λιγότερο επιδεκτικό στις καλές ευκαιρίες που ενδεχομένως θα παρουσιαστούν (17).

Με τα αρνητικά συναισθήματα ταραχής, φόβου, άγχους, ανασφάλειας και ντροπής συνδέεται η χαμηλή ποσότητα σεροτονίνης (15,17). Μάλιστα, κάποιοι άνθρωποι έχουν σε συγκεκριμένα γονίδια κληρονομική προδιάθεση για χαμηλότερα επίπεδα παραγωγής και κυκλοφορίας της σεροτονίνης (18,19). Αυτοί οι άνθρωποι κατά κανόνα είναι επιθετικοί, αγχώδεις, φοβικοί και καταθλιπτικοί. Όπως θα περίμενε κάποιος, φάρμακα που ενισχύουν την ποσότητα σεροτονίνης είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά στη θεραπεία της κατάθλιψης, της αγχώδους νεύρωσης, αλλά και της βίαιης και αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς και συνταγογραφούνται από ψυχιάτρους (17-19).

Αντίστοιχα, το ναρκωτικό «έκσταση» απελευθερώνει απότομα μεγάλες ποσότητες σεροτονίνης προκαλώντας συναισθήματα ευφορίας και φιλικής διάθεσης. Μόλις όμως η δράση του εξασθενήσει, εμφανίζονται σημάδια κατάθλιψης, βίαιης συμπεριφοράς και απώλειας μνήμης (17). Η βιοχημική ισορροπία του ανθρώπινου εγκεφάλου είναι πολύ ευαίσθητη, ώστε κάθε ανεξέλεγκτη επίδραση φαρμακευτικών ουσιών να αποτελεί κίνδυνο για ανεπανόρθωτη βλάβη. Τότε πώς μπορεί κάποιος να μειώσει τα ισχυρά αρνητικά συναισθήματα χωρίς να έχει προβλήματα;

Η σύγχρονη Ψυχολογία απαντά σε αυτό το ερώτημα με τη Γνωσιακή Συμπεριφορική Θεραπεία, η οποία φαίνεται να έχει καλύτερα αποτελέσματα από άλλες προσεγγίσεις (20,21). Ο εξειδικευμένος ψυχολόγος εστιάζει την προσοχή του στον εντοπισμό των συγκεκριμένων φόβων και άλλων αρνητικών σκέψεων που έχει ένας άνθρωπος και στην αποκάλυψη του παράλογου χαρακτήρα τους (3,20,21). Στη συνέχεια προτείνει τη συστηματική ενασχόληση με ευχάριστες δραστηριότητες.

Με άλλα λόγια, μια αντίστοιχη προσέγγιση με εκείνη που χρησιμοποίησε ο Επίκουρος πριν από 23 αιώνες. Ο Αθηναίος φιλόσοφος αντιμετώπισε με απλούς και εύστοχους συλλογισμούς τους φόβους και την ταραχή του μέσου ανθρώπου, αποκαλύπτοντας τον παραλογισμό που έκρυβαν (3,7-9).

Η φιλοσοφία του βασίστηκε στη συνειδητοποίηση της φύσης του ανθρώπου και της Φύσης γενικότερα, πρότεινε την αποφυγή του σωματικού πόνου και της ψυχικής ταραχής με στόχο την ευδαιμονία, που διασφαλίζεται από την ατομική αρετή της φρόνησης και από το συμμετοχικό αγαθό της φιλίας. Ο ίδιος αλλά και αρκετοί μαθητές του αποτελούν αναμφισβήτητα παραδείγματα ανθρώπων, που έζησαν μια ευτυχισμένη ζωή (7,9). Άλλωστε, πολυάριθμες σύγχρονες έρευνες έχουν δείξει ότι οι άνθρωποι αισθάνονται ευτυχισμένοι όταν έχουν καλύψει τις βιοτικές τους ανάγκες και έχουν αγαπημένους συγγενείς και φίλους, ενώ δεν έχει σημασία η οικονομική τους ευμάρεια ή η κοινωνική τους θέση (17).

Η αντιμετώπιση του Φόβου του Θανάτου

Κατά τον Επίκουρο, η ευδαιμονική ζωή εμπεριέχει τη συνειδητοποίηση ότι το φρικτότερο από όλα τα κακά, ο θάνατος, δεν είναι τίποτε για μας, αφού όταν υπάρχουμε εμείς δεν υπάρχει αυτός (7-9). Ο Αθηναίος φιλόσοφος δίδαξε ότι το αναπόφευκτο του θανάτου κάνει απολαυστική τη ζωή, αφού ωθεί τον άνθρωπο να μη χάνει στιγμή με ανόητους φόβους και να προτιμά την ευτυχέστερη ζωή αντί για τη διαρκέστερη, «όπως προτιμούμε το νοστιμότερο φαγητό και όχι το περισσότερο» (7-9). Ο Επίκουρος αναγνώρισε ότι μόνο με τη διαρκή επαγρύπνηση της φρόνησης μπορεί να αντιμετωπιστεί η συναισθηματική ταραχή, που προκαλείται από το «άλογο μέρος της ψυχής», όπως ονόμασε αυτό που σήμερα θα αποκαλούσαμε υποσυνείδητο.

Σύμφωνα με τον Καθηγητή Ψυχιατρικής και διάσημο υπαρξιακό ψυχοθεραπευτή Yalom, οι άνθρωποι που δεν έχουν αντιμετωπίσει συνειδητά το φόβο του θανάτου, δεν βιώνουν ολοκληρωμένα τη ζωή τους και περνούν πολλές φάσεις έξαρσης άγχους (5). Το άγχος αυτό οφείλεται σε υποσυνείδητες ανασφάλειες που έχουν τη βάση τους στον αδιάλειπτο φόβο για το θάνατο. Για να καταπολεμήσουν το άγχος θανάτου οι άνθρωποι έχουν αναπτύξει διάφορους υποσυνείδητους αμυντικούς μηχανισμούς. Άλλοι προβάλλουν τον εαυτό τους στο μέλλον μέσα από τα παιδιά τους και άλλοι μέσα από τα έργα τους. Άλλοι αναπτύσσουν καταναγκαστικές προστατευτικές τελετουργίες ή μια ακλόνητη πίστη στην προστασία από θεϊκές ή μεταφυσικές δυνάμεις. Άλλοι αναισθητοποιούν οι ίδιοι τον εαυτό τους αποφεύγοντας να απολαύσουν τη ζωή, επειδή θεωρούν ότι έτσι θα περιορίσουν την οδύνη του τέλους, δηλαδή «αρνούνται το δάνειο της ζωής για να αποφύγουν το χρέος του θανάτου». Άλλοι είναι μανιακοί της εργασίας ή του καθήκοντος, επειδή νομίζουν ότι εάν είναι απασχολημένοι δεν θα έχουν καιρό να πεθάνουν. Άλλοι θεωρούν τη ζωή τους μια αέναη ανοδική πορεία με ολοένα υψηλότερους στόχους εξουσίας και πλούτου, πιστεύοντας ότι εξαιρούνται από τους βιολογικούς περιορισμούς που επιβάλλονται σε όλους τους υπόλοιπους ανθρώπους (5).

Οι υποσυνείδητοι αυτοί αμυντικοί μηχανισμοί δεν επαρκούν επειδή οι καταπιεσμένες σκέψεις έρχονται συχνότατα στην επιφάνεια (22). Φαίνεται ότι η καλύτερη υπαρξιακή ψυχοθεραπευτική προσέγγιση είναι η Επικουρεία, που επιτρέπει τη συνειδητή αντιμετώπιση του φόβου του θανάτου με την αναγνώριση της πεπερασμένης βιολογικής φύσης του ανθρώπου (4,5,10). Το μήνυμα αυτής της θεραπευτικής προσέγγισης μπορεί να φθάσει σχεδόν σε κάθε αποδέκτη λόγω της βιολογικής πλαστικότητας του ανθρώπινου εγκεφάλου. Υπάρχουν πολυάριθμα πρόσφατα δεδομένα που υποστηρίζουν αυτή την πλαστικότητα του εγκεφάλου, η φυσιολογία και η λειτουργία του οποίου μπορεί να τροποποιηθεί από περιβαλλοντικά ερεθίσματα (23).

Μελλοντικές Προοπτικές

Αυτή η βιολογική προσέγγιση της δυναμικής εξέλιξης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου έχει προκαλέσει τη διατύπωση της άποψης ότι το «μηχανιστικό μοντέλο» της Ψυχολογίας θα πρέπει να τροποποιηθεί (24,25). Επιπλέον, πληθαίνουν εκείνοι που βασίζονται στη βιολογική φύση του ανθρώπου και υποστηρίζουν το ρόλο της Κριτικής Ψυχολογίας και της Κοινωνικής Ψυχολογίας στη διαμόρφωση μιας καλύτερης κοινωνίας με περισσότερους ευτυχισμένους ανθρώπους (26-28).

Πριν από 23 αιώνες ο σοφός Επίκουρος αναγνώρισε με εξαιρετική διορατικότητα τη βιολογική βάση της ψυχολογίας του ανθρώπου. Βασιζόμενος σε έναν εμπειρικό τρόπο σκέψης, ο Αθηναίος φιλόσοφος αντιλήφθηκε ότι εάν οι άνθρωποι κάνουν λανθασμένη χρήση των φυσικών τάσεων και των νοητικών λειτουργιών τους μπορεί να οδηγηθούν σε ανόητες, παρορμητικές και αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές, που καταλήγουν στη δυστυχία τη δική τους και των άλλων.

Ο μεγάλος φιλόσοφος έλεγε χαρακτηριστικά: «Όποιος δεν είναι παραγμένος δεν ενοχλεί τον εαυτό του και τους άλλους». Θεωρώντας ότι η φιλοσοφία είναι η ιατρική των ψυχικών παθών, ο Επίκουρος πρότεινε συγκεκριμένα φιλοσοφικά φάρμακα για την επίτευξη της ευδαιμονίας, τα οποία φαίνεται ότι είναι διαχρονικά.

Βιβλιογραφία

1. Bakalis N. «Handbook of Greek Philosophy from Thales to the Stoics: Analysis and Fragments». Trafford Publishing, Victoria, Canada, 2005.
2. Anderson E. «Ο Επίκουρος στον 21ο Αιώνα» (Μετάφραση Δ. Γιαννόπουλος). Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.
3. Buhler K.E. Foundations of Clinical Logagogy. Medicine Health Care and Philosophy 6(3): 303-313, 2003.
4. Strenger C. Mild Epicureanism: Notes toward the Definition of a Therapeutic Attitude. American Journal of Psychotherapy 62(2): 1-17, 2008.
5. Yalom I.D. «Στον Κήπο του Επικούρου: Αφήνοντας πίσω τον Τρόμο του Θανάτου» (Μετάφραση: Ε. Ανδριτσάνου - Γ. Ζέρβας). Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2008.
6. Asmis E. «Epicurus' Scientific Method». Cornell University Press, Ithaca, USA, 1984.
7. Warren J. (editor). «The Cambridge Companion to Epicureanism». Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2009.
8. Γιαπιτζάκης Χ. «Επικουρείων Δόξαι: Η Τέχνη του Ευδαιμονείν». Β' έκδοση, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2010.
9. Ζωγραφίδης Γ. «Επικούρος: Ηθική - Η Θεραπεία της Ψυχής». Εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2009.
10. Warren J. «Facing Death: Epicurus and his Critics». Oxford University Press, Oxford, UK, 2004.
11. Konstan D., Clay D., Glad C.E., Thom J.C., Ware J. «Philodemus: On

Frank Criticism». Society of Biblical Literature, Atlanta, USA, 2007.

12.Tsouna V. «The Ethics of Philodemus». Oxford University Press, Oxford, UK, 2007.

13.Yapijakis C. Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine. *In Vivo* 23: 507-514, 2009.

14.Jobling M.A., Hurles M.E., Tyler-Smith C. «Human Evolutionary Genetics: Origins, Peoples and Disease». Garland Publishing, New York, USA, 2004.

15.Breedlove S.M., Rosenzweig M.R., Watson N.V. «Biological Psychology: An Introduction to Behavioral, Cognitive and Clinical Neuroscience». 5th edition, Sinauer Associates, Sunderland, USA, 2007.

16.Poulin-Dubois D., Brooker I., Chow V. The Developmental Origins of Naïve Psychology in Infancy. *Advances in Child Development and Behavior* 37: 55-104, 2009.

17.Nettle D. «Happiness: The Science behind your Smile». Oxford University Press, Oxford, UK, 2005.

18.Craig I.W., Halton K.E. Genetics of Human Aggressive Behaviour. *Human Genetics* 126: 101-113, 2009.

19.Keltikangas-Jarvinen L., Salo J. Dopamine and Serotonin Systems modify Environmental Effects on Human Behaviour: A Review. *Scandinavian Journal of Psychology* 50: 574-582, 2009.

20.Kerr I.B. Cognitive Analytic Therapy. *Psychiatry* 4(5): 28-33, 2005.

21.Bateman A.W., Ryle A., Fonagy P., Kerr I.B. Psychotherapy for Borderline Personality Disorder: Mentalization Based Therapy and Cognitive Analytic Therapy compared. *International Review of Psychiatry* 19(1): 51-62, 2007.

22.Wegner D.M. How to Think, Say, or Do Precisely the Worst Thing for Any Occasion. *Science* 325: 48-50, 2009.

23.Zhang T.Y., Meaney M.J. Epigenetics and the Environmental Regulation of the Genome and its Function. *Annual Review of Psychology* 61: 439-466, 2010.

24.Kohler A. To think Human out of the Machine Paradigm: Homo ex Machina. *Integrative Psychological and Behavioral Science* (in press), 2010.

25.Kolstad A. Time for Paradigmatic Substitution in Psychology: What are the Alternatives? *Integrative Psychological and Behavioral Science* (in press), 2010.

26.Montero M., Christlieb P.F. Editorial on Social Psychology in Latin America. *International Journal of Critical Psychology* 9: 6-12, 2003.

27.Blakar R.M., Nafstad H.E. Critical Psychology in Norway: A brief review commenting on why Critical Psychology is currently virtually absent. *Annual Review of Critical Psychology* 5: 167-173, 2006.

28.Fowler J.H., Schreiber D. Biology, Politics, and the Emerging Science of Human Nature. *Science* 322: 912-914, 2008.

Ηθικόν

Επικούρεια Ηθική

Η επικούρεια τέχνη του να ζεις σαν θεός ανάμεσα σε ανθρώπους

Δημήτρης Άλτας

Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 3ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας

Ποιος είναι ο Επικούρειος Άνθρωπος; Φυγόπρονος, πνευματικά ρηχός, άθεος, διεφθαρμένος ηδονοθήρας, απόμακρος και αντικοινωνικός, εγωπαθής και αδιάφορος για τους άλλους, δειλός και μόνιμα κρυπτόμενος, οπαδός μιας ανήθικης παρωδίας της Ελληνικής Φιλοσοφίας, αυτή είναι σε γενικές γραμμές η αντίληψη που καλώς ή κακώς επικρατεί σήμερα. Όχι ανεξήγητα άλλωστε, αφού από την εποχή ακόμα του Επίκουρου, η φιλοσοφία του συνάντησε λυσσαλέες αντιδράσεις, συκοφαντήθηκε, κάποιες φορές πλαστογραφήθηκε και διαστρεβλώθηκε άγρια από τους αντιπάλους της, αρχικά από τους Ακαδημικούς, αργότερα από τους Στωικούς και τέλος από τους Χριστιανούς, που όλοι περιέργως είχαν διαχρονικά άριστες σχέσεις με τις εκάστοτε εξουσίες.

Επιθέσεις κατά της Επικούρειας φιλοσοφίας

Ο αντίπαλος και σύγχρονος του Επίκουρου, διευθυντής της Ακαδημίας Αρκεσίλαος, για να εξηγήσει γιατί έχανε σε μόνιμη βάση μαθητές προς τον Κήπο, ενώ σπανίως γινόταν το αντίθετο, έλεγε περιφρονητικά πως «τον άνδρα μπορείς να τον κάνεις ευνούχο, τον ευνούχο όμως δεν μπορείς να τον κάνεις άνδρα».

Ο Διότιμος ο Στωικός, συκοφαντούσε τον Επίκουρο αποδίδοντάς του πενήντα αισχρές επιστολές, που ήταν φυσικά πλαστές, όπως μας πληροφορεί ο Διογένης ο Λαέρτιος και που πιθανότατα έγραψε ο ίδιος ο Διότιμος. Το ίδιο έγινε και από τους μαθητές του Ποσειδώνιου του Στωικού, Νικόλαο και Σωτίωνα. Ο Επίκτητος ο Στωικός, επίσης, τον αποκαλούσε κιναιδολόγο και τον λοιδορούσε με τον χειρότερο τρόπο.

Η Επικούρεια φιλοσοφία με τον υλισμό της και την αθεοφοβία της, έγινε το κόκκινο πανί για την Χριστιανική Θρησκεία, που αισθάνθηκε ότι απειλείται η πνευματική κυριαρχία της και την πολέμησε με λύσσα. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς έλεγε: «Εάν ο Απόστολος Παύλος χτύπησε τους φιλοσόφους είχε υπ' όψιν του μονάχα τους Επικούρειους».

Γιατί όμως όλη αυτή η αντίδραση στο συγκεκριμένο φιλοσοφικό ρεύμα, που κάνει τους ανθρώπους να αντιμετωπίζουν τουλάχιστον με αμηχανία κάποιον όταν δηλώνει Επικούρειος; Ποιος είναι τελικά ο Επικούρειος Άνθρωπος;

Ο σκοπός της Επικούρειας φιλοσοφίας

«Κενός εκείνου φιλοσόφου λόγος, υφ' ου μηδέν πάθος ανθρώπου θεραπεύεται. Ὡσπερ ιατρικῆς ουδέν όφελος μη τας των σωμάτων νόσους εκβαλούσης, ούτω φιλοσοφίας ή μη το της ψυχῆς εκβάλλει πάθος». Είναι κενολογία εκείνος ο λόγος φιλοσόφου, που δεν βοηθά να θεραπευτεί η ανθρώπινη αγωνία. Όπως η ιατρική είναι άχρηστη αν δεν μπορεί να θεραπεύσει τις νόσους του σώματος, έτσι είναι και η φιλοσοφία εξ ίσου άχρηστη αν δεν μπορεί να ανακουφίσει την ψυχή από το πάθος. Αυτό πρεσβεύει η φιλοσοφία του Επίκουρου, η οποία αποβλέπει στην επίτευξη της καταστηματικής ηδονής, δηλαδή της κατάστασης εκείνης που συνδυάζει έλλειψη σωματικού πόνου, δηλαδή σωματική υγεία και ψυχική αταραξία και αποτελεί προϋπόθεση για την ευδαιμονία, που είναι και το ζητούμενο.

Λέγοντας ψυχική αταραξία οι Επικούρειοι εννοούν ενεργητική ισορροπία συναισθημάτων, δηλαδή ψυχική ισορροπία, που προκαλεί μία ευεξία και καλή διάθεση, την ευθυμία ή ευεστώ όπως την έλεγε ο Δημόκριτος, ή ηδονή όπως την ονόμασε ο Επίκουρος, που αναβλύζει από τα τρίςβαθα της ανθρώπινης ύπαρξης και που καμιά σχέση δεν έχει με την απάθεια των Σκεπτικών, την αταραξία των Στωικών και την νιρβάνα των ανατολικών φιλοσοφιών, που συνιστούν παθητικές καταστάσεις στα όρια της αναισθησίας.

Για να επιτευχθεί η ψυχική αταραξία ο άνθρωπος πρέπει:

α) να απαλλαγεί από τον αρχέγονο φόβο για τα φυσικά φαινόμενα τους θεούς και τον θάνατο, με την νηφάλια μελέτη της Φύσης, βασιζόμενος στις αισθήσεις και τα συναισθήματά του και σύμφωνα πάντα με τα επιστημονικά δεδομένα και όχι με αστήριχτους μύθους και αυθαίρετες δοξασίες που οδηγούν σε άχρηστες μεταφυσικές αγωνίες, δεισιδαιμονίες και παραλογισμούς που μιζереύουν και ταιπιπωρούν την σύντομη ζωή του. Για τον Επίκουρο ό,τι συμβαίνει στην φύση έχει αιτία ή αιτίες και υπακούει σε φυσικούς νόμους είτε αυτοί μας είναι γνωστοί την συγκεκριμένη χρονική στιγμή είτε όχι και δεν οφείλονται σε καμιά θεϊκή επέμβαση ή πρόνοια.

β) να ιεραρχήσει με φρόνηση τις επιθυμίες του και να επιδιώξει να ικανοποιήσει τις πιο φυσικές από αυτές, που του εξασφαλίζουν την επιβίωση, και έπειτα εκείνες που αφενός είναι μέσα στις δυνατότητές του και αφετέρου θα του προσφέρουν περισσότερο ευχαρίστηση παρά πόνο.

γ) να αποφύγει να επιδιώξει την ικανοποίηση πλασματικών, μη φυσικών επιθυμιών, όπως Δόξα, Πλούτο, Επιρροή, Εξουσία, που είναι ακόρεστες, δύσκολα ικανοποιούνται και ακόμα πιο δύσκολα διατηρούνται και βυθίζουν τον άνθρωπο σε ανασφάλεια, καχυποψία, αγωνία, πόνο και δυστυχία χωρίς τέλος. «Τίποτα δεν είναι αρκετό γι εκείνον που θεωρεί λίγο το αρκετό» σημειώνει ο Δάσκαλος.

δ) να επιδιώξει την ειλικρινή φιλία και να αναζητήσει την προσωπική του ευδαιμονία και ασφάλεια, μέσω της ευδαιμονίας και ασφάλειας της κοινότητας των φίλων.

Οι αρετές, λοιπόν, όπως η φρόνηση –η μέγιστη αρετή κατά τον Επίκουρο–, η δικαιοσύνη, η ανδρεία, η εγκράτεια, η φιλία δεν αποτελούν αυτοσκοπό, αλλά μέσο για την επίτευξη του ηδονικού βίου και επομένως έχουν ωφελιμιστική βάση και δεν επιβάλλονται έξωθεν από κάποια θεότητα.

Η Επικούρεια κοσμοθέαση

Η πορεία των πραγμάτων στο Επικούρειο Σύμπαν είναι συνισταμένη τριών παραγόντων: της αναγκαιότητας (αίτιο – αιτιατό), της πιθανότητας (αστάθμητος παράγων) και της τυχαίας παρέγκλισης που αποτελεί φαινομενικά αναίτια, μη προβλέψιμη, και σε μη καθορισμένο χρόνο ενέργεια, που μπορεί να μεταβάλλει την πορεία των πραγμάτων και να οδηγήσει σε απρόβλεπτες διεργασίες. Αλλά πώς μπορεί ο αιτιοκράτης Επίκουρος να δέχεται το αναίτιο της παρέγκλισης; Η παρέγκλιση στην ουσία είναι έκφραση της αμφισβήτησης από τον Επίκουρο της μηχανιστικής αιτιοκρατίας ως μόνης μορφής αιτιοκρατίας στην φύση. Η μηχανιστική αιτιοκρατία χαρακτηρίζει την θεωρία του Δημόκριτου, που υποστηρίζει ότι η αιτία προκαθορίζει πάντοτε το αποτέλεσμα, άποψη που οδηγεί στο κατ' ανάγκην γίνεσθαι και την μοιρολατρία. Ο Επίκουρος δεχόταν μια άλλη μορφή αιτιοκρατίας, σύμφωνα με την οποία πολλές αιτίες μπορεί να οδηγήσουν στο ίδιο αποτέλεσμα και μία αιτία μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα ανάλογα με τις συνθήκες της συγκυρίας. Με την λογική αυτή, η σχέση αιτίου και αποτελέσματος γίνεται περίπλοκη, πολυδαίδαλη και τελικά μη προβλέψιμη. Στην Φύση επομένως όλα είναι δυνατά. « Άπειρα τα αίτια είναι. Όπου γαρ τα αίτια εκεί και τα αποτελέσματα. Αίτια ήτοι αι άτομοι ή τα στοιχεία».

Αυτήν την λογική εκφράζει η παρέγκλιση, η οποία αποτελεί ενδογενή ιδιότητα της υλικής πραγματικότητας και σ' αυτήν εδράζεται η συνειδητότητα και η ελεύθερη βούληση του ανθρώπου. Η λογική της παρέγκλισης, επιβεβαιώνεται σήμερα από την κβαντική φυσική, που εισάγει αυτήν ακριβώς την λογική, είτε δεχτεί κανείς την απροσδιοριστία της σχολής της Κοπεγχάγης, είτε μια πολυσύνθετη μορφή αιτιοκρατίας όπως ο κβαντικός στατιστικός καθορισμός της ρεαλιστικής σχολής, όπως την εκφράζει σήμερα ο Ευύχης Μπιτσάκης. Με την παρέγκλιση ουσιαστικά αποσυνδέεται το αίτιο από το αποτέλεσμα και έτσι τίποτα δεν μπορεί να προβλεφθεί με απόλυτη βεβαιότητα εκ των προτέρων. Ο άνθρωπος λοιπόν δεν είναι έρμαιο καμιάς μοίρας και καμιάς αναγκαιότητας. Είναι αυτός που αποφασίζει ελεύθερα για την πορεία της ζωής του, λαμβάνοντας κάθε φορά υπ' όψιν του τα δεδομένα της συγκυρίας, όπου εκεί βέβαια παίζουν ρόλο και οι αναγκαιότητες και το τυχαίο.

Η ελεύθερη βούληση προϋποθέτει την υπευθυνότητα

Η ιδέα όμως της ελεύθερης βούλησης και της ανάληψης της ευθύνης των αποφάσεων για την ζωή τους δεν κάνει όλους τους ανθρώπους ευτυχισμένους. Οι περισσότεροι έχουν την τάση να αποποιούνται το δικαίωμα αλλά και την ευθύνη να αποφασίζουν οι ίδιοι για την ζωή τους και αρέσκονται να τα αναθέτουν σε άλλους, στον αρχηγό της οικογένειας, στον ηγεμόνα, στον πολιτικό, στην μοίρα, στον θρησκευτικό ηγέτη, στον ίδιο τον θεό. Έτσι έχουν την ψευδαίσθηση ότι

απαλλάσσονται από την ευθύνη των επιπτώσεων από μία πιθανή αποτυχία, που κάλλιστα μπορούν να φορτώσουν στις πλάτες αυτών που εμπιστεύθηκαν.

Ο Επικούρος λοιπόν φαίνεται ότι στην προσπάθειά του να απαλλάξει τους ανθρώπους από τον φόβο των θεών και του θανάτου και να πολεμήσει τις δεισιδαιμονίες και τον παραλογισμό, φόρτωσε στους ανώριμους ανθρώπους τον φόβο της προσωπικής ευθύνης για την ζωή τους. Φόβο που ανά τους αιώνες βρέθηκαν πολλοί καλοθελητές να εκμεταλλευτούν.

Σε άλλους όμως ανθρώπους, η συνειδητοποίηση της ελεύθερης βούλησης και της ευθύνης των επιλογών, τους γεμίζει μ' ένα αίσθημα αυτάρκειας, ανεξαρτησίας και δημιουργικότητας. Τους κάνει ηγέτες του εαυτού τους. Τους ωθεί να ζήσουν την «αυθεντική Ζωή», όπως παρατηρεί ο υπαρξιστής φιλόσοφος Jean-Paul Sartre, ο οποίος συμπληρώνει: «Χωρίς δυσκολίες δεν υπάρχει ελευθερία. Τόσο αυθεντικότερη είναι η ελευθερία, όσο μεγαλύτερες είναι οι δυσκολίες». Στην κατηγορία αυτή ανήκουν και οι Επικούρειοι.

Ο Επικούρειος λοιπόν είναι ο δυνατός άνθρωπος. Γιατί χρειάζεται εσωτερική δύναμη, νηφαλιότητα και φρόνηση για να ελέγξει κανείς τους αρχέγονους φόβους του, να υποτάξει την απληστία και τις άλογες παρορμήσεις του και να ιεραρχήσει τις επιθυμίες του επιλέγοντας να ικανοποιήσει εκείνες που θα του εξασφαλίσουν πρώτιστα την επιβίωση έπειτα την ασφάλεια, την σωματική υγεία και την ψυχική ισορροπία.

Ο Επικούρειος δεν βασιίζεται ποτέ στην τύχη. Η τύχη, λέει ο Δάσκαλος, δεν είναι θεά όπως πολλοί πιστεύουν, γιατί είναι άστατη και αλλοπρόσαλλη και από ένα τυχαίο γεγονός μπορεί να προκύψουν τα μεγαλύτερα καλά όπως και τα χειρότερα κακά, αλλά αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το αν θα το διαχειριστεί ο άνθρωπος με φρόνηση ή όχι. Στο τέλος της γραφής προσθέτει, είναι καλύτερα να πάρουμε με φρόνηση μια απόφαση που θα αποδειχτεί λάθος, παρά στην τύχη μία απόφαση που θα αποδειχτεί σωστή.

Τα ατομικά χαρακτηριστικά του Επικούρειου

Ο Επικούρειος είναι άνθρωπος αυτάρκης. Γνωρίζει ότι όσες λιγότερες εξωτερικές εξαρτήσεις έχει τόσο πιο ελεύθερος είναι. «Μέγιστος καρπός της αυτάρκειας η ελευθερία» λέει ο Δάσκαλος. «Αυτός που ζει ελεύθερα και ανεξάρτητα, δεν μπορεί να αποκτήσει μεγάλα πλούτη, γιατί αυτό απαιτεί δουλοπρέπεια είτε προς τον όχλο είτε προς την εξουσία, μπορεί όμως να έχει όσα χρειάζεται σε συνεχή επάρκεια». Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι ο Επικούρειος είναι ολιγαρκής από πεποίθηση όπως π.χ. ο Κυνικός. Θα απολαύσει λοιπόν την πολυτέλεια όποτε του τύχει, γιατί την πολυτέλεια την απολαμβάνουν ηδονικότερα όσοι την έχουν λιγότερο ανάγκη. Άλλωστε και η λιτότητα έχει τα όριά της, όπως παρατηρεί ο σοφός μας Παππούς και όποιος το παραβλέπει αυτό παθαίνει κάτι αντίστοιχο με εκείνον που δεν βάζει όρια στις επιθυμίες του. Η αυτάρκεια λοιπόν των Επικουρείων ουδέποτε φτάνει στα όρια του ασκητισμού, όπως έχει υποστηριχτεί από κάποιους.

Ο Επικούρειος δεν είναι ο άνθρωπος του καθήκοντος. Οι πράξεις του καθορίζονται από την ελεύθερη βούλησή του και όχι από κάποιο ακαθόριστο ομιχλώδες αίσθημα καθήκοντος προς κάποιον θεό ή κάποια ηγεσία. Η έννοια του καθήκοντος απορρέει από ένα σύστημα «αρχών», το οποίο χαρακτηρίζει την ηθική μιας κοινωνίας και το οποίο μεταβάλλεται από τόπο σε τόπο και από χρόνο σε χρόνο, ακολουθώντας τις μεταβολές της επικρατούσας κοινωνικής ηθικής. Αυτό σημαίνει ότι ο Επικούρειος είναι δύσκολα διαχειρίσιμος από την εξουσία. Ο Επικούρειος θα επιλέξει να ακολουθήσει το μονοπάτι του πόνου, αν αυτό τον οδηγεί στην λεωφόρο της ηδονής. Έτσι θα υποστεί τον πόνο και τον κίνδυνο του πολέμου, επιδιώκοντας την κατά πολύ σημαντικότερη ηδονή της απόλαυσης της Ελευθερίας και της Ασφάλειας της προσωπικής του, της οικογενείας του και των φίλων του, αλλά αυτό θα είναι συνειδητή δική του απόφαση και όχι καθήκον, όπως ακριβώς έκαναν οι Έλληνες στις Θερμοπύλες, τον Μαραθώνα και την Σαλαμίνα, αλλά και στο Μέτωπο της Αλβανίας στον τελευταίο μεγάλο πόλεμο.

Η έννοια του καθήκοντος, που σπερματικά συναντάται στην ανατριχιαστική Πλατωνική Πολιτεία, όπου τα μέλη της κατώτερης κάστας των «δημιουργών» πρέπει μοιρολατρικά να υπηρετούν τις ανώτερες κάστες των φυλάκων και των φιλοσόφων, χωρίς κανένα δικαίωμα λόγου, η δυνατότητα συμμετοχής στις αποφάσεις που αφορούν την ζωή τους, αναπτύχθηκε στην συνέχεια από τους Στωικούς, που την ανήγαγαν σε μέγιστη αρετή και δίδασκαν ότι ο άνθρωπος έχει καθήκον να πράττει αυτά που επιβάλλονται από την θέση που τον έταξε η μοίρα του (ο θεός ή η θεόπνευστη εξουσία). Στην συνέχεια, πέρασε στον Χριστιανισμό και τις άλλες μονοθεϊστικές θρησκείες, συμβάλλοντας σε μεγάλο βαθμό στην ανθρωπινή δυστυχία και οδηγώντας συχνά σε επικίνδυνα μονοπάτια. Το δήθεν καθήκον στον θεό, οδήγησε στην φρίκη της Ιερής Εξέτασης τον Μεσαίωνα, αλλά και αποτέλεσε το πρόσχημα για τις τυχοδιωκτικές Σταυροφορίες της Δύσης, με τα τραγικά τους αποτελέσματα, και στις μέρες μας σε μαζικά εγκλήματα όπως αυτό της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001. Το στωικό-καντιανό καθήκον προς την ηγεσία, την φυλή και την κακώς εννοούμενη πατρίδα, οδήγησε στο πρόσφατο παρελθόν ένα ολόκληρο Έθνος υψηλής πολιτισμικής στάθμης, να προκαλέσει το μακελειό του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου και τα πρωτοφανή εγκλήματα γενοκτονίας εναντίον άλλων λαών, που χαρακτηρίστηκαν σαν Ολοκαύτωμα.

Γίνεται προφανές από τα προηγούμενα, ότι η έννοια της πατρίδας για τους Επικούρειους έχει πολύ συγκεκριμένο περιεχόμενο και δεν είναι άυλη ιδέα και η προάσπισή της έχει πολύ συγκεκριμένο κίνητρο και δεν αποτελεί καθήκον. Οι Επικούρειοι ποτέ δεν αγωνίζονται για ιδέες.

Ο Επικούρειος είναι ένας αισιόδοξος και χαρούμενος άνθρωπος. «Να γελάς και να φιλοσοφείς την ώρα που ασχολείσαι με τις καθημερινές σου υποθέσεις» συμβουλεύει ο Δάσκαλος. Να μην αναβάλλεις την χαρά, αλλά να γεύεσαι την κάθε πολύτιμη στιγμή της θνητής ζωής σου. Να απολαμβάνεις αυτά που έχεις και να μην σκοτίζεσαι γι αυτά που δεν έχεις. Να απολαμβάνεις να φιλοσοφείς, γιατί η φιλοσοφία είναι η μόνη ενασχόληση που μπορείς να γευτείς τους ηδονικούς καρπούς της άμεσα. Ποτέ μην πεις ότι είναι νωρίς ή ότι είναι πλέον αργά

για φιλοσοφία. Είναι σαν να λες ότι είναι νωρίς η αργά για ευδαιμονία.

Ο Επικούρειος δεν είναι μετριόφρων. Η μετριοφροσύνη αφορά τους μέτριους και ο Επικούρειος δεν είναι μέτριος αλλά ξεχωριστός άνθρωπος. Δεν είναι επίσης ταπεινόφρων, γιατί η ταπεινοφροσύνη αφορά τους ταπεινούς και καταφρονεμένους και ο Επικούρειος δεν είναι ούτε ταπεινός ούτε καταφρονεμένος, αλλά άνθρωπος σοβαρός, με προσωπικότητα, αξίες και αυτοπεποίθηση, που παίρνει στα χέρια του το τιμόνι της ζωής του για να την οδηγήσει εκεί που αυτός έχει αποφασίσει. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι ο Επικούρειος είναι αλαζόνας. Αντίθετα είναι άνθρωπος χαμηλών τόνων. Δεν κάνει θόρυβο γύρω από το όνομά του, δεν επιάρεται για τον εαυτό του, τις γνώσεις του, τις ικανότητές του, τα υλικά του αγαθά, δεν ζητά επιβεβαίωση από τους άλλους γιατί δεν την χρειάζεται. Είναι υπερήφανος γι αυτό που είναι, γι αυτό που αξίζει ο ίδιος. Αυτή είναι και η σημασία του περίφημου λάθε βιώσας και όχι ο αναχωρητισμός όπως κακώς πολλές φορές υποστηρίζεται από ορισμένους.

Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του Επικούρειου

Ο Επικούρειος είναι κοινωνικό ον. Πιστεύει στην ανάγκη της κοινωνικής συμβίωσης των ανθρώπων, η οποία βασίζεται στο κοινωνικό συμβόλαιο, του να μην βλάπτει δηλαδή ο ένας τον άλλο και να επιδιώκουν μαζί την επίτευξη κοινών στόχων, που θα διευκολύνουν την ζωή όλων. «Το της φύσεως δίκαιον εστί σύμβολον του συμφέροντος εις το μη βλάπτειν αλλήλους, μηδέ βλάπτεσθαι». (Επίκουρος – Κύριες Δόξεις). Είναι δίκαιος και νομοταγής, αφού στην δικαιοσύνη και τον νόμο εδράζεται το κοινωνικό συμβόλαιο. «Η αταραξία είναι ο μέγιστος καρπός της δικαιοσύνης». Ο δίκαιος απολαμβάνει την ψυχική γαλήνη, ενώ ο άδικος είναι πάντοτε γεμάτος ταραχή, αφού ζει με τον φόβο της τιμωρίας και της εκδίκησης. Ο Επίκουρος θεωρούσε πως δεν ταιριάζει στον φιλόσοφο ακόμα και όταν αδικηθεί, να συγκρουσθεί ή να εκδικηθεί (Φιλόδημος Γαδαρηνός «Περί Επικούρου»).

Ο Επικούρειος είναι δημοκρατικός, γιατί μόνο στην δημοκρατία το δίκαιο και ο νόμος απορρέει από τους πολίτες και αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση της ομαλής κοινωνικής συμβίωσης και αλλάζει πάλι από τους πολίτες όταν πάψει να την εξυπηρετεί. Γι' αυτόν τον λόγο ο Επικούρειος στέκεται πάντα απέναντι στην Τυραννία. Είναι ξεκάθαρη θέση του Κήπου, πως ο Επικούρειος δεν θα γίνει ποτέ Τύραννος. «Νόμος που δεν εξυπηρετεί το κοινωνικό συμφέρον δεν είναι δίκαιος νόμος» (Επίκουρος «Κύριαι Δόξαι»). Την προτροπή του Επίκουρου περί αποφυγής ενασχόλησης με την πολιτική, προκειμένου να διαφυλάξει ο σοφός την προσωπική του γαλήνη, θα πρέπει να την δούμε σαν παραίνεση και όχι σαν δογματική θέση, με φόντο την πολιτική κατάσταση των Ελληνιστικών χρόνων, όπου ο αποδυναμωμένος Δήμος είχε χάσει κάθε δυνατότητα να επηρεάσει τις τύχες της Πόλης και ο πολιτικός είτε είχε μετατραπεί σε χειροκροτητή του ηγεμόνα (Στρατοκλής), είτε είχε εξοριστεί από την Πόλη (Δημοχάρης). Ο ίδιος ο Επίκουρος άλλωστε διευκρινίζει: «Όσοι φλέγονται από φιλοτιμία και φιλοδοξία, και δεν μπορούν να κάνουν διαφορετικά, ας ακολουθήσουν την φυσική τους ορμή για πολιτική. Γιατί η απραγμοσύνη θα τους ταραξεί περισσότερο και θα

τους πληγώνει, όσο δεν τους γίνεται εκείνο που ορέγονται»...

Οι Επικούρειοι τιμούν τους θεούς και τους θεσμούς της Πόλης και συμμετέχουν και χαίρονται περισσότερο απ' όλους τις γιορτές και τις εκδηλώσεις της, γιατί αυτές δένουν τους ανθρώπους μεταξύ τους και τους κάνουν να αισθάνονται μέλη του ίδιου κοινωνικού συνόλου, ανεξάρτητα από την περιουσία τους και την κοινωνική τους θέση. Η κοινωνικότητα είναι λοιπόν για τους Επικούρειους φυσική ανάγκη. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να νοηθεί έξω από τον κοινωνικό του περίγυρο όχι μόνο στην Επικούρεια φιλοσοφία, αλλά στο σύνολο σχεδόν της Ελληνικής φιλοσοφίας, αντίθετα με τις ανατολικές φιλοσοφίες.

Η εξωστρέφεια των Επικούρειων επιβεβαιώνεται από τον κεντρική θέση που κατέχει στην φιλοσοφία τους η φιλία. Δεν αρνούνται ότι η επιδίωξη της φιλίας, όπως άλλωστε και της δικαιοσύνης, ξεκινά από ωφελιμιστικούς λόγους, καταλήγει όμως από μόνη της αρετή. Γιατί ο Επικούρειος θα επιδιώξει την προσωπική του ασφάλεια και ευδαιμονία, μέσω της προαγωγής της ασφάλειας και ευδαιμονίας του συνόλου. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια γίνεται κατανοητό, γιατί το αίσθημα της προσφοράς στους άλλους, αποτελεί για τους Επικούρειους ηδονή και όχι καθήκον. Κατά τον Επίκουρο «το εύ ποιείν ήδιόν εστι του εύ πάσχειν» (το να ευεργετείς είναι ηδονικότερο από το να ευεργετείσαι).

Η ελευθερία του λόγου, η παρρησία των Επικούρειων, είναι βασικό στοιχείο της κοινωνικής τους συμπεριφοράς. Η άσκηση ελεύθερης αλλά καλοπροαίρετης κριτικής, με ευγένεια και νηφαλιότητα, συνδυάζεται πάντα με προσεκτική αποδοχή αντίστοιχης κριτικής από τους άλλους. Αυτό προϋποθέτει ελεύθερη δημοκρατική κοινωνία, χωρίς διαχωρισμούς με βάση το φύλο, την περιουσία και την κοινωνική θέση. Αυτό είναι και το μεγάλο πείραμα που έγινε στον Κήπο, μέσα στην καρδιά της καθημαγμένης παρακμάζουσας Αθηναϊκής κοινωνίας των Ελληνιστικών χρόνων. Χαρακτηριστική, για παράδειγμα, είναι η ισότιμη αντιμετώπιση των γυναικών στον Κήπο, όπως φανερώνει η ρήση του ίδιου του Δάσκαλου, που διασώθηκε σε μία μεσαιωνική συλλογή φιλοσοφικών λόγων: «Η γυνή σου αιδέσθω σε μάλλον και ου φοβείσθω. Ού γαρ αυτήν θεράπαιναν είληφας αλλά κοινωνόν του βίου» (Η γυναίκα σου πρέπει να σε σέβεται και όχι να σε φοβάται. Διότι δεν την πήρες για υπηρέτρια, αλλά για σύντροφο της ζωής σου).

Φιλία και ανθρωπισμός των Επικουρείων

Η Επικούρεια φιλοσοφία, λοιπόν, είναι μια αναμφίβολα εγωιστική φιλοσοφία αφού αποβλέπει στο όφελος της προσωπικής ευδαιμονίας. Όμως, είναι προφανές από τα προηγούμενα ότι ο Επικούρειος θα επιδιώξει το προσωπικό όφελος μέσω της προαγωγής του κοινωνικού οφέλους, όχι ανεξάρτητα από αυτό, ούτε πολύ περισσότερο εις βάρος του.

Με την προώθηση της φιλίας, δημιουργούν οι Επικούρειοι ένα στενότερο κοινωνικό κύκλο από ειλικρινείς φίλους, πάντα πρόθυμους να στηρίζουν και να συμπαρίστανται ο ένας στον άλλο, μεταξύ των οποίων η δικαιοσύνη είναι αυτονόητη και δεν χρειάζεται νόμους για να επιβληθεί. Σχηματίζουν έτσι ένα πλέγμα προστασίας και ασφάλειας για τον καθένα που συμμετέχει σε αυτόν, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης της κοινωνίας και των θεσμών. Η Φιλία είναι η Ακρόπολη

της Ανθρώπινης Αξιοπρέπειας, που παραμένει ελεύθερη, ακόμα και όταν το Κάστρο της κοινωνίας και των θεσμών έχει αλωθεί, όπως συνέβαινε στην εποχή του Επίκουρου στην Ελληνιστική Αθήνα και όπως δυστυχώς κινδυνεύει να συμβεί στην σημερινή Ελλάδα.

Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο σοφός Επικούρειος φίλος Δημήτρης Δημητριάδης, οι Επικούρειοι δεν ακολουθούν ηθικές αρχές, αλλά πανανθρώπινες και διαχρονικές αξίες. Γιατί οι ηθικές αρχές, όπως και το καθήκον, είναι σχετικές και μεταβάλλονται ανάλογα με τις πεποιθήσεις και τα πιστεύω της κάθε κοινωνίας την συγκεκριμένη χρονική στιγμή, οι πανανθρώπινες όμως αξίες του κοινωνικού συμβολαίου, της ελευθερίας, της φιλίας, της παρρησίας, της ισότητας των ανθρώπων και του αμοιβαίου σεβασμού που απορρέει από αυτές, είναι διαχρονικές και πάντα θα αποτελούν το ζητούμενο για κάθε ανθρώπινη κοινωνία. Να λοιπόν γιατί ο Επίκουρος που άνοιξε τον Κήπο του σε ελεύθερους και δούλους, πλούσιους και φτωχούς, άνδρες και γυναίκες, ακόμα και εταίρες θεωρήθηκε ανήθικος, αφού περιφρόνησε τον κοινωνικό καθωσπρεπισμό της εποχής του.

Αφοβία των Επικουρείων

Οι Επικούρειοι δεν φοβούνται τον θάνατο. Γιατί όσο εμείς είμαστε ζωντανοί αυτός δεν υπάρχει και όταν αυτός είναι παρών δεν υπάρχουμε εμείς για να τον αντιληφθούμε. Πέρα από τον θάνατο, δεν υπάρχει τίποτα να φοβηθούμε ή να ελπίζουμε. Και ούτε την ανυπαρξία πρέπει να φοβάται κανείς, γιατί ανύπαρκτος ήταν και πριν γεννηθεί. Ο θάνατος είναι αυτός που δίνει νόημα στην ζωή και κάνει κάθε στιγμή της πολύτιμη και ανεπανάληπτη. Γι αυτό πρέπει ο άνθρωπος να ζει την κάθε μέρα του σαν να ήταν η τελευταία της ζωής του. «Καρπώσου την ημέρα», όπως έλεγε χαρακτηριστικά ο Ρωμαίος ποιητής Οράτιος. «Αυτός που αναβάλλει την χαρά», λέει ο Επίκουρος, «πεθαίνει πνιγμένος στις ασχολίες χωρίς να έχει ζήσει». Και όπως παρατηρεί ο Σενέκας, «το πολυτιμότερο αγαθό, που μπορεί να προσφέρει ο άνθρωπος στους συνανθρώπους του, είναι ο χρόνος του».

Οι Επικούρειοι δεν φοβούνται τους θεούς. Για τους Επικούρειους οι θεοί αποτελούν πρότυπα ευδαιμονίας και μακαριότητας για τους ανθρώπους. Δεν είναι φορείς αυθαίρετων ηθικών κανόνων που επιβάλλουν με την αυθεντία τους στους ανθρώπους. Ούτε εξευμενίζονται από κανένα, ούτε οργίζονται, ούτε μνησικακούν εναντίον κανενός, ούτε τιμωρούν και εκδικούνται, γιατί όπως λέει ο Δάσκαλος αυτό αντίκειται στην μακαριότητά τους και χαρακτηρίζει τα κατώτερα όντα. Επομένως, οι θεοί δεν παρεμβαίνουν στην πορεία της ζωής των ανθρώπων, αλλά ούτε και αποτελούν αιτία των φυσικών φαινομένων τα οποία υπακούν σε φυσικούς νόμους είτε τους γνωρίζουμε είτε όχι. Οι θεοί είναι φίλοι των ανθρώπων και όχι δυνάστες. Γι' αυτό το λόγο ο Διογένης ο Οϊνοανδέας προτείνει να αποδίδονται γελαστά τα πρόσωπα των θεών στα αγάλματα. Οι άνθρωποι δεν έχουν κανένα λόγο να τους φοβούνται, αλλά ούτε και να ελπίζουν τίποτα από αυτούς. Στις δυσκολίες της ζωής, ο άνθρωπος πρέπει να στηρίζεται στους συνανθρώπους του και όχι στους αμέτοχους θεούς. Για τους Επικούρειους οι θεοί αντιπροσωπεύουν το πρότυπο της ψυχικής γαλήνης που πρέπει

να επιδιώκει ο άνθρωπος. Γι αυτό και έχουν όλο το δικαίωμα, όπως διακηρύσσει ο Δάσκαλος στον επίλογο της προς Μενοικέα επιστολής του, να ισχυρίζονται ότι ζουν σαν θεοί ανάμεσα σε ανθρώπους.

Βιβλιογραφία

1. Επίκουρος: Η Αληθινή Όψη του Αρχαίου Κόσμου. Χ. Θεοδωρίδης. Εκδόσεις Βιβλιοπωλείου «Εστίας», Αθήνα, 1954.
2. Επίκουρος: Αναγνωστικό της Επικούρειας Φιλοσοφίας και Τέχνης του Ζην-Θεματική Ταξινόμηση των Αρχαίων Πηγών. Επιμέλεια: Γ. Αβραμίδης, Μετάφραση: Γ. Αβραμίδης, Π. Οικονόμου, Συμμετοχή: D.S. Hutchinson, V. Cook. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2000.
3. Ο Επίκουρος στον 21ο Αιώνα. Ε. Anderson (Μετάφραση Δ. Γιαννόπουλος). Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.
4. Διογένης Οινωανδέας: Οι Πολύτιμες Πέτρες της Φιλοσοφίας. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Γ. Αβραμίδης, Πρόλογος: Χ. Θεοδωρίδης. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2003.
5. Εμείς οι Επικουρείοι, Μ.Βερέττα. Εκδόσεις Μ. Βερέττα, Αθήνα, 2006.
6. Επικουρείων Δόξαι: Η Τέχνη του Ευδαιμονείν. Χ. Γιαπιτζάκης. Β' Έκδοση, Εκδόσεις Βερέττα, Αθήνα, 2010.
7. Περί της συντομίας της ζωής. Λ. Α. Σενέκας.
8. Η Ύλη και το Πνεύμα. Ε. Μπιτσάκης.
9. Ο πολιτικός Επίκουρος. Γ. Μεταξάς.
10. Ο Κήπος στην γειτονιά της παρακμής. Γ. Καπλάνης.
11. Ευτυχισμένη ζωή. Κ. Καλεύρας.
12. Ο Ανθρωπισμός του Επικούρου και ο Διαφωτιστικός του λόγος. Δ. Δημητριάδης.

Τετραφάρμακος

Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

Πρώτη δημοσίευση στο www.epicuros.gr

Όλη η φιλοσοφία σύμφωνα με τον Επίκουρο ,πρέπει να υπηρετεί ένα χρήσιμο σκοπό για την ανθρώπινη ζωή , διαφορετικά αυτή δεν έχει νόημα και σημασία.

«Μάταιος (κενός) είναι ο φιλοσοφικός λόγος που δεν θεραπεύει κανένα ανθρώπινο πάθος , ακριβώς όπως η ιατρική δεν οφελεί παρά μόνο όταν θεραπεύει τις αρρώστιες του σώματος , έτσι και η φιλοσοφία δεν προσφέρει τίποτα , αν δεν απαλλάσσει την ψυχή από τα πάθη της». (Άγνωστος αρχαίος Συγγραφέας)¹

Η φιλοσοφία γενικά και η ηθική θεωρία ειδικότερα , στην περίπτωση του Επικούρου, είναι αναγκαίο μέσο για την εξασφάλιση της ψυχικής υγείας , που είναι απαραίτητη για την ευδαιμονία του ατόμου. Ο θεραπευτικός ρόλος της φιλοσοφίας αποσκοπεί στην επιδίωξη της ευδαιμονίας , που είναι και ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής.

Η ηθική θεωρία του Επικούρου έχει δύο σκέλη, **την τετραφάρμακο** που έχει προληπτικό χαρακτήρα και **την αρχή της ηδονής**. Το πρώτο στηριζόμενο στην φυσιολογία στοχεύει στην εξάλειψη του αδικαιολόγητου φόβου και της ταραχής από την ανθρώπινη ψυχή. Το δεύτερο, στηριζόμενο σε ένα φυσιοκρατικό αλγόριθμο των επιθυμιών , προσφέρει ένα θετικό πρόγραμμα για την επιδίωξη της ευδαιμονίας του τελικού σκοπού του ανθρώπου. Το πρώτο , λοιπόν μέλημα της φιλοσοφίας αυτής είναι η εξάλειψη των αιτίων της δυστυχίας, που προκαλούν αδικαιολόγητο φόβο και ανησυχία στον ανθρώπινο νου και οφείλονται σε πλάνη και σε εσφαλμένη ερμηνεία των φαινομένων.

Η Επικούρεια φιλοσοφία διατυπώνει επιγραμματικά τις κύριες θέσεις της ηθικής θεωρίας:

«ΑΦΟΒΟΝ Ο ΘΕΟΣ, ΑΝΥΠΟΠΤΟΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ, Τ ΑΓΑΘΟΝ ΜΕΝ ΕΥΚΗΤΟΝ, ΤΟ ΔΕ ΔΕΙΝΟΝ ΕΥΕΚΚΑΡΤΕΡΗΤΟΝ»

«Ο θεός δεν είναι επίφοβος , ο θάνατος δεν είναι αντιληπτός, το μεν καλό εύκολα αποκτιέται , το δε κακό εύκολα υπομένεται». (Φιλόδημος)

¹ KOEN A., Η φιλοσοφία του Επικούρου - Άτομα ηδονή Αρετή, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος, Εκδόσεις Θύραθεν, 2005, σελ. 101.

Η διατύπωση αυτή είναι γνωστή ως τετραφάρμακος και συμπυκνώνει τις απαραίτητες αρχές για την επιδίωξη της ευδαιμονίας. Το τετραπλό αυτό φάρμακο έχει σκοπό να προστατεύσει το άτομο από ψεύτικους φόβους ανησυχίες και ανώφελα βάσανα, που πηγάζουν από τις εσφαλμένες δοξασίες σχετικά με τη φύση του θείου, του θανάτου του καλού και του κακού. Αλλά ας εξετάσουμε σε συντομία τις επικούρειες δοξασίες σχετικά με τον θεό, τον θάνατο, το καλό και το κακό.

Ο θεός

Η εξάλειψη των φόβων του ατόμου θα πρέπει να στηρίζεται στη σαφή γνώση της φύσεως του θεού και της θέσης του στον φυσικό και τον ανθρώπινο κόσμο. Ο Επίκουρος δέχεται την ύπαρξη του θεού, ως όντος που είναι άφθαρτο, αθάνατο και μακάριο, αφού η γνώση μας γι' αυτό είναι σαφής (εναργής) και προχωρά στον προσδιορισμό της φύσεως του θείου, διότι διαφορετικά το άτομο θα κυριαρχείται από τη λανθασμένη γνώση γι' αυτό.

«πρώτα απ' όλα πιστεύοντας ότι ο θεός είναι ον ζωντανό, αθάνατο και ευτυχισμένο, σύμφωνα με την παράσταση του θεού που έχει αποτυπωθεί στο νου των ανθρώπων, να μην αποδίδεις σ' αυτόν τίποτα ξένο προς την αφθαρσία του, τίποτα αταίριαστο στην μακαριότητά του. Απεναντίας να πιστεύεις γι' αυτόν οτιδήποτε είναι ικανό να διαφυλάξει την μακαριότητά του, την διαπλεγμένη με αθανασία. Οι θεοί υπάρχουν. Πρόδηλη είναι η γνώση γι' αυτούς. Ωστόσο δεν είναι, οι θεοί, όπως τους πιστεύει ο πολύς ό κόσμος. Γιατί δεν υπάρχει λογική συνοχή σε όσα πρεσβεύει ο πολύς κόσμος γι' αυτούς. Και ασεβής δεν είναι όποιος αρνείται τους θεούς των πολλών ανθρώπων, αλλά όποιος αποδίδει στους θεούς, όσα οι πολλοί πιστεύουν γι' αυτούς. Γιατί δεν είναι στέρεες παραστάσεις(προλήψεις) όσα οι πολλοί λένε για τους θεούς αλλά εικασίες (υπολήψεις) δίχως αλήθεια - ότι δηλαδή οι μεγαλύτερες συμφορές και τα μεγαλύτερα ωφελήματα προέρχονται από τους θεούς». (Επίκουρος επιστολή προς Μενοικέα)¹

Ο συνετός άνθρωπος, όπως μας λέει ο Επίκουρος, που βασίζει τις κρίσεις του στις προλήψεις και όχι σε απλές υπολήψεις(ψευδείς απόψεις), θεωρεί ότι ο θεός είναι ένα άφθαρτο και μακάριο όν και πρέπει να του αποδίδονται οι ιδιότητες της αφθαρσίας και της μακαριότητας. Κάθε άλλη ιδιότητα είναι εσφαλμένη και στηρίζεται σε μύθους. Ένα τέτοιο όν:

«Το μακάριο και άφθαρτο ον, ούτε το ίδιο έχει προβλήματα, ούτε σε άλλους προκαλεί. Έτσι δεν οργίζεται με κανέναν και δεν χαρίζεται σε κανένα. Γιατί όλα αυτά είναι γνωρίσματα αδυνάμων όντων». (Επίκουρος Κ.Δ1).²

Είναι λοιπόν λάθος να θεωρούμε ότι το θείο ενδιαφέρεται για οτιδήποτε εκτός από την μακαριότητά του. Η πίστη που υπάρχει σχετικά με τη φύση του θείου

¹ Σκουτερόπουλος Ν. Μ., Επίκουρος, σειρά Στοχασμοί (12) Εκδόσεις Στιγμή, 1994. σελίς 19.

² KOEN A., Η φιλοσοφία του Επικούρου. Άτομα ηδονή Αρετή, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος., Εκδόσεις Θύραθεν, 2005, σελ. 114.

αλλά και την επιρροή του στο κόσμο, αλλά και στον άνθρωπο είναι και εσφαλμένες και επικίνδυνες και δημιουργούν φόβο και ταραχή, αφού αποδίδουν φυσικά φαινόμενα και ανθρώπινες καταστάσεις και συμπεριφορές στη σκοτεινή δύναμη και την παρέμβαση των θεών. Σε ότι αφορά στο φυσικό κόσμο και τα ουράνια σώματα, το θεικό όν δεν παρεμβαίνει, διότι αυτό θα ήταν αντίθετο προς τη φύση του.

«Δεν πρέπει να νομίζουμε ότι στα ουράνια σώματα η κίνηση, η θέση, η έκλειψη, η ανατολή και η δύση και τα συναφή φαινόμενα γίνονται επειδή κάποιος (θεός) έχει αναλάβει αυτή τη λειτουργία και τα ρυθμίζει ή τα ρύθμισε, ενώ συγχρόνως κατέχει την πλήρη μακαριότητα μαζί με την αφθαρσία. Διότι οι ασχολίες, οι φροντίδες, οι θυμοί και οι εύνοιες δεν συνυπάρχουν με τη μακαριότητα, αλλά είναι συνέπειες της αδυναμίας, του φόβου και της εξάρτησης από τους άλλους» (Επίκουρος προς Ηρόδοτον)¹

Η απόδοση στους θεούς κάθε ανθρώπινης συμπεριφοράς (ταραχή, οργή, θυμός, ευμένεια κλπ.) είναι λανθασμένη. Ο φωτισμένος άνθρωπος πρέπει να θεωρεί τα θεικά όντα ως πηγή δύναμης και παρηγοριάς και να προσπαθεί να προσεγγίσει και να μιμηθεί την θεική γαλήνη και μακαριότητα, που είναι απαραίτητη για την προσωπική του ευδαιμονία. Η αταραξία, η κατάσταση αυτή εσωτερικής ηρεμίας, η πνευματική γαλήνη, που είναι ουσιαστική για την κατάκτηση της ευδαιμονίας, γίνεται αδύνατη αν πιστεύει κανείς, όπως ο πολύς ο κόσμος, ότι η ανεξιχνίαστη δράση των θεών καθοδηγεί τη λειτουργία του κόσμου.

Ο Θάνατος

Στη συνέχεια ο Επίκουρος διαλύει το φόβο, τον τρόμο και την αγωνία που κατέχει τους ανθρώπους σχετικά με το θάνατο. Η τετραφάρμακος βεβαιώνει ότι ο θάνατος δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός, αφού δεν είναι παρά η απώλεια κάθε αίσθησης, το τέλος της ζωής και η διάλυση του σώματος και της ψυχής στα άτομα της ύλης που τα συνθέτουν. Στην επιστολή προς Μενοικέα γράφει για το θέμα του θανάτου κατά τρόπο μοναδικό και συγκλονιστικό:

«Κοίτα να συνηθίζεις την ιδέα ότι ο θάνατος είναι ένα τίποτα για μας (μηδέν προς ημάς), διότι κάθε καλό και κακό βρίσκεται στην αίσθηση, ενώ ο θάνατος σημαίνει στέρηση της αίσθησης. Γι' αυτό, η ορθή γνώση ότι ο θάνατος δεν σημαίνει τίποτα για μας, μας κάνει να απολαμβάνουμε τη θνητότητα του βίου. Όχι επειδή μας χαρίζει άπειρα χρόνια, αλλά επειδή μας απαλλάσσει από τον πόθο της αθανασίας. Δεν υπάρχει, βλέπεις, τίποτα το φοβερό στη ζωή, για εκείνον που έχει αληθινά καταλάβει ότι δεν υπάρχει τίποτα το φοβερό στο να μη ζει. Άρα είναι ανόητος όποιος λέει ότι φοβάται το θάνατο, όχι γιατί θα τον κάνει να υποφέρει όταν έρθει, αλλά επειδή υποφέρει με την προσδοκία του θανάτου. Γιατί ότι δεν σε στεναχωρεί όταν είναι παρόν δεν υπάρχει λόγος να σε στεναχωρεί όταν το περιμένεις. Το πιο ανατριχιαστικό, λοιπόν από τα κακά, ο θάνατος, είναι ένα τίποτα για μας, ακριβώς επειδή όταν υπάρχουμε εμείς αυτός είναι ανύπαρκτος, και όταν έρχεται αυτός είμαστε ανύπαρκτοι εμείς. Ο θάνατος, λοι-

¹ Διογένης Λαέρτιος, Επίκουρος. 10. 76-77 .Επιστολή Προς Ηρόδοτον

πόν δεν έχει να κάνει ούτε με τους ζωντανούς ούτε με τους πεθαμένους, αφού για τους ζωντανούς δεν υπάρχει, ενώ οι πεθαμένοι δεν υπάρχουν πια».¹

Όπως φαίνεται στο κείμενο αυτό, ο θάνατος είναι το αντίθετο της ζωής. Η ζωή σημαίνει αντίληψη, αίσθηση, συναισθήματα και συνείδηση, ενώ ο θάνατος σημαίνει την πλήρη απουσία τους. Ο θάνατος είναι απλώς η παύση της ζωής. Δεν υπάρχει αθανασία στο φυσικό κόσμο. Συνεπώς δεν υπάρχει τίποτα για να φοβάται ή να ελπίζει κανείς, από τη στιγμή που παύει να ζει. Ό,τι ακολουθεί είναι η απλή αποσύνθεση της ύλης, αφού τίποτα δεν απομένει εκτός άτομα ύλης, χωρίς αίσθηση και συνείδηση, που κάποτε αποτελούσαν το σώμα και την ψυχή του. Η ελπίδα για αθανασία ή μεταθανάτια ζωή είναι για τον Επίκουρο μάταιη. Δεν έχει τίποτα να περιμένει ή να φοβάται κανείς από μια ανύπαρκτη κατάσταση. Τίποτα δεν υπάρχει μετά την ζωή εκτός από την ανυπαρξία. Το άτομο, λοιπόν, που ενδιαφέρεται να ρυθμίσει την ζωή του με τη λογική και να αναζητήσει την ευδαιμονία πρέπει να πορευτεί στη ζωή του, αποβάλλοντας κάθε παράλογη ελπίδα και φόβο για μετά θάνατο ανταμοιβή ή τιμωρία.

«Ω τύχη, σε έχω προκαταλάβει και έχω φράξει κάθε σου παρείσφρηση. Και ούτε σε σένα, ούτε σε καμιά άλλη περίπτωση, θα αφήσουμε τους εαυτούς μας εκτεθειμένους. Αλλά όταν θα πρέπει να τελειώνουμε, αφού φτύσουμε και τη ζωή, αλλά και εκείνους που προσκολλώνται σ' αυτήν κενολογώντας, θα αποχωρήσουμε από τη Ζωή τραγουδώντας έναν όμορφο ύμνο για το πόσο ωραία ζήσαμε». (Μητροδωρος ο Λαμψακινός – Επικούρου προσφώνησης 47)²

Συνεπώς, η θνητότητα όταν αντιμετωπίζεται με ηρεμία και σύνεση, μπορεί να γίνει πηγή δύναμης και παρηγοριάς. Αυτό που έχει να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος δεν είναι οι απατηλοί φόβοι ή οι προσδοκίες για μετά θάνατο ζωή, αλλά οι πραγματικές δυσκολίες της ζωής. Δεν πρέπει να αναβάλλει την ζωή του από φόβο ή ελπίδα για κάποιο πράγμα, που ακόμη και αν υπήρχε, δεν είναι παρόν στη ζωή του. Η ζωή δεν είναι πουθενά αλλού. Είναι εδώ και τώρα.

«Μια φορά γεννιόμαστε, δεν γίνεται να γεννηθούμε δυο φορές και ούτε θα υπάρξουμε ξανά ποτέ πιά, στον αιώνα τον άπαντα. Και συ χωρίς να έχεις το αύριο στο χέρι σου, αφήνεις τη χαρά για άλλοτε, και στο μεταξύ η ζωή από αναβολή σε αναβολή – χάνεται και ο θάνατος βρίσκει τον καθένα μας απασχολημένο». (Επικούρου Προσφώνησης 14)³

Καλό και Κακό.

Ένα ακόμη αίτιο ταραχής του ατόμου είναι οι πεποιθήσεις σχετικά με το καλό και το κακό. Πρέπει να ξεκαθαρίσουν οι βασικές έννοιες του καλού και του κακού και ποιά είναι η σημασία τους στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Επίκουρος χρησιμοποιεί τους όρους αγαθό (καλό) και δεινόν (κακό) για να προσδιορίσει πράγματα που είναι θεμιτό να επίζητά κανείς ή να αποφεύγει. Κάθε κίνηση

¹ KOEN A., Η φιλοσοφία του Επικούρου. Άτομα ηδονή Αρετή, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος., Εκδόσεις Θύραθεν, 2005, σελ. 119.

² Γιαπιτζάκης Χρ., Επικουρίων Δόξαι, Εκδόσεις Βερέττα, 2010. σελ. 125

³ Σκουτερόπουλος Ν. Μ., Επίκουρος, σειρά Στοχασμοί (12) Εκδόσεις Στιγμή, 1994. σελίς 73

προς την κατεύθυνση του φυσικού σκοπού είναι καλή. Κάθε δραστηριότητα που στοχεύει σε ένα μη φυσικό τέλος είναι κακή. Οι σκοποί ή οι στόχοι που θέτει η φύση είναι αγαθοί. Αντίθετα κάθε τι που αντιστρατεύεται αυτούς είναι κακό. Το άτομο, που κατ'ουσίαν είναι φυσικό όν, πρέπει να φροντίζει ώστε η ζωή του να κυλά με τρόπο που να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της φύσης του. Η επικούρεια προτροπή, που καλεί το άτομο να ζήσει σύμφωνα με τη φύση (κατά φύσιν ζην), προσδιορίζει τις θεμιτές για τον άνθρωπο επιλογές και αποφυγές. Για τον Επίκουρο το αγαθόν είναι αυτό που προκαλεί ηδονήν, ενώ το δεινό είναι αυτό που προκαλεί πόνον. Είναι εύκολο να αποκτήσουμε το αγαθό και εύκολο να υπομείνουμε το δεινό, κατά τον Επίκουρο, γιατί το πρώτο συνδέεται με την ενίσχυση της ανάπτυξης της φυσικής διαδικασίας της ζωής, ενώ το δεύτερο εμποδίζει την φυσική εξέλιξη της ζωής. Κάθε τι που καταφάσκει στη ζωή γεννά ηδονήν και κάθε τι που την αρνείται συνοδεύεται από πόνο. Η ηδονή και ο πόνος, τα δύο θεμελιώδη συναισθήματα (πάθη), που βιώνουν όλα τα έμψυχα όντα – το πρώτο «οικείον προς την φύσιν» ενώ το δεύτερο αλλότριον προς την φύσιν μπορούν να προσδιορίσουν τι είναι καλό και τι κακό. Και το μέν καλό εύκολα μπορεί να αποκτηθεί επειδή η ηδονή προϋποθέτει ένα σύνολο σαφώς προσδιορισμένων στόχων και ενεργειών:

«Την ηδονήν ονομάζουμε αρχή και τέλος (αξία και σκοπό) της ευτυχισμένης ζωής. Διότι αυτή γνωρίσαμε ως αγαθό, πρώτο και συγγενικό προς τη φύση μας και χάρη σ'αυτήν αποφασίζουμε για κάθε επιλογή και αποφυγή, αλλά και σε αυτήν οδηγούμαστε όταν κρίνουμε κάθε καλό με κριτήριο αυτό το συναίσθημα». (Επίκουρος Επιστολή προς Μενοικέα. Δ.Λ. 10.129)¹, ενώ ο πόνος, εφόσον υπάρχει η κατάλληλη ψυχική δύναμη, μπορεί να αντιμετωπισθεί. Συνεπώς η τετραφάρμακος έχει προληπτικό χαρακτήρα, για την εξάλειψη του φόβου και της αγωνίας, που πηγάζουν από τις εσφαλμένες δοξασίες, σχετικά με τη φύση του θείου, του θανάτου, του καλού και του κακού. Η ταραχή και ο φόβος που κυριεύουν την ψυχή εξαιτίας των εσφαλμένων κρίσεων, πρέπει να εξαλειφθούν πριν από κάθε θετική επιδίωξη της ευδαιμονίας. Η τετραφάρμακος αποβλέπει, λοιπόν, στην προληπτική εξάλειψη των πηγών της ψυχικής οδύνης και αγωνίας, που μας οδηγούν, ώστε να γίνουμε δυστυχείς (κακοδαίμονες). Σε ότι αφορά τις δύο πρώτες προτάσεις, η τετραφάρμακος αποτελεί τη λύση για την εξάλειψη της ταραχής και του φόβου. Οι δύο τελευταίες προτάσεις, που αφορούν το καλό και το κακό, παραπέμπουν στον αλγόριθμο της ηδονής, που συνιστά την θετική θεραπευτική πλευρά της ηθικής θεωρίας του Επίκουρου. Έτσι είναι πραγματικά εύκλειστον το αγαθόν, αν έχουμε κατά νου ότι αγαθό σημαίνει προπάντων αναχαίτιση ή εξάλειψη του κακού. Και για να επιτευχθεί αυτό, ο Επίκουρος έχει παρουσιάσει έναν ηθικό κανόνα με σκοπό την επίτευξη της ευδαιμονίας.

¹ Γιαπιτζάκης Χρ., Επικουρίων Δόξαι, Εκδόσεις Βερέττα, 2010. σελ. 88

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *Επίκουρος η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1954.
- Διογένης Λαέρτιος, *Επίκουρος*. Εισαγωγή–μετάφραση Αθανάσιος Τσανάκης, Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη 2007.
- Κοέν Α., *Η φιλοσοφία του Επίκουρου. Άτομα ηδονή Αρετή*, Μετάφραση Στ. Δημόπουλος. Εκδόσεις Θύραθεν. Θεσσαλονίκη 2005.
- Γιαπιτζάκης Χρ., *Επικουρίων Δόξαι*, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος 2010.
- Σκουτερόπουλος Ν. Μ., *Επίκουρος, σειρά Στοχασμοί (12)* Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1994.
- Χάϊνριχ Σμιτ, *Επικούρου Η φιλοσοφία της χαράς της ζωής*, Μετάφραση Μ. Βερέττας, Εκδόσεις Βερέττα, Ρόδος 2010.

Ανύποπτον ο θάνατος

Τάκης Παναγιωτόπουλος

Δημοσιευμένο στο Α' Ανθολόγιο Επικούρειας Φιλοσοφίας

«Για όλα τα άλλα είναι δυνατόν να εξασφαλιστούμε, χάρη στο θάνατο όμως όλοι οι άνθρωποι κατοικούμε σε ατείχιστη πόλη».

ΠΡΟΣ ΜΕΝ ΤΑΛΛΑ ΔΥΝΑΤΟΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΠΟΡΙΣΑΣΘΑΙ,
ΧΑΡΙΝ ΔΕ ΘΑΝΑΤΟΥ ΠΑΝΤΕΣ ΑΝΘΡΩΠΟΙ
ΠΟΛΙΝ ΑΤΕΙΧΙΣΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝ.
Μητροδωρος (Ε.Π.31)

Τι είναι ο θάνατος

Με την έννοια θάνατος εννοούμε την οριστική παύση των ζωικών λειτουργιών ενός οργανισμού, που αφορούν τόσο τα όργανά του, όσο και την ψυχή και το πνεύμα που είναι επίσης μέρη του. Με την παύση αυτή, ο οργανισμός στερείται εξ αρχής και δια παντός των αισθήσεων του και σταδιακά αποσυντίθεται στα εξ ων συνετέθη. «Ο θάνατος λοιπόν, είναι η στέρηση της αίσθησης».¹

Για τους θνητούς ο θάνατος είναι κάτι το οποίο αργά ή γρήγορα αλλά αναπόφευκτα, θα συμβεί. Με το θάνατο και τη διάλυση του οργανισμού, ο άνθρωπος βρίσκεται στην ίδια κατάσταση με αυτή που ήταν προτού γεννηθεί, δηλαδή της μη συγκρότησης των κυτταρικών δομών που τον αποτελούν.

Μπορούμε να βιώσουμε το θάνατο;

«Κάθε καλό και κακό εντός της αίσθησης υπάρχει»². Ένας οργανισμός αντιλαμβάνεται το περιβάλλον του μέσω των αισθήσεων. Όσο λοιπόν λειτουργούν τα αισθητήρια όργανα δέχεται ερεθίσματα και αντιλαμβάνεται τις καταστάσεις, αντιδρά και πράττει αναλόγως. Όταν τα αισθητήρια πάψουν να λειτουργούν, ο οργανισμός δεν δέχεται και δεν αντιδρά σε τίποτα απολύτως. Παραδείγματος χάριν, ούτε πονά, ούτε ευχαριστείται. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ο θάνατος είναι ακριβώς η πλήρης και οριστική στέρηση των αισθήσεων. Έτσι λοιπόν ο Επίκουρος μας λέει ότι «Ο θάνατος δεν είναι τίποτε για εμάς, το μεν

¹ Επίκουρος (επιστολή προς Μενοικέα) ΣΤΕΡΗΣΙΣ ΔΕ ΕΣΤΙΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ

² Επίκουρος (επιστολή προς Μενοικέα) ΠΑΝ ΑΓΑΘΟΝ ΚΑΙ ΚΑΚΟΝ ΕΝ ΑΙΣΘΗΣΕΙ

διαλυθέν είναι αναίσθητο (δεν έχει αισθήσεις), το δε αναίσθητο δεν είναι τίποτε για εμάς»¹.

Τα πάντα λοιπόν τα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις, το θάνατο όμως δεν μπορούμε να τον αντιληφθούμε. Κι αυτό διότι όταν συμβεί, δεν θα έχουμε πια την οργανική δυνατότητα ώστε να τον αντιληφθούμε. Ο άνθρωπος, όπως και όλοι οι οργανισμοί, είναι αδύνατο να βιώσει τον θάνατο.

ΑΝΥΠΟΠΤΟΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ Φιλόδημος (Προς Σοφιστάς IV.10)

Αυτό όμως που συμβαίνει στους ανθρώπους είναι η βίωση της ιδέας του επερχόμενου θανάτου και του φόβου που προκαλεί το γεγονός αυτό καθ' εαυτό. Εδώ θα πρέπει να κάνουμε μια διευκρίνιση. Μιλούμε στο σημείο αυτό για το φόβο του ίδιου του θανάτου, του να πάψει δηλαδή κάποιος να υπάρχει κι όχι για τον τρόπο που αυτός θα επέλθει, δηλαδή για το φόβο του να υποφέρει κανείς μέχρι να έρθει το τέλος του. Η βίωση της ιδέας του επερχόμενου θανάτου λοιπόν, που μας απασχολεί, δεν ανήκει στο παρόν αλλά στο μέλλον, που όμως δεν θα το βιώσουμε ποτέ, αφού όταν εμείς είμαστε παρόντες ο θάνατος απουσιάζει, ενώ όταν ο θάνατος είναι παρών εμείς λείπουμε. Ο θάνατος λοιπόν δεν αφορά ούτε τους ζώντες ούτε τους νεκρούς, οπότε είναι ένα τίποτε για εμάς. «Πράγματι το φρικωδέστατο όλων των κακών, ο θάνατος, δεν είναι τίποτε για εμάς, επειδή όταν εμείς υπάρχουμε, ο θάνατος δεν παρίσταται, όταν δε ο θάνατος είναι παρών, εμείς δεν είμαστε εκεί»².

Ο φόβος μπροστά στο θάνατο

ΠΕΡΙ ΘΑΝΑΤΟΥ ΔΙΑ ΠΑΝΤΟΣ ΑΦΟΒΩΣ ΕΧΟΝΤΟΣ, Επίκουρος³

Ο φόβος του θανάτου, όπως εξηγήσαμε παραπάνω, είναι παράλογος αφού αφορά την κατάργηση των αισθήσεων. Είναι όμως υπαρκτός στους περισσότερους ανθρώπους. Αυτό έχει να κάνει περισσότερο με τη γνώμη που έχουν οι πολλοί για τη «μεταθανάτιο ζωή», η οποία είναι βεβαίως εφεύρεση των ανά τον κόσμο θρησκευτικών αντιλήψεων, δοξασιών και μυθοπλασιών. Η «μεταθανάτιος ζωή» είναι μια αντιεπιστημονική άποψη που συνεχίζει στον καιρό της επιστημονικής πραγματικότητας να βασανίζει πολλούς ανθρώπους, αφού πάνω της βασίζονται ολόκληρα συστήματα και οικονομικά συμφέροντα.

Οι Έλληνες, από αρχαιολόγων χρόνων είχαν μια ιδιαίτερη θέση για την ψυχή μετά το θάνατο. Στα ομηρικά έπη, οι ψυχές μετά θάνατον βρίσκονται στον

¹ Επίκουρος (Κ.Δ.ΙΙ) Ο ΑΘΑΝΑΤΟΣ ΟΥΔΕΝ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ ΤΟ ΓΑΡ ΔΙΑΛΥΘΕΝ ΑΝΑΙΣΘΗΤΕΙ ΤΟ Δ' ΑΝΑΙΣΘΗΤΟΥΝ ΟΥΔΕΝ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ

² Επίκουρος (επιστολή προς Μενοικέα) ΤΟ ΦΡΙΚΩΔΕΣΤΑΤΟΝ ΟΥΝ ΤΩΝ ΚΑΚΩΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΟΥΘΕΝ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ, ΕΠΕΙΔΗΠΕΡ ΟΤΑΝ ΜΕΝ ΗΜΕΙΣ ΩΜΕΝ, Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΟΥ ΠΑΡΕΣΤΙΝ, ΟΤΑΝ ΔΕ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΠΑΡΗ, ΤΟΘ' ΗΜΕΙΣ ΟΥΚ ΕΣΜΕΝ.

³ Επιστολή προς Μενοικέα

κάτω κόσμος ως σκιές χωρίς συνείδηση, χωρίς μνήμη και χωρίς κανενός είδους μαρτύρια ή επιβραβεύσεις. Η περιγραφή αυτή είναι δίκως άλλο αυτή της ανυπαρξίας και απελευθερώνει τον εν ζωή άνθρωπο από κάθε είδους δράση και συναλλαγή για την εξασφάλιση μιας κατά το δυνατόν καλύτερης μεταθανάτιας ζωής, ή ακόμη και εξαφανίζει την επιθυμία της εγκατάλειψης της παρούσας ζωής για έναν καλύτερο μεταθανάτιο κόσμο.

Από την ομηρική εποχή και μετά, η εξέλιξη της θρησκείας αλλά και οι θέσεις κάποιων φιλοσοφικών σχολών, επέβαλαν αντιλήψεις για την μεταθανάτιο ζωή που είχαν να κάνουν με την ύπαρξη καλής, καλύτερης ή και χειρίστης αντιμετώπισης των ψυχών στον άλλο κόσμο.

Ο Επίκουρος, το φωτεινό εκείνο πνεύμα του καιρού του, αντιστάθηκε στις προκαταλήψεις και στις κενές ιδέες περί όλων αυτών, διδάσκοντας ότι ο άνθρωπος πρέπει να έχει έναν ευδαίμονα βίο και ότι θα πρέπει να “αποχωρήσει” άφοβα από τη ζωή όταν αυτό αναπόφευκτα θα συμβεί με τη διάλυση του σώματος και να περάσει στην κατάσταση που ήταν και πριν έρθει σ’ αυτήν, δηλαδή σε αυτήν της ανυπαρξίας της συγκροτημένης δομής των κυττάρων του και τίποτε περισσότερο ή λιγότερο.

Ο φόβος του τρόπου του θανάτου

Η θνητότητα των ανθρώπων μας οδηγεί στην μια και μοναδική έξοδο από τη ζωή, αυτή του θανάτου. Ο τρόπος με τον οποίο θα συμβεί αυτό έχει να κάνει με τη φρόνηση και την τύχη. Ένας βίος κατά το δυνατό γεμάτος φρόνηση στερεί τις πιθανότητες ενός οδυνηρού θανάτου. Το τυχαίο βέβαια πάντα υπάρχει και περιμένει την εκδήλωσή του. Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο ο θνητός θα πάψει να υφίσταται έχει να κάνει περισσότερο με το αν και το πόσο θα υποφέρει μέχρι να έρθει το “τέλος”. Είναι όμως κάποια πράγματα στη ζωή που είναι αναπόφευκτα και δε ορίζονται αποκλειστικά από τις επιλογές μας. «Για όλα τα άλλα είναι δυνατόν να εξασφαλιστούμε, χάρη του θανάτου όμως όλοι οι άνθρωποι κατοικούμε σε ατείχιστη πόλη»¹.

Η επιθυμία της αθανασίας

Η γνώση ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτε για εμάς και ότι τίποτε φοβερό δεν υπάρχει στο να μη ζει κάποιος, κάνει πιο απολαυστική τη θνητότητα της ζωής μας, διότι επιπλέον μας απαλλάσσει από τον πόθο της αθανασίας. Ο πόθος αυτός, παρόλο που δεν θα ευοδωθεί ποτέ, παρίσταται στις ψυχές μας βασανίζοντας την ύπαρξή μας. «Όπως ακριβώς δεν επιλέγουμε το περισσότερο γεύμα αλλά το πιο γευστικό έτσι και δεν απολαμβάνουμε το μακρύτερο χρόνο αλλά τον απολαυστικότερο»².

¹ Μητρόδωρος (Ε.Π.31) ΠΡΟΣ ΜΕΝ ΤΑΛΛΑ ΔΥΝΑΤΟΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΠΟΡΙΣΑΣΘΑΙ, ΧΑΡΙΝ ΔΕ ΘΑΝΑΤΟΥ ΠΑΝΤΕΣ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΠΟΛΙΝ ΑΤΕΙΧΙΣΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝ

² Επίκουρος (επιστολή προς Μενοικέα) ΩΣΠΕΡ ΔΕ ΣΙΤΙΟΝ ΟΥ ΤΟ ΠΛΕΙΣΤΟΝ ΠΑΝΤΩΣ ΑΛΛΑ ΤΟ ΗΔΙΣΤΟΝ ΑΙΡΕΙΤΑΙ, ΟΥΤΩ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΝ ΟΥ ΤΟΝ ΜΗΚΙΣΤΟΝ ΑΛΛΑ ΤΟΝ ΗΔΙΣΤΟΝ ΚΑΡΠΙΖΕΤΑΙ

«Η δε διάνοια η οποία έλαβε τον επιλογισμό (κατανόηση) για τον σκοπό και το όριο της σαρκός και έλυσε τους φόβους της αιωνιότητας, τον τέλειο βίο παρασκεύασε και καμία πλέον δεν έχει ανάγκη του άπειρου χρόνου»¹.

Ο σοφός ούτε παραιτείται από το ζην

Το αντίθετο της επιθυμίας για αθανασία είναι αυτό της παραίτησης από την ζωή. Λέει σχετικά ο σοφός δάσκαλος: «Αλλά οι πολλοί το θάνατο άλλοτε τον αποφεύγουν ως το μεγαλύτερο των κακών και άλλοτε τον θέλουν ως ανάπαυση από τα κακά της ζωής. Ο δε σοφός ούτε παραιτείται από το να ζει ούτε φοβάται το να μη ζει»².

«Πολύ δε χειρότερος και αυτός που λέει καλό είναι να μη γεννηθεί κανείς - κι αν γεννηθεί κανείς, καλό είναι πολύ γρήγορα τις πύλες του Άδη να περάσει»³.

Ο Όμηρος έχει άλλη άποψη για τον τελευταίο στίχο. Παραθέτουμε τον σχετικό διάλογο του ζωντανού Οδυσσέα με τον νεκρό Αχιλλέα.

Μα σαν κι εσέ μακαριστός, ω Αχιλλέα,
δε βγήκε στα περασμένα άλλος κανείς,
μήτε θα βγη κατόπι γιατί σα θεό και ζωντανό
οι Αργίτες σε τιμούσαν, και τώρα μέγας και τρανός
στους πεθαμένους είσαι για δαύτο πως απέθανες
μη θλίβεσαι, Αχιλλέα.
Κι αυτός μου απολογήθηκε. Περίλαμπρε Οδυσσέα,
το θάνατο μη μου ζητάς με λόγια να γλυκάνης.
Κάλλιο στη γης να βρίσκομουν,
κι ας δούλευα σε ανθρώπου μικρού,
με δίχως βιος πολύ, παρά στον Άδη να είμαι,
και βασιλέας να λέγουμει των πεθαμένων όλων.

Όμηρου Όδύσσεια⁴

Ο θάνατος εν ζωή

Η μεγάλη αξία της κάθε στιγμής της θνητής μας ύπαρξης δεν αμφισβητείται

¹ Επίκουρος (Κ.Δ.20-απόσπασμα) Η ΔΕ ΔΙΑΝΟΙΑ ΤΟΥ ΤΗΣ ΣΑΡΚΟΣ ΤΕΛΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΑΤΟΣ ΛΑΒΟΥΣΑ ΤΟΝ ΕΠΙΛΟΓΙΣΜΟΝ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ ΦΟΒΟΥΣ ΕΚΛΥΣΑΣΑ ΤΟΝ ΠΕΝΤΕΛΗ ΒΙΟΝ ΠΑΡΕΣΚΕΥΑΣΕ, ΚΑΙ ΟΥΘΕΝ ΕΤΙ ΤΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΠΡΟΣΕΔΕΗΘΗ

² Επίκουρος (επιστολή προς Μενοικέα) ΑΛΛ' ΟΙ ΠΟΛΛΟΙ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟΝ ΟΤΕ ΜΕΝ ΩΣ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΤΩΝ ΚΑΚΩΝ ΦΕΥΓΟΥΣΙΝ, ΟΤΕ ΔΕ ΩΣ ΑΝΑΠΑΥΣΙΝ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΖΗΝ ΚΑΚΩΝ ΑΙΡΟΥΝΤΑΙ. Ο ΔΕ ΣΟΦΟΣ ΟΥΤΕ ΠΑΡΑΙΤΕΙΤΑΙ ΤΟΥ ΖΗΝ ΟΥΤΕ ΦΟΒΕΙΤΑΙ ΤΟ ΜΗ ΖΗΝ.

³ Επίκουρος (επιστολή προς Μενοικέα) ΠΟΛΥ ΔΕ ΧΕΙΡΩΝ ΚΑΙ Ο ΛΕΓΩΝ ΚΑΛΟΝ ΜΗ ΦΥΝΑΙ, «ΦΥΝΤΑ Δ' ΟΠΩΣ ΩΚΙΣΤΑ ΠΥΛΑΣ ΑΙΔΑΟ ΠΕΡΗΣΑΙ».

⁴ Ραψωδία λ – Νέκυια, 485 - μετάφραση Άργυρη Έφταλιώτη

θεωρητικά από κανέναν σώφρονα άνθρωπο. Στην πράξη όμως ο άνθρωπος αργεί να συνειδητοποιήσει τη θνητότητά του, στην καλύτερη περίπτωση, με αποτέλεσμα να χάνει πολύτιμο έδαφος ως προς την απόλαυση της ζωής. «Γεννιόμαστε μια φορά, δεύτερη δεν είναι δυνατόν να γεννηθούμε και ούτε πρόκειται αυτό να συμβεί στον αιώνα των αιώνων. Εσύ δε δίχως να είσαι κύριος της αυριανής ημέρας, αναβάλλεις το να χαίρεσαι. Ο δε βίος περνάει και ο καθένας μας χάνεται απασχολούμενος»¹.

Έτσι λοιπόν βλέπουμε πως πολλές φορές ενώ βρισκόμαστε εν ζωή, φερόμαστε σαν πεθαμένοι. Διότι σπαταλούμε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής μας σαν να κοιμόμαστε όρθιοι. Και μάλιστα με ύπνο ταραγμένο και όχι μακάριο, από τους περιττούς φόβους που μας έχουν διαποτίσει και από τις έγνοιες τις πολλές. Κι έτσι ο πλανεμένος νους μας ανταριάζει, θολώνει και χάνεται σε δαιδαλώδεις δρόμους όπως μας λέει κι ο ποιητής Λουκρήτιος (De rerum natura):²

«Συ που ενώ ζεις κι έχεις το φως, περνάς
σαν πεθαμένος τη ζήση, που κοιμούμενος
το πλίο μεγάλο μέρος των χρόνων σου εσπατάλησες,
που ξύπνιος ροχαλίζεις κι άσκοπα βλέπεις σκιόματα,
που ανταριασμένον έχεις το νου από φόβους περιττούς
και που συχνά δε ξέρεις ποιο ναναι εκείνο το κακό
που σ' εύρηκε όταν οι έγνοιες σα μεθυσμένον,
άμοιρε, σε θλίνουν απ' ολούθε κι όταν καλαντρίζοντας
με πνεύμα σαλεμένο, κι από τις πλάνες σκοτεινό
χτυπάς απόδω απόκει».

Εμπρός στο θάνατο

Ανεξαρτήτως ηλικίας «Ο καθένας φεύγει από τη ζωή, σαν μόλις να γεννήθηκε»³.

Ο Διογένης Οινωανδέας μας λέει ότι «έχω πειστεί ότι είναι να γελά κανείς με το θάνατο. Διότι δε φοβούμαι καθόλου από τα παθήματα των Τιτών και των Ταντάλων στον Άδη όπως τα περιγράφουν κάποιοι, ούτε ανατριχιάζω με την ιδέα της σήψης του κορμιού, γιατί είμαι βέβαιος ότι δε νοιώθουμε κανένα άσχημο συναίσθημα όταν η ψυχή θα αναισθηθεί. Ούτε με αναστατώνει κάτι άλλο....

Γι' αυτό στην περίπτωση αυτή πρέπει ήδη να λέγω ότι «θα στερηθώ τα της ζωής και θα αφήσω πίσω τις χαρές που ανήκουν σ αυτήν. Χαρές για τις οποίες εντούτοις μετά τον θάνατο κανένας δεν ποθεί». Κι αυτό γιατί ούτε μια ισχυρή ελπίδα θα τον κατέχει, επειδή όλα τα αντικείμενα που άφησε πίσω επίσης θα αποσυντεθούν προφανώς. Γιατί πράγματι για τους νεκρούς, ο θάνατος δεν εί-

¹ Επίκουρος (Ε.Π.14) ΓΕΓΟΓΑΜΕΝ ΑΠΑΞ, ΔΙΣ ΔΕ ΟΥΚ ΕΣΤΙ ΓΕΝΕΣΘΑΙ, ΔΗ ΔΕ ΤΟΝ ΑΙΩΝΑ ΜΗΚΕΤΙ ΕΙΝΑΙ. ΣΥ ΔΕ ΟΥΚ ΩΝ ΤΗΣ ΑΥΡΙΟΝ ΚΥΡΙΟΣ ΑΝΑΒΑΛΕΙΣ ΤΟ ΧΑΙΡΟΝ. Ο ΔΕ ΒΙΟΣ ΜΕΛΛΗΣΜΩΙ ΠΑΡΑΠΟΛΛΥΤΑΙ ΚΑΙ ΕΙΣ ΕΚΑΣΤΟΣ ΗΜΩΝ ΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΣ.

² Λουκρήτιου - Περί Φύσεως - μετάφραση Κων/νου Θεοτόκη – Εκδόσεις Νεφέλη

³ Επίκουρος (Ε.Π.60) ΠΑΣ ΩΣΠΕΡ ΑΡΤΙ ΓΕΓΟΝΩΣ ΕΚ ΤΟΥ ΖΗΝ ΑΠΕΡΧΕΤΑΙ

ναι τίποτα...¹.

Αναχώρηση μετά καλού παιάνα

Ο Διογένης ο Οϊνοανδέας, που ευτύχησε να γεράσει και να ετοιμαστεί για την αναχώρηση, μας λέει: «στη δύση βρίσκομαι ήδη του βίου και όσονούπω θα αναχωρήσω από τη ζωή λόγω του γήρατος μετά καλού παιάνος περί των ευχάριστων πραγμάτων που εκπλήρωσα»².

Ο Δάσκαλός μας ο Επίκουρος την τελευταία μέρα της ζωής του έγραψε στο φίλο του Ιδομενέα μια επιστολή που ξεκινούσε με τα παρακάτω λόγια: «Αυτή την μακάρια μέρα που είναι και η τελευταία του βίου μου, σου γράφω αυτά...»³.

Κι έφυγε από τη ζωή μακαριστός λέγοντας στους φίλους που τον περιστοίχιζαν:

ΧΑΙΡΕΤΕ ΚΑΙ ΜΕΜΝΗΣΘΕ ΤΑ ΔΟΓΜΑΤΑ⁴

¹ ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟΙΝΟΑΝΔΕΑΣ – ΟΙ ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΠΕΤΡΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, απ.73 - μετάφραση ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ – εκδόσεις ΘΥΡΑΘΕΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΛΕΓΟΝΤΙ ΚΑΙ ΠΑΠΕΙΚΑΣ ΜΕ ΚΑΤΑΓΕΛΑΝ ΑΥΤΟΥ. ΦΟΒΟΥΜΑΙ ΓΑΡ ΟΥΔΕΝ ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΤΙΤΥΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΤΑΝΤΑΛΟΥΣ, ΟΥΣ ΑΝΑΓΡΑΦΟΥΣΙΝ ΕΝ ΑΔΟΥ ΤΙΝΕΣ, ΟΥΔΕ ΦΡΙΤΤΩ ΤΗΝ ΜΥΔΗΣΙΝ ΕΝΘΥΜΟΥΜΕΝΟΣ ΤΗΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ, ΠΕΠΕΙΣΜΕΝΟΣ ΓΕ ΟΥΚ ΕΙΝΑ ΠΑΘΟΣ ΗΜΕΙΝ, ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΑΝΑΙΣΘΗΤΟΥΣΗΣ, ΟΥΔ' ΑΛΛΟ ΟΥΔΕΝ. ΔΙΑ ΤΟΥΤΟ ΔΕ ΤΑΥΤΗ ΔΕΙ ΜΕ ΛΕΓΕΙΝ ΗΔΗ ΟΤΙ “ΣΤΕΡΗΣΟΜΑΙ ΤΟΥ ΖΗΝ ΚΑΙ ΤΑΣ ΗΔΟΝΑΣ ΠΡΟΛΕΙΨΩ ΤΑΣ ΚΕΙΜΕΝΑΣ ΕΝΤΑΥΘΑ, ΩΝ ΜΕΝΤΟΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ ΜΗΔΕΙΣ ΠΟΘΟΝ ΕΣΧΕΝ”. ΤΑΥΤΗ ΓΑΡ ΟΥΤ' ΕΛΠΙΣ ΙΣΧΥΡΑ ΟΥΘ' ΕΙΜΕΡΟΣ ΑΥΤΟΝ ΕΧΕΙ, ΩΣ ΕΛΕΙΠΕ ΣΚΕΥΗ ΠΑΝΘ' Α ΚΑΙ ΜΥΔΗΣΕΙ ΦΑΝΕΡΩΣ ΚΑΙ ΓΑΡ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΤΕΤΕΛΕΥΤΗΚΟΤΑΣ ΟΥΔΕΝ ΕΣΤΙΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ.

² Διογένης Οϊνοανδέας απ. 3 (ο.π.) ΕΝ ΔΥΣΜΑΙΣ ΓΑΡ ΗΔΗ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΘΕΣΤΗΚΟΤΕΣ ΔΙΑ ΤΟ ΓΗΡΑΣ ΚΑΙ ΟΣΟΝ ΟΥΠΩ ΜΕΛΛΟΝΤΕΣ ΑΝΑΛΥΕΙΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΖΗΝ, ΜΕΤΑ ΚΑΛΟΥ ΠΑΙΑΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΩΝ ΗΔΕΩΝ ΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ...

³ Επίκουρος (επιστολή προς Ιδομενέα) ΤΗΝ ΜΑΚΑΡΙΑΝ ΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΜΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΗΜΕΡΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΕΓΡΑΦΟΜΕΝ ΥΜΙΝ ΤΑΥΤΙ

⁴ (Διογένης Λαέρτιος 10)

Βιβλιογραφία

1. EPICUREA - HERMAN USENER – εκδόσεις CAMBRIDGE
2. Λουκρήτιος - Περί Φύσεως - μετάφραση Κων/νος Θεοτόκης
– εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
3. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟΙΝΟΑΝΔΕΑΣ – ΟΙ ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΠΕΤΡΕΣ ΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ – εκδόσεις ΘΥΡΑΘΕΝ
4. Ομήρου Οδύσσεια - μετάφραση Άργυρη Έφταλιώτη – Μικρός
Απόπλους (διαδίκτυο)
5. www.epicuros.gr

Ιστορία

της Επικούρειας φιλοσοφίας

Η Επικούρεια Φιλοσοφία στην Αρχαιότητα και στην Σύγχρονη Εποχή, J.M. Guyau¹

Μετάφραση Λεωνίδας Α.Αλεξανδρίδης

Επιλογή κειμένων από το έργο του J.M. Guyau, "Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες θεωρίες" σε μετάφραση του Λεωνίδα Α.Αλεξανδρίδη. Η πρώτη δημοσίευση του πλήρους έργου έγινε στο www.epicuros.gr το 2014.

Ζαν-Μαρί Γκυγιώ, Jean-Marie Guyau (1854-1888)

Γάλλος φιλόσοφος και ποιητής, θεωρείται ως ο Νίτσε της Γαλλίας. Γιος της Augustine Tuillierie, συγγραφέως του έργου «Ο γύρος της Γαλλίας από δύο παιδιά» με το ψευδώνυμο Giordano. Bruno, και ξαναπαντρεμένης με τον φιλόσοφο Alfred Fouillée, υπήρξε από μικρός μεγαλοφυής. Μετέφρασε τον Επίκτητο όταν ήταν σε εφηβική ηλικία, έγραψε μελέτες για την Επικούρεια φιλοσοφία, την Στωική και την Ωφελμιστική λίγο αργότερα. Η διδακτική του καριέρα κόπηκε σύντομα λόγω της κακής του υγείας, αλλά έγραψε αρκετές σημαντικές εργασίες στη σύντομο χρόνο της ζωής του, στις οποίες περιλαμβάνεται και ένας τόμος ποιήσης με τον τίτλο «Στίχοι ενός φιλοσόφου». Το αριστούργημά του είναι το έργο του 1885 «Esquisse d' un morale sans obligation ni sanction» (Σχέδιο μιας ηθικής χωρίς καταναγκασμό ή τιμωρία), που έθετε μια ηθική ελεύθερη από οποιεσδήποτε τεχνητά επιβεβλημένες αντιλήψεις. Ο Νίτσε θαύμαζε το βιβλίο αυτό, αντίτυπο του οποίου το είχε γεμίσει με σημειώσεις. Ο Guyau θεωρείται Επικούρειος και αντιλαμβανόταν τον Ωφελισμό ως την σύγχρονη έκφραση της Επικούρειας φιλοσοφίας. Αν και ήταν θερμός θαυμαστής των έργων του Jeremy Bentham και του John Stuart Mill, δεν προχώρησε σε λεπτομερή έρευνα της προσέγγισής τους στην ηθική.

Εισαγωγή

Η ηθική της ωφέλειας, που διακηρύσσεται εδώ και έναν αιώνα από τόσους Γάλλους στοχαστές και στις μέρες μας από τους κυριότερους φιλοσόφους της Αγγλίας, δεν είναι καθόλου καινούργια στην ιστορία. Γνωρίζουμε ότι μια παρόμοια θεωρία, με το όνομα της επικούρειας φιλοσοφίας, γοήτευσε την αρ-

¹ J.M. Guyau, *Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες θεωρίες*, εισαγωγή.

χαιότητα: ήταν η πιο δημοφιλής φιλοσοφία στην Ελλάδα και στη Ρώμη. «Οι μαθητές και οι φίλοι του Επίκουρου ήταν τόσο πολυάριθμοι» γράφει ο Διογένης Λαέρτιος, «που ολόκληρες πόλεις δεν μπορούσαν να τους χωρέσουν¹». Έφταναν ακόμα και από την Αίγυπτο, λέει ο Πλούταρχος, για να παρακολουθήσουν τον δάσκαλο. Ανήγειραν προς τιμή του αγάλματα από ορείχαλκο. Αργότερα, όταν οι Ρωμαίοι, γεμάτοι από θρησκευτικές ιδέες και ενώνοντας στην καρδιά τους την αγάπη για την πατρίδα με την λατρεία του Διά του Καπιτωλίου, ήρθαν σε επαφή με τον Ελληνικό λαό, η πρώτη φιλοσοφία που διείσδυσε σ' αυτούς, η πρώτη που εκφράστηκε στη λατινική γλώσσα, ήταν η άθρησκη στην ουσία της φιλοσοφία του Επίκουρου: η επικούρεια φιλοσοφία είχε αρκετή δύναμη για να νικήσει με το πρώτο κτύπημα την παλαιά ρωμαϊκή θρησκεία.² Τότε, «το παρασυρμένο πλήθος, λέει ο Κικέρων, κατευθυνόταν ολόκληρο προς αυτό το σύστημα προτιμώντας το από τα άλλα». «Όχι μόνο η Ελλάδα και η Ιταλία, προσθέτει, αλλά και ο βαρβαρικός κόσμος συγκινήθηκε από τον Επίκουρο». «Ο κόσμος είναι μαζί τους», λέει ξανά ο Κικέρων μιλώντας για τους επικούρειους³. Η πλειοψηφία των μορφωμένων ήταν, πράγματι, και έμεινε για πολύ μαζί τους. Μάταια οι αντίπαλοί τους, οι στωικοί, διεξήγαγαν εναντίον τους μια μάχη που διήρκεσε όσο και η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: δεν μπόρεσαν ούτε να τους εκμηδενίσουν, ούτε ακόμα και να τους αδυνατίσουν, ούτε ακόμα και να τους αφαιρέσουν την επιρροή τους. Ο Σενέκας τους ασκεί έντονη κρητική, και εντούτοις ο Σενέκας έχει τραφεί από τον Επίκουρο τον οποίον θαυμάζει και τον αναφέρει συνέχεια. Είναι γεμάτος από επικούρειες ιδέες, έλκεται συνεχώς από τις ίδιες θεωρίες που αντιμάχεται. Αργότερα ο Επίκτητος ξαναρχίζει την επίθεση ενάντια στους επικούρειους, τους μεταχειρίζεται με ακραία βιαιότητα. Αλλά ο μαθητής του ο Μάρκος Αυρήλιος, στωικός και αυτός, γεμάτος από τις ίδιες ιδέες και τις ίδιες πεποιθήσεις, ξαναγουρίζει σαν να λυπάται προς τον Επίκουρο, τον παίρνει για πρότυπο, παροτρύνει τον εαυτό του να τον μιμηθεί, ιδρύει στην Αθήνα έδρα επικούρειας φιλοσοφίας. Εδώ και εκεί στις σκέψεις του, που έχουν τόσο ειλικρινά διατυπωθεί, αναγνωρίζουμε, να πλανώνται αμυδρά, όπως σε όνειρο, οι μεγάλες επικούρειες αντιλήψεις. Τις ξαναβρίσκει ο ίδιος συνεχώς με ανησυχία ενάντια στις ίδιες του τις ιδέες, τις αντιπαραθέτει με αυτές, και η τελευταία του σκέψη είναι σκέψη αμφιβολίας. Ένας τελείως διαφορετικός άνδρας, ένας που αμφιβάλει διαφορετικά, ο Λουκιανός, που δεν είναι περισσότερο φειδωλός σε ειρωνείες προς τους φιλοσόφους από τα κτυπήματα του ραβδιού, μιλά για τον Επίκουρο σαν «έναν άγιο άνδρα, θεϊκό, που μόνο αυτός γνώρισε την αλήθεια, και που, μεταδίδοντας την στους μαθητές του, έγινε ο ελευθερωτής τους⁴».

¹ Διογ. Λαρετ. Χ, 9.

² Οι πρώτοι συγγραφείς φιλόσοφοι στη Ρώμη ήταν οι επικούρειοι Αμαφίνιος, Ραμπίριος, και Κάτιος, - πολύ μέτριοι πεζογράφοι, σύμφωνα με τον Κικέρωνα.- Κατόπιν ήρθε ο μεγάλος ποιητής και φιλόσοφος Λουκρήτιος.

³ Κικερ. Τουσκ., iv, 3. De fin. II, xv.

⁴ Αλεξαν. ,61.

Το βλέπουμε, ακόμα και σ' αυτή την εποχή, μετά από πέντε αιώνες μάχης, η επικούρεια φιλοσοφία δεν είχε χάσει την σημασία της, και ο σχεδόν ιερός φωτιστέφανος που οι επικούρειοι ήθελαν να περιβάλουν το πρόσωπο του δασκάλου τους δεν είχε ακόμη καθόλου ξεθωριάσει.

Όσο επιβίωνε ο παγανισμός, η θεωρία του Επίκουρου διατηρείτο. Όταν μια νέα πίστη εμφανίστηκε στον κόσμο, η επικούρεια φιλοσοφία έμεινε ακόμα για αρκετό χρόνο όρθια αντιμέτωπη στον χριστιανισμό που γεννιόταν, σαν πειρασμός. Ο Άγιος Αυγουστίνος που προσωποποιεί στον εαυτό του μια ολόκληρη εποχή, μας εξομολογείται ότι έκλινε προς τον Επίκουρο.

Πράγματι η επικούρεια φιλοσοφία κατείχε δύναμη αντίστασης ενάντια σε κάθε είδους θρησκεία, κάτι που δεν είχαν, όπως θα δούμε αργότερα, οι άλλες φιλοσοφίες : απέρριπτε επί της αρχής το θαύμα, το υπερφυσικό. Ο Επίκουρος και ο Λουκρήτιος έχουν ήδη το επιστημονικό και θετικιστικό πνεύμα των σύγχρονων ωφελιμιστών, και αυτή είναι η δύναμή τους. Αυτό που ήταν η πρακτική αδυναμία τους ενάντια στον χριστιανισμό, είναι η εμμονή με την οποίαν επιβεβαίωναν την τελική μας εκμηδένιση και την πραγματικότητα του θανάτου. Η ανθρωπότητα, παρ' όλα αυτά, θέλει να είναι αθάνατη. Σ' αυτή την εποχή, εξάλλου, ήσαν απηυδισμένοι από τη ζωή, την τόσο ανυπόφορη στην εποχή της δουλικότητας και της παρακμής. Ο Άγιος Αυγουστίνος, απώθησε μια φιλοσοφία που δεν του υποσχόταν τίποτα πέρα από μια ευτυχισμένη ζωή, και ο αιώνας του έκανε το ίδιο. Σιγά-σιγά οι *Κήποι του Επίκουρου*, όπου τόσο σοφοί από όλα τα έθνη ήσυχχα είχαν τριγυρίσει, και που είχαν περιβάλει μέχρι τότε το αμόρφωτο και γοητευμένο πλήθος, ερημώνονταν για πολλούς αιώνες. Τα λόγια του παγανιστή δασκάλου, που κάθε μαθητής μάθαινε απ' έξω και κρατούσε μέσα στην καρδιά του σαν την ίδια την αλήθεια, βγήκαν από κάθε μνήμη, σβησμένα από πιο δυνατά λόγια, και η ανθρωπότητα, ατενίζοντας ένα καινούριο μέλλον, σκαρφάλωσε με γρήγορα βήματα το βουνό όπου έκανε κήρυγμα «ένας Θεός» και απ' όπου έδειχνε από πιο κοντά τον ουρανό.

Η επικούρεια φιλοσοφία είχε νικηθεί, εντούτοις δεν είχε καταστραφεί. Όταν πολλοί αιώνες εξάντλησαν τον ενθουσιασμό για την νέα θρησκεία, όταν οι πιστοί λιγόστεψαν, και οι στοχαστές έγιναν λιγότερο σπάνιοι, αντελήφθησαν ότι το ενδιαφέρον για το εδώ-κάτω επιβίωνε ακόμα δίπλα στο ενδιαφέρον για το εκεί-απάνω, ότι είχε ακριβώς την αξία του και ότι έπρεπε να το λάβουν υπόψη. Στο βαθμό που οι αιώνες προχωρούσαν, ο άνθρωπος όλο και περισσότερο κουραζόταν να έχει χωρίς ανάπαυλα τα μάτια του στραμμένα στον ουρανό, και η γη πήρε μεγαλύτερο μέρος μέσα στη σκέψη όλων. Ο Montaigne αντιπροσωπεύει αρκετά καλά την μεταβατική αυτή εποχή. Δεν είναι επικούρειος, πρόσεχε σ' αυτό, αλλά ήταν οπαδός του Πύρρωνα. Ο πυρρωνισμός έχει αυτό το κοινό ότι μπορούμε να ήμαστε πυρρωνικοί και επί πλέον και κάτι άλλο. Ο σκεπτικισμός δεν αποκλείει τίποτα, ακριβώς γιατί απορρίπτει τα πάντα: απορρίπτει τα πάντα στη θεωρία, και καθώς, στην πράξη, πρέπει να δεχθεί οπωσδήποτε κάτι, δεν αποδέχεται παρά αυτό που θέλει. Ένας σκεπτικός μπορεί να τα πηγαίνει καλά με όλους, να υποκλίνεται μπροστά σε οποιαδήποτε επικρατούσα πίστη, και εντούτοις να είναι ελεύθερος με όλους. Ένας επικούρειος, αντίθετα, δεν μπορεί

να είναι παρά μόνο επικούρειος, και είναι εχθρός για όλους αυτούς που δεν είναι επικούρειοι. Έτσι ο Montaigne έδιωξε μακριά του αυτό το όνομα που δεν ήταν αγαπητό. Στην πράξη θα είναι όχι λιγότερο μαθητής του Επίκουρου από ότι του Πύρρωνα: πόσες επικούρειες σκέψεις ξαναγεννιούνται στον Montaigne, και φιλτράρονται σ' αυτό το «ασταθές» βιβλίο *Τα Δοκίμια*! Όταν ένας ολόκληρος αιώνας τράφηκε από τον Montaigne και πολλές γενιές διάβασαν και στοχάστηκαν με το βιβλίο του, - αυτή « η σύνοψη των εντίμων ανθρώπων », όπως το αποκαλούσε κάποιος καρδινάλιος, - δεν είναι ο σκεπτικισμός του Πύρρωνα που έβγαине από αυτόν το στοχασμό, ήταν η ηθική του Επίκουρου.

Γύρω στο πρώτο μισό του δεκάτου εβδόμου αιώνα βλέπουμε πράγματι να ξαναγεννιέται, συγχρόνως στην Γαλλία και στην Αγγλία, το σύστημα της επικούρειας φιλοσοφίας στο σύνολό του. Στην Γαλλία, επέστρεψε με την προσεκτική σοφία ενός Gassendi, στην Αγγλία, ανακατασκευάστηκε από το αυστηρό πνεύμα ενός Hobbes. Από τη στιγμή αυτή οι επικούρειες ιδέες ξαναπήραν τη θέση τους στην ιστορία, και οι υπερασπιστές τους ξανάγιναν τόσο πολλοί όσοι ήταν κάποτε. Στον Επίκουρο είναι που κατέληξε, εν αγνοία του, ο La Rochefoucauld, ο μισάνθρωπος και σκοτεινός στοχαστής, που φαίνεται στην αρχή χαμένος στα βάθη της ανθρώπινης ψυχής χωρίς να ανησυχεί για οτιδήποτε άλλο εκτός από την λεπτότητα και την ιδιαιτερότητα της ψυχολογικής ανάλυσης. Είναι η επικούρεια φιλοσοφία, που ενωμένη με την φυσιοκρατία του Spinoza, ξαναγεννιέται στον Helvétius, στον Holbach, στον Sant- Lambert, που εμπνέει εντέλει όλους τους Γάλλους συγγραφείς του δεκάτου ογδόου αιώνα (εκτός από τον Montesquieu, τον Turgot και τον Rousseau). Κατόπιν ξαναπερνά στην Αγγλία, και ξεσηκώνει στην πατρίδα του Hobbes οπαδούς ακόμα πιο πολυάριθμους. Στον Bentham και στον Stuart Mill παίρνει την τελική της μορφή, η οποία εξάλλου, θα το δούμε αργότερα, δεν είναι πάντα πολύ απομακρυσμένη από την αρχική της μορφή. Τέλος, με τους Spenser και τους Darwin αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο. Με το ηθικό σύστημα του Επίκουρου περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένο συνδέεται ένα ευρύ κοσμολογικό σύστημα: νέοι Δημόκριτοι έρχονται να προσφέρουν στους σύγχρονους επικούρειους τα μέσα να στηρίξουν την ηθική τους στους νόμους ολόκληρου του κόσμου και να περιλάβουν στην ίδια αντίληψη το σύμπαν και τον άνθρωπό.

Συμπερασματικά η επικούρεια φιλοσοφία, τόσο δυνατή στην αρχαιότητα, έλαβε ξανά στην εποχή μας αρκετή δύναμη για να κυριαρχήσει διαδοχικά στα δύο μεγαλύτερα έθνη της Ευρώπης, στη Γαλλία με τον Helvétius και σχεδόν με όλους τους φιλοσόφους του δεκάτου ογδόου αιώνα, στην Αγγλία με τον Bentham και την σύγχρονη αγγλική σχολή. Όλοι οι στοχαστές της Αγγλίας, εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, τώρα ανήκουν σ' αυτήν, και η επιρροή της ακόμα και στη χώρα μας, που παραμένει σημαντική από τον προηγούμενο αιώνα, τείνει να αυξάνει ενάντια στον νέο στωικισμό του Kant και της σχολής του. Παντού, στη θεωρία και στην πράξη, βρίσκουμε παρούσες δύο ηθικές, που στηρίζονται σε δύο αντίθετες αντιλήψεις του ορατού κόσμου και του αόρατου κόσμου. Αυτές οι δύο θεωρίες μοιράζονται τη σκέψη, μοιράζονται τους ανθρώπους. Η σφοδρή πάλη μεταξύ των επικούρειων και των στωικών, που διήρκεσε τότε πεντακόσια

χρόνια, έχει ξανανάψει στις ημέρες μας και έχει μεγαλώσει.

Αυτή η πάλη των ηθικών θεωριών τείνει ακόμα, φαίνεται, σύμφωνα με τους νόμους της ανθρώπινης σκέψης, να καταλαμβάνει πάντα κατά προτεραιότητα τα πνεύματα. Πράγματι, εάν υπάρχει πρόβλημα κατ' εξοχήν ικανό να προκαλέσει ενδιαφέρον, εάν υπάρχει κάποιο που η συζήτηση γι' αυτό ενδιαφέρει όλη την ανθρωπότητα, είναι το ηθικό πρόβλημα. Δεν υπάρχει άνθρωπος που η προσοχή του δεν μεγαλώνει όταν του μιλάμε για το καθήκον, για την δικαιοσύνη ή για τα δικαιώματα. Μόνο ένα πράγμα μπόρεσε, κατά κάποιο τρόπο, να φέρει αντιπερισπασμό στα ηθικά ή κοινωνικά προβλήματα και να τα απωθήσει σε δεύτερη μοίρα κατά τη διάρκεια μιας ολόκληρης εποχής της ιστορίας, και αυτό είναι ο θρησκευτικός ενθουσιασμός. Η θρησκευτική πίστη, πράγματι, έδινε σε ένα βαθμό ικανοποίηση στις δυο αυτές τάσεις που μοιράζονται στον άνθρωπο, την τάση της ανιδιοτέλειας και την τάση της ωφέλειας. Η ανιδιοτέλεια έβρισκε το αντικείμενό της στην αγάπη του Θεού και την αγάπη των ανθρώπων στο Θεό. Η ωφέλεια έβρισκε την ικανοποίηση της στην προσμονή ενός μέλλοντος στο οποίο όλοι πίστευαν, και μπορούσε να περιφρονήσει, ως ένα βαθμό, τα οφέλη της γης υπολογίζοντας τις απολαύσεις του ουρανού. Ο θρίαμβος κάθε θρησκείας έχει σημαδέψει πάντα στην ιστορία τον κατευνασμό των φιλοσοφικών και ηθικών συζητήσεων, την αδιαφορία για τα καθαρά επίγεια οφέλη καθώς και τα καθήκοντα και τα δικαιώματα. Μόνο όταν ο θρησκευτικός ενθουσιασμός αρχίζει να σβήνει, όταν τα μυστήρια, που είναι αποδεκτά μέχρι τότε από όλους και που προβάλλουν σαν μεγάλη σκιά πάνω στο ανθρώπινο πνεύμα, δεν αρκούν πλέον να καλύψουν και να κρύψουν τις δυσκολίες, όταν εντέλει η θρησκευτική πίστη δεν μπορεί πλέον να περιλάβει και να χαλιναγωγήσει κάποια ξεχωριστά πνεύματα, τότε τα μεταφυσικά και τα ηθικά προβλήματα αρχίζουν να τίθενται εκ νέου: η προσοχή των ανθρώπων, γυρίζοντας από τους ναούς και τον απομακρυσμένο ουρανό, επιστρέφει στην ηθική ή στην πολιτική φιλοσοφία, και το πλήθος, ξεχνώντας τους προφήτες και τους μάντεις που υποκρίνονταν ότι του αποκάλυπταν το μέλλον, συνωστίζονται γύρω από τους στοχαστές που προσπαθούν να του δείξουν το παρόν και την πραγματικότητα. Και, γενικά συμφωνούμε σ' αυτό, ο δέκατος όγδοος και ο δέκατος ένατος αιώνας σημειώνουν στην ιστορία μια κρίση αυτού του είδους. Ο αριθμός αυτών που διατηρούν ακόμη πλήρη πίστη φαίνεται να μικραίνει, και σ' αυτούς ακόμα ο ενθουσιασμός για την πίστη δεν έχει πλέον την ίδια ένταση. Το γεγονός αυτό δημιουργείται σε όλα τα έθνη, και ίσως ιδιαίτερα στην Γαλλία. Η Γαλλική Επανάσταση το απέδειξε. Μπορούμε να πούμε ότι η δύναμη του ηθικού συναισθήματος που την προκάλεσε επιτρέπει να μετρήσουμε την αδυναμία του θρησκευτικού συναισθήματος που δεν μπόρεσε να την αποτρέψει. Είναι μοναδικό παράδειγμα στην ιστορία ενός μεγάλου κινήματος των ανθρώπων όπου το θρησκευτικό συναίσθημα δεν άξιζε τίποτα, ενός πλήθους ανθρώπων σπρωγμένου από μια ιδέα καθαρά ηθική και κοινωνική. Το παράδειγμα αυτό θα επαναληφθεί χωρίς αμφιβολία. Η ανθρωπότητα, παραμένοντας πάντα η ίδια, δηλαδή που εύκολα παθιάζεται, παρασυρμένη από μια ιδέα, και μη έχοντας πλέον επαρκές κίνητρο στις θρησκευτικές πεποιθήσεις, θα στραφεί όλο και περισσότερο, αρχικά προς τις ηθικές ιδέες, κα-

τόπιν προς τις κοινωνικές ιδέες, οι οποίες στο τέλος θα γίνουν κυρίαρχες και με την απορρόφηση όλων των άλλων, θα περιλάβουν την ίδια την ηθική.

Μπορούμε λοιπόν να βεβαιώσουμε ότι όλα τα ηθικά και κοινωνικά ζητήματα θα τείνουν να γίνουν ζωντανά ζητήματα, δεν θα παραμείνουν στον αφηρημένο τομέα της φιλοσοφικής σκέψης, αλλά θα τείνουν να περάσουν στον τομέα των γεγονότων και των πράξεων. Θα πούμε επιπλέον, ότι θα γίνουν ζητήματα ζωής ή θανάτου για τους λαούς. Τα έθνη που άλλοτε είχαν λύσει το θρησκευτικό πρόβλημα με τρόπο ιδιαίτερα ανώμαλο είχαν πάρα πολύ συχνά ξεπεραστεί και σβηστεί από αυτά που έφερναν μια λύση λιγότερο ατελή. Το θρησκευτικό συναίσθημα μετέδιδε πάντοτε στα έθνη στα οποία εκδηλωνόταν μια σημαντική δύναμη επέκτασης στον πιο υψηλό του βαθμό. Έτσι θα είναι στο μέλλον, για τις ηθικές και κοινωνικές ιδέες. Οι λαοί που, σε αυτό το σημείο, θα έχουν τις πιο σωστές γνώσεις, θα φανούν ότι προχωρούν μπροστά με ακαταμάχητη δύναμη και ότι ανυψώνονται πάνω από άλλους.

Η καλύτερη λύση για το ηθικό και κοινωνικό πρόβλημα θα αποτελέσει τη δύναμη του λαού που θα την έχει βρει.

Τώρα, ποιος είναι ο λαός, ποιος είναι ο άνθρωπος που θα βρει αυτή τη λύση ή τουλάχιστον θα την πλησιάσει πιο πολύ; Εάν επιτρεπόταν να το προβλέψουμε, θα ήταν δυνατό σε κάποιο βαθμό να προβλέψουμε το μέλλον, να προσδιορίσουμε την εξέλιξη και την συνέχεια των γεγονότων. Αυτός που θα γνώριζε την ηθική και κοινωνική αλήθεια θα μπορούσε εκ των προτέρων να προσδιορίσει την πορεία της ιστορίας, όπως μπορούμε να προσδιορίσουμε την πορεία ενός πλοίου όταν γνωρίζουμε το αόρατο σημείο προς το οποίο ταξιδεύει. Αλλά σήμερα, έχει περάσει πλέον η εποχή όπου κάθε στοχαστής ισχυριζόταν με σχεδόν ιερατική βεβαιότητα σε ποια πλευρά ήταν η αλήθεια. Η αποκλειστική πίστη στην απόλυτη ορθότητα της δικής του σκέψης είναι μια ιδέα που έχει την ίδια φύση με τις θρησκευτικές ιδέες, και τείνει να αποδυναμωθεί όπως αυτές. Τώρα είμαστε λιγότερο διατεθειμένοι να πιστέψουμε, περισσότερο διατεθειμένοι να ερευνήσουμε. Δυσπιστούμε στην δική του σκέψη, έχουμε δει τόσες ιδέες να καταρρέουν γύρω μας και κάποτε και μέσα μας, που δεν τολμάμε πλέον να στηριχθούμε σε καμία με ολοκληρωμένη και αποκλειστική εμπιστοσύνη. Η αμφιβολία βρίσκεται πάντα κοντά στην κατάφαση, έτοιμη να την περιορίσει. Είναι κακό αυτό; Όχι, επειδή η επιφυλακτικότητα δεν εμποδίζει καθόλου την ζέση για έρευνα, και αν η αλήθεια είναι μεγάλη για να την ανακαλύψουμε, μπορούμε να είμαστε ακούραστοι για να την κυνηγήσουμε.

Εάν αυτή η ζέση για το κυνήγι της αλήθειας πρέπει να μας κατέχει, είναι κυρίως όταν πρόκειται για προβλήματα που ενδιαφέρουν την συμπεριφορά των ατόμων και των κοινωνιών. Εδώ είναι ένα είδος καθήκοντος το να ερευνήσουμε σε ποια πλευρά είναι το καθήκον και σε ποια πλευρά πρέπει να βαδίζει η ανθρωπότητα. Και, κατά βάθος, όλη η συζήτηση για τα ηθικά και κοινωνικά ζητήματα, για τα οποία έχουμε δει την αυξανόμενη σημασία, μπορεί να εμπεριέχεται στην βασική αρχή της στη συζήτηση των οπαδών της ωφέλειας και των οπαδών της αξιέπαινης αρετής, των επικούρειων και των αντιπάλων τους. — *Το καθήκον* στην κυριολεξία υπάρχει; *Το ήθος* στην κυριολεξία υπάρχει; Έχουμε το

δικαίωμα να πράττουμε αυτό που πιστεύουμε αγαθό; - Ή πράγματι, το καθήκον, το ήθος, το δικαίωμα είναι απλά (καθώς υπάρχουν πολλές αιτίες για να το πιστέψουμε) εκφράσεις λίγο πολύ μεταφορικές, που η ανθρωπότητα κατέληξε να τις πάρει στην κυριολεξία; Πρέπει να αντικαταστήσουμε το καθήκον με το κοινό συμφέρον, το ήθος από ένστικτο, με την κληρονομική συνήθεια ή με τον υπολογισμό, το δικαίωμα στην πράξη με την απόλαυση του ίδιου του αντικειμένου για το οποίο ενεργούσαμε;

Αυτό είναι στην απλότητα του το ερώτημα που κάποτε ανέδειξε ο Επίκουρος, που, αφού διέσχισε τους αιώνες, επαναλαμβανόμενο από ηχώ σε ηχώ από τα μεγαλύτερα πνεύματα, φτάνει μέχρι σε μας και μας ζητά μια απάντηση. Γνωρίζουμε ήδη αρκετά για την επικούρεια ηθική και την ανάπτυξή της διασχίζοντας την ιστορία για να αντιληφθούμε ποια είναι η δύναμη του συστήματος αυτού: η δύναμη ή η αδυναμία μιας φιλοσοφικής θεωρίας μπορεί να μετρηθεί πιο συχνά από την διάρκειά της, από την αντοχή της. Ένα μέρος της ανθρωπότητας πίστεψε ότι η ζωή είχε για μοναδικό της σκοπό την ωφέλεια, το πίστεψε ειλικρινά, το υποστήριξε θαρρετά, ένα μέρος της ανθρωπότητας το πιστεύει και το υποστηρίζει ακόμα. Εάν δεν υπάρχει σ' αυτό όλη η αλήθεια, τουλάχιστον πρέπει να υπάρχει εδώ μεγάλο μέρος της αλήθειας. Μια τέτοια θεωρία αξίζει τουλάχιστον την πιο ευσυνείδητη έρευνα.

Οι φιλοσοφικές θεωρίες έχουν την ζωή τους, όπως και τα άτομα. Γεννιούνται, μεγαλώνουν, ακμάζουν, έχουν τα άνθη της νεότητας τους, έχουν στην ωριμότητά τους το ανδρικό σθένος, έχουν επίσης κάποτε την παρακμή τους, -αλλά όχι πάντοτε,- και υπάρχουν και αυτές που είναι αθάνατες. Για να γνωρίσουμε καλά μια θεωρία, είναι καλό να την έχουμε συνοδεύσει κατά κάποιο τρόπο στην πορεία της και στην πρόοδό της, να έχουμε ζήσει μαζί της. Πως ελπίζουμε να γνωρίσουμε αυτούς που δεν τους είδαμε παρά φευγαλέα, σε μια μέρα, από μια μόνο άποψη; Καθώς η επικούρεια θεωρία θα ξετυλίγεται ολόκληρη μπροστά μας, με τις πολλαπλές παρουσίες της, τότε μόνο θα μπορέσουμε να ελπίζουμε ότι θα την γνωρίσουμε και θα γνωρίσουμε ότι υπάρχει σ' αυτήν αληθινό ή ψεύτικο, και τότε θα μπορέσουμε να προσπαθήσουμε να την κρίνουμε, -κρίση που δεν θα είναι ποτέ τελεσίδικη. Διότι μια θεωρία έχει πάντα το μέλλον μπροστά της για να σηκωθεί στην ανάγκη, και ούτε η ιστορία των συστημάτων ούτε η κριτική τους τελειώνει ποτέ.

Η επιτυχία της Επικούρειας Φιλοσοφίας στην αρχαιότητα.¹

Η επικούρεια φιλοσοφία είχε επιτυχία και προκάλεσε στους μαθητές της ενθουσιασμό την ιδέα της οποίας καμιά σύγχρονη θεωρία δεν μπορεί να δώσει. Μόνο οι θρησκείες μπόρεσαν να προκαλέσουν στους οπαδούς τους τέτοιο ζήλο. Είναι επειδή αυτό το θελκτικό σύστημα είχε τότε αισθητικό και ηθικό χρώμα που το έχασε στην πορεία των αιώνων. Στον Επίκουρο, η ίδια η θεωρία της ωφέλειας δεν ήταν αυτός ο σύγχρονος ωφελιμισμός, στεγνός και κρύος, που έχει την σκληρότητα του υπολογισμού. Η φιλοσοφία του είχε τη την αρχαία χάρη και μία ξεγνοιασιά που δεν της έλειπε καθόλου η λογική. Ο Επίκουρος στην Αθήνα, στον κήπο του, περιτριγυρισμένος από τους πολυάριθμους μαθητές του, είχε την γοητεία ενός Πλάτωνα ή ενός Σωκράτη, με την πρακτική έννοια ενός συγχρόνου. Του άρεσε η φύση, περισσότερο απ' ό,τι άρεσε συνήθως στους αρχαίους. Συνιστά στον σοφό τη ζωή στο ύπαιθρο. Ο ίδιος, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πλίνιου, ήταν ο πρώτος που, μεταφέροντας την εξοχή στην πόλη, ίδρυσε έναν κήπο μέσα σε ένα προάστιο των Αθηνών². Εκεί ζούσε περιτριγυρισμένος με αφοσίωση και θαυμασμό. Πάνω στην πόρτα, λένε, διάβαζε κανείς αυτή την επιγραφή : - «Διαβάτη, θα κάνεις καλά να μείνεις εδώ. Εδώ το υπέρτατο αγαθό είναι η ηδονή». Προσέλκυσε την αρχαιότητα, και μεγάλο πλήθος μαθητών έσπευσε να ακούσει τα λόγια αυτού που ανήγγελλε την νέα αλήθεια.

Έτσι στην αρχική επικούρεια φιλοσοφία βρέθηκε διαδεδομένη μια ορισμένη ποίηση που λείπει τελείως από τη σύγχρονη επικούρεια φιλοσοφία. Πόση διαφορά όταν περνάμε για παράδειγμα από τον Επίκουρο στον Hobbes, από αυτόν το φιλόσοφο που έχει όλη τη γοητεία ενός σοφιστή (παίρνουμε αυτή τη λέξη με την πραγματική της σημασία) στον Άγγλο διανοητή, τον τόσο στεγνό, τον τόσο σκληρό, που το σύστημά του λαμβάνει απόχρωση μισανθρωπίας! Η αρχαία επικούρεια φιλοσοφία γνώριζε να τυλίγεται με τον τρόπο των ελληνικών αγαλμάτων με μια μεγαλειώδη και αμίμητη κομψότητα. Οι αρχαίοι μιλούσαν και ζούσαν πάντα λίγο για την στοά, για το «στεφάνι», όπως έλεγαν τότε. Εμείς, ζούμε περισσότερο για τους εαυτούς μας και για τη λογική. Η επικούρεια φιλοσοφία γοήτευσε τόσο μάλλον αφού ήταν λίγο μυθιστορηματική. Προσπαθούσε να κάνει τον άνθρωπο ευτυχισμένο πάντα και παντού, ισχυριζόταν ότι του έδινε σε κάθε περίπτωση της ζωής ανίκητη δύναμη. Ο αρχαίος ωφελιμισμός αγγίζει έτσι τον ηρωισμό, και είναι κάτι που τον μεταβάλλει. Ο Επίκουρος, έλεγε ο Σενέκας, είναι «ήρωας μεταμφιεσμένος σε γυναίκα».

Η ευτυχία, τελικός σκοπός της ζωής, τοποθετημένη στη διάθεση όλων, οι θεοί του παγανισμού αναποδογυρισμένοι, η εισαγωγή του αυθόρμητου στη φύση στη θέση της αναγκαιότητας, η απόλυτη αυτάρκεια του σοφού απέναντι σε όλες τις ατυχίες της ζωής, - αυτές είναι ακριβώς οι θελκτικές ιδέες που προχώρησε ο Επίκουρος. Να μην εκπλήσσει η απήχηση που είχαν στην αρχαιότητα. Ο Επί-

¹ J.M. Guyau, *Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες θεωρίες*, βιβλίο 3, Επίλογος.

² Πλίνιος, Hist. nat., xxix.

κουρος εμφανίστηκε σε όλους και πίστεψε ο ίδιος ότι ήταν ελευθερωτής των πνευμάτων, όπως κάποιοι ήρωες υπήρξαν ελευθερωτές αλυσοδεμένων σωμάτων και μελών από την δουλεία. – Ένα είδος σωτήρα που ήρθε να νικήσει τους θεούς και τα είδωλα, ενώ άλλοι δεν ήρθαν παρά για να τα αντικαταστήσουν. Επίσης του έδωσαν και δέχθηκε τον τίτλο του σοφού που από καιρό δεν τολμούσαν να τον δώσουν σ' αυτούς που σεμνά ονομάζονταν φίλοι της σοφίας. Επί πλέον, δεν ήταν αρκετό το να είναι σοφός. Ο Κωλώτης γονάτισε, σαν να τον λάτρευε. «Είναι θεός, αναφωνεί ο Λουκρήτιος, ναι, θεός, αυτός που πρώτος ανακάλυψε αυτή την διάθεση της ζωής που ονομάζεται φρόνηση, και της οποίας το πνεύμα, αρπάζοντας την ανθρώπινη ζωή από τόσο μεγάλες θύελλες και από τόσο βαθιά σκοτάδια, την έβαλε σε τόσο ήσυχο και λαμπερό φως¹». Σε καθορισμένο χρόνο οι επικούρειοι, σε επίσημες συγκεντρώσεις, γιόρταζαν μεταξύ τους τη μνήμη του, όπως ο ίδιος το είχε προκαθορίσει, τόσο βέβαιος ήταν για την αθανασία του². Τέλος, για να μην τους ξεφύγει ποτέ η ανάμνηση αυτή, είχαν πάντα μαζί τους, χαραγμένες σε κούπες, ακόμα και σε δακτυλίδια, την εικόνα του δασκάλου τους, ώστε να εντυπωθεί καλύτερα στην ψυχή τους. Ποτέ, εάν πιστέψουμε τον Διογένη Λαέρτιο, η σχολή του δεν εγκαταλείφθηκε. Ενώ όλες οι άλλες σκοτώθηκαν από τα κτυπήματα των δημόσιων δεινών και όλες οι φιλοσοφικές σχολές είχαν εγκαταλειφθεί, μόνο η επικούρεια σχολή ανθούσε, όπου πλήθος επίμονων μαθητών ακολουθούσε. Η συμφωνία των επικούρειων μεταξύ τους, λέει ένας αρχαίος, έμοιαζε με αυτήν που πρέπει να επικρατεί σε μια καλά οργανωμένη δημοκρατία³. Είναι ότι δεν είχαν μονό σεβασμό γι' αυτό που πίστευαν ότι ήταν η αποκαλυμμένη αλήθεια, αλλά ενθουσιασμό για το αποκαλυμμένο αγαθό, για την ευτυχία που έφερνε στους ανθρώπους, για την αταραξία που έφερνε στις ψυχές. Θεωρούσαν μάλιστα την θεωρία του Επίκουρου σαν ένα είδος θείου δόγματος, που το μετέδιδαν πιστά χωρίς να τολμούν να αλλάξουν τίποτα από αυτό με δική τους πρωτοβουλία. Θα ήταν δύσκολο να βρούμε σε κανέναν φιλόσοφο της αρχαιότητας πίστη πιο δυνατή από αυτή του Λουκρήτιου στις αρχές του δασκάλου του: έχει κάτι από τους ιερούς προφήτες, φαίνεται συγκινημένος από την τύχη των ανθρώπων και θέλει να απαλύνει την αθλιότητα τους, θέλει ειλικρινά να τους διδάξει τα αληθινά μέσα για να είναι ευτυχισμένοι. Μοιάζει να είναι ένα είδος ελεημοσύνης το ότι φανερώνει στους ανθρώπους την θεωρία του εγωισμού εξυπακούεται.

Αφού ήταν η πιο δημοφιλής φιλοσοφία της αρχαιότητας, ο ρόλος της επικούρειας φιλοσοφίας δεν τελειώνει με την ίδια την αρχαιότητα. Μας μένει να ακολουθήσουμε τα ίχνη της στον μεσαίωνα, και κυρίως στους σύγχρονους διανοητές που την ανακατασκεύασαν και της έδωσαν νέα ζωτικότητα.

¹ Λουκρ., V, 6.

² Διογ. Λαερτ., X, 18. Κικέρων De fin. II, 31. Σενέκας, Επ., 21.- Gassendi, De vit. Et mor. Epic., II. – Θα μπορούσαμε να δούμε κάποιες αναλογίες με αυτά τα γεγονότα στις συγκεντρώσεις των σύγχρονων μαθητών του Compté, τις μέρες της γιορτής του θετικιστικού ημερολογίου.

³ Numen. Ap. Euseb. Praepar. Evang., libr. XIV, c. v, p. 727.

Μεταβατική εποχή μεταξύ της αρχαίας και της σύγχρονης Επικούρειας Φιλοσοφίας.¹

1.- Η επικούρεια φιλοσοφία ήταν το τελευταίο από τα φιλοσοφικά συστήματα που επέζησαν για κάποιο χρονικό διάστημα ακόμα στο χριστιανισμό. Παρέτεινε την ύπαρξή της τετρακόσια χρόνια μετά τον Χριστό. Την εποχή αυτή, οριστικά βουβή, φαίνεται να εξαφανίζεται τελείως. Εντούτοις, παρά τον θρίαμβο του χριστιανισμού, έμειναν πάντοτε κάποια ίχνη του επικούρειου πνεύματος, που συγχέονταν τελικά με το πνεύμα της μη πίστης.

Η επικούρεια φιλοσοφία ήταν η μόνη από όλες τις φιλοσοφικές σχολές της αρχαιότητας που υπήρξε στην ουσία χωρίς πίστη, που αρνιόταν κάθε θαύμα, που δεν έδωσε καμία θέση στα θρησκευτικά και μυστικιστικά συναισθήματα στην ερμηνεία των πραγμάτων. Αντίθετα, η βάση του στωικού συστήματος, για παράδειγμα, ήταν κενή θρησκευτικότητα, πανθεϊσμός που κατέληγε να δέχεται μέσα στον κόσμο ακατάπαυστη θεία δράση, αιώνια πρόνοια ή, για το πούμε καλύτερα, ένα αιώνιο θαύμα. Ο στωικός, πιστεύοντας στο πεπρωμένο και στον προκαθορισμό, πίστευε στους χρησμούς, τους συμβουλευόταν, τους φοβόταν, έτρεφε, τελικά, μεγάλο μέρος από τις δεισιδαιμονίες των αδών. Το ίδιο και οι πλατωνικοί. Η πλατωνική φιλοσοφία, που πήρε νέα ζωή στην Αλεξανδρινή σχολή, βρισκόταν συνδεδεμένη με θεωρίες θεουργίας και μαγείας. Ήταν τελείως ανίκανη να αντισταθεί σε μία θρησκεία που στηριζόταν στα θαύματα, ενώ αυτή ζητούσε να κάνει τέτοια για λογαριασμό της. Μόνο, η επικούρεια φιλοσοφία ήταν ο απόλυτος εχθρός κάθε θρησκείας όποια και να ήταν αυτή. Επειδή κάθε θρησκεία βασίζεται λίγο-πολύ στην ιδέα της δημιουργίας, της πρόνοιας, του θαύματος, της αλληλεγγύης ανάμεσα στον κόσμο και στον Θεό. Δεν είναι λοιπόν χωρίς αιτία ότι το όνομα του επικούρειου έγινε σύντομα συνώνυμο του άπιστου και του άθρησκου.

Μερικούς αιώνες μετά τον Χριστό, βλέπουμε ήδη του πατέρες της Εκκλησίας να περιλαμβάνουν στις ίδιες αναιρέσεις και στις ίδιες κατάρεις τους επικούρειους και κάθε είδους ελεύθερους στοχαστές. Επίσης το Ταλμούδ αποδίδει το όνομα των επικούρειων στους Σαδδουκαίους και γενικά στους ελεύθερους στοχαστές. Στα μάτια των Εβραίων όπως και των Χριστιανών, κάθε άπιστος βρισκόταν έτσι εύκολα τοποθετημένος στην ομάδα του Επίκουρου, και είναι ο Επίκουρος που, ανάμεσα στους αρχαίους φιλόσοφους, εμφανιζόταν ως ο πραγματικός αντίπαλος του Χριστού και της Βίβλου. Επίσης, στην αρχή του δωδέκατου αιώνα, όταν ένα κύμα απιστίας άρχισε να δημιουργείται στην Ευρώπη και κυρίως στην Ιταλία, όταν οι μυστικές κοινότητες σχηματίζονταν για την καταστροφή του Χριστιανισμού², οι πιο λογικοί ανάμεσα στους οπαδούς ενός νέου πνεύματος, δεν δίστασαν να επικαλεστούν το όνομα του Επίκουρου. Στην Φλωρεντία, το 1115, σχηματίστηκε μια ομάδα επικούρειων, αρκετά ισχυρή για να γίνει το

¹ J.M. Guyau, *Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες θεωρίες*, Βιβλίο 4, κεφ.1.

² Ozanam, Dante, p. 47,345, 2^η έκδοση.

αντικείμενο αιματηρών ταραχών¹. Η Αίρεση των επικούρειων, παρατηρεί ο Benvenuto d' Imola, ήταν, μεταξύ όλων, αυτή που αριθμούσε τον μεγαλύτερο αριθμό οπαδών. «Ο Farinata, λέει ακόμα ο Benvenuto, ήταν ο αρχηγός των Γιβελίνων και πίστευε, όπως ο Επίκουρος, ότι δεν πρέπει να αναζητήσουμε τον παράδεισο παρά σ' αυτόν τον κόσμο. Ο Calvacante είχε ως αρχή: «*Unus est interitus hominum et jumentorum*». Ο Dante τοποθετεί όλους του επικούρειους μαζί «με εκατομμύρια άλλους» σε ένα ιδιαίτερο κύκλο της κόλασης του, σε μνήματα φωτιάς². Και εντούτοις ο φίλος του Dante, ο ποιητής Guido Calvacanti, θεωρούσε τον εαυτό του άθεο και επικούρειο.

Έτσι το όνομα του Επίκουρου βρισκόταν αναμειγμένο στις διαφωνίες του Μεσαίωνα. Το βρίσκουμε μάλιστα να αναφέρεται με κάποια εγκώμια στον ορθόδοξο Ιωάννη του Salisbury. Αλλά κυρίως με την Αναγέννηση, με το πνεύμα της έρευνας και της ελευθερίας, οι επικούρειες ιδέες αποκτούν ξανά όλη τους την δύναμη. Ο Έρασμος μάταια προσπαθεί να συμβιβάσει τον χριστιανισμό με την επικούρεια φιλοσοφία δείχνοντας ότι ο χριστιανός είναι ο καλύτερος μαθητής του Επίκουρου³. Οι επικούρειοι, από ένστικτο ή κατόπιν συλλογισμού, αντιλαμβάνονται καλά ότι είναι εχθροί για τον χριστιανισμό. Κρύβονται, μεταμφιέζονται. Ο Montaigne, αυτός ο συγγραφέας με διπλό ή τριπλό βάθος, όπως τον αποκαλούσε ο Sainte-Beuve, είναι πυρρωνικός μόνο από μια άποψη. Από την άλλη άποψη είναι επικούρειος, και καλεί την πίστη σε βοήθεια του για να σκεπάσει το παν. Αλλά συνολικά, αυτό που βγαίνει από το βιβλίο του, αυτό που είναι ακριβώς το «μεδούλι», θα έλεγε ο Rabelais, είναι η επικούρεια φιλοσοφία. Βέβαια, δεν μιλάμε για την επικούρεια κοσμολογία και την ατομική θεωρία. Ο Montaigne ειρωνεύεται άγρια τα άτομα, δεν θέλει να ακούει να μιλάνε γι' αυτές τις ονειροπολήσεις, αλλά όταν πρόκειται για την ίδια τη βασική αρχή της επικούρειας ηθικής, η γλώσσα του αλλάζει: «Όλες οι γνώμες του κόσμου βρίσκονται εδώ, λέει, ότι η ηδονή είναι ο σκοπός μας... Τι και αν λένε, για την ίδια την αρετή, ο τελικός σκοπός των βλέψεών μας είναι η ηδονή. Μου αρέσει να βομβαρδίζω τα αυτιά τους με αυτή τη λέξη η οποία τόσο πολύ τους ενοχλεί⁴». Αιτιολογημένα ο Pascal θα αντιτάξει τον Montaigne στον Επίκτητο, όπως κάποτε αντέτασσαν τον Επίκουρο στον Ζήνωνα.

Χωρίς αμφιβολία ο Montaigne δεν έχει σαφώς καθορισμένο σύστημα, ή εάν

¹ Ozanam, p. 48

² Inf., IX και X.

³ Έρασμος, Colloquia, p. 534.- ένας μικρός διάλογος του φιλόσοφου Loren o Valla για την ηδονή και το αληθινό αγαθό, γραμμένος το 1430, διαποτισμένος από το επικούρειο πνεύμα, περιείχε μια δοξολογία της φύσης, του φυσικού νόμου και των ηδονών των αισθήσεων.

⁴ Τα Δοκίμια, I, 19.

έχει, δεν του διαφεύγει παρά σπάνια να το μορφοποιήσει, αλλά θα το μορφοποιήσει από τους αναγνώστες του, - κάτι που πάντα κάνει το ίδιο ¹.

Μερικά χρόνια μετά τον θάνατο του Montaigne, η επικούρεια φιλοσοφία απέκτησε τον μάρτυρά της στο πρόσωπο του Vanini. Του Vanini, πράγματι, του έκοψαν την γλώσσα και τον έκαψαν στην Τουλούζη πολύ περισσότερο για τις ηθικές και θρησκευτικές του ιδέες, που τις είχε εμπνευστεί από τον Επίκουρο και τον Λουκρήτιο, παρά για τις μεταφυσικές του ιδέες δανεισμένες από τους περιπατητικούς.

Τελικά, περίπου την ίδια εποχή, η πολυμάθεια ενός Gassendi έπρεπε να ανακατασκευάσει εξολοκλήρου και χωρίς κράμα την επικούρεια θεωρία. Ο Gassendi, βυθισμένος στην ιστορία και την φιλολογία, αναζήτησε ποια ήταν η αρχαία φιλοσοφική θεωρία που μπορούσε να αντιταχθεί με το μεγαλύτερο σθένος σε αυτή του Αριστοτέλη, που ήταν ακόμα η κυρίαρχη στα σχολεία, και η θεωρία του Επικούρου του φάνηκε η πιο σύμφωνη με το ίδιο του το πνεύμα και συγχρόνως με το σύγχρονο πνεύμα. Επίσης από το 1624, δηλαδή πέντε χρόνια μετά τον θάνατο του Vanini, έγραψε ένα σημαντικό έργο με τον τίτλο: *Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos*, στο οποίο ήδη ανέπτυσσε την θεωρία του Επικούρου. «Με μια μόνο λέξη, έλεγε στον πρόλογο, ο συγγραφέας κάνει κατανοητή την γνώμη του Επικούρου στο θέμα της ηδονής: μας δείχνει πράγματι πως το υπέρτατο αγαθό βρίσκεται στη ηδονή και πως η αξία των αρετών και των ανθρώπινων πράξεων μετρώνται σύμφωνα με αυτή την αρχή». Το *Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos* ήταν τόσο προκλητικό που ο Gassendi, αφού το τύπωσε και το διένειμε στους φίλους του, αποφάσισε μετά από συμβουλή τους να κάψει πέντε βιβλία. Αυτό το έργο, ακόμα και έτσι κουτσουρεμένο, δεν έμεινε χωρίς επιρροή. Για μεγάλο χρονικό διάστημα πριν από το *Discours de la Methode* (Λόγοι περί Μεθόδου), ο Gassendi λοιπόν είχε ήδη τολμήσει να επιτεθεί κατά πρόσωπο στην παλαιά αυθεντία του Αριστοτέλη, και αυτό στο όνομα ιδεών που ήταν εμπνευσμένες από την επικούρεια φιλοσοφία και που ήταν αντίθετες σε πολλά σημεία με τις ιδέες που ο Descartes θα διαδώσει αργότερα.

Γνωρίζουμε πως ο Gassendi αφιέρωσε επί πλέον σημαντικά έργα, από την μια μεριά για την αποκατάσταση της επικούρειας θεωρίας, από την άλλη μεριά σε μια επιδέξια αντιγνωμία με τον Descartes, όπου εμφανίζεται συγχρόνως μαθητής του Επικούρου και ο πρόδρομος των Hobbes και Locke. Τελικά το μεγαλύτε-

¹ Ένας από τους σύγχρονους του Montaigne, ο Cardan, δίδασκε ένα είδος ανεστραμμένης επικούρειας φιλοσοφίας: η θεωρία του οδηγούσε στον ασκητισμό μέσω μιας εκλεπτυσμένης ηδονής. Υποστήριζε πράγματι ότι, η ηδονή καθώς γεννιέται σε αντίθεση με τον πόνο, πρέπει να επιδιώκουμε τους πιο δυνατούς πόνους και παθήματα, ώστε να αποκτήσουμε με την παύση τους μεγαλύτερη ποσότητα ηδονών. Ισχυριζόταν, ότι πάντα η ζωή του ήταν σύμφωνη με αυτή την επιταγή, και ήταν πολύ πρωτότυπο. *De substilit.*, I, XIII. *De vit. Propr.*

ρο μέρος της ζωής του το πέρασε για να προωθήσει τον Επίκουρο και να τον αντιτάξει εξολοκλήρου στους σχολαστικούς και τους Καρτεσιανούς. Είχε εντελώς ιδιαίτερο θαυμασμό, πραγματική λατρεία για τον Επίκουρο και ξαναβρίσκουμε στον σύγχρονο αυτόν στοχαστή τον ίδιο σεβασμό για τον δάσκαλο που απέδιδαν οι αρχαίοι επικούρειοι. Είχε στα χέρια του δύο ομοιώματα του Επίκουρου: το ένα του το είχε στείλει ο φίλος του ο Naudé, το άλλο, φτιαγμένο σύμφωνα με ένα ανάγλυφο, του το έδωσε ο Henri Duruy, φιλόλογος από τη Louvain. Ο Gassendi αναφέρει ο ίδιος την εγκωμιαστική επιγραφή με την οποία ο Henri Duruy το είχε συνοδεύσει: «Καμάρωσε, φίλε μου, την ψυχή του σπουδαίου άνδρα που αναπνέει ακόμα μέσα στα χαρακτηριστικά του. Είναι ο Επίκουρος, με το βλέμμα του και το πρόσωπό του. Καμάρωσε αυτή την εικόνα, που αξίζει να τραβά όλα τα βλέμματα».

Αν και ο Gassendi ήταν λίγο πιο νέος από τον Hobbes, εντούτοις ήταν κάτι σαν δάσκαλός του, επειδή η ανάπτυξη του πνεύματος του ήταν πιο γρήγορη. Δεν είχε καθόλου αφήσει ανεπηρέαστο τον ίδιο τον Descartes. Τέλος δημιούργησε πραγματική σχολή, αντίθετη με την Καρτεσιανή σχολή και που χώριζε την Σορβόννη σε δύο στρατόπεδα.

Ανασυγκροτώντας έτσι την επικούρεια φιλοσοφία ώστε να κάνει από αυτήν τη βάση ενός νέου φιλοσοφικού συστήματος, ο Gassendi είχε σωστά μαντέψει τις τάσεις της εποχής του. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο δέκατος όγδοος αιώνας βρίσκεται σαν σπέρμα στον δέκατο έβδομο αιώνα. Θεωρούμε πολύ συχνά αυτές τις δύο εποχές της ιστορίας ξεχωριστά την μια από την άλλη, χωρίς να διακρίνουμε σαφώς τους δεσμούς που τις συνδέουν. Ήδη από τον δέκατο έβδομο αιώνα η πίστη κλονίζεται, η απιστία αρχίζει να διεισδύει από παντού. Μπορούμε να το κρίνουμε από τον Pascal, που έθεσε πιο ξεκάθαρα από οποιονδήποτε άλλο το δίλημμα ανάμεσα στην επικούρεια φιλοσοφία και την πίστη. Η κοινωνία που έζησε ο Pascal για πολλά χρόνια ήταν «ελευθέρια», και με τη λέξη αυτή, τον δέκατο έβδομο αιώνα, δεν εννοούσαν την ελευθεριότητα των ηθών, αλλά την ανεξαρτησία της σκέψης. «Παρακολουθούσε ομιλίες στους ελευθέριους,» λέει η κυρία Périer. Άρχισαν να θέτουν στους εαυτούς τους προβλήματα, και να αναζητούν τη λύση τους. Αργότερα, άρρωστος ο Pascal, προσήλυτος, φανατικός, δεχόταν επισκέψεις από ανθρώπους που έρχονταν να του ζητήσουν συμβουλές πάνω σε θρησκευτικά ή ηθικά θέματα. Τότε έδινε αγκωνιές στην σιδερένια ζώνη του. Τα καρφιά της που έσκιζαν τη σάρκα του δεν ήταν παρά η εικόνα αυτών που, σύμφωνα με την έκφραση του M. De Saci, «έσκιζαν την ψυχή του». Και το εσωτερικό κακό από το οποίο υπέφερε ένας Pascal, το αισθανόταν όλος ο αιώνας του με τρόπο περισσότερο ή λιγότερο έντονο.

Όλη αυτή η εποχή ταλαντεύεται ανάμεσα στην ανανεωμένη επικούρεια φιλοσοφία και τον γερασμένο χριστιανισμό. Θυμόμαστε τον περίφημο επικούρειο Des Barreaux και την επικούρεια κοινωνία στην οποία ήταν επικεφαλής, μέλη της οποίας ήταν ο Chapelle και ο Théophile Viau. Γενικά η νεολαία έκλινε προς τον Επίκουρο. Στην κίνηση αυτή που ξεσήκωνε τα πνεύματα, μια ιδέα της έλειπε, μια ιδέα που ο δέκατος όγδοος αιώνας έπρεπε να φέρει σε φως και να ερευνηθεί, όπως- όπως, να την συμβιβάσει με τις βασικές αρχές της επικούρειας φι-

λοσοφίας. Στην πίστη που έφευγε δεν αντέτασσαν ακόμα τίποτα, και, η τόσο πλήρης απιστία είναι ανίσχυρη. Εάν η απιστία κυριάρχησε στον δέκατο όγδοο αιώνα, είναι γιατί στη θρησκευτική πίστη αντέτασσε ένα άλλο είδος πίστης, στην αγάπη του Χριστού ένα άλλο είδος αγάπης, στη θεότητα την ανθρωπότητα. Ο δέκατος όγδοος αιώνας στο σύνολό του είχε πίστη στην ανθρωπότητα, και οι ίδιοι οι ωφελιμιστές είχαν αφιερωθεί σε αυτή την ανιδιοτελή και ζωντανή λατρεία. Είναι σ' αυτήν την νέα αντίληψη που θα βρουν μια δύναμη ικανή να συνταράξει σε βάθος τα πνεύματα. Παρά τον Pascal, η επικούρεια φιλοσοφία, συμμαχώντας ως ένα βαθμό με την στωική φιλοσοφία, θα ολοκληρώσει την πνευματική και ηθική επανάσταση που ξεκινά.

2.- Την ίδια εποχή που η επικούρεια φιλοσοφία αναστηλωνόταν στη Γαλλία, ανασυγκροτείτο στην Αγγλία με πρωτότυπη μορφή από τον Hobbes, τον φίλο και σχεδόν μαθητή του Gassendi. Το σύστημα του Hobbes, αν και πολύ γνωστό αξίζει μια γρήγορη ανάλυση.

Μια από τις χαρακτηριστικές τάσεις της επικούρειας θεωρίας, είναι η τάση προς την *ηρεμία*. Για να απολαύσουμε, πράγματι, πρέπει πρώτα να κατέχουμε, για να κατέχουμε, πρέπει να *αποκτήσουμε* και να *διατηρήσουμε*. Και, δεν μπορούμε καθόλου να αποκτήσουμε, και ακόμα λιγότερο να διατηρήσουμε, παρά μόνο σε κατάσταση ηρεμίας και ασφάλειας. Επίσης είδαμε τον Επίκουρο και θα δούμε τον Hobbes να μιλούν ασταμάτητα για την ηρεμία σαν το μεγαλύτερο από τα αγαθά, γιατί είναι η πρώτη προϋπόθεση για όλα τα άλλα.

Μόνο που υπάρχει σε αυτό το σημείο, ανάμεσα στον Επίκουρο και τον Hobbes, σοβαρή ασυμφωνία, που θα μεταφραστεί με μια ακόμα πιο σοβαρή απόκλιση στην παράλληλη κατ' αρχήν ανάπτυξη των δύο συστημάτων. Ο Επίκουρος εννοεί πάνω από όλα ως ηρεμία την γαλήνη της ψυχής, και οδηγεί αυτή την εσωτερική ηρεμία στην απόλυτη αυτάρκεια, στην απολύτως αδιάφορη ελευθερία. Η ασφάλεια αυτή στην ελευθερία καθώς είναι στο βάθος τελείως πνευματική, και δεν χρειαζόμαστε για να την αποκτήσουμε παρά μόνο πνευματικά μέσα: αρκεί να απαλλαγούμε από πράγματα με την αδιάφορη θέληση και να αποσυρθούμε στον εαυτό μας. – Αντίθετα, ο Hobbes παίρνει τη λέξη *ηρεμία* με εντελώς υλική έννοια και εντελώς εξωτερική: το να είμαστε σε ηρεμία, σημαίνει απλά, στα μάτια του, να μην έχουμε κανένα φόβο από τους άλλους ανθρώπους, σημαίνει να αποκτήσουμε χωρίς ανταγωνισμό, σημαίνει να διατηρήσουμε χωρίς ζηλοτυπία: εκεί βρίσκεται όλη η ευτυχία. Και, τα μέσα γι' αυτή την υλική ηρεμία πρέπει επίσης να είναι υλικά: σε τι θα χρησίμευε η εσωτερική ελευθερία για την οποία μιλούσε ο Επίκουρος στην καθιέρωση της ισορροπίας ανάμεσα σε εχθρικές φυσικές δυνάμεις; Πρέπει αυτή η υποτιθέμενη ελευθερία να γίνει αυτή η ίδια μια δύναμη, να ντυθεί με σάρκα, να μπει στον τομέα των φυσικών αγώνων: δεν μπορεί πλέον να αποκτήσει την ειρήνη παρά κατακτώντας την με τα όπλα στο χέρι. Το μόνο μέσο, κατ' αρχήν για να τερματίσει τον πόλεμο αυτόν προς όφελός της, κατόπιν για να εμποδίσει να ξαναρχίσει, το μόνο όπλο και η μόνη εξασφάλιση εκείνου που θέλει να αποκτήσει την ευτυχία, θα είναι η *υλική ισχύς*. Η *ισχύς*, ως μέσο ειρήνης, η *ειρήνη*, ως μέσο *απόλαυσης*: να ολοκληρή η ηθική του Hobbes. Ο Hobbes δέχεται μια αναγκαιότητα τόσο καθο-

ρισμένη όσο η ελευθερία του Επίκουρου είναι απροσδιόριστη. Σε μας και γύρω μας, τοποθετεί ένα μηχανισμό που μόνο η κανονική του λειτουργία εξασφαλίζει την ασφάλεια μας, και όπου η ένταση της απόλαυσης μας μπορεί να μετρηθεί ακριβώς σύμφωνα με την ένταση της δύναμής μας. Το να είμαστε αυτάρκεις, σημαίνει να είμαστε ευτυχησμένοι, έλεγε ο Επίκουρος. Το να είμαστε δυνατοί, σημαίνει να είμαστε ευτυχησμένοι, λέει ο Hobbes.

Να παρατηρήσουμε, στο σύστημα του Hobbes, ότι όλα καθορίζονται από το ίδιο σχέδιο, τόσο ο άνθρωπος όσο και η πολιτεία. Του αρέσει η θέα ενός ακατέργαστου μηχανισμού, της δύναμης που λειτουργεί και που κάνει να υποκύπτουν όλα στον εαυτό της: έχει ανάγκη να τοποθετήσει κύριο παντού: στο Κράτος είναι ο ηγεμόνας, στον άνθρωπο είναι η όρεξη. Δεν πρέπει άραγε να μπορέσουμε να αναγάγουμε όλα τα φαινόμενα σε ένα μόνο αίτιο και να τα ερμηνεύσουμε με μια και μόνη λογική: τη δύναμη της φύσης, που είναι η ίδια η δύναμη της λογικής;

Εφ' όσον γίνει δεκτή η μοιρολατρία, καταργείται αμέσως κάθε απόλυτο αγαθό, κάθε απόλυτο κακό, κάθε πραγματικά τελικός σκοπός. Ο Hobbes αντιλήφθηκε τη συνέπεια αυτή στην απόλυτη ευκρίνειά της. Το καλό, είναι αυτό που επιθυμούμε, το κακό, είναι αυτό που αποφεύγουμε. Κάθε τι το καλό βρίσκεται σε σχέση μόνο με κάποιον και με κάτι: δεν υπάρχει τίποτα το απόλυτα καλό. Ένα πράγμα είναι καλό ως επιθυμητό, και, ως αποκτημένο, *ευχάριστο*, να η μοναδική διαφορά του αγαθού και του ευχάριστου. Να προσθέσουμε ότι η ομορφιά είναι απλά η ένωση των εξωτερικών σημείων που υπόσχονται κάποιο καλό. Τέλος η ωφέλεια αποκαλύπτεται όταν, αντί να θεωρήσουμε ένα πράγμα από μόνο του, θεωρούμε όλη την αλυσίδα των καλών ή των κακών που παρασύρει μαζί του. Τα πράγματα δεν είναι απομονωμένα στη φύση, λέει ο Hobbes αναπτύσσοντας τις επικούρειες ιδέες, πολύ συχνά σχηματίζουν σειρές των οποίων οι όροι εμπλέκονται αμοιβαία. Ένα καλό δεν είναι ποτέ μόνο του, αλλά συνοδεύεται από καλά που αυξάνουν την αξία του ή από κακά που την αναιρούν. Η θεώρηση αυτού που είναι χρήσιμο πρέπει λοιπόν να υπερισχύει της θεώρησης του καλού, του ωραίου και του ευχάριστου. Το χρήσιμο καλύπτει και περιλαμβάνει τα πάντα.

Το υπέρτατο αγαθό, η ευτυχία ή ο τελικός σκοπός μπορεί επιτευχθεί στη ζωή, όπως πίστευε ο Επίκουρος ή όπως ο Ζήνων; Καθόλου, επειδή, εάν μπορούσαμε να επιτύχουμε τον τελικό σκοπό, δεν θα μας έλειπε τίποτα πλέον, δεν θα επιθυμούσαμε τίποτα πλέον. Συνεπώς κανένα καλό δεν θα υφίστατο πλέον για μας. Δεν θα αισθανόμασταν πλέον, δεν θα ζούσαμε πλέον. Εξ' αυτού η σημαντική παρατήρηση, ότι το πιο μεγάλο από τα καλά είναι να «προχωρούμε χωρίς να συναντάμε παρά λίγα εμπόδια προς κατοπινούς πάντα σκοπούς», και ότι «η απόλαυση ακόμα και του πράγματος που είναι επιθυμητό είναι, τη στιγμή που απολαμβάνουμε, μια επιθυμία, δηλαδή μια κίνηση της ψυχής που απολαμβάνει δια μέσου των μερών του πράγματος το οποίο απολαμβάνει. Διότι η ζωή είναι συνεχής κίνηση, που όταν δεν μπορεί να προχωρήσει σε ευθεία γραμμή, αλλάζει σε κυκλική κίνηση». - Να εδώ μια πολύ λεπτή ανάλυση της απόλαυσης, αλλά επίσης εξίσου απελπιστική εάν θέσουμε σε αυτήν τον επιθυμητό τελικό

σκοπό: επειδή αυτός ο τελικός σκοπός δεν θα είναι επιθυμητός παρά ακριβώς διότι δεν μπορεί να αποκτηθεί. Ο Επίκουρος είχε απορρίψει τον ορισμό αυτό μιας ηδονής που θα την θεωρούσαμε κατώτερη και άξια περιφρόνησης. Για κείνον, το θυμόμαστε, η αληθινή ηδονή βρισκόταν στην ηρεμία. Ο Hobbes επανέρχεται στην θεωρία των Κυρηναϊκών: η ηδονή βρίσκεται στην κίνηση, είναι η ίδια η κίνηση. Κατά γενικό τρόπο, το να ενεργούμε είναι αγαθό, το να κινούμαστε είναι αγαθό. Η πράξη να προχωρούμε προς έναν τελικό σκοπό, να προοδεύουμε είναι επίσης αγαθό: διότι ολόκληρη η ζωή είναι κίνηση, δράση, ανάπτυξη δύναμης και πρόοδος. Όλοι οι πόνοι και οι ηδονές, όλες οι επιθυμίες, με μια λέξη όλα τα «πάθη» της ψυχής έχουν την προέλευση τους στη συνείδηση μιας εσωτερικής και μοναδικής δύναμης, της οποίας η χωρίς εμπόδια ανάπτυξη ή ο περιορισμός της αρκεί για να δημιουργήσει την ατελείωτη ποικιλία συναισθημάτων.

Μένει να θεωρήσουμε όχι τον άνθρωπο γενικά, αλλά τον άνθρωπο στις σχέσεις του με τους ομοίους του, δηλαδή τον πολίτη.

Ας παρουσιάσουμε πολλούς από τους μηχανισμούς που κατασκεύασε ο Hobbes με την αίσθηση και που τους θέτει σε κίνηση με το συμφέρον. Ποιες γενικές σχέσεις θα αναπτυχθούν μεταξύ τους; Ο άνθρωπος, για τον Hobbes, δεν είναι κάτι άλλο από ένα είδος μηχανής που αισθάνεται. Είναι μια δύναμη που θεωρείται η ίδια και μόνο αυτή ως τελικός σκοπός, η οποία, σε όποια διεύθυνση και αν φαίνεται να ορμάει, επανέρχεται πάντα μετά από περισσότερο ή λιγότερο μακρές παρακάμψεις σ' αυτό το ίδιο σημείο: «το εγώ». Εάν δίπλα στον άνθρωπο αυτόν βάλλουμε έναν ή πολλούς όμοιούς του, αυτό θα είναι αρκετό για να κάνει την μικρότερη παρέκκλιση στην ακολουθούμενη διεύθυνση, την ελάχιστη αλλαγή στον επιδιωκόμενο τελικό σκοπό; Καθόλου. Ο άνθρωπος δεν θα πάψει περισσότερο, σε κοινωνία με άλλους, να επιθυμεί το δικό του το συμφέρον, από ότι η πέτρα δεν σταματά, εάν την βάλουμε μαζί με άλλες πέτρες και την πετάξουμε στο κενό, να πέφτει σε ευθεία γραμμή. Να μην μιλήσουμε λοιπόν στον Hobbes για την κοινωνική φύση του ανθρώπου: ο άνθρωπος είναι από τη φύση του εγωιστής, έτσι ο ορισμός του Αριστοτέλη, *ΖΩΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ*, είναι λανθασμένος. Ο άνθρωπος δεν έχει γεννηθεί καθόλου ικανός για την κοινωνία. Ήδη ο Επίκουρος και ο Μητρόδωρος είχαν αντιδράσει ενάντια στον ορισμό του Αριστοτέλη, δείχνοντάς μας τους ανθρώπους στην άγρια κατάσταση «των ζώων που είναι έτοιμα να κατασπαράξουν τα μεν τα δε». Εάν ο άνθρωπος, προσθέτει ο Hobbes, αγαπούσε από τη φύση τον άνθρωπο, θα τον αγαπούσε ως άνθρωπο, και χωρίς να λάβει υπόψη το συμφέρον ή την τιμή που μπορεί να λάβει. Θα αγαπούσε λοιπόν εξίσου όλους τους ανθρώπους, κάτι που δεν συμβαίνει. Δεν επιδιώκουμε από την φύση την κοινωνία, αλλά τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από αυτήν για μας. Αυτό που αγαπάμε σε έναν σύντροφο, είναι κατά πρώτο λόγο η χρησιμότητα του, κατά δεύτερο λόγο η προσωπικότητά του. Εάν μπορούσαμε να αγαπήσουμε τον άνθρωπο χωρίς να λάβουμε υπόψη το συμφέρον, πως θα εξηγούσαμε τον φθόνο και την κακολογία; Με τι ασχολούνται όλες οι κοινωνίες και τι θα ζητάμε από αυτές, αν όχι την ευχαρίστηση να ακούμε να κακολογούν το διπλανό μας, να υποβιβάζουμε τον

άλλον και να εξυψώνουμε τους εαυτούς μας σε βάρος τους; Όχι, ο άνθρωπος δεν έχει γεννηθεί κοινωνικός. Η φύση του τον σπρώχνει στην κυριαρχία και όχι στην ισότητα που περιλαμβάνει η κοινωνία. Δεν έπεται ότι ο άνθρωπος δεν έχει καθόλου την *επιθυμία* για την κοινωνία, ούτε έπεται ότι οι τυχαίες ενώσεις είναι αδύνατες. Αλλά υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην *επιθυμία* και στην *ικανότητα*, ανάμεσα στις τυχαίες ενώσεις και τις κοινωνίες των πολιτών¹.

Επειδή η κοινωνία, απ' όπου προκύπτει η κατάσταση της ειρήνης, δεν είναι φυσική, επειδή δεν υπάρχει τίποτα στον άνθρωπο, εκτός από το συμφέρον του, που έχει τάση να τον κάνει να πλησιάσει τον άνθρωπο, είναι προφανές ότι η κατ' εξοχήν φυσική κατάσταση, η πρωτόγονη κατάσταση, είναι ο πόλεμος. Τίποτα το ενδιάμεσο ανάμεσα στην κοινωνία ή τον πόλεμο, ανάμεσα στην αρμονία ή την πάλη. Πράγματι, όλοι οι ανθρώπινοι μηχανισμοί δεν τείνουν παρά στον ίδιο σκοπό, την απόλαυση. Θα υπάρχουν λοιπόν πολλοί ανάμεσα σ' αυτούς που θα επιθυμήσουν συγχρόνως το ίδιο αντικείμενο απόλαυσης. Και, αν υποθέσουμε ότι δεν μπορούν να απολαύσουν συγχρόνως το αντικείμενο αυτό ούτε να το διαχωρίσουν, να η εμπλοκή στον πόλεμο, να η δύναμη επί το έργον, και είναι η πιο ισχυρή δύναμη που θα επιβληθεί².

Να μην κατακρίνουμε αυτή τη νίκη της δύναμης, γιατί προς χάρις τίνος θα την κατακρίναμε; Αναγκαστικά και μοιραία καθένας δεν κατέχεται από την επιθυμία ή την αποστροφή; Και, αυτό που είναι αναγκαίο είναι εύλογο. Και αυτό που είναι εύλογο είναι δίκαιο, είναι ένα *δικαίωμα*. Η λέξη *δικαίωμα* σημαίνει την ελευθερία ή την δύναμη που καθένας κατέχει να χρησιμοποιεί τις ικανότητες του σύμφωνα με την ορθή λογική, δηλαδή να επιδιώκει τον φυσικό του τελικό σκοπό. Αυτός ο φυσικός τελικός σκοπός είναι η διατήρηση της ζωής του και της προσωπικότητάς του. Αλλά το δικαίωμα τελικά δίνει το δικαίωμα στα απαραίτητα μέσα γι' αυτόν τον τελικό σκοπό. Να λοιπόν ποια θα είναι η τελική μορφή του φυσικού δικαίου: καθένας έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα και να ολοκληρώνει όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την διατήρησή του. Και, δεν υπάρχει πράγμα που δεν θα μπορούσε να φαίνεται σε κάποιον απαραίτητο για την διατήρησή του: δεν υπάρχει λοιπόν κανένα πράγμα στο οποίο δεν υπάρχει δικαίωμα. Έτσι, σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο, όλα είναι για όλους³. Το μόνο μέτρο αυτού του δικαιώματος, είναι η ωφέλεια του καθενός, ο μόνος καταναγκασμός, η δύναμη. Η συνέπεια ο πόλεμος. Πόλεμος όλων ενάντια σε όλους, να ολόκληρο το γεγονός και το πρώτο δίκαιο της φύσης⁴.

Να μην έχουμε αντίρρηση στον Hobbes που κατηγορεί την ανθρώπινη φύση: στη σύγκρουση των δυνάμεων που παράγεται από τη σύγκρουση των συμφερόντων, δεν υπάρχει καθόλου αμαρτία, δεν υπάρχει καθόλου αδικία, επειδή οι νόμοι δεν ισχύουν ακόμα. Η δικαιοσύνη και η αδικία δεν ανήκουν καθόλου στον άνθρωπο ως άνθρωπο, αλλά ως πολίτη. Στη φύση, η δύναμη και η πονηριά είναι αρετές. Δεν βρίσκουμε τελείως φυσικό να πάρουμε στο ταξίδι συντρόφους

¹ De cive, Lib., Praef., C. I, et annot.

² De cive, Lib., I, 6, Cf. Λουκρήτιος I, V.

³ De cive, Lib., I, 7, 8, 10.

⁴ De cive, Lib., I, 12.

και όπλα, να κλείσουμε το σπίτι από το φόβο των κλεφτών; Οι σκύλοι δαγκώνουν αυτούς που δεν τους ξέρουν και τη νύχτα γαυγίζουν σε όλους: έτσι πρέπει να φέρονται οι άνθρωποι στην φυσική κατάσταση. Ο πόλεμος, δεν είναι ο νόμος των άγριων λαών. Δεν είναι, ακόμα και σε μας, ο νόμος των ηγεμόνων και του λαού, μεταξύ των οποίων η κατάσταση της φύσης υφίσταται ακόμα; Σε ότι αφορά, στο μέσο της διχόνοιας, της καχυποψίας, της καθολικής αδυναμίας, ένας άνθρωπος αποτινάζοντας και σπάζοντας όλα τα εμπόδια ανεβαίνει ξαφνικά στο κεφάλι των άλλων, λίγο ενδιαφέρουν τα μέσα που χρησιμοποίησε, έγινε ο Κάιν και ο Άβελ έγινε το θύμα του, μπροστά στον εκπρόσωπο της δύναμης ή της πονηρίας, ο Hobbes αναφωνεί μετά από τον Καλλικλή: σ' αυτόν φέγγει με όλη της τη λάμψη η δικαιοσύνη της φύσης¹.

Η αντίληψη ότι ο πόλεμος είναι η αρχική κατάσταση της ανθρωπότητας είναι κυρίαρχη στον Hobbes. Θα ξαναβρούμε αργότερα αυτή τη θεωρία της κατάστασης του ολοκληρωτικού πολέμου, γονιμοποιημένη και τροποποιημένη από την επιστήμη, στην φυσιοκρατική θεωρία της «πάλης για τη ζωή», πάλης που διακηρύσσεται όχι μόνο από όλους τους ανθρώπους προς όλους τους ανθρώπους, αλλά από όλα τα όντα προς όλα τα όντα. Έτσι καθώς εξαπλώνεται σε ολόκληρη τη φύση, έτσι καθώς μεγαλώνει και καθώς πηγαίνει έξω από τα όρια του ορίζοντα που αρχικά τον περιόριζαν, αυτός ο νόμος φαίνεται να γίνεται μάλλον κάτι αγαθό παρά κάτι κακό: είναι το μόνο μέσον αυτής της επιλογής που, για τα κατώτερα όντα και ακόμα και για την ανθρωπότητα της πρώτης εποχής, απέδωσε μόνος την πρόοδο που ήταν δυνατή.

Πως ο Hobbes θα μας βγάλει από την κατάσταση του πολέμου, αφού αυτή βγαίνει ως συμπέρασμα από τη ίδια τη συγκρότηση του ανθρώπου και είναι στερεά καθιερωμένη;

Ο πρώτος και βασικός νόμος της φύσης, είναι, το γνωρίζουμε, ότι πρέπει να αναζητούμε την ειρήνη, επειδή η ειρήνη είναι το μεγαλύτερο από τα αγαθά. Και να η άμεση συνέπεια αυτού του νόμου: για να αποκτήσουμε την ειρήνη που επιθυμούμε, πρέπει να εγκαταλείψουμε το δικαίωμα που μας έδινε η φύση πάνω σε όλα τα πράγματα και που προκαλούσε τον πόλεμο, πρέπει να τον μεταδώσουμε στους άλλους, υπό την προϋπόθεση ότι και οι άλλοι θα μας μεταδώσουν το δικό τους. Πρέπει, για παράδειγμα, να πω στους άλλους ανθρώπους: παραχωρήστε μου το δικαίωμά σας στους καρπούς που μαζεύω με τα χέρια μου, και θα σας παραχωρήσω το δικαίωμά μου στους καρπούς που μαζεύετε εσείς οι ίδιοι. Αυτή η αμοιβαία μεταβίβαση, αυτή η ανταλλαγή δικαιωμάτων που είναι από τη φύση απόλυτη, και που, με αυτό το θαυμάσιο φαινόμενο της ανταλλαγής, περιορίζονται και ο ένας και ο άλλος, - είναι το *συμβόλαιο*, η αρχή της κοινωνίας. Το συμβόλαιο του Hobbes δεν είναι κάτι άλλο, με μορφή πολύ πιο πολύπλοκη, παρά το *ΣΥΜΒΟΛΙΟΝ ΤΟΥ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΟΣ* για το οποίο είχε μιλήσει ο Επίκουρος.

Η πρώτη διδαχή του φυσικού νόμου, καθώς μεταβαίνουμε από την κατάσταση του πολέμου στο συμβόλαιο, μας υποχρέωσε να κάνουμε μεγάλο βήμα. Δεν είναι αρκετό: επειδή η ύπαρξη της κοινωνίας απαιτεί όχι μόνο την ύπαρξη συμ-

¹ De cive, Lib.,p. 6, - Cf. Leviath., De Hom., xiii.

βάσεων, αλλά διαρκών συμβάσεων.

Για να γίνουν οι φυσικοί νόμοι έτσι νόμοι ή αποτελεσματικοί δεσμοί, δεν αρκεί καθόλου η δύναμη της λογικής: πρέπει να στηρίζονται στο φόβο και σε οποιαδήποτε φυσική δύναμη. Πρέπει, με άλλους όρους, η απειλή της *τιμωρίας* να συνοδεύει και να προηγείται της οδηγίας του *νόμου*.

Το πρώτο μέσο να θέσουμε την δύναμη από τη μεριά του νόμου, είναι το πλήθος: όσο περισσότεροι πιστοί συμβαλλόμενοι υπάρχουν, τόσο περισσότερους κινδύνους θα διατρέχουν αυτοί που θα διέλυαν το συμβόλαιο. Καθένας, καθώς αντιλαμβάνεται έτσι πίσω από τη δύναμη του καθενός την δύναμη όλων, θα αισθάνεται ότι πρέπει να το σεβαστεί. Αλλά ο ηθικολόγος δεν θα αφεθεί καθόλου να ξεγελαστεί από το υποκριτικό σφίξιμο των χειρών. Θα αντιληφθεί στο *πλήθος* και στην *συμφωνία* των συμβαλλομένων τη μόνη αιτία της ειρήνης.

Εντούτοις η συμφωνία δεν είναι αρκετή για να διαμορφώσει διαρκή ειρήνη. Η συμφωνία όλων, πράγματι, εξαρτάται από την θέληση του καθενός, και η θέληση που ο Hobbes βάζει στον άνθρωπο, δηλαδή η υπερίσχυση της πιο έντονης επιθυμίας, ή της πιο έντονης κίνησης, είναι κατά βάση μεταβαλλόμενη. Απαιτείται λοιπόν κάτι πιο σταθερό, και γι' αυτό κάτι πιο αναγκαίο, κατά συνέπεια ακόμα πιο δυνατό. Πρέπει όλες οι θελήσεις, όχι μόνο να συμφωνούν μεταξύ τους σε ορισμένα σημεία, να θέτουν κάποιους γενικούς κανόνες, αλλά επί πλέον να δίνουν σάρκα και οστά στους κανόνες αυτούς, να τους ζωντανέψουν και να τους δυναμώσουν, να τοποθετήσουν για φύλαξή τους μια φυσική δύναμη, ένα πρόσωπο. Στην ομόφωνη συμφωνία, οι διάφορες θελήσεις μπορούν να θεωρηθούν ως *μία μόνη θέληση*: αλλά αυτή η ενότητα είναι μια αφαίρεση που η παραμικρή αλλαγή στις διαφορετικές θελήσεις που την αποτελούν είναι αρκετή για να την κάνει να εξαφανιστεί. Αντίθετα, εάν πραγματοποιήσουμε την αφαίρεση αυτή σε ένα πρόσωπο, εάν της δώσουμε έναν εκπρόσωπο και έναν προστάτη, θα επιβιώσει ότι και να συμβεί, έτοιμο να επαναφέρει στην τάξη και να οδηγήσει προς την ζωντανή ενότητα οποιονδήποτε θα ήθελε να διαφύγει. Αυτή η προσωποποίηση της θέλησης όλων, είτε βρίσκεται σε έναν άνθρωπο, είτε βρίσκεται σε μια συνέλευση, είναι αυτή που ο Hobbes ονομάζει η *ένωση* και που την διαχωρίζει με προσοχή από την *συμφωνία*¹.

Εδώ βρίσκεται το λεπτό σημείο της θεωρίας του Hobbes: μέχρι τώρα, καθώς είχαν τεθεί οι προϋποθέσεις του συστήματος, να γνωρίζουμε ότι ο άνθρωπος θεωρείται ζώο όχι κοινωνικό και χωρίς ελευθερία, ο Hobbes έβγαλε από αυτές αυστηρά συμπεράσματα, και δεν ήταν καθόλου δυνατό να θεωρήσουμε λάθος στην λογική του. Αλλά, από αυτή τη στιγμή, δεν θα είναι πλέον μόνο ο αμερόληπτος και ευσυνείδητος φιλόσοφος, θα είναι ο υπερασπιστής της απόλυτης μοναρχίας, ο φίλος και ο δάσκαλος του Καρόλου Β'. Επίσης το συμπέρασμα θα πιάσει να είναι σωστό: η λογική του οπαδού δεν ταιριάζει πλέον με αυτήν του στοχαστή.

Καθώς όλο το πολιτικό μέρος των γραπτών του Hobbes θα έχει μικρότερη επισημονική αξία και θα περιέχει λιγότερη αλήθεια, θα έχει επίσης λιγότερη ιστορική αξία και μικρότερη επιρροή στον σχηματισμό των κατοπινών συστημάτων.

¹ De cive, Imp. V, 6,7.

Ο δεσποτισμός στον οποίον ο Hobbes έκανε τον συνήγορο ανατράπηκε από τον Guillaume d' Orange και διαψεύστηκε από τον Locke. Από τη στιγμή εκείνη, διώχτηκε τελείως από τα επικούρεια και ωφελιμιστικά συστήματα: ο Helvetius είναι φιλελεύθερος, το ίδιο και ο Holbach, και ο Diderot. Το ίδιο ο Saint-Lambert, το ίδιο και ο Volney. Η Αγγλική ωφελιμιστική σχολή, στην οποία η θεωρία του Hobbes άσκησε τεράστια επιρροή, αλλά που ήξερε να αντισταθμίσει επιδέξια τον Hobbes με τον Locke, τον εγκαταλείπει τελείως από το σημείο αυτό όπου έχουμε φτάσει, και ακολουθεί τις βασικές αρχές του αντιπάλου του, που εξάλλου, σε πάρα πολλά σημεία, δεν είναι παρά συνεπής μαθητής του.

Μπορούμε να αποδώσουμε στον Hobbes ότι η θέληση όλων, κυρίως για έξοδο από την κατάσταση του πολέμου όπου μας τοποθετεί ξανά, έχει ανάγκη να προσωποποιείται σε κάποιους, να στεριώνει, με άλλα λόγια να *ενοποιείται*. Αλλά είναι δυνατόν να παραχθεί αυτή η *ένωση* με δυο τρόπους, είτε *μεταβιβάζοντας* σε μια συνέλευση, για περιορισμένο χρόνο, περιορισμένη εξουσία, είτε *αλλοτριώνοντας* προς όφελος μιας συνέλευσης ή ενός μόνο προσώπου, για απεριόριστο χρόνο, εξουσία χωρίς όρια. Ο Hobbes, όπως θα δούμε, καθώς δεν εξέτασε παρά μόνο τη δεύτερη υπόθεση, θριαμβεύει πολύ εύκολα στους οπαδούς της ελευθερίας. Ανάμεσα σε έναν ηγεμόνα ή μια συνέλευση που κυβερνά από τη μια μεριά, και μια εντολοδόχο συνέλευση από την άλλη, υπάρχει κάποια διαφορά. Ο Hobbes διαιρεί την μεγάλη του μελέτη για τον *Πολίτη* σε δύο κύρια μέρη¹, όπου μας δείχνει διαδοχικά τον άνθρωπο σε κατάσταση πολέμου, διχόνοιας, αναρχίας: σ' αυτή την κατάσταση δίνει το περισσότερο ή λιγότερο ακριβές όνομα της *Ελευθερίας*. Κατόπιν, την κατάσταση πολέμου διαδέχεται η ειρήνη με απόλυτο δεσποτισμό: αυτό είναι το ιδεώδες του Hobbes: είναι η κατάσταση που αντιτίθεται στην αρχική αναρχία και που την ονομάζει το *Κράτος*. Για κείνον, ολόκληρη η ιστορία της ανθρωπότητας συμπυκνώνεται σ' αυτές τις δύο λέξεις: αναρχία, κράτος. Η μία δηλώνει το σημείο εκκίνησης, η άλλη το τέλος. – Αλλά, ανάμεσα στις δύο αυτές ακραίες καταστάσεις, ο Hobbes δεν φαίνεται καν να σκέπτεται ότι υπάρχει κάποια άλλη. Εντούτοις, ανάμεσα στον δεσποτισμό και την αναρχία, δεν υπάρχει ακριβώς θέση γι' αυτή την ελευθερία την έννοια της οποίας δεν αντιλαμβάνεται; Δεν θα κάνουμε εδώ κριτική στο ωφελιμιστικό σύστημα του Hobbes, θέλουμε μόνο να παρατηρήσουμε μια παράλειψη, ένα συλλογιστικό λάθος που έκανε και που θα εκθέσει συγχρόνως, στα μάτια των λογικών, την αλήθεια, στα μάτια των ιστορικών, την επιτυχία της πολιτικής του θεωρίας. Ότι και εάν είναι, θα μπορούμε μαζί του στην εξέταση του Κράτους, αυτού του μοναδικού μέσου της παγκόσμιας ειρήνης, που πολύ δύσκολα θα είχε αποδεχθεί ο Επίκουρος, ο εχθρός κάθε ακατανίκητης δύναμης, κάθε *πεπρωμένου*.

Για να περάσουμε, λέει ο Hobbes, από την απλή *συμφωνία* κυριολεκτικά στην *ένωση*, πρέπει όλες οι θελήσεις να *υποταχθούν* όλες στην θέληση του ενός *μόνου προσώπου*. Αυτή η αλλοτρίωση όλων προς χάριν ενός μόνο δεν θα είναι κάτι άλλο παρά ένα νέο συμβόλαιο, προορισμένο να εξασφαλίσει την διατήρηση του πρώτου, και να ο τύπος του: «μεταβιβάζω το δικαίωμά μου σε αυτόν τον

¹ Το τρίτο μέρος *Religio*, ήταν πιθανόν δευτερεύον στα μάτια του Hobbes, που ήταν άπιστος όπως οι περισσότεροι επικούρειοι.

ηγεμόνα, αρκεί να του μεταβιβάσεις το δικό σου¹». Κατά τα άλλα, αυτός ο πανίσχυρος ηγεμόνας δεν είναι απαραίτητα ένα μόνο πρόσωπο: μπορεί να είναι επίσης μια συνέλευση, μια αριστοκρατία, μια δημοκρατική συνέλευση, αρκεί να είναι ένα σώμα, μια ενότητα, και που η εξουσία της θα είναι απεριόριστη. Αλλά οι προτιμήσεις του Hobbes για την αμιγή μοναρχία είναι εμφανείς². Τα θέλει όλα ή τίποτα, τον δεσποτισμό ή την αναρχία, μια αδιάλυτη δέσμη ή μια πάλη όλων των δυνάμεων. Είναι ο εχθρός των ιδιοσυγκρασιών, αυτών των «τριών εξουσιών που είναι δεμένες με κόμπο», αυτών των κυβερνήσεων όπου η διαίρεση, περιμένοντας ότι θα κάνει να ξεσπάσει ο μελλοντικός πόλεμος, δημιουργεί την τρέχουσα αδυναμία: η δύναμη, να η τελευταία λέξη της πολιτικής του, όπως και της ηθικής του και της ψυχολογίας του. Όταν όλοι θα έχουν έτσι υποτάξει τις θελήσεις τους και θα έχουν μεταφέρει όλα τα δικαιώματά τους σε έναν μόνο, αυτός θα αποκτήσει εξ' αυτού τόσο μεγάλη δύναμη, «που, από τον τρόπο που θα εμπνεύσει, θα μπορέσει να συμμορφώσει τις θελήσεις του καθενός στην ενότητα και στην ειρήνη³».

Με το συμβόλαιο αυτό και αυτή την αλλοτρίωση όλων των δικαιωμάτων, δημιουργείται η πολιτεία⁴, η πολιτεία, αυτό το υπέροχο πράγμα, αυτή η τεχνητή αρμονία των φυσικά παράφωνων δυνάμεων, αυτό το θαυμαστό τέρας τα τόσο διαφορετικά μέρη του οποίου, έτοιμα να ξεφύγουν και να διασκορπιστούν προς όλες τις κατευθύνσεις, δεν παραμένουν ενωμένα παρά από μόνο το θέλγητρο του συμφέροντος και από μόνο το δεσμό της εξουσίας. Όταν ο Hobbes κατασκεύασε αυτό το περίεργο ον με όλους τους πόρους του μυαλού του, μένοντας κατάπληκτος από το ίδιο του το έργο, το θαυμάζει και ψάχνει να του δώσει ένα συμβολικό όνομα. Αφού έτσι δημιούργησε, ανέπτυξε, αύξησε στην υπέρτατη εξουσία αυτόν τον ηγεμόνα *βασιλιά*, αυτό το πολιτικό πρόσωπο που το κάνει να αναπνέει, να ζει και να κινεί το Κράτος, τι άλλο του μένει να κάνει, εάν όχι να το θεοποιήσει και να το λατρέψει; Αυτό το θαυμάσιο ον είναι περισσότερο θεϊκό παρά ανθρώπινο: είναι ο θνητός θεός, ο Λεβιαθάν. Έτσι οι πρόγονοι μας περιτριγυρισμένοι από ένα θρησκευτικό τρόπο από αυτούς τους γιγάντιους όγκους που είχαν στήσει με τα ίδια τους τα χέρια και που, ενώ κουνιόνταν χωρίς ποτέ να πέφτουν, απειλούσαν αιώνια τους γονατιστούς λατρευτές. Ο θεός του Hobbes, όπως αυτός των πρώτων ανθρώπων, είναι ο θεός της δύναμης, είναι κυρίως γι' αυτό, ίσως, ένας θνητός θεός.

Σαν συμπέρασμα, το πολιτικό μέρος του συστήματος του Hobbes, που δεν θα εκθέσουμε εδώ σε όλες του τις λεπτομέρειες, δεν υστερεί ούτε σε ευρωστία ούτε σε λογική: εφ' όσον δεχθούμε έναν οποιονδήποτε *ηγεμόνα*, και όχι μόνο έναν εντολοδόχο, όλες οι συνέπειες στις οποίες καταλήγει ο Hobbes πρέπει να γίνουν αποδεκτές εκ των προτέρων. Η πολιτική του σφάλει λοιπόν κυρίως λόγω της βασικής αρχής από την οποία συνάγεται, και θα χαθεί μαζί του. Αυτό που οι διάδοχοι του Hobbes θα κρατήσουν τροποποιώντας το, είναι το ευρύ αισθησιο-

¹ De cive, Imp. VI, 20. Leviath., De civ., c. xvii.

² De cive, Imp. , X . Leviath., De civ., XIX.

³ De cive, Imp. V, 8.

⁴ De cive, Imp. V, 9.

κρατικό και φυσιοκρατικό σύστημα του οποίου ο Hobbes ήταν ο ανανεωτής στη σύγχρονη εποχή, όπως ο Επίκουρος και ο Δημόκριτος ήταν οι δημιουργοί τους στην αρχαιότητα. Ο Hobbes, πράγματι, άσκησε τεράστια επιρροή στην ανάπτυξη των επικούρειων ιδεών, είτε στη Γαλλία, είτε στην Αγγλία. Ξαναβρίσκουμε σχεδόν όλες τις βασικές αρχές του στον Helvetius και στον μεταφραστή του τον Holbach. Τέλος πολλές από τις ιδέες του πέρασαν στους ίδιους τους αντιπάλους του, και, μπορούμε να το πούμε, δε υπήρξε λιγότερο χρήσιμος για το θέμα που πολεμούσε παρά γι' αυτό που υπηρετούσε. Αυτός είναι, πράγματι, που πρώτος προσπάθησε να μεταχειριστεί την ηθική και την πολιτική ως επαγωγικές επιστήμες, να τις προσηλώσει στην ευρωστία της λογικής. Μέχρι τότε, στην πολιτική, ζητούσαν κυρίως να παρατηρούν. Αυτός, θέλησε να αποδείξει. Αγανακτεί ενάντια σ' αυτούς που ισχυρίζονται ότι δεν μπορούμε να χειριστούμε φιλοσοφικά αρχές του Κράτους.- Εάν αυτές οι βασικές αρχές, λένε, μπορούσαν να αποδειχθούν, αυτό θα είχε ήδη γίνει. - Αλλά, απαντά ο Hobbes, δεν υπήρξε εποχή όπου οι άνθρωποι δεν ήξεραν να κτίζουν; Το έμαθαν. Καθ' όμοιο τρόπο θα μάθουν να κτίζουν, με μόνη βοήθεια αυτή της νόησης, αυτό το πολιτικό οικοδόμημα που μοιάζει σήμερα έργο του τυχαίου. Η πολιτική και η ηθική είναι επιστήμες, και μπορούν να δέχονται απόδειξη *εκ των προτέρων*¹.

Τώρα εάν, μη θεωρώντας τον Hobbes ως συνεχιστή του Επίκουρου, αναρωτηθούμε τι κέρδισε η επικούρεια φιλοσοφία στα χέρια του, βρίσκουμε το σύστημά του πιο βαθύ, αλλά λιγότερο ευρύ. Βρισκόμαστε επίσης μακριά από αυτό το ελκυστικό που προσέφερε η επικούρεια φιλοσοφία: η ιδέα που ο Επίκουρος έδινε για το συμφέρον ήταν πλατειά και σύνθετη, και ο ρόλος που έπαιζε η φυσική δύναμη έμενε τελείως σβησμένη. Ο Hobbes, ο ίδιος, δεν αντιλαμβανόταν στο συμφέρον παρά την πιο μηχανιστική πλευρά, και, εμβαθύνοντας στην στενή ιδέα που του έδινε, καταλήγει να τοποθετήσει το μεγαλύτερο συμφέρον στην δύναμη. Επίσης ο Hobbes γίνεται κήρυκας της δύναμης, όπως άλλοι γίνονται κήρυκες της γλυκύτητας και της ευμείνειας.

Το σύστημά του είναι σημαντικό κυρίως για την επιστημονική του ευρωστία. Συνδέεται, γενικά, με λογική δύναμη τόσο ακατανίκητη όσο η υλική δύναμη που συνδέει την πολιτεία του και τον πολίτη του. Αλλά επίσης, ποτέ η ελάχιστη λάμψη ευαισθησίας, ποτέ η ελάχιστη διδασχή φιλανθρωπίας, ευμείνειας, ελεημοσύνης, όπως μπορούμε να βρούμε στον Holbach τον Diderot και στους επικούρειους του δεκάτου όγδοου αιώνα. Αντί αυτού, η πιο σφιχτή και η πιο μοιραία αφαίρεση. Ο Hobbes είναι ένα είδος λογικού μισάνθρωπου. Πιστεύει στην φυσική διαφθορά του ανθρώπου. Το ηθικό του σύστημα, δεδομένων των βασικών αρχών της αισθησιарχίας, δεν είναι καθόλου αδύνατο παρά ως προς ένα σημείο, και ως προς αυτό το σημείο επίσης είναι που φανερώθηκε πρακτικά η αδυναμία του πολιτικού του συστήματος: εννοώ αυτήν την αντίληψη, βασική στο σύστημά του, για μία φυσική και δεσποτική δύναμη σαν προϋπόθεση της ευτυχίας και της ειρήνης για το άτομο. « Ποια ειρήνη! Θα πει ο Montesquieu. Η σιωπή μιας πόλης που την κατέλαβε ο εχθρός».

¹ Leviath., De civit, xxx. - Cf. De Hom., X, 5.

Η σύγχρονη Επικούρεια Φιλοσοφία¹

Δεν υπάρχει φιλοσοφική θεωρία που να δέχθηκε περισσότερες επιθέσεις και κριτική από την επικούρεια αρχαία και σύγχρονη. Δεν υπήρξε άλλη που να αντέκρουσε με μεγαλύτερη δριμύτητα την κοινώς παραδεδεγμένη γνώμη στο θέμα δύο πραγμάτων που βρίσκονται κατ' εξοχήν στην ανθρώπινη καρδιά: την ηθική και την θρησκεία.

Οι αρχαίοι επικούρειοι είχαν, όπως γνωρίζουμε, ως κύριους αντίπαλους τους στωικούς, βίαιους αντιπάλους, που παραμόρφωναν την θεωρία ενάντια στην οποία οργάνωναν την αντίσταση. Οι αρχαίοι, κυρίως οι Ρωμαίοι, αγνοούσαν την ειλικρινή και ευγενική συζήτηση, την από κοινού και χωρίς προκατάληψη έρευνα της αλήθειας. Επίσης η επικούρεια φιλοσοφία δεν έφθασε μέχρι σε μας στην αρχή παρά διαστρεβλωμένη από τον στωικισμό ή από την έμφαση του Κικέρωνα. Παρά τους υπερασπιστές όπως ο Gassendi, ο μεγαλύτερος αριθμός ιστορικών δεν είδαν τον Επίκουρο δια μέσου του Κικέρωνα, και δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν την θεωρία του στην σωστή της αξία. Ένας από πιο άξιους ιστορικούς της αρχαίας φιλοσοφίας, ο Ritter, έχει και αυτός αυτή την άδικη κρίση για τον Επίκουρο: «Δεν μπορούμε να δούμε στο σύνολο των θεωριών του Επίκουρου μια ολότητα που τα μέρη της να ταιριάζουν καλά. Είναι προφανές ότι το κανονικό και το φυσικό του Επίκουρου δεν είναι παρά αδέξιο παράρτημα της ηθικής του. Αλλά ποιος θα μπορούσε να εγκωμιάσει την ηθική του Επίκουρου, είτε εξ' αιτίας των αληθειών που περιέχει, ή ακόμα λόγω της πρωτοτυπίας της, ή τέλος ακόμα για την λογική συνοχή ιδεών που επικρατεί σ' αυτήν; Κατ' αρχήν δεν βρίσκουμε καμιά πρωτοτυπία... Δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι μια θεωρία καλά συνδεδεμένη... Αυτή η θεωρία μας φαίνεται ότι έχει ελάχιστη επιστημονική αξία²». Ελπίζουμε ότι έχουμε δικαιώσει τον Επίκουρο για ένα μέρος από αυτές τις επικρίσεις. Ο M. Zeller, ο πιο ολοκληρωμένος από τους ιστορικούς της φιλοσοφίας της αρχαιότητας, παραμένει πολύ αυστηρός σε σχέση με τον Επίκουρο. Μας δίνει ακριβή περίληψη της θεωρίας του, αν και ατελή. Αλλά είναι τόσο εχθρικός στις θεμελιώδεις ιδέες της επικούρειας φιλοσοφίας για να αντιληφθεί την πραγματική αξία και την πραγματική θέση στην ακολουθία των συστημάτων. Ο Kant, του οποίου το κύρος δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε, ακόμα και στην ιστορία της φιλοσοφίας, είχε εντούτοις πει ότι, εάν ο Πλάτων είναι ο με-

¹ J.M. Guyau, *Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες θεωρίες*, βιβλίο 4, επίλογος.

² *Ιστορ. Της αρχαίας φιλοσοφ.*, III, 412. Έχουμε αποδείξει, τουλάχιστον για την ηθική του Επίκουρου, μια δυνατή συνοχή ιδεών και ένα πραγματικό επιστημονικό σύστημα, που ήδη προσφέρει τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου ωφελιμισμού. Σε ότι αφορά το κανονικό του και τη φυσική του, έχουμε επίσης δει την στενή σχέση τους με την ηθική της ευτυχίας.

γαλύτερος φιλόσοφος των ιδεατών πραγμάτων, ο Επίκουρος είναι, κατ' εξοχήν, ο φιλόσοφος των αισθητών πραγμάτων.

Όλοι οι σύγχρονοι επικούρειοι είχαν την ίδια τύχη με τον δάσκαλό τους. Κατ' αρχήν ο Hobbes, του οποίου η ανελέητη ειλικρίνεια και λογική εξόργισαν τον αιώνα του. «Δεν θα μπορούσαμε καθόλου να αναφέρουμε συγγραφέα, λέει ο Lange, που είχε τόσο υβριστεί όσο ο Hobbes συγχρόνως από τους ανθρώπους όλων των σχολών, τη στιγμή μάλιστα που, από την εξαιρετική του ευκρίνεια, τους υποχρέωνε όλους να σκεφθούν με μεγαλύτερη ευκρίνεια και ακρίβεια». Αργότερα, ο La Mettrie προκάλεσε και αυτός όλους του συγγραφείς του αιώνα του εναντίον του. Η θεωρία του, όπως παρατηρήσαμε, ήταν λιγότερο ανήθικη από κάποια άλλη, για παράδειγμα από αυτήν του Mandeville. Εντούτοις δέχθηκε πολύ μεγαλύτερη επίθεση. Ακόμα περισσότερο που ο La Mettrie, το γνωρίζουμε, έκανε, στα μάτια των αντιπάλων του, το βαρύ λάθος να πεθάνει από δυσπεψία. Ο Helvetius καταδικάστηκε από το κοινοβούλιο και την Σορβόνη για το βιβλίο του *Για το Πνεύμα*, και έπρεπε ο ίδιος να το αναірέσει δημοσίως. Το *Σύστημα της φύσης* του Holbach ξεσήκωσε θύελλες. Παντού η αποδοχή επικούρειων ιδεών ξεσήκωνε ενάντια στους συγγραφείς τους τις πιο βίαιες αντιδράσεις, και η επικούρεια φιλοσοφία είχε πιο συχνά μέχρι τώρα περισσότερους αντιπάλους παρά κριτές.

Εντούτοις, εδώ και κάποια χρόνια, κυρίως στο εξωτερικό, έχει δημιουργηθεί στην φιλοσοφική γνώμη μια κίνηση υπέρ του Επικούρου. Ενώ στην Γαλλία παραμένουμε τόσο στις παλιές παραδόσεις της κλασικής φιλοσοφίας, ο Lange στη Γερμανία ανύψωσε τις υλιστικές θεωρίες, απέδειξε τον σημαντικό ρόλο που έπαιξαν στην ανάπτυξη των συγχρόνων ιδεών μας, και τοποθέτησε τον Επίκουρο ανάμεσα στους υλιστές στοχαστές που άσκησαν την μεγαλύτερη επιρροή.

Φαίνεται ότι έφτασε η στιγμή που μπορούμε περισσότερο δίκαια να εκτιμήσουμε την επικούρεια θεωρία, και να αναζητήσουμε το μέρος της αλήθειας που περικλείει. Πράγματι, είναι αδύνατο να κάνουμε πλήρη εκτίμηση ενός συστήματος όσο δεν έχει ολοκληρώσει την ανάπτυξή του: είναι ένα είδος εσωτερικής κριτικής που δουλεύει στο εσωτερικό κάθε συστήματος, και που το αναγκάζει να τελειοποιείται αδιάκοπα, να επανεμφανίζεται με μορφές πάντα νέες τη στιγμή μάλιστα που κάποτε θεωρούσαμε ότι έχει ανατραπεί. Τέτοιο ήταν το επικούρειο σύστημα στην ιστορία, και στις μέρες μας μάλιστα η ανάπτυξή του δεν έχει ολοκληρωθεί. Ζει και συνεχίζει ακόμα, άλλα με εντελώς νέα μορφή, στην σύγχρονη αγγλική σχολή. Δεν μπορούμε να κρίνουμε την επικούρεια φιλοσοφία αν παραλείψουμε τις αγγλικές θεωρίες. Επίσης προτείνουμε, σε ένα άλλο έργο, να μελετήσουμε ειδικά αυτές τις θεωρίες¹. Προς το παρόν, αντί μιας εκτίμησης πρώιμης ακόμα, θα περιοριστούμε να υπογραμμίσουμε τα σημεία όπου η επικούρεια σκέψη αναπτύχθηκε στους πραγματικούς κληρονόμους του Επικούρου. Η ιστορία της προόδου μιας θεωρίας δεν είναι άλλο πράγμα από ένα είδος ζωντανής κριτικής, πιο ενδιαφέρουσας και συχνά πιο χρήσιμης από μια κρίση που δεν είναι ποτέ τελική.

Όλοι οι επικούρειοι, και εδώ βρίσκεται η θεμελιώδης ιδέα της θεωρίας τους,

¹ Δες το έργο μας *Σύγχρονη Αγγλική Ηθική*, 2^η έκδοση.

συμφωνούν να βεβαιώνουν ότι η ηδονή ή ο πόνος είναι οι μόνες δυνάμεις που θέτουν σε κίνηση το όν, οι μόνοι μοχλοί που με την βοήθεια τους μπορούμε να παράγουμε μια οποιαδήποτε ενέργεια.

Όταν τεθεί αυτή η αρχή, ο Επίκουρος και οι συνεχιστές του συμπεραίνουν ότι, αφού η ηδονή είναι ο μόνος τελικός σκοπός των όντων, η ηθική πρέπει να είναι για κάθε άτομο η τέχνη να προξενεί στον *εαυτό του* τον μεγαλύτερο αριθμό ατομικών ηδονών. Υπ' αυτή την έννοια η ηθική δεν είναι πλέον άλλο πράγμα, όπως είπε ένας ωφελιστής, από την ρύθμιση του εγωισμού. Ο Hobbes πριν από τον Spinoza προσπάθησε να δομήσει μια *γεωμετρία των ηθών*, ο Helvetius να δομήσει μια *φυσική των ηθών*, ο Holbach, μια *φυσιολογία των ηθών*. Αλλά κάτω από αυτά τα διαφορετικά ονόματα, η επικούρεια ηθική δεν είναι πάντοτε, συμπερασματικά, παρά η αναζήτηση του ατομικού συμφέροντος. Βασίζεται στην τολμηρή σύγχυση της *πράξης* και του *καθήκοντος*. Στην *πράξη*, πιστεύει, ότι το άτομο δεν επιδιώκει παρά τη δική του ηδονή. Στο δικαίωμα, πρέπει επίσης να επιδιώκει την ηδονή, είτε αυτή η ηδονή βρίσκεται κατά τύχη σε αντίθεση με αυτή του άλλου, είτε βρίσκεται κατά τύχη σε αρμονία με αυτήν. Και εντούτοις, όλοι οι επικούρειοι, συμπεριλαμβανομένου και του La Metrie, συμφωνούν να δεσμεύουν το άτομο να μην οχυρώνεται μέσα σε έναν ανόητο εγωισμό, να καλλιεργεί την φιλία, να δείχνει κοινωνικό και ωφέλιμο. Διότι, σύμφωνα με αυτούς, υπάρχει αρμονία στην γενικότητα των περιπτώσεων, ανάμεσα στην ηδονή ενός ατόμου και αυτής των άλλων. Αλλά, να το αντιληφθούμε καλά, δεν υπάρχει εδώ βασική και πρωτόγονη αρμονία: οι εγωισμοί πάνε μαζί όπως το εκκρεμές, χωρίς να συγχέονται και χωρίς να ενώνονται στο βάθος. Και η ηθική μάλιστα δεν έχει σκοπό να παράγει αυτή την ένωση, γιατί αυτό θα ήταν αδύνατο. Στο σημείο αυτό η επικούρεια φιλοσοφία, ακόμα μια φορά, πολύ λίγο προχώρησε στην Γαλλία. Ο Dalember, ο Holbach, ο Volney, κατά διαστήματα διαισθάνονται την σύγχρονη αγγλική σχολή, αλλά δεν αργούν να επιστρέψουν πάντα στο ατομικό συμφέρον σαν την ειλικρινή αρχή κάθε ηθικής. Και, εδώ υπάρχει σημαντική απόκλιση ανάμεσα στους επικούρειους και την σύγχρονη αγγλική σχολή. Αυτή η απόκλιση θα αυξηθεί από τον Bentham στον Stuart Mill και κυρίως στον M. Spencer, από τις αρχές του οποίου μπορούμε να οικοδομήσουμε για πρώτη φορά μια σχεδόν πλήρη φυσική ή φυσιολογία των ηθών. Οι άγγλοι ηθικολόγοι διατηρούν καλά πάντοτε την ατομική ηδονή ως τον μόνο μοχλό που είναι ικανός να θέτει το όν σε κίνηση. Μόνο, αντί να δώσουν αυτή την ίδια την ηδονή σαν νόμιμο σκοπό στο ηθικό όν, εργάζονται με όλες τους τις δυνάμεις να το κάνουν να επιδιώκει την ηδονή του άλλου. Ο ωφελισμός τους που εκφράζεται με αυτή τη μορφή, δείχνει πρώτα μια φανερή ασυνέπεια, και θα εξετάσουμε αλλού εάν δεν περιέχει, πράγματι, καμιά ασυνέπεια¹. Εντούτοις, υπάρχει σε αυτή τη θεωρία κάτι το βαθύ που πρέπει οπωσδήποτε, από τώρα, να το φέρουμε στο φως.

Τελικά, τι θα ήταν μια ηδονή καθαρά προσωπική και εγωιστική; Υπάρχει τέτοιο είδος ηδονής, και τι μέρος έχει στη ζωή; Καθώς κατεβαίνουμε με την σκέψη την κλίμακα των όντων, βλέπουμε ότι η σφαίρα όπου το καθένα από αυτά κινείται είναι στενή και σχεδόν κλεισμένη. Καθώς, αντίθετα, ανεβαίνουμε προς τα ανώτε-

¹ Δες το *Σύγχρονη Αγγλική Ηθική*, μέρος δεύτερο.

ρα όντα, βλέπουμε ότι η σφαίρα των ενεργειών τους ανοίγει, απλώνεται, συγχέεται όλο και περισσότερο με την σφαίρα των ενεργειών άλλων όντων. Το εγώ διακρίνεται όλο και λιγότερο από άλλα εγώ, καλύτερα έχει όλο και περισσότερο ανάγκη από αυτά για να διαμορφωθεί και να επιβιώσει. Και, αυτό το είδος της κλίμακας που διατρέχει την σκέψη, το ανθρώπινο είδος το έχει ήδη διατρέξει εν μέρει στην εξέλιξή του. Το σημείο εκκίνησης ήταν ακριβώς ο εγωισμός. Αλλά ο εγωισμός, δυνάμει της ίδιας της γονιμότητας όλης της ζωής, ήρθε να αυξηθεί, να δημιουργήσει έξω από αυτόν νέα κέντρα για την ίδια του την δράση. Συγχρόνως γεννήθηκαν λίγο-λίγο συναισθήματα σχετικά με αυτή την φυγόκεντρη τάση και σαν να κάλυψαν τα εγωιστικά συναισθήματα που τους χρησίμευαν για αρχή. Βαδίζουμε προς μια εποχή όπου ο εγωισμός όλο και περισσότερο θα υποχωρεί και θα απωθείται σε μας, όλο και περισσότερο θα γίνεται αγνώριστος. Σε αυτή την ιδεώδη εποχή το όν δεν θα μπορεί πλέον, στην κυριολεξία, να απολαμβάνει μοναχικά: η ηδονή του θα είναι σαν κονσέρτο όπου η ηδονή των άλλων θα μπαίνει ως αναγκαίο στοιχείο. Και από τώρα, στη γενική περίπτωση, δεν είναι ήδη έτσι; Όταν συγκρίνουμε, στην κοινή ζωή, το μέρος που έχει αφεθεί στον καθαρό εγωισμό και το μέρος που καταλαμβάνει ο «αλτρουισμός», θα δούμε ποσό είναι σχετικά μικρό το πρώτο μέρος. Ακόμα και οι ηδονές οι πιο εγωιστικές επειδή είναι τελείως φυσικές, όπως η ηδονή του να πίνεις ή να τρως, δεν αποκτούν όλη τους την γοητεία παρά όταν τις μοιραζόμαστε με τους άλλους. Αυτό το δεσπόζον μέρος των κοινωνικών συναισθημάτων πρέπει να διαπιστώνεται από όλες τις θεωρίες, και με τέτοιο τρόπο ώστε να αντιλαμβανόμαστε τις βασικές αρχές της ηθικής. Καμία θεωρία, πράγματι, δεν μπορεί να κλείσει την ανθρώπινη καρδιά. Δεν μπορούμε να ακρωτηριάζουμε τον ίδιο μας τον εαυτό, και ο καθάρως εγωισμός θα ήταν ανοησία, κάτι το αδύνατο. Με τον ίδιο τρόπο που το εγώ, εν ολίγοις, είναι για την σύγχρονη ψυχολογία ψευδαίσθηση, που δεν υπάρχει προσωπικότητα, που αποτελούμαστε από μια απειρία όντων και από μικρές συνειδήσεις, έτσι και η εγωιστική ηδονή, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι είναι ψευδαίσθηση: η δική μου ηδονή δεν υφίσταται χωρίς την ηδονή των άλλων. Πρέπει όλη η κοινωνία λίγο-πολύ να συνεργαστεί σ' αυτό, από την μικρή κοινότητα που με περιβάλλει, από την οικογένεια μέχρι την μεγάλη κοινωνία όπου ζω. Η ηδονή μου, για να μη χάσει τίποτα από την έντασή της, πρέπει να κρατήσει όλη της την έκτασή ¹.

Η εξελικτική ηθική, την οποία μπορούμε να θεωρήσουμε από κάποια άποψη ως ανάπτυξη της επικούρειας φιλοσοφίας, είναι επίσης η καλύτερη κριτική. Δείχνει σαφώς την ανεπάρκεια της αρχής του καθαρού εγωισμού, ανεπάρκεια που εμφανίζεται ήδη ακόμα και στον Επίκουρο και τους ρωμαίους επικούρειους. - Σε άλλα σημεία, το επικούρειο σύστημα δέχτηκε, διασχίζοντας την ιστορία, αξιολογούμενες τελειοποιήσεις. Έτσι, όταν επρόκειτο να εμβαθύνει την ίδια τη φύση της ηδονής που την έδινε ως τελικό σκοπό στη ζωή, ο Επίκουρος όριζε την ηδονή αυτήν ως κατάσταση ηρεμίας του σώματος και της ψυχής, κατάσταση φυσικής ισορροπίας και πνευματικής «αταραξίας». Δεδομένης μιας τέτοιας αντίλη-

¹ Δες το έργο μας *Σχέδιο μιας ηθικής χωρίς καταναγκασμό ή τιμωρία*, σελ.29

ψης για την ηδονή, ο Επίκουρος συμπεραίνει αμέσως εξ' αυτού ότι το ιδεώδες για κάθε ον είναι να κλείνεται στον εαυτό του, να αναζητά μέσα του και χωρίς καμία εξωτερική βοήθεια την ανάπαυση και την ηρεμία. Αυτή η θεωρία, που, εκ πρώτης όψεως, δεν της λείπει το μεγαλείο, καταλήγει στην πράξη στις πιο αξιολύπητες συνέπειες. Σε αυτό το σημείο, ο Hobbes φέρνει μια ευτυχή αλλαγή στο επικούρειο σύστημα, ξαναγυρνώντας στις ιδέες του Αρίστιππου και υποστηρίζοντας ότι η ηδονή είναι στην ουσία κίνηση, δράση, ενέργεια, κατά συνέπεια πρόοδος. Το να απολαμβάνουμε, σημαίνει να ενεργούμε, και να ενεργούμε, σημαίνει να προχωράμε. Χωρίς αμφιβολία μπορούμε να υποστηρίξουμε μαζί με τον Επίκουρο ότι η ηδονή συνοδεύεται από εσωτερική ισορροπία, από αρμονία όλων των χαρισμάτων μας. Αλλά δεν βρίσκεται εκεί, εν ολίγοις, παρά η κατάσταση της ηδονής, και, εάν την εξετάσουμε πιο βαθιά αυτή την ίδια, θα αναγνωρίσουμε ότι αυτή η εσωτερική ισορροπία μας επιτρέπει ακριβώς μια πράξη όλο και περισσότερο επικοινωνιακή προς όλες τις κατευθύνσεις. Στις μέρες μας, η αγγλική σχολή θα προχωρήσει ακόμα περισσότερο: θα αποδείξει ότι η ευαισθησία συνοδεύει στην προοδευτική ανάπτυξή της την ενεργητικότητα μας. Η ηδονή δεν είναι πράγμα ακίνητο, όπως το θεωρούσε ο Επίκουρος, αλλάζει συνεχώς. Η συνήθεια και η κληρονομικότητα την συνδέουν με νέες πράξεις. Υφίσταται ανέχεται έτσι τον νόμο της καθολικής εξέλιξης: υπάρχει σε αυτή την ίδια εξέλιξη και πρόοδος του όντος.

Στο πρόβλημα της ελευθερίας, βρίσκουμε τους αρχαίους και σύγχρονους επικούρειους σε πλήρη ασυμφωνία μεταξύ τους. Γνωρίζουμε ότι ο Επίκουρος δέχεται την ελεύθερη βούληση και τοποθετεί όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά στη φύση και τα άτομα, έναν αυθορμητισμό που βγάζει από τον εαυτό του την βασική αρχή της πράξης του. Αντίθετα, ο Hobbes, ο Helvetius, ο Holbach, με άλλα λόγια όλοι οι σύγχρονοι επικούρειοι, χωρίς εξαίρεση, απορρίπτουν την ελευθερία και παρουσιάζονται ειλικρινά αιτιοκράτες, κάποτε μάλιστα, όπως ο Hobbes και ο La Mettrie, κατ' εξοχήν μοιρολάτρες. Δεν εξετάζουμε εδώ την απόλυτη αλήθεια αυτών των αντίθετων θεωριών, αλλά μπορούμε να αναρωτηθούμε ποια από αυτές είναι η πλέον σύμφωνη με της βασικές επικούρειες αρχές. Και πρέπει σαφώς να αναγνωρίσουμε ότι η πίστη στην ελευθερία είναι ανωμαλία στο σύστημα του Επίκουρου. Αυτός ο τελευταίος, αφού έθεσε την ευτυχία σαν τελικό σκοπό, αναγνωρίζει ότι η ηρεμία της ψυχής είναι η απαραίτητη προϋπόθεση αυτής της ευτυχίας, και πιστεύει ότι η ιδέα μια καθολικής αναγκαιότητας που κυριαρχεί στην φύση θα ήταν ασύμβατη με την ηρεμία της ψυχής. Σύμφωνα με αυτόν, το γνωρίζουμε, υπάρχει κάτι το σκοτεινό και το ενοχλητικό στο συναίσθημα της μοιρολατρίας: γι' αυτό και την απορρίπτει. Μετά, αφού έκανε την αρχή να την απορρίψει, με αξιοσημείωτο πνεύμα λογικής την απωθεί από παντού και τοποθετεί σε κάθε πράγμα τον αυθορμητισμό. Αυτό που δεν απέδειξε καθόλου, είναι εάν αυτός ο ίδιος ο αυθορμητισμός θα μπορούσε να υπάρξει. Ούτε καν προσπάθησε να τον αποδείξει. Γι' αυτόν, είναι προφανές αντίληψη όσο η ηθική ελευθερία. Και, εφόσον τεθεί η ελευθερία του ανθρώπου, συνάγεται με μεγάλη δύναμη ο αυθορμητισμός της φύσης. Αλλά δεν αντιλαμβάνεται ότι από τα δύο πράγματα το ένα, ή ηθική ελευθερία είναι αμφίβολη και τότε το σύ-

στημά του έχει περιβληθεί από την ίδια αβεβαιότητα, ή είναι βέβαιη, και τότε πρόκειται για νέα βασική αρχή την οποία πρέπει να υπολογίσουμε. Εάν έχω ελευθερία, μπορώ να θεμελιώσω εκεί απάνω μια ηθική, και να στερηθώ εντελώς την βασική αρχή του συμφέροντος. Μάλιστα από την ιδέα της ελευθερίας μπορεί να συναχθεί το καθήκον χωρίς να είναι ανάγκη να επικαλεστούμε την ηδονή. Το ότι ένας αιτιοκράτης είναι ωφελιμιστής, είναι κατανοητό. Αλλά ένας οπαδός της ελεύθερης βούλησης που πιστεύει ότι αισθάνεται μέσα του κάτι το απόλυτο δεν ξέρω τι, μιαν αιτία που ζει και που δρα από μόνη της, που κατέχει πραγματική αξία και αξιοπρέπεια, να την θέσει κάτω από έναν κανόνα εξωτερικής δράσης, να την στρέψει προς έναν σκοπό ξένο και να την κάνει όργανο ηδονής, αυτή εδώ είναι, κατά βάθος, αντίφαση από την οποίαν είχαν δίκιο να ξεφύγουν οι σύγχρονοι επικούρειοι. Στο σημείο αυτό, το επικούρειο σύστημα απέκτησε στις μέρες μας νέα δύναμη και ομοιογένεια. Ο Επίκουρος παραπονιόταν για το ότι η ιδέα της καθολικής αιτιοκρατίας βαρύνει στην ανθρώπινη ψυχή, επειδή ο άνθρωπος υποφέρει να θυσιάσει στην φύση την πλήρη και ολοκληρωμένη ανεξαρτησία. Ξεχνούσε ότι η ηθική, όχι περισσότερο από οποιανδήποτε άλλη επιστήμη, δεν μπορεί να εισέλθει στο θέμα αυτό των ατομικών προτιμήσεων. Κάθε επιστήμη ερευνά όχι αυτό που ευχαριστεί την νόηση ή την αισθητικότητα, αλλά αυτό που υπάρχει. Επιδιώκει όχι την απόλυτη ευτυχία, αυτή την ουτοπία της αρχαίας επικούρειας φιλοσοφίας, αλλά την σχετική ευτυχία, συμβατή με την πραγματικότητα, και δεν υποχωρεί μπροστά σε καμία αλήθεια, όσο σκληρή και αν είναι.

Επίσης για την ίδια αιτία η σύγχρονη επικούρεια φιλοσοφία εγκατέλειψε γενικά τις παρηγοριές που η επικούρεια θεωρία για τον θάνατο ισχυριζόταν ότι έφερε. Γενικά οι σύγχρονοι ωφελιμιστές, άνθρωποι πρακτικοί, ασχολούνται περισσότερο με τη ζωή παρά με τον θάνατο. Σύμφωνα με αυτούς, η ηθική έχει σκοπό να κανονίσει την συμπεριφορά μας κατά τη διάρκεια της ζωής, δεν έχει σκοπό να μεταβάλει τις ιδέες μας στο θέμα του θανάτου: αυτό αφορά μάλλον την μεταφυσική ή τις θρησκείες.

Στις κοινωνικές θεωρίες, οι σχέσεις είναι πολύ πιο μεγάλες μεταξύ της αρχαίας επικούρειας φιλοσοφίας και της σύγχρονης. Πρώτα απ' όλα, ξαναβρίσκουμε στον Hobbes και αργότερο στον δέκατο όγδοο αιώνα αυτή την μεγαλοφυή θεωρία του Επίκουρου που θεμελιώνει την κοινωνία σε ένα συμβόλαιο. Οι επικούρειοι, θεωρώντας πάντοτε τους ανθρώπους σαν εγωιστές κατά βάθος, κατά συνέπεια εχθρούς, οδηγήθηκαν εξαρχής να ψάξουν ένα τεχνητό μέσο για να τους φέρουν κοντά ή να τους ενώσουν. Η ιδέα του συμβολαίου παρουσιάστηκε αμέσως στη σκέψη σαν ο πιο κατάλληλος σύνδεσμος να δέσει τους ανθρώπους μεταξύ τους. Αλλά ο Επίκουρος είχε αντιληφθεί το συμβόλαιο αυτό ως ένα είδος πρωτόγονης συμφωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους, μάλλον αυθόρμητη παρά μετά από σκέψη. Στην θεωρία του τα ανθρώπινα ζώα πλησιάζουν τα μεν στα δε και, πριν ακόμα μάθουν να μιλούν, συμφωνούν με σήματα να ζήσουν με ειρήνη και με φιλία. Αυτή δεν είναι πλέον η αντίληψη του κοινωνικού συμβολαίου στον Hobbes και στους διαδόχους του. Η πρωτόγονη συμφωνία των ανθρώπων φαίνεται να γίνεται γι' αυτούς συμβόλαιο καλά σχηματοποι-

ημένο, περασμένο μπροστά από μάρτυρες, με όρους τέλεια καθορισμένους και συγκεκριμένους. Μια τέτοια επινόηση, μισό-σχολαστική και μισό-μυθιστορηματική, χάνει κάθε ιστορική αξία. Αντίθετα ο πρωτότυπος χαρακτήρας της επικούρειας κοινωνιολογίας, όπως βρίσκεται εκτεθειμένη στον Λουκρήτιο, είναι ότι ισχυρίζεται ότι στηρίζεται σε γεγονότα και συνάγεται από την ιστορία. Ομοίως στην ιστορία στηρίζονται στις μέρες μας οι πιο πιστοί συνεχιστές της επικούρειας παράδοσης. Γι' αυτούς, οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν γεννήθηκαν αμέσως, από μια ξαφνική δράση της θέλησης των ατόμων: οικοδομήθηκαν αργά, από συσσώρευση εθίμων, ηθών, από την σταδιακή προσαρμογή των ατόμων των μεν με τα δε: οι ιδέες της δικαιοσύνης, του δικαίου, της αγαθοεργίας και της φιλανθρωπίας, μακριά από το να έχουν δημιουργήσει την κοινωνία, πηγάζουν από την ίδια την κοινωνία. Μακριά από το να την ερμηνεύουν, ερμηνεύονται από αυτήν.

Από αυτό ακριβώς η κοινωνική επικούρεια ηθική είναι βασικά ιστορική, προϋποθέτει την ιδέα της εξέλιξης, της προόδου. Στον Λουκρήτιο είναι που έχουμε ξαναβρεί την ιδέα της προόδου του ανθρώπου που σχεδόν για πρώτη φορά εκφράζεται. Ο Helvetius αναπαράγει την ίδια ιδέα χρησιμοποιώντας την ειδικά στο δίκαιο και την νομοθεσία. Αυτή την ιδέα την ξαναβρίσκουμε στον Holbach και στους περισσότερους στοχαστές, επικούρειους ή όχι, του δέκατου όγδοου αιώνα. Η ιδέα της προόδου είναι η ίδια η βάση του φιλελευθερισμού. Και γι' αυτό έπρεπε να εκδηλωθεί με τόσο σθένος τον δέκατο όγδοο αιώνα, την προηγούμενη της μεγάλης διεκδίκησης των ελευθεριών. Στην κίνηση που παρέσυρε τότε τα πνεύματα, είδαμε πόσο τεράστιο μέρος ανήκει στους εκπροσώπους της επικούρειας φιλοσοφίας. Στην πολιτική και στην κοινωνική ηθική οι επικούρειοι του δεκάτου ογδού αιώνα αιτιολογούν πολύ καλύτερα παρά στην καθαρή ηθική. Ο Helvetius είναι ειλικρινά φιλελεύθερος, ο Holbach είναι κυρίως ριζοσπάστης και επιτίθεται μάλιστα με δριμύτητα στην βασιλεία και στα αναπόφευκτα μειονεκτήματά της.

Στην θρησκεία, οι επικούρειοι δεν είναι λιγότερο νεωτεριστές. Είναι μάλιστα παράξενο να βλέπουμε, σε όλη την ιστορία της επικούρειας θεωρίας, τους εκπροσώπους της σε άμεση ή έμμεση εχθρότητα με την δεδομένη θρησκεία. Το σύστημα του Hobbes είναι βασικά άθρησκο. Δεν ήταν η θέληση του πρίγκιπα που έρχεται να την διατηρήσει σε κάθε περίπτωση, η θρησκεία διέτρεχε μεγάλους κινδύνους. Ο Hobbes επιτίθεται στα θαύματα, και, από άλλη πλευρά, δεν δίνει στην θρησκεία άλλο «φυσικό σπόρο» από το φόβο, την άγνοια και, με μια λέξη, «την έμφυτη κλίση στον άνθρωπο σε βιαστικά συμπεράσματα¹». Ο ίδιος ο σεβάσμιος Gassendi, που ποτέ δεν έχασε τον μεγάλο του σεβασμό για την θρησκεία της οποίας ήταν ιερέας, δεν έλεγε μιλώντας για τον δάσκαλό του τον Επίκουρο: «Εάν ο Επίκουρος παραβρισκόταν σε κάποιες θρησκευτικές τελετές της χώρας του που τις αποδοκίμαζε τελείως στο βάθος της καρδιάς του, η συμπεριφορά του μέχρις ενός σημείου είναι συγχωρητέα. Πράγματι, ήταν παρών σ' αυτές, γιατί το πολιτικό δίκαιο και η δημόσια τάξη το απαιτούσε από αυτόν: τις αποδοκίμαζε, επειδή τίποτα δεν αναγκάζει την ψυχή του σοφού να σκέπτεται με

¹ Λεβιαθάν, c. VI, 45. C. XII. Κλπ.

τον τρόπο του αδαούς... Ο ρόλος της φιλοσοφίας ήταν τότε να σκέπτονται όπως οι λίγοι, να μιλούν και να πράττουν με το πλήθος¹». Δεν μας εμποδίζει να πιστεύουμε ότι γράφοντας τις γραμμές αυτές ο Gassendi επέστρεφε στον εαυτό του και σκεφτόταν για τον αιώνα του ότι και γι' αυτόν του Επικούρου.

Σε ότι αφορά τους επικούρειους του δεκάτου ογδόου αιώνα, αφαιρούν τελείως το πέπλο. Ο La Mettrie, ο Helvetius, και ο Holbach επιτίθενται ανοιχτά στην θρησκεία. Σε δεκατέσσερα μεγάλα κεφάλαια του Συστήματος της Φύσης, ο Holbach, με θάρρος που πολλοί λίγοι φιλόσοφοι είχαν μέχρι τότε, προσπαθεί να ανατρέψει την ιδέα του Θεού σε όλες τις μορφές. Ο δέκατος ογδόος αιώνας, σε μεγάλο μέρος, στηρίζει την απιστία του στην επικούρεια φιλοσοφία. Όπως βλέπουμε, οι μαθητές προχώρησαν πιο μακριά από τον δάσκαλό, ίσως παρά πολύ μακριά, διότι δεν είδαν ότι, καθώς το θρησκευτικό συναίσθημα υφίστατο στην πράξη, θα έπρεπε να λογαριαστούν μαζί του, ότι αντιπροσώπευε μια τάση, νόμιμη ή όχι, της ανθρώπινης φύσης, και ότι η φιλοσοφία έπρεπε να αναζητήσει να την ικανοποιήσει σε κάποιο μέτρο.

Συμπερασματικά, οι επικούρειες θεωρίες άσκησαν αναμφισβήτητη επίδραση στην ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης. Στις φυσικές επιστήμες, το κοσμολογικό σύστημα του Δημόκριτου και του Επικούρου φαίνεται να θριαμβεύει στις μέρες μας. Στις ηθικές και κοινωνικές επιστήμες, οι θεωρίες που προέρχονται από την επικούρεια φιλοσοφία είναι επίσης πιο δυνατές όσο ποτέ. Αυτή τη στιγμή μάλιστα η αγγλική σχολή εξύψωσε, εναντίον στον ανανεωμένο από τον Kant στωικισμό, μια επικούρεια φιλοσοφία ανανεωμένη από τα δεδομένα της σύγχρονης επιστήμης. Παλιές ιδέες και ριζωμένες προκαταλήψεις από τις οποίες η επικούρεια φιλοσοφία συνέπραξε να απαλλαγεί ο ηθικός τομέας! Ομοίως, το είδαμε, στην σφαίρα της θρησκείας ο Επικούρος εργάστηκε περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο της αρχαιότητας να απελευθερώσει την ανθρώπινη σκέψη από την πίστη στο θαυμαστό στο θαύμα και στην πρόνοια. Πολύ πριν από την έλευση του χριστιανισμού, είχε ήδη επιτεθεί στην παγανιστική θρησκεία και την είχε καταστήσει αδύναμη. Ακόμα και στις μέρες μας το πνεύμα του γέρο- Επικούρου, σε συνδυασμό με νέες θεωρίες, εργάζεται και υποσκάπτει τον χριστιανισμό. Ανάμεσα στους σημερινούς ελεύθερους στοχαστές, πόσοι αξίζουν να φέρουν το όνομα «επικούρειος» με το οποίο οι πατέρες της Εκκλησίας και οι Ιουδαίοι αποκαλούσαν ήδη και τους ελεύθερους στοχαστές άλλων εποχών.

¹ De vita et moribus Epicuri, IV, 4.

Ο Επίκουρος κατά τον Μεσαίωνα

Λεωνίδα Αλεξανδρίδης

Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 3ου Πανελληνίου Συμποσίου Επικούρειας Φιλοσοφίας

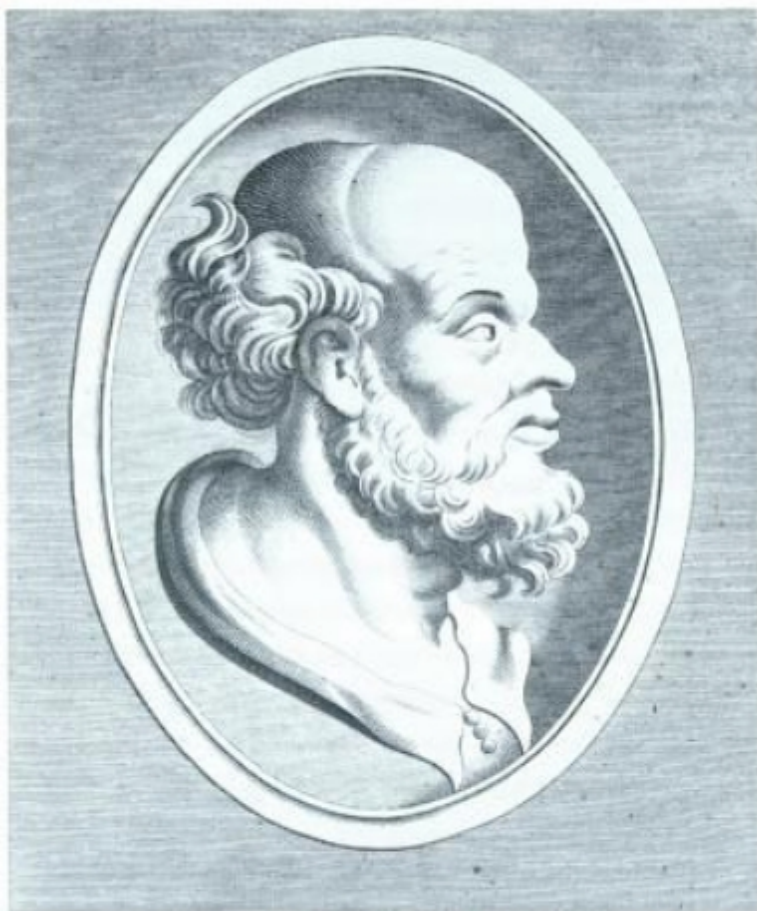
Η Επικούρεια φιλοσοφία, όπως γράφει ο Γάλλος φιλόσοφος του 19ου αιώνα Ζαν-Μαρί Γκυγιώ (Jean-Marie Guyau) στο έργο του “Η ηθική του Επικούρου”, ήταν το τελευταίο από τα φιλοσοφικά συστήματα που επέζησαν ακόμα για κάποιο χρονικό διάστημα μετά από την επικράτηση του χριστιανισμού. Παρέτεινε την ύπαρξή της έως τετρακόσια χρόνια μετά τον Χριστό. Την εποχή εκείνη φαίνεται να εξαφανίζεται τελείως.

Έτσι, το βασικό έργο του Επικούρου καταστράφηκε, γράφει ο Γάλλος ιστορικός Ζαν-Φρανσουά Καν (Jean-François Kahn), και χρησιμοποίησαν σπάνια μανία για να υλοποιήσουν το κάψιμο στην πυρά. Μια χιλιετία μετά από αυτή την καταστροφή, έγινε δυνατό να ανασυγκροτηθεί η σκέψη του φιλοσόφου μέσα από το καταπληκτικό ποίημα του Λουκρήτιου “Για τη φύση των πραγμάτων”, που χρονολογείται τον 1ο π.χ. αιώνα, και την σύνθεση που έκανε ο Διογένης Λαέρτιος για τις μεγάλες ιδεολογίες και θεωρίες της αρχαιότητας τον 3ο μ.χ. αιώνα.

Παρανόηση και εξαφάνιση του Επικούρου κατά τον Μεσαίωνα

Για περισσότερο από χίλια διακόσια χρόνια, οι ύποπτοι για «Επικουρισμό» δοκίμαζαν την πυρά, καθώς η Επικούρεια φιλοσοφία δεν θύμιζε πλέον παρά την τέχνη μιας ακραίας ηδονιστικής και απολαυστικής ζωής. Επικούρειος, άρα ηδονιστής. Λάτρης του οίνου, της καλοπέρασης, της καλοφαγίας και των απολαύσεων. Αυτή είναι η συνηθισμένη έννοια του όρου τουλάχιστον για τους περισσότερους, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα.

Η ευτυχία των Επικουρείων, όπως την παρουσίαζαν στην Δύση ανά τους αιώνες, είναι η ευτυχία της κοιλιάς, σε όλες της τις καταστάσεις και τις υπερβολές. Ολοκληρωτική παρανόηση. Επειδή η ευτυχία, σύμφωνα με την φιλοσοφία του Επικούρου, βρίσκεται στον αντίποδα της αχαλίνωτης απόλαυσης. Καμία σχέση με όργια, φαγοπτόια, μεθοκόπια ή τεχνητούς παράδεισους. Αντίθετα, αυτή η φρόνιμη ευτυχία έχει εντυπωσιακή λιτότητα.

E P I C U R U S

*ex Amelarchio Cl. V. Eriol. Puteani***Η καθιερωμένη ιστοριογραφία για τον Επίκουρο**

Η αντίληψη που έχουμε για τον Επίκουρο κατά τον Μεσαίωνα, όπως την παρουσιάζουν οι ιστορίες της φιλοσοφίας, παλαιότερες και σύγχρονες, είναι ότι ο Επίκουρος και οι Επικούρειοι ήταν στην κυριολεξία απόντες από την φιλοσοφική σκηνή, περιορισμένοι σε μύθους χωρίς πηγές, συμπεριλαμβανόμενοι στους αιρετικούς ή στους οπαδούς κάθε ριζοσπαστικής φιλοσοφίας και αποστασίας, είτε υλιστικής ή απλά άπιστης.

Δεν συγκρατεί, λοιπόν, κανείς γενικά από τον Μεσαίωνα παρά μόνο την θέση

που προορίζει ο Δάντης (Dante) για τον Επίκουρο και τους μαθητές του στον έκτο κύκλο της Κολάσεως, μαζί με όλους τους αιρετικούς στην “Θεία Κωμωδία” του. Τα πρώτα επικούρεια ξεπετάγματα θα ήταν το γεγονός του Φραντσέσκο Τζαμπαρέλλα (Francesco Zabarella), του πρώτου που αποκατέστησε τον Επίκουρο στο έργο του “Περί Ευτυχίας” (“De felicitate”), και ακολούθησε από κοντά το έργο “Υπεράσπιση του Επικούρου” (“Defensio Epicuri”) του Κόσμα Ραϊμόντι (Cosma Raimondi) και το έργο “Περί Ηδονής” (“De Voluptate”) του Λορέντσο Βάλλα (Lorenzo Valla) τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα.

Η ιστοριογραφία παλαιότερη αλλά και σύγχρονη κάνει αναφορά στις μαρτυρίες του Κικέρωνα, του Σενέκα, του Πλούταρχου ή του Γαληνού και σταματά συνήθως στον Διογένη Οινωανδέα (3ος αιώνας), ενώ περνά κατευθείαν στον Πιερ Γκασσαντί (Pierre Gassendi, 17ος αιώνας) χωρίς οποιαδήποτε αναφορά στον Μεσαίωνα. Η έλλειψη αυτή οφείλεται στο κενό ιστοριογραφίας τόσο παλαιότερης όσο και πρόσφατης σε ότι αφορά την περίοδο του Μεσαίωνα, καθώς αυτή είναι βαθιά επηρεασμένη από το φιλοσοφικό έργο του Γκασσαντί.

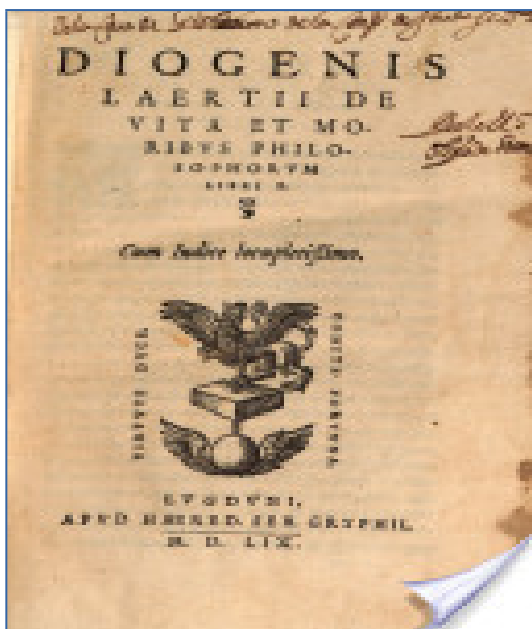
Πράγματι, ο Γκασσαντί στα μέσα του 17ου αιώνα παρουσιάζει την αποκατάσταση του Επικούρου σαν να ήταν ο πρώτος που ορθώθηκε ενάντια στην λαϊκή γνώμη και στην γνώμη των σοφών, που θεμελιώθηκε στις συκοφαντίες των Στωικών και των Πατέρων της Εκκλησίας. Δεν βρίσκει κανείς ούτε μια λέξη για τον Μεσαίωνα στο έργο του. Θέλοντας να ξεριζώσει ένα θρύλο, ο Γάλλος αναβιωτής της Επικούρειας φιλοσοφίας έδινε άθελά του το υλικό για να δημιουργήσουν από αυτό ένα νέο θρύλο.

Η πρόσφατη έρευνα για τον Επίκουρο κατά τον Μεσαίωνα

Πρόσφατες μελέτες (Aurélien 2013) φαίνεται ότι ανατρέπουν την επικρατούσα αντίληψη για τον Επίκουρο κατά τον Μεσαίωνα, αφού παρουσιάζουν μια σειρά έργων διαφόρων συγγραφέων του 12ου αιώνα, αλλά και του 13ου και 14ου αιώνα, που αναφέρονται στον Επίκουρο και στην φιλοσοφία του.

Είναι σημαντικό κατ’ αρχήν να προσδιορίσουμε τις διαθέσιμες πηγές που χρησιμοποίησαν οι συγγραφείς αυτοί, επειδή :

α) Η εκ νέου ανακάλυψη του έργου “Για την φύση των πραγμάτων του Λουκρήτιου” από τον Poggio Bracciolini έγινε το 1417 και τυπώθηκε πολύ αργότερα.

β) το 10^ο βιβλίο του έργου “Βίοι και θεωρίες σημαντικών φιλοσόφων” του Διογένη Λαέρτιου δεν μεταφράστηκε στα λατινικά παρά μόνο το 1433 από τον Αμπρότζιο Τραβερσάρι (Ambrogio Traversari). Για την μετάφραση αυτή εργάστηκε από το 1424 μέχρι το 1433. Το έργο κυκλοφόρησε ευρύτατα σε χειρόγραφο και εκδόθηκε εκτυπωμένο στην Ρώμη το 1472 (το ελληνικό κείμενο τυπώθηκε μόλις το 1533). Χειρόγραφο αυτής της μετάφρασης υπάρχει σήμερα στην Βιβλιοθήκη Bodleian της Οξφόρδης.

Έτσι, οι συγγραφείς του Μεσαίωνα, προσπαθώντας να υπογραμμίσουν τα σημαντικά στοιχεία της σκέψης του Επικούρου, μη διαθέτοντας άλλες πηγές παραθέτουν αποσπάσματα βγαλμένα από τα έργα του Κικέρωνα, του Σενέκα και των Πατέρων της Εκκλησίας. Το σύνολο σχεδόν των φιλοσόφων και θεολόγων του Μεσαίωνα επέκριναν ανοικτά τον Επικούρο και τους μαθητές του και κανένας δεν είχε τολμήσει να επικαλεστεί ολόκληρη την φιλοσοφία του Κήπου εκείνη την εποχή.

Παρόλα αυτά, αρκετές μαρτυρίες κάνουν να εμφανισθεί μια άποψη όχι κατηγορηματική. Από την άποψη αυτή, αρκετά κείμενα του 12ου, 13ου και 14ου αιώνα επαληθεύουν μια υπόθεση που έχει διατυπωθεί ότι ο Μεσαίωνας γνώρισε δύο Επικούρους, έναν ιστορικό, τον άλλο λαϊκό.

Ambrogio Traversari

Κείμενο του 12ου αιώνα για τον Επίκουρο

Η υπόθεση ότι ο Μεσαίωνας γνώρισε έναν ιστορικό και έναν λαϊκό Επίκουρο είναι ιδιαίτερα εμφανής στο έργο “Policraticus” (Πολικρατικός) του Ζαν ντε Σαλίσμπουρου (Jean de Salisbury) από τον 12ο αιώνα. Ο ντε Σαλίσμπουρου (1115-1180) υπήρξε φιλόσοφος, ιστορικός, πολιτικός, επίσκοπος, φίλος και γραμματέας του αρχιεπισκόπου Τόμας Μπέκετ (Thomas Becket), που δολοφονήθηκε από αυλικούς του βασιλέα της Αγγλίας και ανακηρύχθηκε άγιος από τον Πάπα.

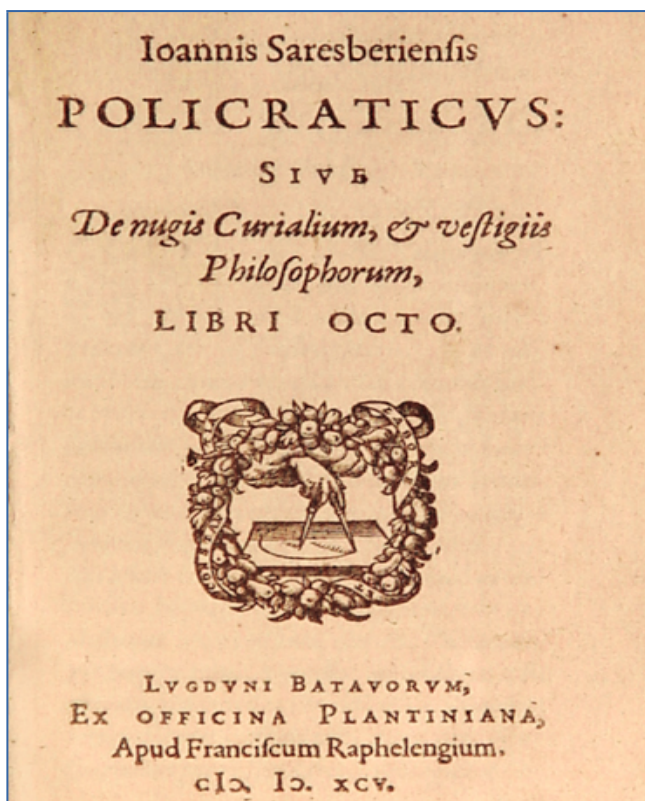
Στο βιβλίο VIII, ο αυλικός της εποχής εμφανίζεται κατ’ επανάληψη ως χαρακτηριστικό παράδειγμα Επικούρειου, δηλαδή αυτού που απεικονίζει με την συμπεριφορά του κάποιες από τις μορφές της Επικούρειας φιλοσοφίας που έχουν παρανοηθεί, κυρίως τον εγωισμό, την επιδίωξη τιμών, πλούτου και γενικώς αγαθών που οδηγούν τελικά στην άρνηση της πίστης. Εντούτοις, ο ίδιος ο Επίκουρος δεν είναι ποτέ ο στόχος των επιθέσεων του ντε Σαλίσμπουρου. Βέβαια, ξαναβρίσκουμε στα γραπτά του κάποιες από τις παραδοσιακές επιθέσεις ενάντια στον Επίκουρο, κυρίως στην άρνηση της Θείας Πρόνοιας, στην ιδέα ενός κόσμου που διέπεται από το τυχαίο και την τυχαία ένωση των ατόμων.

Μια χριστιανική νέα ανάγνωση της φιλοσοφίας του Επίκουρου είναι δυνατή κατά τον ντε Σαλίσμπουρου, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα κάνει κανείς την

ίδια γκάφα με τους Επικούρειους. Η αληθινή ευχαρίστηση πρέπει λοιπόν να θεωρείται ως ευχαρίστηση του πνεύματος και όχι του σώματος, η πιο προχωρημένη μορφή της οποίας συνίσταται στην ενατένιση του Θεού. Για να επιτύχει κανείς την ευτυχία, πρέπει, σύμφωνα με τον ντε Σαλίσμπουρυ, να υποτάξει την σάρκα στο πνέυμα, υποταγή που δεν είναι δυνατή παρά μόνο με την ελπίδα μιας μέλλουσας ζωής. Μόνο αυτός ο νέος ορισμός θα έδινε νόημα στην επικούρεια προσταγή να μην φοβάται κανείς τον θάνατο. Ο ντε Σαλίσμπουρυ θεωρεί λοιπόν την ηθική φιλοσοφία του Επίκουρου ως μια ανοικτή φιλοσοφία που μπορεί να επιδέχεται πολυάριθμες ερμηνείες, κυρίως χριστιανικές.

Σ' αυτή την πλαστικότητα των επικούρειων θέσεων βρίσκεται η αιτία της διαστρέβλωσης των θέσεων του Κήπου από αυτούς που τους ονομάζουν «Επικούρειους». Με αυτό τον τρόπο ο Ζαν ντε Σαλίσμπουρυ ερμηνεύει τον μηχανισμό που οδηγεί στο να μεταμορφώνει κανείς μια φιλοσοφική θεωρία και να προτείνει από αυτήν μια μυθική έκδοση. Από έναν σωστό ορισμό, αλλά υπερβολικά γενικό, μπορεί κανείς να εξάγει από την επικούρεια σκέψη το απόφθεγμα για μια ζωή ακολασίας. Γράφει χαρακτηριστικά:

“Δεν οργανώνω σκευωρία ενάντια στην γνώμη που προσδιορίζει την ευτυχία ως μια κατάσταση πάντοτε ευχάριστη και γαλήνια μιας ήρεμης ζωής, αλλά εκτιμώ ότι δυσφημίστηκε από κακή ερμηνεία και ακόλαστη εφαρμογή, σε τέτοιο βαθμό που στην πραγματικότητα, παρότι υπήρχαν πολλοί Επικούρειοι, με άλλα λόγια επιπόλαιοι μαθητές της ηδονής, λίγοι καυχόνται γι αυτό το όνομα. Επειδή κοκκινίζουν από ντροπή να αποκαλούνται αυτό που είναι και να προσπαθούν να κρύψουν την δική τους αισχύρη κάτω από το όνομα κάποιου άλλου, μην επιθυμώντας τόσο να είναι καλοί όσο να φαίνονται καλοί”.

Το κοσμητικό «Επικούρειος» κατείχε λοιπόν ήδη τον 12ο αιώνα την λαϊκή έννοια που γνωρίζουμε, γι' αυτό και μπορούσε ήδη να χρησιμεύσει σαν ο πιο σύνητομος δρόμος για να υποδηλώσει τους πιο ακόλαστους της μεσαιωνικής κοινωνίας. Για να απεικονίσει αυτό το χάσμα ανάμεσα στην ιστορική μορφή του Επίκουρου και αυτών τους οποίους χυδαία ονομάζουν Επικούρειους, ο ντε Σαλίσμπουρου υπενθυμίζει κάποια από τα λόγια του Σενέκα, του Κικέρωνα ή του Ιερώνυμου πάνω στα σοφά λόγια του Επίκουρου. Όχι μόνο, ο επικούρειος ορισμός του υπέρτατου αγαθού φαίνεται αποδεκτός στον χριστιανό συγγραφέα υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα τον μεταμορφώσουν σε μια ξέφρενη αναζήτηση σωματικών ηδονών, αλλά τα ήθη του Επίκουρου μαρτυρούν ότι άσκησε μια σοφία άλλη από αυτήν που του αποδίδει το πλήθος. Η σοφία του Επίκουρου και η ηθική του κατά τον ντε Σαλίσμπουρου θα ήσαν λοιπόν συμβατές με την χριστιανική φιλοσοφία, "παρά τα λάθη του που αφορούν την αδιαφορία των Θεών και την θνητότητα της ψυχής".

Κείμενα του 13ου και του 14ου αιώνα για τον Επίκουρο

Θα παραθέσουμε στην συνέχεια έργα που αφορούν την φιλοσοφία του Επίκουρου, γραμμένα τον 13ο και τον 14ο αιώνα.

Ο Ελινάντ ντε Φρουαμόντ (Hélinand de Froidmont, 1160- πιθανόν 1237), μοναχός του Αββαΐου του Φρουαμόντ, μεσαιωνικός ποιητής, χρονικογράφος και εκκλησιαστικός συγγραφέας, θεωρείται ότι είναι ο πρώτος που συγκέντρωσε το αναγκαίο υλικό για την συγγραφή μιας βιογραφίας του Επίκουρου στο βιβλίο “Χρονικόν 18: Περί της ηθικής και του φιλοσοφικού βίου” (“Chronicon 18: De moribus et vita philosophorum”) περί το 1223. Επιπλέον, ο Επίκουρος αναφερόταν και σε άλλα έργα σχετικά με βίους φιλοσόφων, όπως το “Compendiloquium de vitis illustrium philosophorum” (μετά το 1250) του Ζαν ντε Γκαλ (Jean de Galles, πέθανε το 1295), ενός Ουαλού φραγκισκανού φιλοσόφου και θεολόγου, και το “De viris illustribus” (1300-1340) του Τζοβάννι Κολόννα (Giovanni Colonna, 1295-1348), ενός Ρωμαιοκαθολικού Καρδινάλιου που ανήκε στην περίφημη οικογένεια των Colonna με σημαντική παρουσία στην ιστορία της Ιταλίας.

Άλλα κείμενα με βίους φιλοσόφων στα οποία αναφέρεται ο Επίκουρος περιλαμβάνουν:

1. Vincent de Beauvais (1190-1264, Δομινικανός μοναχός) “Speculum historiale” (1256- 59).
2. Ανωνύμου “Fiori e vita di filosofi e d'altri savi e d'imperadori” (1265- 1300).
3. Burley Walter (1275-1344, από τους πλέον σημαντικούς φιλοσόφους του 14ου αιώνα τόσο στην Αγγλία όσο και στην Γαλλία) “De vita et moribus philosophorum”.
4. Pseudo-Walter Burley “Liber de vita et moribus philosophorum” (αρχές του 14ου αιώνα). Έργο γραμμένο από ανώνυμο ιταλό που αποδιδόταν για μεγάλο χρονικό διάστημα στον Walter Burley.
5. Benzo d' Alessandria (από τους πρώτους ουμανιστές) “De moribus et vita philosophorum” (1320).

Vincent de Beauvais

Όλα τα παραπάνω δεν είναι παρά προσαρμογές αυτών που βρίσκουμε στα κείμενα του ντε Φρουαμόντ. Βρίσκουμε πάντοτε σ' αυτά τα ίδια μέρη, μερικές φορές οργανωμένα με διαφορετική σειρά. Τα μέρη αυτά είναι μια σύντομη βιογραφική σημείωση, ένα απάνθισμα παραθέσεων βγαλμένων από τα έργα του Κικέρωνα, του Σενέκα, του Τερτυλλιανού, του Λακτάντιου, του Αμβρόσιου, του Ιερώνυμου, του Αυγουστίνου και του Βοήθιου, ο σκοπός των οποίων είναι να υπογραμμίσουν τα σημαντικά στοιχεία της σκέψης του Επικούρου.

Μόνο η έκδοση του Ανωσύμου στην λαϊκή ιταλική γλώσσα του τέλους του 13ου αιώνα απαλείφει κάθε κριτική για τον Επικούρο. Τα υπόλοιπα κείμενα μοιράζονται την άποψη του ντε Φρουαμόντ και αναφέρουν τρία λάθη που έκανε ο Επικούρος σύμφωνα με την χριστιανική οπτική: 1) ο Επικούρος αρνείται την Θεία Πρόνοια, 2) είπε ότι η ηδονή είναι το υπέρτατο αγαθό, 3) βεβαίωσε ότι η ψυχή είναι θνητή. Ο Κολόννα προσθέτει και ένα τέταρτο λάθος, την αιωνιότητα του κόσμου. Ανάλογα με την σειρά έκθεσης που διαλέγουν και ανάλογα εάν τονίζεται η σοφία ή τα λάθη, καταλήγουν σε ένα πορτραίτο του Επικούρου διαφορετικό ανάλογα με την έκδοση.

Ο Ελινάντ ντε Φρουαμόντ για τον Επίκουρο

Τα κείμενα του Ελινάντ ντε Φρουαμόντ (όπως και όλα αυτά που εμπνέονται από αυτόν) είναι σχεδόν εξολοκλήρου αφιερωμένο στην ηθική διδασκαλία του Επικούρου. Αυτά τα κείμενα λένε, επικαλούμενα τον Άγιο Ιερώνυμο και τον Βοήθιο, ότι ο Επίκουρος είπε πολύ ωραία πράγματα, αν και δεν είχε σπουδάσει φιλολογία ή την τέχνη της φιλονικίας. Τα επιχειρήματά του Επικούρου για την ηδονή, την εγκράτεια και την ελευθερία επαινούνται ρητά.

Επιπλέον, αναφέρεται μια επιλογή από είκοσι έξι επικούρεια αποφθέγματα βγαλμένα από το “*Epistulae ad Lucilium*” και το “*Beneficiis*” του Σενέκα. Ο σκοπός μιας τέτοιας συλλογής από τα πιο ωραία αυτά αποφθέγματα είναι να κάνει να βγει, παρά τα λάθη του, η σοφία του παγανιστή φιλοσόφου και η συμβατότητά της με αυτή του χριστιανού φιλοσόφου της εποχής. Τίποτα δεν δείχνει καθαρά ότι αυτά τα αποφθέγματα είναι τυπικά επικούρεια, εάν εξαιρεθεί ίσως αυτό που επιμένει για μια ζωή στο παρόν. Θα μπορούσαν εξίσου καλά να είναι στωικά, περισσότερο επειδή δεν κάνουν τίποτα άλλο από το να εξυμνούν την εγκράτεια, κυρίως στην αναζήτηση των υλικών αγαθών, την εγκράτεια στα πάθη και συνολικά σε κάθε τι που μπορεί να οδηγήσει στην αρετή.

Το κείμενο του ντε Φρουαμόντ τελειώνει, παρά τον επαινετικό τόνο του συνόλου, με μια επικριτική σημείωση αφιερωμένη στα φιλοσοφικά και θεολογικά λάθη του Επικούρου: “Περισσότερο από όλους τους άλλους φιλοσόφους, ο Επίκουρος έκανε λάθος σε πολλά θέματα. Πράγματι υποστήριζε ότι ο Θεός δεν ασχολείται με τα ανθρώπινα, ότι είναι αδιάφορος και μένει αδρανής. Βεβαίωσε επίσης ότι η ηδονή είναι το υπέρτατο αγαθό και ότι οι ψυχές χάνονται με το σώμα”.

Το κείμενο του ντε Φρουαμόντ, κατά συνέπεια, αφήνει στον αναγνώστη την εντύπωση ότι ο ιδρυτής του Κήπου ήταν χωρίς αμφιβολία μεγάλος σοφός, ο οποίος σίγουρα έκανε κάποια επιλήψιμα φιλοσοφικά λάθη, αλλά που είναι εύκολο να διορθωθούν χωρίς να αγγίζουν τις ίδιες τις βασικές αρχές της σοφίας του. Αφαιρώντας αυτά τα λάθη της, η επικούρεια σκέψη δεν γίνεται μόνο συμβατή με την χριστιανική σοφία, αλλά επίσης και με κάποιο ιδεώδες μοναστικής ζωής, το οποίο έχει στωική προέλευση.

Ο Ζαν ντε Γκαλ για τον Επίκουρο

Ο Ζαν ντε Γκαλ (Jean de Galles) ήταν ο έκτος λέκτορας στο φραγκισκανό μεσαιωνικό Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης λίγο μετά το 1256 και μέχρι το 1262. Στην συνέχεια έφυγε για το Παρίσι και έγινε καθηγητής θεολογίας το 1281-1283. Το έργο του “*Compendiloquium de vitis illustrium philosophorum et de dictis moralibus eorundem*”, που περιλαμβάνει την ζωή του Επικούρου, γράφτηκε πιθανόν στο Παρίσι την δεκαετία του 1270.

Το κεφάλαιο “*De Epycuro et variis eius dictis atque sententiis*” τοποθετείται κατευθείαν στην ηθική ανάλυση και μάλιστα δεν φροντίζει να υπενθυμίσει τα θεολογικά λάθη του Επικούρου. Εξάλλου, ο Ζαν ντε Γκαλ δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται τόσο για τον ίδιο τον Επίκουρο όσο για τους Επικούρειους, στους οποίους αποδίδει δύο θεμελιώδεις θέσεις που αφορούν στο θέμα του υπέρτα-

του αγαθού. Αρχίζει με το να υπενθυμίσει ότι για τον Επίκουρο το μέγιστο αγαθό βρίσκεται στην ηδονή (*voluptas*), αλλά προσθέτει ότι θα υπήρχαν δύο τύποι αγαθού για να φτάσει κανείς στην ηδονή: η απουσία πόνου για το σώμα και η απουσία ταραχής για την ψυχή. Το ερώτημα που θέτει ο ντε Γκαλ είναι να μάθει μήπως ο Επίκουρος και οι Επικούρειοι έχουν ευνοήσει τις ηδονές του σώματος σε βάρος της ηρεμίας της ψυχής. Σε αυτή την περίπτωση δεν θα ήταν πλέον δυνατή η ερμηνεία που προτείνεται από τον ντε Σαλίσμπουρυ, ότι η αληθινή επικούρεια ευχαρίστηση πρέπει λοιπόν να θεωρείται ως ευχαρίστηση του πνεύματος και όχι του σώματος.

Η στρατηγική του ντε Γκαλ συνίσταται στο να δείξει το διφορούμενο του Επικούρου μέσα από ένα παιχνίδι παραθεμάτων που τείνει να δείξει ότι ο φιλόσοφος ευνοούσε άλλοτε τις σωματικές ηδονές και άλλοτε την εγκράτεια και τα αγαθά του πνεύματος. Η επιλογή κατά κάποιο τρόπο θα αφηνόταν στον Επικούρειο να διαλέξει το υπέρτατο αγαθό του.

Ο ντε Γκαλ είναι κατά συνέπεια λιγότερο κριτικός απέναντι στην επικούρεια ηθική, αλλά δεν επιμένει τελικά πραγματικά στην κατεύθυνση του ντε Σαλίσμπουρυ ή σε αυτήν των πιο πικρόχολων κριτικών για τον Επίκουρο. Αρκείται να φανερώσει κάποια κενά κατά την γνώμη του στην θεωρία του Επικούρου, αφήνοντας έτσι ανοικτό τον απαιτούμενο χώρο για την συγκρότηση της μορφής του Επικούρειου όπως την ξέρουμε ακόμα και σήμερα. Κατά τον ντε Γκαλ Επίκουρος δεν είναι ίσως πάντοτε λογικός και οι μαθητές του έχουν επιλέξει για να ακολουθήσουν τον πιο εύκολο δρόμο, δηλαδή τον δρόμο της σωματικής ηδονής.

Ο Τζιοβάννι Κολόννα για τον Επίκουρο

Ο Τζιοβάννι Κολόννα (*Giovanni Colonna*) δεν υπογραμμίζει μόνο την δυνατότητα διπλής ανάγνωσης της ηδονής στο Επίκουρο, αλλά επιμένει στην πολύ μεγαλύτερη ελαστικότητα της ηθικής του, κάτι που θα τον έφερνε κοντά στους σοφιστές. Αντίθετα με τον Ζαν ντε Σαλίσμπουρυ, ο δομινικανός εννοεί να αποδείξει ότι οι λαϊκοί Επικούρειοι μπορούν κάλλιστα να διεκδικήσουν την κληρονομιά του Επικούρου, καθώς η διδασκαλία του δικαιολογεί όλα τα δυνατά είδη ζωής, ακόμα και αυτά που φαίνονται αντιφατικά μεταξύ τους. Επιπλέον φαίνεται να εγκωμιάζει την επιστροφή σε μια στωική θεώρηση των αρετών ενάντια στον ηδονισμό.

Παρότι ο τόνος του είναι πολύ περισσότερο κριτικός από τους προηγούμενους, ο Τζιοβάννι Κολόννα καταλήγει να αναφέρει κάποια από τα πιο όμορφα λόγια του Επικούρου, όπως τα αναφέρουν ο Ιερώνυμος και ο Σενέκας. Ξαναβρίσκουμε λοιπόν τα ίδια στοιχεία, όπως και στις άλλες βιογραφίες. Ο Κολόννα υποστηρίζει ότι ο Επίκουρος έχει επαινέσει την αξία της λιτότητας, όπως αναφέρει ο Ιερώνυμος, και έγραψε ωραία πράγματα, αν και δεν είχε φιλολογική συγκρότηση, όπως λέει ο Σενέκας.

Συμπεράσματα

Είναι εμφανές ότι από τον 12ο μέχρι τον 14ο αιώνα δεν είναι σπάνιο να βρει κανείς ένα μάλλον θετικό πορτραίτο του Επίκουρου, τουλάχιστον σε ότι αφορά τα ήθη του και την διδασκαλία του, που αφορά την πρακτική σοφία. Δεν βρίσκει κανείς ούτε ίχνος ύβρεως ή αισχροτήτας. Κατά γενικό τρόπο, η μεσαιωνική κριτική διακρίνει δύο κατηγορίες Επικούρειων: αυτούς που ακολουθούν την διδασκαλία του Δασκάλου και πέφτουν στα ίδια λάθη, δηλαδή τους αιρετικούς, και αυτούς που έχουν παρανοήσει αυτή την διδασκαλία και έχουν παραγάγει από αυτήν δικαιολογίες για τις καταχρήσεις τους, δηλαδή τους οπαδούς του λαϊκού ηδονισμού. Εκτός από τον Κολόννα, που αρνείται να κάνει μια τέτοια διάκριση, φαίνεται ότι οι περισσότεροι από τους συγγραφείς των κειμένων που αναφέραμε πιο πάνω βεβαιώνουν διάσταση ανάμεσα στην φιλοσοφία και την λαϊκή εικόνα την οποία αποδίδουν στους μαθητές του.

Κατά συνέπεια, το έργο του ντε Σαλίσμπουρι, όπως και των χρονικογράφων και βιογράφων, δεν μπορεί να θεωρείται ενιαία αντίληψη. Η εργασία της συρραφής για την ζωή και τα ήθη του Επίκουρου έδωσε διαφορετικά αποτελέσματα ανάλογα με το πορτρέτο που ήθελαν να προβάλλουν γι' αυτόν. Αλλά, σπάνια η εικόνα του Επίκουρου είναι τόσο σκοτεινή όσο θα ήθελαν να μάς κάνουν να πιστέψουμε.

Από αυτή την άποψη διαπιστώνουμε ότι το μεσαιωνικό πορτραίτο του Επίκουρου δεν είναι πιο σκοτεινό από αυτό του Γκασσαντί και είναι πολύ λιγότερο από αυτό του Διογένη Λαέρτιου. Κυρίως είναι η διαθεσιμότητα και η χρήση των αρχαίων πηγών που φαίνεται να διακρίνουν την εποχή του Μεσαίωνα. Οι συγγραφείς του Μεσαίωνα που έκαναν συρραφή πληροφοριών, και καθώς δεν είχαν πρόσβαση στα κείμενα του Διογένη Λαέρτιου, κατόρθωσαν να βρουν σε κάποιους Στωικούς και κάποιους Πατέρες της Εκκλησίας αρκετό υλικό για να παρουσιάσουν στους συγχρόνους τους τον Επίκουρο και τη φιλοσοφία του Κήπου στον βαθμό που την αντιλαμβάνονταν.

Αν και η συντριπτική πλειοψηφία των φιλοσόφων και θεολόγων του Μεσαίωνα έκανε κριτική στον Επίκουρο για τα λάθη του σύμφωνα με την χριστιανική οπτική, δεν συμφωνούν όλοι για την σύνδεση ανάμεσα σε αυτά τα λάθη και σε εκείνα, άλλου είδους, τα οποία αποδίδουν στους Επικούρειους.

Καταλήγοντας, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να διαφεύγει της προσοχής μας ότι, παρά την τρομοκρατία της πυράς και του αφορισμού που έπληξε τους περιστασιακούς συνεχιστές της Επικούρειας φιλοσοφίας, παρά την διαστρέβλωση βασικών αρχών της και παρά την προσπάθεια εκχριστιανισμού της, όπως γράφει ο Ζαν-Φρανσουά Καν (Jean-François Kahn), η κριτική σκέψη του Επίκουρου δεν σταμάτησε, με τρόπο υποβόσκοντα, να ανατρέψει εκ των έσω τον ιδεολογικό ολοκληρωτισμό –αυτή την εμφανιζόμενη ως μοναδική αληθινή σκέψη– που μέχρι τον 18ο αιώνα τουλάχιστον στην Δύση θα επιβάλει ή θα προσπαθήσει να επιβάλει στην φιλοσοφία τον σκληρό της νόμο.

Βιβλιογραφία

1. Jean-Marie Guyau. “La morale d’Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines”, 7 Edition, Librairie Felix Alcan, Paris, 1927.
2. Jean-Marie Guyau. “Η Ηθική του Επικούρου και η σχέση της με τις σύγχρονες θεωρίες” (Μετάφραση Λ.Α. Αλεξανδρίδης). Αθήνα 2012, http://www.epicuros.gr/books/JMGuyau_Epicuro.pdf
3. Robert Aurélien. “Epicure et les épicuriens au Moyen Âge”, Micrologus, XXI, σ. 3-46, 2013.
4. Jean–François Kahn. “Le penseur à abattre qui n’a cessé de ressusciter”, Le Point 26 -7- 2012.
5. Roger-Pol Droit “Le Bonheur calme d’ Epicure”, Le Point 26 -7- 2012.

Πιερ Γκασσαντί, ο αναβιωτής της Επικούρειας φιλοσοφίας

Χρήστος Γιαπιτζάκης

Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 3ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας

Εισαγωγή

Ως αντιμαρτύρηση στην ανιστόρητη άποψη των πεσσιμιστών ότι «ένα άτομο δεν μπορεί να αλλάξει την ροή της ανθρώπινης ιστορίας» ένας αντικειμενικός παρατηρητής θα μπορούσε να αναφέρει το παράδειγμα του Γάλλου φιλοσόφου, επιστήμονα και ιερέα Πιερ Γκασσαντί.

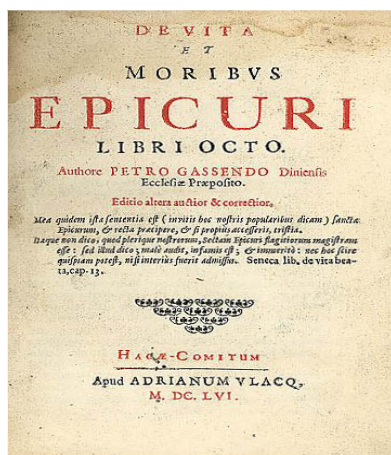
Ο άνθρωπος αυτός έκανε μια ιστορική φιλοσοφική παρέκκλιση τον 17ο αιώνα προκαλώντας μια θεαματική πολιτιστική μεταστροφή, που οδήγησε στον Διαφωτισμό και στην Επιστήμη της σύγχρονης εποχής.

Ο Γάλλος φιλόσοφος και ιερέας ήταν ο άνθρωπος που συγκέντρωσε στο πρόσωπό του όλες τις διαφορετικές τάσεις της Επικούρειας φιλοσοφίας που υπήρχαν στην εποχή του και αντιλήφθηκε την υπεροχή αυτής της φιλοσοφίας

στην επιστημονική εξήγηση του Κόσμου έναντι της επικρατούσας θεοκρατικής κοσμοθεωρίας. Αποφάσισε να αναδείξει την φιλοσοφία του Επίκουρου εναρμονίζοντάς την με τα κύρια δόγματα του Χριστιανισμού, όπως είχαν κάνει με τον Πλατωνισμό οι Καππαδόκες Βασίλειος Καισαρείας και Γρηγόριος Ναζιανζηνός τον 4ο αιώνα και με τον Αριστοτελισμό ο Ιταλός Θωμάς Ακινάτης τον 13ο αιώνα.

Ο Γκασσαντί αφιέρωσε πολλά χρόνια στην έρευνα αρκετών βιβλιοθηκών και στην αποκατάσταση πολλών χειρογράφων για να καταφέρει να συναρμολογήσει το δέκατο βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου «Βίοι φιλοσόφων», που περιείχε τον βίο, την φιλοσοφία, τρεις επιστολές και τις Κύριες Δόξεις του Επίκουρου. Η φιλολο-

γική επιμέλεια των κειμένων αυτών, καθώς και η μετάφρασή τους από τα ελληνικά στα λατινικά μαζί με τον σχολιασμό τους αποτελεί το έργο ζωής του μεγάλου Γάλλου φιλοσόφου.

Ο αντιεπικούρειος Μεσαίωνας

Η κυρίαρχη φιλοσοφία του Μεσαίωνα (περίπου 400-1400) στην Ανατολική και την Δυτική Ευρώπη ήταν ο χριστιανικός Νεοπλατωνισμός, ενώ από τον 13ο αιώνα στην Δύση κυριάρχησε ο Σχολαστικισμός, δηλαδή ο χριστιανοπλατωνικός Αριστοτελισμός. Στα κύρια χαρακτηριστικά της χιλιετίας της μεσαιωνικής βαρβαρότητας περιλαμβάνονται η ολιγαρχία, η αμάθεια, η δεισιδαιμονία και οι άδικες ύβρεις κατά του Επίκουρου. Οι ύβρεις αυτές περιλάμβαναν τις άδικες κατηγορίες της «ανόητης αθεΐας» και της «κτηνώδους φιληδονίας». Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του μεσαιωνικού Λεξικού του Σουΐδα, όπου κατονομάζεται ο μέγιστος των φιλοσόφων Επίκουρος με τα υβριστικά επίθετα «χλούνης» (κακούργος που κυλιέται στην χλόη) και «γύννης» (μαλθακός).

Κατά την διάρκεια της χιλιετούς βαρβαρότητας υπήρξαν ελάχιστες μεμονωμένες προσπάθειες να διατυπωθούν επικούρειες απόψεις. Για παράδειγμα, ο Γάλλος φιλόσοφος και θεολόγος Νικόλαος της Ωτρκούρ (1299-1369) υποστήριξε ότι ο κόσμος αποτελείται από αδιαίρετα άτομα και υπάρχει αιώνια. Ο Νικόλαος καταδικάστηκε από την Ιερά Εξέταση ως αιρετικός, εκδιώχθηκε από το Πανεπιστήμιο στο οποίο δίδασκε και υποχρεώθηκε να κάψει τα γραπτά του δημοσίως.

Η ανακάλυψη του Λουκρήτιου και η Αναγέννηση

Η πρώτη αχτίδα φωτός μέσα στο σκότος του Μεσαίωνα φάνηκε το 1417 όταν ο Ιταλός Πότζιο Μπρατσιολίνι (Poggio Bracciolini) ανακάλυψε σε ένα μοναστήρι της Βαυαρίας το μεγαλειώδες ποίημα του Ρωμαίου Επικούρειου Λουκρήτιου "De rerum natura" («Περί της φύσεως των πραγμάτων»), που αποτελούσε σε έμμετρη μορφή το έργο «Περί φύσεως» του Επίκουρου. Με την επίδραση του Λουκρήτιου, κάποιοι έμφρονες μορφωμένοι άρχισαν να αλλάζουν γνώμη για την Επικούρεια φιλοσοφία δημιουργώντας σταδιακά την Αναγέννηση, τα σπέρματα της οποίας είχαν ήδη τεθεί πριν από μισό αιώνα από τους πρώτους Ιταλούς Ουμανιστές Πετράρχη και Βοκκάκιο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις ουμανιστικές απόψεις του Πετράρχη μεγάλη συμβολή είχε η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας και φιλοσοφίας από τον Αριστοτελικό Έλληνα Βαρλαάμ τον Καλαβρό, ο οποίος είχε εγκαταλείψει την αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης μετά από διαμάχη του με τους Πλατωνικούς Ησυχαστές.

Ο πρώτος Ουμανιστής που τόλμησε να υποστηρίξει τις ηδονιστικές απόψεις του Επίκουρου ήταν ο Ιταλός Λορέντζο Βάλλα το 1431 με τον διάλογό του "De voluptate" («Περί ηδονής»). Στον διάλογο αυτό ο Βάλλα κατέκρινε τον Στωικισμό που καταδίκασε τα συναισθήματα και υποστήριξε τις επικούρειες απόψεις ότι ο ενάρετος φρόνιμος άνθρωπος ζει ηδονικά και ατάραχα, δηλαδή ευδαιμονικά. Αργότερα, σε άλλα κείμενά του ο Βάλλα απέδειξε με φιλογοιικούς όρους ότι ορισμένα διάσημα χριστιανικά έγγραφα ήταν πλαστά, αφού η γλώσσα στην οποία ήταν γραμμένα περιελάμβανε αναχρονιστικές εκφράσεις του Μεσαίωνα. Μεταξύ αυτών των πλαστών εγγράφων ήταν το περίφημο λατινικό κείμενο της «Δωρεάς του Κωνσταντίνου», στο οποίο ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος υποτίθεται ότι

είχε δωρίσει όλη την Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στον Πάπα Συλβέστρο Α΄ και τους διαδόχους του ποντίφηκες της Καθολικής Εκκλησίας, καθώς και η περίφημη ελληνόγλωσση αλληλογραφία του Ιησού με τον Σύρο βασιλέα Άβγαρο, που συνδεόταν με την υποτιθέμενη εικονογράφιση της μορφής του Χριστού στο «Ιερό Μανδήλιο». Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτή την υποτιθέμενη «αχειροποίητη» μορφή του Ιησού βασίστηκαν αργότερα όλες οι εικόνες του στην Ορθόδοξη Εκκλησία.

Το μεγαλειώδες έργο του Λουκρήτιου «Περί της φύσεως των πραγμάτων» κυκλοφόρησε σε περισσότερα από πενήντα χειρόγραφα αντίγραφα και περισσότερες από τριάντα εκδόσεις από την ανακάλυψή του έως το 1600. Η επίδραση του Επικούρειου φιλοσόφου-ποιητή στην Αναγέννηση ήταν σημαντική παρά το γεγονός ότι δεν είναι ευρύτατα γνωστή. Οι δύο διασημότεροι αναγεννησιακοί πίνακες του Σάντρο Μποτιτσέλλι, η «Αφροδίτη» και η «Άνοιξη», είναι εμπνευσμένοι από το επικούρειο ποίημα του Λουκρήτιου. Ο πρώτος πίνακας αποτελεί αναφορά στην εισαγωγή του βιβλίου I του ποιήματος, που περιλαμβάνει τον ύμνο στην θεϊκή προσωποποίηση της ηδονής, την θεά Αφροδίτη. Ο δεύτερος πίνακας του Μποτιτσέλλι αναπαριστά πιστά την περιγραφή του ερχομού της Άνοιξης στο βιβλίο V, όπου ο Λουκρήτιος αναφέρει τον Ζέφυρο, την Χλωρίδα (Fauna), την Αφροδίτη και τον φτερωτό προάγγελό της, τον Έρωτα («Περί της φύσεως των πραγμάτων» V 737-740).

Ανάμεσα στα λιγότερο γνωστά έργα του Μποτιτσέλλι αξίζει να αναφερθούν «η συκοφαντία του Απελλή», που αποτελεί απεικόνιση μιας ιστορίας του Επικούρειου συγγραφέα Λουκιανού, και η προσωπογραφία ενός σύγχρονου του Έλληνα Ουμανιστή, του Μιχαήλ Μάρουλλου Ταρχανιώτη. Ο Ταρχανιώτης ήταν ένθερμος οπαδός του Λουκρήτιου και είχε εμπνευστεί από αυτόν το ποίημα «Φυσικοί Ύμνοι» το 1497.

Όμως, για δύο και πλέον αιώνες οι περισσότεροι Ουμανιστές διάβαζαν Λουκρήτιο από θαυμασμό στην σαγηνευτική ποίηση και στα όμορφα λατινικά του. Σύγχρονες μελέτες έχουν δείξει ότι στα περιθώρια των σελίδων των αντιγράφων του ποιήματος υπάρχουν κυρίως φιλογολικές σημειώσεις, ενώ λιγότερο από το ένα δέκατο των ιδιόχειρων σημειώσεων αφορούν είτε την Φυσική είτε την Ηθική της Επικούρειας φιλοσοφίας. Μπορεί η μεγάλη διάδοση του βιβλίου του Λουκρήτιου να οφειλόταν κυρίως στην όμορφη ποίησή του, αλλά οι φιλοσοφικές ιδέες του επηρέασαν και μερικούς διανοούμενους. Αυτοί ανήκαν σε τέσσερις κατηγορίες:

α) κάποιοι φωτισμένοι Χριστιανοί Ουμανιστές, που αναγνώρισαν κοινά στοιχεία στην Ηθική του Επίκουρου και του Ιησού, όπως η ελεύθερη βούληση και η προώθηση της φιλίας/αγάπης μεταξύ των ανθρώπων (όπως ο Ιταλός Βάλλα, ο Άγγλος Μορ, ο Ολλανδός Έρασμος και ο Γάλλος Μονταίνι),

β) κάποιοι Αλλημιστές, που αντιλήφθηκαν ότι η επικούρεια θεωρία των ατόμων εξηγούσε πολύ καλύτερα τις παρατηρήσεις τους από ό,τι η επικρατούσα τότε θεωρία των τεσσάρων στοιχείων νερό, γη, αέρας, φωτιά (όπως ο Ολλανδός Μπέικμαν και ο Γερμανός Σέννερτ),

γ) κάποιοι Αστρονόμοι, που δέχονταν την πολλαπλότητα των κόσμων όπως

πρέσβευε ο Επίκουρος και δεν αποδέχονταν την ύπαρξη ενός μοναδικού κόσμου που υποστήριζε ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός (όπως οι Ιταλοί Μπρούνο και Γαλιλαίος, καθώς και ο Γερμανός Κέπλερ),

δ) κάποιιοι «Λιμπερτίνοι» (Libertins erudite, δηλαδή «μορφωμένοι Ελευθερόφρονες ή Ελευθεριάζοντες», όπως τους είχε ονομάσει επιτιμητικά ο Γάλλος Καλβίνος, ο ηγέτης των Διαμαρτυρομένων που ήταν επηρεασμένος από στωικές απόψεις), οι αντικοφορμιστές με φιλελεύθερο πνεύμα που δέχονταν την ηδονιστική φιλοσοφία του Επικούρου (όπως ο Ιταλός Βανίνι και μεγάλος αριθμός Παριζιάνων).

Οι άνθρωποι αυτοί γνώριζαν αποσπασματικά την διδασκαλία του Επικούρου και σπάνια συνομιλούσαν μεταξύ τους. Κάποιοι από αυτούς κήκαν στην πυρά μετά από βασανιστήρια της Ιεράς Εξέτασης πληρώνοντας με την ζωή τους την υποστήριξη επικούρειων απόψεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο Τζορντάνο Μπρούνο, που κήκε το 1600 στην Ρώμη επειδή δίδασκε ότι υπάρχουν πολλοί κόσμοι στο σύμπαν, και ο Τζούλιο Τσέζαρε Βανίνι, που κήκε το 1619 στην Τουλούζη επειδή υποστήριζε την ατομική σύσταση του σύμπαντος, την εξέλιξη των ζωντανών οργανισμών από συγγενικά είδη και την κοινή φυλογενετική καταγωγή του ανθρώπου και των πιθήκων. Η ημιμάθεια, η διαστρέβλωση, ο φόβος και η σιωπή κυριαρχούσαν για πολλές δεκαετίες ώσπου εμφανίστηκε ο Γκασσαντί, ο οποίος πρώτος παρουσίασε την Επικούρεια φιλοσοφία ως συνολικό σύστημα.

Η προεπικούρεια περίοδος του Γκασσαντί

Ο Πιερ Γκασσαντί (Pierre Gassendi) ή Γκασσάντ γεννήθηκε από φτωχούς γονείς το 1592 στο χωριό Σαντερσιέ (Champtercier), κοντά στην κωμόπολη Ντιν (Digne) της Προβηγκίας, στην νοτιοανατολική Γαλλία. Από μικρός έδειξε μεγάλη κλίση στην μελέτη λατινικών και ελληνικών κειμένων, καθώς και μαθηματικών έργων.

Σπούδασε φιλοσοφία και θεολογία, αρχικά στο κολλέγιο της Ντιν και αργότερα στο Πανεπιστήμιο της Αιξ-αν-Προβάνς (Aix-en-Provence), μιας μεγάλης πόλης της Νότιας Προβηγκίας. Το 1615 ονομάστηκε διδάκτωρ θεολογίας στο μεγάλο Πανεπιστήμιο της Αβινιόν (Avignon), της γαλλικής πόλης που υπήρξε η έδρα επτά παπών κατά τον 14ο αιώνα, και το επόμενο έτος χειροτονήθηκε ιερέας της Καθολικής Εκκλησίας σε ηλικία 24 ετών. Αμέσως μετά τού προσφέρθηκε μια θέση καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Αιξ-αν-Προβάνς, όπου προτίμησε να διδάξει φιλοσοφία και όχι θεολογία.

Εκείνη την εποχή ο Γκασσαντί διέμενε στο σπίτι του αστρονόμου Γκωτιέ (Gautier), που ήταν υπό την κηδεμονία του πατρώνου του Περές (Pereisc). Ο Περές ήταν ένας πλούσιος και ιδιαίτερα μορφωμένος αριστοκράτης, αρχαιολάτρης, Ουμανιστής και λάτρης της αστρονομίας από τότε που είχε γνωρίσει στην Ιταλία τον Γαλιλαίο, τον τότε καθηγητή μαθηματικών του Πανεπιστημίου της Πάντοβας, που είχε κατασκευάσει το πρώτο αξιόπιστο τηλεσκόπιο. Ο Γαλιλαίος είχε δωρίσει στον Περές ένα από τα πρώτα τηλεσκόπια και ο πλούσιος Γάλλος κατασκεύασε ένα μικρό αστεροσκοπείο για την λειτουργία του οποίου

προσέλαβε τον αστρονόμο Γκωτιέ.

Παράλληλα με την διδασκαλία της Αριστοτελικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο, ο Γκασσαντί εργάστηκε επί μια εξαετία ως βοηθός του Γκωτιέ, από τον οποίον έμαθε για τις πρωτοποριακές αστρονομικές εργασίες του Γαλιλαίου και του Κέπλερ. Ο νεαρός Γάλλος ιερέας γοητεύθηκε από την νέα τότε επιστήμη της Αστρονομίας, που βασιζόταν πλέον σε παρατηρήσεις με τηλεσκόπιο. Πραγματοποίησε αρκετές αστρονομικές μελέτες και δημοσίευσε κάποιες επιστημονικές εργασίες, η σημαντικότερη από τις οποίες αφορούσε την πρωτοποριακή περιγραφή του Βόρειου Σέλαος (Aurora Borealis), ονομασία που έδωσε εκείνος πρώτος το 1621.

Το 1623 το Πανεπιστήμιο της Αιξ-αν-Προβάνς όπου δίδασκε, περιήλθε στον έλεγχο των Ιησουϊτών, της πανίσχυρης Αδελφότητας του Ιησού, ο Ισπανός ιδρυτής της οποίας Ιγνάτιος Λογιόλα είχε αγιοποιηθεί το προηγούμενο έτος. Σκοπός των Ιησουϊτών ήταν η ενδυνάμωση της παπικής εξουσίας και η καταστολή των κινημάτων αμφισβήτησης της Καθολικής πίστης είτε από τους Διαμαρτυρόμενους είτε από τους Ελευθερόφρονες. Η μέθοδος που είχε επιλέξει ο Λογιόλα ήταν η διάδοση των χριστιανικών δογμάτων μέσω της πλήρως ελεγχόμενης παιδείας με την επάνδρωση όλων των Πανεπιστημίων και των σχολείων από μέλη της Αδελφότητας του Ιησού. Όταν ανέλαβαν το Πανεπιστήμιο της Αιξ-αν-Προβάνς, οι Ιησουίτες κράτησαν όλες τις καθηγητικές θέσεις για τα μέλη τους και απέλυσαν μεταξύ άλλων και τον Γκασσαντί.

Εκείνος μετακόμισε στην πόλη Γκρενόμπλ (Grenoble), όπου φιλοξενήθηκε από τον πατρώνο του Περές και εκεί αποφάσισε να αντιδράσει στην στείρα επανάληψη των απόψεων του Σχολαστικισμού, δηλαδή του χριστιανοπλατωνικού Αριστοτελισμού που είχε γίνει η επικρατούσα θεωρία του Καθολικισμού. Τον 13ο αιώνα ο μοναχός Θωμάς Ακινάτης είχε εισαγάγει τον χριστιανοπλατωνικό Αριστοτελισμό περιγράφοντας την περιέργεια (curiositas) ως αμαρτία, ενώ η αντίστοιχη αρετή κατ' εκείνον ήταν η μελετηρότητα (studiositas) των γραφών για την λεπτομερή ανάλυσή τους. Ο Σχολαστικισμός χαρακτηριζόταν από την προσπάθεια λογικής εναρμόνισης της γνώσης με την πίστη μέσω της μικρολογίας και της τυπολατρίας.

Ο Γκασσαντί αφιέρωσε επί ένα χρόνο όλη του την ενεργητικότητα για να γράψει το βιβλίο «Ασκήσεις σε παράδοξα εναντίον των Αριστοτελικών» ("Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos"), που εξέδωσε το 1624. Η επίθεση που έκανε ο Γκασσαντί στον Σχολαστικισμό ήταν επηρεασμένη από τους Σκεπτικούς και κυρίως από τον Σέξτο Εμπειρικό. Σχεδίαζε να γράψει δέκα βιβλία στα οποία να επιτίθεται λεπτομερώς στις παράδοξες απόψεις του Αριστοτελισμού, τον οποίο γνώριζε πολύ καλά επειδή τον είχε διδάξει επί μια εξαετία στο Πανεπιστήμιο της Αιξ-αν-Προβάνς. Όμως, το πρώτο του βιβλίο συνάντησε τόσο μεγάλη αντίδραση από τους σχολαστικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους, που εγκατέλειψε αυτή την προσπάθεια και δεν εξέδωσε άλλο παρόμοιο κείμενο. Μόνο αρκετές δεκαετίες μετά τον θάνατό του εκδόθηκαν οι σημειώσεις του δεύτερου σχετικού αντιαριστοτελικού βιβλίου του, μέσα στα «Άπαντα Έργα» του ("Opera Omnia").

Αφού εγκατέλειψε την αρνητική πολεμική, ο Γκασσαντί αποφάσισε να προτείνει μια συγκροτημένη φιλοσοφία που θα αντικαταθιστούσε τον Σχολαστικισμό και θα εξηγούσε τα επιστημονικά ευρήματα της εποχής του. Εκείνη την εποχή και άλλες κοσμοθεωρίες αντιμάχονταν τον Σχολαστικισμό, οι σπουδαιότερες από τις οποίες ήταν ο Πλατωνικός μυστικισμός, ο Στωικός πανθεισμός και η Αστρολογία. Απορρίπτοντας όλες τις άλλες φιλοσοφίες ως ασύμβατες με τον Ουμανιστικό Χριστιανισμό και τις επιστημονικές παρατηρήσεις της εποχής του, ο Γκασσαντί βρέθηκε πιο κοντά στην Επικούρεια φιλοσοφία, αλλά ακόμη δεν είχε πειστεί πλήρως.

Η επικούρεια επίδραση του Γαλιλαίου στον Γκασσαντί

Σε ηλικία 27 ετών ο Γκασσαντί αποφάσισε να μελετήσει τις σωζόμενες επικούρειες πηγές. Ως πρώην καθηγητής φιλοσοφίας, γνώριζε την Επικούρεια φιλοσοφία από το ποίημα του Λουκρήτιου, αλλά και από τα κείμενα του Κικέρωνα και του Σενέκα. Ήθελε, όμως, να μελετήσει τα πρωτότυπα κείμενα του Επικούρου και η πληρέστερη πηγή γι' αυτό ήταν το δέκατο βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου «Βίοι φιλοσόφων», που δεν είχε εκδοθεί προηγουμένως, αφού δεν υπήρχε σε καμμία βιβλιοθήκη ένα ολοκληρωμένο αντίγραφο του. Για να καταγράψει όλα τα τμήματα αυτού του κατακερματισμένου βιβλίου επισκέφθηκε διάφορες βιβλιοθήκες της Γαλλίας. Κυρίως εργάστηκε για μια διετία στην βιβλιοθήκη της Ντιν και αργότερα, με την βοήθεια του πατρώνου του Περές, επισκέφθηκε την βιβλιοθήκη του ιστορικού Ζακ Ντυ Του (Jacques Du Thou) στο Παρίσι.

Γενικά ο Γκασσαντί είχε καλή γνώμη για την Επικούρεια φιλοσοφία επειδή ήταν επηρεασμένος από τους Χριστιανούς Ουμανιστές που εκτιμούσε, όπως ο Έρασμος που είχε γράψει ότι «ο καλός Επικούρειος φέρεται όπως ο καλός Χριστιανός». Επιπλέον, είναι γνωστό ότι την εποχή που δίδασκε στο Πανεπιστήμιο της Αιξ-αν-Προβάνς είχε διαβάσει τουλάχιστον τον Λουκρήτιο, αφού σε μια επιστολή του το 1621 ο Γκασσαντί ανέφερε ότι διέθετε ένα αντίγραφο του «Περί της φύσεως των πραγμάτων». Όμως, πιθανότατα την μεγαλύτερη επιρροή υπέρ της Επικούρειας φιλοσοφίας άσκησε στον Γάλλο φιλόσοφο ο Γαλιλαίος, τον οποίο ο Γκασσαντί θαύμαζε και με τον οποίο αλληλογραφούσε.

Σε ένα γράμμα του προς τον Ιταλό αστρονόμο, ο Γκασσαντί γράφει: «Πρώτα, Γαλιλαίε μου, θα ήθελα να θεωρείς βέβαιο ότι ενστερνίζομαι την Κοπερνίκεια άποψή σου για την Αστρονομία με τόσο μεγάλη πνευματική ηδονή, που εξαιτίας της φαίνεται ότι έχω απελευθερωθεί και περιπλανιέμαι με ελεύθερο νου στις απέραντες εκτάσεις του σύμπαντος, καθώς έχουν σπάσει τα φράγματα του καθερωμένου συστήματος» (Opera Omnia 6.b). Στο κείμενο αυτό είναι αξιοσημείωτη η ομοιότητα των λόγων του Γκασσαντί με ένα τμήμα του ποιήματος του Λουκρήτιου, σύμφωνα με το οποίο: «...πρώτος ένας Έλληνας (ο Επίκουρος) τόλμησε να υψώσει το βλέμμα του το θνητό ...χωρίς να τον σταματήσουν μήτε οι θρύλοι των θεών, μήτε οι κερανοί τους, μήτε το απειλητικό μουρμουρητό τ' ουρανού. Ίσα-ίσα που δυνάμωσαν το θάρρος της ψυχής του και την θέληση ν' αποτινάξει, πρώτος αυτός, τις κλειδωνιές που σφράγιζαν τα μυστικά της φύσης. Κι η ζωντανή ορμή του νου θριάμβευσε και διάβηκε τους φλογισμένους φράκτες

τ' ουρανού, και περπάτησε το απέραντο σύμπαν με λογισμό και πνεύμα. Και μας ξανάρθε νικητής να μας πει τι μπορεί να γενεί και τι όχι, και πώς ορίζεται, με νόμους ακλόνητους, η δύναμη στο κάθε τι. Έτσι ...κι εμάς η νίκη του μας υψώνει στα ουράνια» («Περί της φύσεως των πραγμάτων» I 66-79).

Ο Γαλιλαίος ήταν ιδιαίτερα επηρεασμένος από τον Λουκρήτιο και είχε πολλές επικούρειες ιδέες, όπως η βαρύτητα των σωμάτων, η ατομική σύσταση της ύλης, η ύπαρξη πολλών κόσμων στο σύμπαν που είχε επιμαρτυρήσει με την παρατήρηση των πλανητών και των δορυφόρων τους με τηλεσκόπιο. Την εποχή που αλληλογραφούσε με τον Γκασσαντί, ο Ιταλός επιστήμονας είχε πραγματοποιήσει το περίφημο πείραμα της Πίζας, που θεωρείται συμβολικά ως το πρώτο πείραμα της σύγχρονης Επιστήμης, ώστε να διαπιστώσει με την παρατήρηση ποιος από τους δύο Έλληνες φιλοσόφους είχε δίκιο, ο Αριστοτέλης ή ο Επίκουρος. Ο Γαλιλαίος ανέβηκε στον κεκλιμένο πύργο της Πίζας και άφησε να πέσουν ταυτόχρονα δύο μεταλλικές σφαίρες, μια μικρή και μια μεγάλη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η μεγάλη σφαίρα θα έπεφτε πρώτη στη γη, «αφού θα την έσπρωχνε η φύση της ταχύτερα στο κέντρο του κόσμου». Σύμφωνα με τον Επίκουρο, οι δύο σφαίρες θα έφταναν στο έδαφος μαζί, «καθώς στον κενό χώρο η ταχύτητα των σωμάτων είναι ίδια», όπως και έγινε.

Το 1623 ο Γαλιλαίος κυκλοφόρησε ένα βιβλίο με τον τίτλο «Αγγελιαφόρος» ("Saggiatore") στο οποίο περιέγραφε την ατομική φυσική, τις πρωτογενείς ιδιότητες των ατόμων (π.χ. βάρος) και τις δευτερογενείς ιδιότητες των συσσωματωμάτων των ατόμων (π.χ. χρώμα). Στα αρχεία του Βατικανού έχει βρεθεί μια ανώνυμη καταγγελία ενός Ιησουίτη στην Ιερά Εξέταση για αυτό το «αιρετικό» βιβλίο του Ιταλού επιστήμονα. Σύμφωνα με το χριστιανικό δόγμα, η ατομική θεωρία ήταν αιρετική καθώς δεν επέτρεπε «την μετουσίωση του κρασιού σε αίμα του Ιησού κατά το μυστήριο της Ευχαριστίας». Όμως, εκείνη την εποχή ο Γαλιλαίος είχε την εκτίμηση του Πάπα και δεν αντιμετώπισε προβλήματα.

Ο Γκασσαντί είχε πειστεί για την εγκυρότητα της επικούρειας αστρονομίας επηρεασμένος από τον Γαλιλαίο και εκτιμούσε την επικούρεια ηθική επηρεασμένος από τον Έρασμο. Όμως, από όσα γνώριζε δεν ένιωθε πεπεισμένος ότι ήταν σωστές οι επικούρειες απόψεις περί ατομικής σύστασης της φύσης. Μια ιστορική συγκυρία τού επέτρεψε να γνωρίσει έναν ξεχωριστό άνθρωπο, που τον έπεισε ότι και η ατομική φυσική του Επίκουρου ήταν έγκυρη.

Η επικούρεια επίδραση του Μπέικμαν στον Γκασσαντί

Η ιστορική συγκυρία ήταν ο τριακονταετής πόλεμος μεταξύ Καθολικών και Διαμαρτυρομένων, που ήδη μαινόταν για μια δεκαετία. Το περίεργο ήταν ότι η Γαλλία (της οποίας ο πληθυσμός ήταν στην πλειονότητά του Καθολικός και είχε ως πρωθυπουργό τον Καθολικό καρδινάλιο Ρισελιέ) συμμάχησε με τους Διαμαρτυρόμενους Γερμανούς, Ολλανδούς και Σκανδιναβούς εναντίον των καθολικών κρατών της Αυστριακής «Αγίας Ρωμαϊκής» Αυτοκρατορίας και της Ισπανίας. Αυτή η πολιτική απόφαση πάρθηκε από τον Ρισελιέ επειδή θεώρησε ότι συνέφερε τον βασιλικό οίκο των Βουρβόνων της Γαλλίας να αποδυναμωθούν η Αυστρία και η Ισπανία, στις οποίες βασιλεύαν συγγενείς Αψβούργοι.

Αυτή η ιστορική συγκυρία επέτρεψε στον Γκασσαντί να ταξιδέψει το 1628 στην Φλάνδρα (την ολλανδόφωνη περιοχή του Βελγίου) και στην Ολλανδία. Ταξίδεψε στις συμμαχικές περιοχές των Διαμαρτυρομένων μαζί με τον Λιμπερτίνο φίλο του Φρανσουά Λυγιέ (François Luillier), που είχε γνωρίσει στο Παρίσι. Στην Ολλανδία συνάντησε τον Ισαάκ Μπέικμαν (Isaac Beeckman) και εντυπωσιάστηκε τόσο από αυτόν, που τον περιέγραψε σε γράμμα του προς τον Περές «ως τον καλύτερο φιλόσοφο που είχε συναντήσει». Ο χημικός φιλόσοφος Μπέικμαν ήταν εκείνος που έπεισε τον Γκασσαντί ότι η επικούρεια ατομική φυσική εξηγεί τα φαινόμενα πολύ καλύτερα από τα τέσσερα στοιχεία των Πυθαγορείων, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Μετά από αυτή την συνάντηση, ο Γκασσαντί αποφάσισε να γράψει βιβλία Επικούρειας φιλοσοφίας βασισμένα στις πρωτότυπες πηγές, τις οποίες θα συνέχιζε να ερευνά συστηματικά επί μια δεκαπενταετία.

Παράλληλα, επηρεασμένος από την νέα Επιστήμη που προσέγγιζε εμπειρικά την φύση, συνέχισε τις αστρονομικές παρατηρήσεις και την αλληλογραφία με τον Γαλιλαίο. Το 1629 ο Γκασσαντί υπήρξε ο πρώτος άνθρωπος που παρατήρησε με τηλεσκόπιο την διέλευση μπροστά από τον ήλιο ενός πλανήτη, του Ερμή, επιβεβαιώνοντας μια πρόβλεψη του Κέπλερ. Δημοσίευσε το 1631 αυτή την παρατήρησή του, που προκάλεσε ιδιαίτερα μεγάλη αίσθηση στους επιστήμονες της Ευρώπης, καθώς επιβεβαίωνε την ηλιοκεντρική θεωρία.

Η καταδίκη του Γαλιλαίου

Το 1632 ο Γκασσαντί απόρησε όταν έμαθε ότι ο Γαλιλαίος καταδικάστηκε από την Ιερά Εξέταση της Ρώμης σε ισόβιο κατ' οίκον περιορισμό. Όμως, δεν σχολίασε ιδιαίτερα αυτό το γεγονός στα γράμματά του προς τους φίλους του επειδή προφανώς φοβήθηκε. Αυτή η εκκλησιαστική καταδίκη επηρέασε πολύ τον Γκασσαντί, επειδή ένιωθε πολύ κοντά του τον Γαλιλαίο πνευματικά και συναισθηματικά. Συνέχισε να αλληλογραφεί με τον Ιταλό επιστήμονα στηρίζοντάς τον ψυχολογικά.

Το 1633, σε ηλικία 41 ετών, διορίστηκε προκαθήμενος ιερέας του καθεδρικού ναού της Ντιν και παρέμεινε σε αυτή την θέση για μια οκταετία. Παράλληλα, δημοσίευσε επιστημονικά κείμενα όπως «Περί του φαινομένου μεγέθους του ήλιου στον ορίζοντα και στον ουρανό». Όταν το 1637 πέθανε ο φίλος και πάτρωνάς του Περές επηρεάστηκε βαθιά και έγραψε τον βίο του.

Παρά τον κατ' οίκον περιορισμό του, το 1638 ο Γαλιλαίος κατάφερε να στείλει κρυφά στην Ολλανδία για δημοσίευση το βιβλίο του «Διάλογοι και μαθηματικές αποδείξεις σχετικά με δύο Νέες Επιστήμες που άπτονται της Μηχανικής». Στο έργο του αυτό υποστηρίζει ότι τα ορατά υλικά σώματα αποτελούνται από έναν άπειρο αριθμό απειροελάχιστων μικροσκοπικών στοιχείων που περικλείουν έναν άπειρο αριθμό μικροσκοπικών κενών. Τα απειροελάχιστα στοιχεία των σωμάτων βρίσκονται σε συνεχή κίνηση, ακόμη και αν εμείς παρατηρούμε ότι κάποια σώματα είναι ακίνητα. Αυτός ο ιδιόμορφος «ατομισμός» περιγράφηκε από τον Γαλιλαίο με μαθηματικό τρόπο.

Μερικά χρόνια αργότερα, μετά τον θάνατο του Γαλιλαίου, ο συγκλονισμένος Γκασσαντί δημοσίευσε το έργο «Περί κινήσεως» ("De motu") για να υποστηρίξει

τις απόψεις του Ιταλού επιστήμονα υπέρ της ηλιοκεντρικής θεωρίας. Ο Γάλλος ανέπτυξε εκεί αυτό που ονόμασε «το θεώρημα του Γαλιλαίου», εξηγώντας ότι εάν είμαστε επάνω σε ένα σώμα που βρίσκεται σε κίνηση (όπως η Γη) θα μας φαίνονται ακίνητα κάποια σώματα (όπως τα βουνά), ενώ στην πραγματικότητα θα κινούνται (μαζί με την Γη). Αιώνες αργότερα, αυτή η υποκειμενική αντίληψη του παρατηρητή θα αποτελούσε την βάση της θεωρίας της σχετικότητας του Αϊνστάιν.

Η επικούρεια περίοδος του Γκασσαντί

Το 1641 ο Γκασσαντί πήγε στο Παρίσι για να μελετήσει τα σωζόμενα χειρόγραφα του Διογένη Λαέρτιου σε βιβλιοθήκες της πόλης. Την εποχή εκείνη άρχισε να διδάσκει εξωπανεπιστημιακά Επικούρεια φιλοσοφία σε πολλούς αντικομορμιστές νέους, που αυτοχαρακτηρίζονταν «μορφωμένοι Λιμπερτίνοι». Σε μια τετραετία απέκτησε πολυάριθμους αφοσιωμένους μαθητές, που επηρεάστηκαν πολύ από τις επικούρειες απόψεις. Μεταξύ αυτών υπήρχαν πολλοί που αργότερα διέπρεψαν ως άνθρωποι του πνεύματος και των τεχνών:

α) ο Μολιέρος (Molière), ο μετέπειτα σπουδαίος θεατρικός συγγραφέας, που εκείνη την εποχή υπήρξε ο πρώτος που μετέφρασε στα γαλλικά ένα μεγάλο μέρος του ποιήματος του Λουκρήτιου «Περί της φύσεως των πραγμάτων»,

β) ο Συρανό ντε Μπερζεράκ (Cyrano de Bergerac), ο πρώτος μετά τον Λουκιανό συγγραφέας έργων επιστημονικής φαντασίας με τίτλους «Κωμική ιστορία των κρατών και αυτοκρατοριών της Σελήνης» και «Κωμική ιστορία των κρατών και αυτοκρατοριών του Ήλιου», όπου διακωμωδεί τις φιλοσοφικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις που θεωρούσαν την Γη ως το κέντρο του σύμπαντος και τον άνθρωπο ως σκοπό της ύπαρξης του σύμπαντος,

γ) ο Νικολά Πουσέν (Nicolas Poussin), ο διάσημος Ουμανιστής ζωγράφος που έγινε γνωστός με το προσωνύμιο «ο ζωγράφος φιλόσοφος» και φιλοτέχνησε πολυάριθμους πίνακες με θέματα του ελληνορωμαϊκού κόσμου, μεταξύ των οποίων είναι και «Ο λοιμός των Αθηνών», που περιγράφεται γλαφυρά από τον Λουκρήτιο στο έκτο βιβλίο του «Περί της φύσεως των πραγμάτων»,

δ) ο Άγγλος Υλιστής φιλόσοφος Τόμας Χομπς (Thomas Hobbes), που αργότερα έγραψε για το φυσικό δικαίωμα των ανθρώπων και το δίκαιο ως συμφωνημένο κοινωνικό συμβόλαιο και

ε) ο Φρανσουά Μπερνιέ (François Bernier), ο φιλόσοφος που δίδαξε αργότερα τον Άγγλο Εμπειριστή φιλόσοφο Τζων Λοκ (John Locke), αλλά και μετέφρασε τα επικούρεια έργα του Γκασσαντί στα περσικά, όταν ταξίδεψε έως την Ινδία.

Το 1642 δημοσίευσε στο Παρίσι τις «Αντιρρήσεις» του στο έργο «Διαλογισμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας», που είχε δημοσιεύσει ένα χρόνο πριν ο Γάλλος Καρτέσιος (Descartes). Στο έργο αυτό ο Καρτέσιος υποστήριζε με «ορθολογικά» επιχειρήματα το πλατωνικό δόγμα των έμφυτων ιδεών και πολεμούσε τον Σχολαστικισμό με μια περισσότερο ιδεαλιστική θεωρία. Ο Γκασσαντί αντέδρασε επειδή θεώρησε επιζήμια για την ανερχόμενη Επιστήμη μια θεωρία «του καθαρού λόγου» χωρίς την εμπειρική επιμαρτύρηση των αισθήσεων. Στις «Αντιρρήσεις» του αποδομεί τα καρτεσιανά επιχειρήματα και αναδεικνύει το γεγονός ότι

είναι ασύμβατα με τον πραγματικό κόσμο.

Σε αναγνώριση του επιστημονικού έργου του, το 1645 του προσφέρθηκε η έδρα των μαθηματικών στο βασιλικό κολλέγιο των Παρισίων, όπου δίδαξε επί σειρά ετών με μεγάλη επιτυχία. Στο βιβλίο «Αστρονομικός Θεσμός» (*Institutio Astronomica*), που προέκυψε από τις παραδόσεις του στο Κολλέγιο, φαίνεται ότι δίδασκε και τα τρία γνωστά συστήματα: το γεωκεντρικό (Αριστοτέλη και Πτολεμαίου), το ηλιοκεντρικό (Αρίσταρχου Σάμιου και Κοπέρνικου) και το ηλιοκεντρικό σύστημα για όλους τους άλλους πλανήτες εκτός από την ακίνητη Γη (Ηρακλείδη Ποντικού και Τύχο Μπράχε). Ο Γκασσαντί αντιμετώπιζε το γεωκεντρικό σύστημα ως ασύμβατο με τα φαινόμενα, ενώ θεωρούσε ότι τα δύο ηλιοκεντρικά ήταν σύμφωνα με τις αστρονομικές παρατηρήσεις. Επιπλέον, έγραφε ότι «ήταν άδικη η καταδίκη του Γαλιλαίου από την Ιερά Εξέταση», αλλά και ότι «ίσως το Τυχονικό σύστημα να είναι πιθανότερο».

Φαίνεται λοιπόν ότι ο Γάλλος φιλόσοφος αντιμετώπιζε τα θέματα αυτά με επιστημονική νηφαλιότητα. Ως Επικούρειος, εξέταζε όλες τις πιθανές θεωρίες καταρρίπτοντας μία από αυτές λόγω αντιμαρτύρησης των φαινομένων, υπογράμμιζε το γεγονός ότι η υποστήριξη οποιασδήποτε θεωρίας δεν ήταν θέμα πίστης αλλά ελεύθερου φιλοσοφικού διαλόγου και φαινόταν να επιλέγει μια πιθανή θεωρία για φιλοσοφικούς λόγους και όχι για δογματικούς θεολογικούς λόγους.

Την ίδια εποχή δημοσίευσε διάφορα επιστημονικά άρθρα φυσικής σχετικά με την επιτάχυνση κατά την πτώση των σωμάτων, την εξήγηση του ύψους των ήχων, την μέτρηση της ταχύτητας των ήχων. Το σημαντικότερο, όμως, ήταν ότι κατάφερε να ολοκληρώσει το σπουδαιότερο έργο της ζωής του, την ανάδειξη της Επικούρειας φιλοσοφίας.

Το 1647 δημοσίευσε το έργο «Βίος, θάνατος και δόγμα του Επίκουρου σε οκτώ βιβλία» (*Vita, moribus et doctrina Epicuri libri octo*), που περιλαμβάνει τον βίο και την φιλοσοφία του Επίκουρου, τις επιστολές του και τις Κύριες Δόξεις, με λατινική μετάφραση, το οποίο συνάντησε μεγάλη επιτυχία. Το 1649 δημοσίευσε το έργο «Παρατηρήσεις στο 10ο Βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου» (*Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii*) σε τρία βιβλία, που αποτέλεσε την πρώτη σχολιασμένη έκδοση του δέκατου βιβλίου του Διογένη Λαέρτιου. Μετά από δώδεκα αιώνες παραποίησης και σιωπής, αυτά τα έργα υπήρξαν τα μοναδικά που υπερασπιζόταν τον Επίκουρο, παραθέτοντας τις πραγματικές πηγές. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο πρώτο βιβλίο του, υπάρχει και ένα χαρακτηριστικό του φιλόλογου Ντυπουά (Dury), που εμφανίζει τον Επίκουρο φαλακρό, καθώς τότε ήταν άγνωστη η μορφή του και έγινε γνωστή μόνο μετά την ανακάλυψη μιας προτομής του με επιγραφή στην Ρώμη το 1742.

Μια ασθένεια των πνευμόνων τον ανάγκασε το 1648 να διακόψει την διδασκαλία του στο βασιλικό κολλέγιο των Παρισίων και να ταξιδέψει μαζί με τον μαθητή του γιατρό Μπερνιέ για μερικά χρόνια στη Νότια Γαλλία, που είχε καλύτερο κλίμα. Το 1649 δημοσίευσε το δεύτερο επικούρειο βιβλίο του «Σχόλια στο βιβλίο 10 του Διογένη Λαέρτιου» (*Animadversiones in X librum Diogeni Laertii*). Την ίδια χρονιά δημοσίευσε και το «Φιλοσοφικό σύστημα του Επίκουρου» (*Syntagma philosophiae Epicuri*), όπου περιέγραψε διεξοδικά την Επικούρεια φιλοσοφία.

Τα βιβλία αυτά προκάλεσαν μεγάλη αίσθηση στους μορφωμένους κύκλους της Ευρώπης.

Η εκχριστιανισμένη εκδοχή της Επικούρειας φιλοσοφίας

Ο Γκασσαντί ήταν αντικειμενικός επιστήμονας και μπορούσε να αντιληφθεί την τεράστια αξία της Επικούρειας φιλοσοφίας για την ανθρωπότητα. Για τον λόγο αυτό ανέλαβε να καθαρίσει το ατόφιο χρυσάφι του Επίκουρου από την λάσπη ύβρεων και διαστρεβλώσεων τόσων αιώνων.

Ο Γάλλος ιερέας εργάστηκε επί πολλά χρόνια μεθοδικά για να παρουσιάσει πιστά την φιλοσοφία του Επίκουρου βασισμένος στις αυθεντικές πηγές, αλλά επέφερε και κάποιες αλλαγές που θεώρησε επιβεβλημένες ώστε να την εναρμονίσει με τον Χριστιανισμό. Αυτό το θεωρούσε μια φυσιολογική επικαιροποίηση της Επικούρειας φιλοσοφίας αφού υπήρχαν ανάλογα παραδείγματα στο παρελθόν. Οι Νεοπλατωνικοί είχαν τροποποιήσει τον Αριστοτέλη ώστε να ταιριάζει με τις πλατωνικές απόψεις, ενώ οι Χριστιανοί είχαν «εκχριστιανίσει» πρώτα τον Πλάτωνα και αργότερα τον Αριστοτέλη.

Ως Χριστιανός ο Γκασσαντί άλλαξε τρία σημεία της Επικούρειας φιλοσοφίας. Κατά τον Γάλλο φιλόσοφο:

α) Υπάρχει ένας μοναδικός Θεός που δημιουργήσε εκ του μηδενός τα άτομα και τον κενό χώρο του σύμπαντος. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον Θεό ως υλικό ον αλλά είναι άυλος και εκτός του σύμπαντος.

β) Η ελεύθερη βούληση του ανθρώπου επιτρέπεται από την θεία πρόνοια, ενώ δεν υπάρχει το τυχαίο.

γ) Η ψυχή του ανθρώπου είναι αθάνατη λόγω της αγάπης του Θεού.

Είναι εμφανές ότι και στα παραπάνω τρία σημεία ο Γάλλος φιλόσοφος και ιερέας ξεκινά με μια επικούρεια θέση (άτομα και κενό, ελεύθερη βούληση, ψυχή του ανθρώπου) την οποία εκχριστιανίζει, τροποποιώντας σημαντικά την αρχική της σημασία (δημιουργία ατόμων και κενού, ύπαρξη θείας πρόνοιας και ανυπαρξία τυχαίου, αθανασία ψυχής και αγάπη του Θεού). Από τις τρεις αυτές τροποποιήσεις, μόνο η πρώτη εξακολουθεί να μην αντιμαρτυρείται από τα δεδομένα της σύγχρονης Επιστήμης.

Ο Γκασσαντί πρότεινε την θεϊκή δημιουργία των ατόμων επειδή επηρεάστηκε από κάποιον παλαιότερο συγγραφέα, τον οποίο αναφέρει ως “Aneronymus”, δηλαδή «Ανεπώνυμο» (“Syntagma” 1.294). Αξίζει να αναφερθεί ποια ήταν η προέλευση αυτής της άποψης, σύμφωνα με την ιστορική έρευνα των τελευταίων ετών.

Ο Θεός ως δημιουργός των ατόμων

Ο συνδυασμός της ύπαρξης ατόμων και του δημιουργού Θεού, που προτάθηκε από τον Γκασσαντί δεν ήταν πρωτότυπος. Το 200 περίπου ο Ρωμαίος Χριστιανός Τερτυλλιανός είχε γράψει πως «ο Θεός διάλεξε να φτιάξει το σύμπαν από αντίθετα στοιχεία, όπως τα άτομα και το κενό» («Απολογητικόν» 48), αλλά κανένας εκκλησιαστικός συγγραφέας δεν τον μιμήθηκε.

Χίλια χρόνια μετά, την ίδια θέση υποστήριξε τον 12ο αιώνα ο Γάλλος φιλόσο-

φος και θεολόγος Γουλιέλμος της Κονς (Guillaume de Conches), που δίδασκε στο Παρίσι και στην γειτονική πόλη Σαρτρ. Αυτός ήταν ο «Ανεπώνυμος», τις απόψεις του οποίου αναφέρει ο Γκασσαντί. Έναν αιώνα πριν από τον εκχριστιανισμό του Αριστοτέλη από τον Θωμά Ακινάτη, ο Γουλιέλμος της Κονς παραδεχόταν την ύπαρξη ατόμων, χωρίς να έχει επηρεαστεί από τον Χριστιανό Τερτυλλιανό, αλλά επειδή είχε επηρεαστεί από αραβικά ιατρικά κείμενα, όπως εκείνα του διάσημου Πέρση γιατρού και αλχημιστή αλ-Ραζί, που έζησε τον 9ο αιώνα.

Η πίστη στην δημιουργία των ατόμων από έναν άχρονο και άυλο Θεό εμφανίστηκε τον 8ο αιώνα σε μια πνευματική κίνηση μιας ομάδας μορφωμένων, μετριοπαθών και ορθολογικών Μουσουλμάνων, που ονομάζονταν Μουταζιλίτες («Αποσκιρτούντες», Mutazilah). Σε αντίθεση με όλους τους άλλους οπαδούς του Ισλάμ, οι Μουταζιλίτες πρέσβευαν την σύσταση των πάντων από άτομα, την δημιουργημένη (και όχι αιώνια) προέλευση του Κορανίου, την ελεύθερη βούληση των ανθρώπων και το δικαίωμα αντίστασής τους ενάντια σε κάθε άδικο ηγεμόνα.

Η σύγχρονη έρευνα έχει δείξει πως η στροφή ορισμένων μορφωμένων Μουσουλμάνων προς την ατομική φυσική και άλλες επικούρειες απόψεις αρχικά έγινε από αντίδραση προς τους δυνιστές Γνωστικούς και Πλατωνικούς Μουσουλμάνους. Οι Μουταζιλίτες θεωρούσαν πως τις ιδεαλιστικές και πλατωνικές απόψεις περί τέλειαρ αρμονίας της φύσης τις εξέφραζε σε μεγάλο βαθμό ο Νεοπλατωνικός Έλληνας γιατρός Γαληνός, του οποίου τα συγγράμματα ήταν ευρύτατα διαδεδομένα, καθώς αποτελούσαν την βάση της ιατρικής εκπαίδευσης της εποχής. Ο Γαληνός στα έργα του έκανε εμφανώς άδικες επιθέσεις κατά του Επίκουρου και του Επικούρειου γιατρού Ασκληπιάδη, περιγράφοντας την ατομική θεωρία. Κατά συνέπεια, ως αντίπαλοι των Πλατωνικών Μουσουλμάνων και με το σκεπτικό «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου» οι Μουταζιλίτες θεολόγοι και γιατροί προσέγγισαν τις θέσεις του Επίκουρου και αποδέχθηκαν πολλές από αυτές.

Την περίοδο 818-833 ο Αμπασίδης χαλίφης αλ-Μαμούν υιοθέτησε τις απόψεις των Μουταζιλιτών, υποστήριξε τις θετικές επιστήμες, ίδρυσε αστεροσκοπεία σε διάφορες πόλεις και δημιούργησε στην Βαγδάτη τον «Οίκο της Σοφίας», μια μεγάλη βιβλιοθήκη με ελληνικά χειρόγραφα και μεταφράσεις ελληνικών φιλοσοφικών και επιστημονικών έργων. Ο αλ-Μαμούν προσκάλεσε στην βιβλιοθήκη του και λογίους από την Κωνσταντινούπολη, μεταξύ των οποίων ήταν και ο περίφημος Λέων ο Φιλόσοφος, που έχει γράψει ένα επικούρειο επίγραμμα: «Τύχη, κάνεις πολύ καλά που με στολίζεις και με ευχαριστείς με την ηδονικότητα και ηρεμότητα απραγμοσύνη του Επίκουρου. Τι μου χρειάζεται η ασχολία των ανθρώπων με τις τόσες έγνοιες; Δεν επιθυμώ τον πλούτο, που είναι φίλος τυφλός και αλλοπρόσβαλλος, ούτε και τις τιμές, που είναι σαν ξεθωριασμένο όνειρο για τους θνητούς» (Παλατινή Ανθολογία, XV 12).

Για λιγότερο από δύο δεκαετίες η φυσική φιλοσοφία άνθησε στην Βαγδάτη και σε άλλες μεγάλες μουσουλμανικές πόλεις. Όμως, το συνολικό εγχείρημα συνάντησε αντίσταση από κάποιους συντηρητικούς νομοδιδασκάλους και ο φωτι-

σμένος αλ-Μαμούν πέθανε ξαφνικά. Μερικά χρόνια αργότερα, κάποιος επόμενος χαλίφης κήρυξε διωγμό κατά των Μουταζιλιτών και ο όχλος των φανατικών Μουσουλμάνων έκαψε τα βιβλία του «Οίκου της Σοφίας».

Ορισμένοι Μουταζιλίτες υπήρχαν έως και τον 11ο αιώνα, αλλά μετά απορροφήθηκαν από τα άλλα μουσουλμανικά ρεύματα. Ένας από τους τελευταίους, φαίνεται ότι ήταν ο Πέρσης αστρονόμος, μαθηματικός και γιατρός Ομάρ Καγιάμ (1048-1122), διάσημος για τα επικούρεια ποιήματά του. Η προσπάθεια για Αναγέννηση και Διαφωτισμό μέσω της Επικούρειας φιλοσοφίας υπήρξε βραχύβια στον μουσουλμανικό κόσμο, που παρέμεινε έκτοτε στον δικό του Μεσαίωνα.

Η επικούρεια προσέγγιση του Χριστιανισμού

Όπως και μερικοί άλλοι Χριστιανοί πριν από αυτόν, ο Γκασσαντί αναγνώρισε στην Επικούρεια φιλοσοφία ένα υψηλό επίπεδο ευσέβειας, που ήταν σε μεγάλη αντίθεση με τις διαδεδομένες πρακτικές ιδιοτέλειας και δεισιδαιμονίας. Χαρακτηριστικά, έγραψε στα «Σχόλια στο βιβλίο 10 του Διογένη Λαέρτιου»:

«Συνηθίζουμε να αποδίδουμε την λατρεία του Θεού σε δύο λόγους. Ο ένας είναι η έξοχη και υπέρτατη φύση του Θεού, που την θεωρούμε άξια σεβασμού και λατρείας για αυτήν την ίδια, χωρίς κανένα προσωπικό όφελος. Ο άλλος λόγος είναι οι ωφέλειες που μας παρέχει ο Θεός: ό,τι μας συγκινεί περισσότερο μπορεί να μας το χαρίσει δίνοντάς μας την ευλογία του ή προφυλάσσοντάς μας από κάθε κακό. Αν κάποιος λατρεύει τον Θεό για τον πρώτο λόγο, τότε λέμε ότι αυτός ο άνθρωπος νιώθει καθαρά υϊκή αγάπη. Αν τον λατρεύει για τον δεύτερο, τότε είναι υπολογιστής και το συναίσθημά του είναι ταπεινό. Τέτοια ταπεινή αγάπη και σεβασμός δεν θα πρέπει να τιμάται καθόλου. Δεν πρέπει ποτέ να είμαστε αγνώμονες στον ευεργέτη μας. Όμως, ποιος δεν θα παραδεχτεί την απειρίοριστη ανωτερότητα της αγάπης που του εμπνέει η ίδια η φύση του Θεού;»

Αυτός ο ανυστερόβουλος σεβασμός προς το Θείο χαρακτηρίζει τον Επίκουρο και αυτόν ανέδειξε ο Γκασσαντί διορθώνοντας τις άδικες επιθέσεις πάμπολλων Χριστιανών κατά του Έλληνα φιλοσόφου επί πολλούς αιώνες. Μελετώντας τα αυθεντικά επικούρεια κείμενα και ακολουθώντας το παράδειγμα κάποιων φωτισμένων Χριστιανών Ουμανιστών, όπως ο Έρασμος, ο Γάλλος ιερέας και επιστήμονας αναγνώρισε τον καλοκάγαθο ανθρωπισμό και την πραγματική ευσέβεια της Επικούρειας φιλοσοφίας.

Σε όλα του τα επικούρεια βιβλία ο Γκασσαντί υποστηρίζει ότι πιστεύει τα δόγματα της Καθολικής Χριστιανικής Εκκλησίας, αλλά σε κάποια σημεία καταγράφει προσεκτικά τον σκεπτικισμό του. Για παράδειγμα, στο «Φιλοσοφικό σύστημα του Επίκουρου» αναφέρει ότι κάποιοι εκκλησιαστικοί πατέρες θεωρούν ως αλληγορική την βιβλική διήγηση της δημιουργίας σε έξι ημέρες αφού ο Θεός θα μπορούσε να δημιουργήσει τα πάντα σε μια στιγμή. Κατά αντίστοιχο τρόπο, θεωρεί ότι τα σημεία της Παλαιάς Διαθήκης που υποστηρίζουν ότι η Γη είναι το κέντρο του σύμπαντος δεν θα έπρεπε να διαβάζονται κατά γράμμα ("Syntagma" 1.485a). Ο Γκασσαντί επιμένει ότι ο γεωκεντισμός δεν είναι θέμα πίστεως, δεν

υποστηρίζεται από τις επιστημονικές παρατηρήσεις και απλώς αποτελεί μια «προκατάληψη».

Για τον Γκασσαντί, ένας ευφυής και καλόκαρδος Χριστιανός δεν μπορεί παρά να είναι φίλος της Επικούρειας φιλοσοφίας. Παρατηρώντας την ανθρώπινη φύση, ο Γάλλος ιερέας αντιλήφθηκε ότι δεν μπορούσε παρά να υποστηρίξει την θεϊκή προέλευση της ηδονής: «Ο Θεός εμπότισε σε κάθε ενέργεια ένα κάποιο δέλεαρ ηδονής. Και θέλησε η ηδονή να είναι ανάλογη με την σημαντικότητα της ενέργειας για την διατήρηση ενός ζώου ή ενός ολόκληρου ζωικού είδους» (*“De Felicitate”, Opera Omnia 2.701b*). Ο Γκασσαντί θεωρεί τις έννοιες της ηδονής και της ευδαιμονίας ως αντίστοιχες και σκοπό της ζωής για έναν έμφρονα άνθρωπο: «Η αρετή είναι πραγματικά συγκρίσιμη με το χρώμα. Γιατί όπως το χρώμα δεν το χρειαζόμαστε ούτε για το ίδιο ούτε για τα φυτά που φυτρώνουν πάνω του, αλλά για την απόλαυση της ζωής που κάποιος περιμένει να προέλθει από αυτό, έτσι και την αρετή δεν την χρειαζόμαστε ούτε για την ίδια ούτε για κάποια ματαιοδοξία που θα την συνοδεύει, αλλά ολοκληρωτικά χάρη της ευτυχισμένης ζωής, δηλαδή της είδους της ηδονής που περιγράψαμε παραπάνω» (*“De Felicitate”, Opera Omnia 2.688a*).

Την επικούρεια επιδίωξη της ευδαιμονίας μέσω της αρετής δεν την υποστήριζε με υποκρισία, αλλά την εφαρμόζε στην πράξη. Οι βιογράφοι του Γκασσαντί τον περιγράφουν ως συνετό, ειλικρινή, κοινωνικό, ευγενικό και σεμνό. Σε ένα γράμμα του, ο Άγγλος φιλόσοφος Χομπς γράφει με θαυμασμό στον Γάλλο δάσκαλό του: «Επιθυμώ να μιμηθώ, όσο περισσότερο μπορώ, τον ενάρετο τρόπο ζωής σου και να ξεχωρίσω από τον λανθασμένο, πομπώδη και υστερικό βίο κάποιων, που επιθυμούν να είναι μόνο εκείνοι αυθεντίες, παρά την ύπαρξη όλων των άλλων».

Ο Επίκουρος θεωρούσε απαραίτητη την συνεχή μελέτη της φύσης για την επίτευξη της ευδαιμονίας, όπως αναφέρει στην επιστολή προς Ηρόδοτο (Δ.Λ. Χ 37). Κατά αναλογία, ο Γκασσαντί υποστηρίζει ότι αυτή είναι η ανώτερη μορφή ηδονής για τον άνθρωπο: «Αυτή η αναζήτηση των σπουδαιότερων αλλά και των πιο κρυφών πραγμάτων προκαλεί ευχαρίστηση. Πραγματικά, εάν γίνει αντιληπτό κάτι που ο νους το θεωρήσει εύλογο, τότε ο νους γεμίζει με την πιο ταιριαστά ανθρώπινη από τις ηδονές. Η ίδια η έρευνα της φύσης παράγει μια αδιάκοπη ηδονή με την προοπτική της γνώσης» (*“De Felicitate”, Opera Omnia 2.678b*).

Για τον Γάλλο ιερέα και φυσικό φιλόσοφο η επιστημονική, η φιλοσοφική και η θεολογική αναζήτηση αποτελούν τμήματα του ίδιου προγράμματος για έναν έμφρονα άνθρωπο. Ο Γκασσαντί αναφέρει ότι «ενώ ο Πλάτων θεωρούσε την θεολογία και την φυσική ως διαφορετικούς κλάδους της φιλοσοφίας, οι Επικούρειοι έκαναν την θεολογία τμήμα της φυσικής, καθώς η φυσική, ερευνώντας τα αίτια των πραγμάτων, αναγνωρίζει σε αυτά θεϊκές αιτίες και ιδίως την αιτία που παράγει, διατηρεί και κυβερνά τα πάντα» (*“Syntagma” 6.137b*). Ο Γάλλος φιλόσοφος πίστευε ότι η εμπειρική γνώση των φυσικών φαινομένων μέσω των αισθήσεων μπορούσε να οδηγήσει στην αληθινή γνώση του Θεού.

Τα τελευταία χρόνια του Γκασσαντί

Ο Γκασσαντί παρέμεινε στην Νότια Γαλλία επί μια πενταετία και η υγεία των πνευμόνων του βελτιώθηκε. Το 1652 η βασίλισσα της Σουηδίας Χριστίνα τον προσκάλεσε στο παλάτι της ως προσωπικό της δάσκαλο, αλλά εκείνος αρνήθηκε ευγενικά «λόγω της προχωρημένης ηλικίας του» των 60 ετών. Αυτή ήταν σοφή κίνηση, αν αναλογιστεί κάποιος ότι ο λίγο νεότερός του Καρτέσιος, ο δήθεν «ορθολογικός» φιλόσοφος, είχε δεχτεί πριν από δύο χρόνια την πρόσκληση της Χριστίνας και μέσα σε πέντε μήνες παραμονής στη Σουηδία αρρώστησε από πνευμονία και πέθανε.

Ο Γκασσαντί γύρισε μαζί με τον Μπερνιέ το 1653 στο Παρίσι για να δημοσιεύσει τα βιβλία του που αφορούσαν τις βιογραφίες των αστρονόμων Κοπέρνικου και Τύχο Μπράχε, αλλά και να συνεχίσει την διδασκαλία στο βασιλικό κολλέγιο. Την περίοδο αυτή δημοσίευσε μια σειρά επιστημονικών φυλλαδίων μικρότερης σημασίας. Ανάμεσα σε αυτά ήταν και ένα δεκαεξασέλιδο γαλλικό κείμενο για να καθησυχάσει τους Παριζιάνους, που είχαν θορυβηθεί από ένα δημοσιευμένο φυλλάδιο που προφήτευε δήθεν την καταστροφή του κόσμου κατά την επόμενη έκλειψη ηλίου.

Το 1655 η κατάσταση των πνευμόνων του επιδεινώθηκε από ένα κρυολόγημα. Μετά από μια πολύμηνη αρρώστια, κατά την οποία οι γιατροί του έκαναν φλεβοτομή δεκατέσσερις φορές για να αντιμετωπίσουν τον πυρετό, ο Γκασσαντί πέθανε σε ηλικία 63 ετών ανάμεσα σε φίλους ως Επικούρειος, αφού εξομολογήθηκε ως Χριστιανός. Τα τελευταία του λόγια ήταν στα λατινικά: "Vides quid sit hominis vita" («Βλέπεις τι είναι η ζωή του ανθρώπου»).

Η επίδραση του Γκασσαντί στην νεότερη εποχή

Στην αρχαιότητα, η Επικούρεια φιλοσοφία διδάχθηκε σε αναρίθμητες πόλεις επί επτά σχεδόν αιώνες (περίπου από το 300 π.Χ. έως το 400 μ.Χ.). Στην συνέχεια, υπήρξε η χιλιετής βαρβαρότητα του Μεσαίωνα και έπρεπε να μεσολαβήσουν δύο σημαντικοί πολιτιστικοί σταθμοί επανάκαμψης της Επικούρειας φιλοσοφίας για να επέλθει η εποχή του Διαφωτισμού και της Επιστήμης. Ο ένας σταθμός ήταν η ανακάλυψη του επικούρειου ποιήματος του Λουκρήτιου το 1417, που συνετέλεσε στην περίοδο της Αναγέννησης και του Ουμανισμού. Ο δεύτερος σταθμός ήταν η αναβίωση της φιλοσοφίας του Επίκουρου από τον Γάλλο ιερέα και φυσικό φιλόσοφο Γκασσαντί το 1647.

Αν και δεν κατόρθωσε να αναγνωριστεί ως νέος Θωμάς Ακινάτης από την Καθολική Εκκλησία, όπως ενδεχομένως θα ήθελε, η επίδραση του φίλου της Επικούρειας φιλοσοφίας Γκασσαντί υπήρξε τεράστια. Μπορεί οι θεολόγοι να τον αγνόησαν, αλλά ορισμένοι φιλόσοφοι και επιστήμονες επηρεάστηκαν τόσο πολύ από εκείνον και από την «Νέα Φιλοσοφία» του, που ξεπέρασαν τον Σχολαστικισμό και έθεσαν τις βάσεις για την σύγχρονη εποχή της Επιστήμης. Πολλοί φιλοσοφικοί και επιστημονικοί όροι εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στα γραπτά του Γάλλου φιλοσόφου, όπως για παράδειγμα *tabula rasa* (άγραφος πίνακας) και *molecule* (μόριο).

Πολλοί φιλόσοφοι γνώρισαν τον Επίκουρο από τα βιβλία του Γκασσαντί. Μετα-

ξύ αυτών ήταν οι Άγγλοι Χομπς και Λοκ, που έγραψαν για τα φυσικά δικαιώματα και το κοινωνικό συμβόλαιο, και ο Γάλλος Μπαιλ (Bayle), που έγραψε για το δικαίωμα της θρησκευτικής έκφρασης και την ανεξιθρησκία.

Πολλοί επιστήμονες επηρεάστηκαν από επικούρειες απόψεις μέσω του Γκασσαντί. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν οι Άγγλοι επιστήμονες Μπούλ (Boyle), που έθεσε τις βάσεις της Χημείας, Χουκ (Hooke), που καθιέρωσε την παρατήρηση με μικροσκόπιο, υποστήριξε την εξέλιξη των ειδών και εισηγήθηκε την κυματική φύση του φωτός, και Νεύτωνας (Newton), που διατύπωσε τον νόμο της παγκόσμιας βαρύτητας.

Πολλοί Επικούρειοι γνώρισαν τον Επίκουρο από τον Γκασσαντί. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν οι Γάλλοι Κοντιγιάκ (Condillac), ο φιλόσοφος ιερέας που υποστήριξε μια φυσιοκρατική ψυχολογία και Ντιντερό (Diderot), που ήταν ο κύριος εμπνευστής και συγγραφέας της περίφημης Εγκυκλοπαίδειας, ο Ρώσος Λομονόσωφ, που ίδρυσε το πρώτο δημόσιο Πανεπιστήμιο της Ρωσίας στην Μόσχα, ο Αμερικανός Τζέφφερσον (Jefferson), που ήταν ο κύριος συγγραφέας της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας και του νόμου για την καθιέρωση θρησκευτικής ελευθερίας, καθώς και ο ιδρυτής του πρώτου δημόσιου Πανεπιστημίου των Η.Π.Α., του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια.

Μέσω του Λοκ, του Κοντιγιάκ, των επιστημόνων, των εγκυκλοπαιδιστών και του Τζέφφερσον οι επικούρειες ιδέες του δικαιώματος της ευδαιμονίας, του κοινωνικού συμβολαίου, της θρησκευτικής ελευθερίας, της ελευθερίας της γνώσης και της έκφρασης επηρέασαν και ορισμένους Έλληνες Διαφωτιστές, όπως τον Ιώσηπο Μοισιόδακα, τον Ρήγα Βελεστινλή και τον συγγραφέα της «Ελληνικής Νομαρχίας» Ανώνυμο Έλληνα. Θα πρέπει κάποια στιγμή να αναδειχθεί το γεγονός ότι οι ιδέες του Διαφωτισμού που επηρέασαν την Ελληνική Επανάσταση (όπως αντίστοιχα και την Αμερικανική) είχαν περισσότερο τις ρίζες τους στον Χριστιανό φίλο της Επικούρειας φιλοσοφίας Γκασσαντί, παρά σε κάποιους άθεους φιλοσόφους στους οποίους στηρίχθηκε ιδεολογικά η Γαλλική Επανάσταση.

Αν και ο Γκασσαντί παραμένει άγνωστος στους πολλούς, εκείνοι που ερευνούν με αντικειμενικότητα, και γνωρίζουν, έχουν αναγνωρίσει την τεράστια συμβολή του Γάλλου φιλοσόφου στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην σελίδα 329 του ΙΑ' τόμου της «Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους» (Εκδοτική Αθηνών) αναφέρεται ότι είναι: «ορθό να αναζητούμε την μακρινή αρχή του Διαφωτισμού ως τον Μπαιλ, ως τον Λοκ, και πιο πίσω ακόμη ως τον Γκασσαντί». Αλλά και η Επιστήμη τον έχει αναγνωρίσει ως πρωτοπόρο επιστήμονα, αφού ένας μεγάλος κρατήρας της Σελήνης έχει ονομαστεί «Γκασσαντί» προς τιμή του.

Ο Γάλλος φιλόσοφος, επιστήμονας και ιερέας διέθετε έναν αναμφισβήτητο συνδυασμό ευφυΐας, μεθοδικότητας και ανθρωπισμού, που αξιοποίησε με την αναβίωση της Επικούρειας φιλοσοφίας στο επιστημονικό και θεολογικό πλαίσιο της εποχής του. Ο γόνος της φτωχικής οικογένειας από το μικρό χωριό της Νότιας Γαλλίας έκανε μια φιλοσοφική παρέκκλιση καταφέροντας να αλλάξει την κατεύθυνση της ανθρώπινης ιστορίας.

Βιβλιογραφία

1. Redondi P. Galileo Heretic. Princeton University Press, Princeton (USA), 1987.
2. Finocchiaro M.A. The Galileo Affair: a Documentary History. University of California Press, Berkeley (USA), 1989.
3. Jones H. The Epicurean Tradition. Routledge Publications, London (UK), 1992.
4. Brown A. Lucretius and the Epicureans in the Social and Political Context of Renaissance Florence. I Tatti Studies: Essays in the Renaissance vol. 9, 11-62, 2001.
5. Fischer S. Pierre Gassendi's Philosophy and Science: Atomism for Empiricists. Brill Academic Publishers, Leiden (Netherlands), 2005.
6. Λουκρήτιος. Για την Φύση των Πραγμάτων. Μετάφραση Θ. Αντωνιάδης – Ρ. Χαμέτη. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005.
7. Gillespie S. and Hardie P. (editors). The Cambridge Companion to Lucretius. Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2007.
8. Lolordo A. Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy. Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2007.
9. Gventsadze V. Aristotelian Influences in Gassendi's Moral Philosophy. Journal of the History of Philosophy 45(2): 223-242, 2007.
10. Wilson C. Epicureanism at the Origins of Modernity. Oxford University Press, Oxford (UK), 2008.
11. Warren J. (editor). The Cambridge Companion to Epicureanism. Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2009.
12. Tzvi-Langermann Y. Islamic Atomism and the Galenic Tradition. History of Science XLVII: 1-19, 2009.
13. Yapijakis C. Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine. In Vivo 23: 507-514, 2009.
14. Greenblatt S. The Swerve: How the World Became Modern. W. W. Norton & Company, New York (USA), 2011.
15. Palmer A. Reading Lucretius in the Renaissance. Journal of the History of Ideas 73(3): 395-416, 2012.
1. Γιαπιτζάκης Χ, Μπαρτσακούλια Α, Πατρινός Γ.Π. Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής Ιατρικής και Ασκληπιάδης, ο πατέρας της μοριακής Ιατρικής. Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 30(1): 88-96, 2013.

Τόμας Τζέφφερσον, ο επικούρειος ηγέτης

Τάκης Παναγιωτόπουλος

*Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 2ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας*

Σκοπός της εισήγησης είναι κατά πρώτο να αναδείξει το πόσο μπορεί να επηρεάσει ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός και η Επικούρεια φιλοσοφία όχι μόνο μια προσωπικότητα αλλά και ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας. Κατά δεύτερο να κάνει γνωστότερο και τιμήσει τη σύγχρονη εποχή στον χώρο των Επικουρείων και όχι μόνο, τον άνθρωπο-ηγέτη Τόμας Τζέφφερσον (Thomas Jefferson, 1743-1826).

Η αρχική επαφή μου με τον Τόμας Τζέφφερσον έγινε με την ανάγνωση του βιβλίου “Επίκουρος: Κείμενα-Πηγές της Επικούρειας Φιλοσοφίας και Τέχνης του Ζην”, εκδόσεις Θύραθεν (σελ. 309-310). Εντυπωσιασμένος, ξεκίνησα την περαιτέρω έρευνα για τον Τζέφφερσον στις πηγές της βιβλιοθήκης του Κογκρέσου των ΗΠΑ, του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια και του οργανισμού “Μοντιτσέλο” στις οποίες στηρίχθηκε η εν λόγω εργασία, μέρος της οποίας παρουσιάζω στο Συμπόσιό μας.

Εισαγωγή

Από το φως στο σκοτάδι και από το σκοτάδι στο φως. Από το φως της κλασικής, ελληνιστικής και ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, στο σκότος του μεσαίωνα. Από τη χιλιόχρονη σκοτεινή εποχή στην Αναγέννηση και το Διαφωτισμό. Αυτή είναι επιγραμματικά η πορεία της ανθρωπότητας.

Στο περιβάλλον μας τα μεν κατ' ανάγκη γίνονται, τα δε από τύχη και άλλα από εμάς. Για αυτά που γίνονται από ανάγκη είμαστε ανυπεύθυνοι και τα τυχαία τα βλέπουμε ως άστατα. Γι αυτά που γίνονται από εμάς έχουμε την ελευθερία της επιλογής τους.

Με τον ίδιο τρόπο, πίσω από το πολιτιστικό φως ή το σκότος βρίσκονται τα αναγκαία φαινόμενα, τα τυχαία γεγονότα και η προαίρεση των ανθρώπων. Ένας από αυτούς τους ανθρώπους που από προαίρεση επέλεξε το Φως και τη διάδοσή του στην εποχή του ήταν ο Αμερικανός Τόμας Τζέφφερσον.

Ο Τζέφφερσον ήταν διαφωτιστής και επαναστάτης του 18ου αιώνα. Ήταν ένας από τους κύριους ιδρυτές των ΗΠΑ, κύριος συντάκτης της Διακήρυξης της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας, συντάκτης της Συνθήκης της Βιρτζίνια για τη Θρησκευτική Ελευθερία, συνεμπνευστής της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, ιδρυτής του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια, πρώτος υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ, αντιπρόεδρος και μετέπειτα πρόεδρος(ο τρίτος) των ΗΠΑ για δύο θητείες. Ο Τζέφφερσον μελέτησε και στήριξε

τις πράξεις του στον αρχαίο ελληνικό και ελληνορωμαϊκό πολιτισμό. Σε μια επιστολή προς τον Αδαμάντιο Κοραή την οποία συνέταξε στις 31 Οκτωβρίου του 1823 αναφέρει: «Είμαστε όλοι υποχρεωμένοι (στους αρχαίους Έλληνες) για το ΦΩΣ εκείνο που μας οδήγησε μακριά από το σκοτάδι».¹

Ο Τζέφφερσον προχώρησε σε βάθος στη μελέτη της αρχαιότητας και ξεχώρισε μια φιλοσοφική σχολή στην οποία έδειξε φανερά την προτίμησή του. Σε μια επιστολή του προς τον Ουίλιαμ Σορτ με ημερομηνία 31 Οκτωβρίου 1819 αναγράφει:

«Είμαι κι εγώ Επικούρειος. Θεωρώ ότι τα πραγματικά (όχι αυτά που του καταλογίζουν) δόγματα του Επίκουρου εμπεριέχουν όλη την ορθολογική φιλοσοφία που η Ελλάδα και η Ρώμη μας άφησαν».²

Ο βίος

Ο Τόμας Τζέφφερσον γεννήθηκε στις 13 Απριλίου 1743 στη Βιρτζίνια της Αμερικανικής Ηπείρου. Έζησε 83 έτη και πέθανε στις 4 Ιουλίου του 1826, ακριβώς πενήντα χρόνια μετά τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας.

Ο πατέρας του Πίτερ Τζέφφερσον ήταν ιδιοκτήτης φυτείας και σκλάβων, όπως όλοι οι γαιοκτήμονες της εποχής του. Η μητέρα του Τζέιν Ράντολφ ανήκε σε μια από τις πιο παλιές και εύπορες οικογένειες της Βιρτζίνια. Ο Τόμας ήταν ο πρώτος από τα αγόρια και όταν ο Πίτερ πέθανε το 1757, αφήνοντας σχεδόν φτωχή την οικογένεια, ο νεαρός Τόμας έγινε αρχηγός της σε ηλικία 14 ετών.

Οι σπουδές

Το 1752, σε ηλικία εννέα ετών, ο Τζέφφερσον άρχισε να μελετά λατινικά, ελληνικά και γαλλικά. Συνέχισε με ιστορία, επιστήμες και κλασσικές σπουδές. Στην ηλικία των 16 ετών σπούδασε στο μοναδικό ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα της εποχής εκείνης στο Νότο. Σπούδασε μαθηματικά, μεταφυσική, και φιλοσοφία υπό τον καθηγητή Ουίλιαμ Σμολ που τον εισήγαγε στον κόσμο των διαφωτιστών Νιούτον, Λοκ, Σμιθ κ.ά. και νομικά υπό τον καθηγητή νομικής Τζορτζ Γουίθ, ο οποίος έγινε μέντοράς του. Επίσης, βελτίωσε τα γαλλικά και τα ελληνικά του, ενώ ταυτόχρονα έμαθε να παίζει βιολί. Λέγεται ότι ο Τζέφφερσον κυκλοφορούσε πάντοτε με την ελληνική γραμματική ανά χείρας. Έτσι γνώρισε την ελληνική γραμματεία από τα πρωτότυπα.

Τα βιβλία

Σε όλη τη ζωή του τα βιβλία διαδραμάτισαν έναν ζωτικής σημασίας ρόλο στην μόρφωσή του. Ακόμα και κατά τη διάρκεια της Αμερικανικής Επανάστασης και

¹ The Library of Congress - The Thomas Jefferson Papers Series 1. General Correspondence. 1651-1827 - Thomas Jefferson to Adamantios Coray, October 31, 1823

² The Library of Congress - The Thomas Jefferson Papers Series 1. General Correspondence. 1651-1827 - Thomas Jefferson to William Short, October 31, 1819

αργότερα ενώ ήταν υπουργός στη Γαλλία, ο Τζέφφερσον συνέλεγε χιλιάδες βιβλία για τη βιβλιοθήκη της οικίας του στο Μοντιτσέλο. Ένα σημαντικό τμήμα της βιβλιοθήκης του Τζέφφερσον την κληρονόμησε από τον καθηγητή του Τζορτζ Γουίθ.

Πάντα πρόθυμος για περισσότερη γνώση ο Τζέφφερσον δήλωσε κάποτε: «δεν μπορώ να ζήσω χωρίς βιβλία».¹

Η πολιτική

Η πολιτική καριέρα του Τζέφφερσον ξεκινά το 1769 στην ηλικία των 26 ετών. Την ίδια χρονιά ξεκινά να χτίζει το σπίτι του στο Μοντιτσέλο. Τρία χρόνια μετά νυμφεύθηκε τη χήρα Μάρθα Γουέλς Σκέλτον υπερδιπλασιάζοντας με την προίκα της την περιουσία του.

Το 1774, ως μέλος της Βουλής των Αστών, ο Τζέφφερσον συνέταξε το πρώτο γνωστό του κείμενο, τη «Συνοπτική Έκθεση των Δικαιωμάτων της Βρετανικής Αμερικής», όπου υπερασπίζεται τα δικαιώματα των Αμερικανών αποίκων. Ένα χρόνο μετά ξεκινά η ρήξη ανάμεσα στους Βρετανούς και τους Αμερικανούς.

Το 1776 ανατίθεται στον τριαντατριάχρονο Τζέφφερσον η συγγραφή της «Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας». Χρειάστηκε τρεις εβδομάδες για να γράψει το κείμενό της. Στη συνέχεια, άντρες της επιτροπής όπως ο Βενιαμίν Φραγκλίνος και ο Τζον Άνταμς, συμμετείχαν στη μερική διαμόρφωσή του. Γι' αυτό σήμερα θεωρείται αποτέλεσμα συλλογικής δουλειάς, όμως το βασικό κείμενο ανήκει στον Τζέφφερσον.

Η Διακήρυξη η οποία ψηφίστηκε από το Κογκρέσο στις 4 Ιουλίου του 1776 ξεκινά με τις παρακάτω φράσεις: «Όταν κατά την πορεία των ανθρωπίνων γεγονότων γίνεται απαραίτητο για έναν λαό να λύσει τους πολιτικούς δεσμούς, οι οποίοι τον συνδέουν με άλλον και να αναλάβει ανάμεσα στις δυνάμεις της γης την ξεχωριστή και ίση θέση την οποία δικαιούται από τους Νόμους της Φύσης και τον Θεό της Φύσης, στοιχειώδης σεβασμός προς τη γνώμη της ανθρωπότητας επιβάλλει [στο λαό αυτό] να διακηρύξει τα αίτια που τον ωθούν στο διαχωρισμό. Δεχόμαστε τις εξής αλήθειες ως αυταπόδεικτες, πως όλοι οι άνθρωποι δημιουργούνται ίσοι και προικίζονται από το Δημιουργό τους με συγκεκριμένα απαραβίαστα Δικαιώματα, μεταξύ των οποίων είναι το δικαίωμα στη Ζωή, το δικαίωμα στην Ελευθερία και το δικαίωμα στην επιδίωξη της Ευτυχίας...».

Οι επικούρειες και ανθρωπιστικές απόψεις του Τζέφφερσον αποτυπώνονται σαφώς σε αυτό το κείμενο. Μεταξύ άλλων, για πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία, αναφέρεται η ύπαρξη του δικαιώματος της επιδίωξης της ευτυχίας.

Μέχρι το τέλος του πολέμου της Ανεξαρτησίας ο Τζέφφερσον επιστρέφει στη Βιρτζίνια. Από εκεί εισηγείται σημαντικές μεταρρυθμίσεις, όπως τη συνθήκη για τη θρησκευτική ελευθερία και το διαχωρισμό κράτους – εκκλησίας.

Ο νόμος για την καθιέρωση θρησκευτικής ελευθερίας, κοινώς γνωστός ως το «Καταστατικό της Βιρτζίνια για τη Θρησκευτική Ελευθερία» συντάχθηκε από τον Τζέφφερσον το 1777 και θεσπίστηκε μετά από μεγάλο αγώνα του το 1786. Είναι ένας από τους πιο σημαντικούς νόμους της σύγχρονης ανθρωπότητας, ο

¹ The Library of Congress - Thomas Jefferson to John Adams - June 10, 1815

οποίος περιλαμβάνει φράσεις όπως οι παρακάτω: «...ο άνθρωπος δεν πρέπει να είναι υποχρεωμένος να συνδέεται ή να υποστηρίζει οποιαδήποτε θρησκευτική λατρεία, τόπο, ή κανένα ιερατείο, ούτε να αναγκαστεί, να συλληφθεί, να κακοποιηθεί, ή να επιβαρυνθεί στο σώμα ή τα αγαθά του, ούτε με άλλο τρόπο να υποφέρει λόγω των θρησκευτικών του απόψεων ή πεποιθήσεών του, αλλά όλοι οι άνθρωποι πρέπει να είναι ελεύθεροι να πρεσβεύουν και να διατηρούν τη γνώμη τους σε θέματα θρησκείας, και επίσης αυτό δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να μειώσει, μεγεθύνει ή να επηρεάσει τις ικανότητές τους ως πολίτες».

Στη συνέχεια ο Τζέφφερσον εισηγήθηκε και άλλες μεταρρυθμίσεις, μεταξύ των οποίων την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού και την εκπαίδευση τριών βαθμίδων (ήταν υπέρμαχος της άποψης ότι τα παιδιά έπρεπε να μάθουν αρχαίες γλώσσες, όπως λατινικά και ελληνικά, αλλά και διάφορες επιστήμες, γιατί έτσι η διαμόρφωση του σύγχρονου ανθρώπου θα ήταν πιο ολοκληρωμένη). Το 1778 με την υποστήριξη του Τζέφφερσον η Γενική Συνέλευση της Βιρτζίνια απαγόρευσε την εισαγωγή δούλων στην Βιρτζίνια. Ήταν μία από τις πρώτες κυβερνήσεις στον κόσμο που απαγόρευσε το εμπόριο σκλάβων. Αργότερα την ακολούθησαν όλες οι άλλες αμερικανικές πολιτείες. Το 1782 ψηφίστηκε από τη Γενική Συνέλευση της Βιρτζίνια νόμος για το δικαίωμα απελευθέρωσης σκλάβων από τα αφεντικά τους.

Το 1780 εκλέγεται μέλος της Αμερικανικής Φιλοσοφικής Εταιρείας στη Φιλαδέλφεια. Πρόεδρος της εταιρείας διατέλεσε από το 1797 έως το 1814.

Το 1782 πεθαίνει η σύζυγός του Μάρθα Γουέλς Σκέλτον Τζέφφερσον. Στον τάφο της ο Τζέφφερσον χαράζει το εξής επιτάφιο επίγραμμα:

Ει δε θανόντων περ καταλήθοντ' ειν Άδαο
αυτάρ εγώ και κειθι φίλου μεμνήσομ' εταίρου

«Μα και αν οι πεθαμένοι ξεχνούν βρισκόμενοι στον Άδη
εγώ κι εκεί θα συλλογίζομαι τον αγαπημένο σύντροφό μου»
(Ομήρου Ιλιάδα Χ,389-390)

Μετά τον τερματισμό του πολέμου της Ανεξαρτησίας διετέλεσε μέλος του Κογκρέσου το 1783 και το 1784. Την 1 Μαρτίου 1784 ο Τζέφφερσον υποβάλλει στο Κογκρέσο έκθεση για το σχεδιασμό της κυβέρνησης για τις νέες Δυτικές Πολιτείες. Η προτεινόμενη νομοθεσία περιλάμβανε εκτός της οργάνωσης των νέων εδαφών των ΗΠΑ και την απαγόρευση της δουλείας μέχρι το 1800 στις νέες αυτές πολιτείες. Στις 23 Απριλίου το Κογκρέσο αποδέχτηκε το διάταγμα του Τζέφφερσον, ωστόσο, αρνήθηκε το σημείο περί της απαγόρευσης της δουλείας για μια ψήφο. Τελικά, με νέο αναθεωρημένο διάταγμα, το 1787 απαγορεύεται η δουλεία στις δυτικές πολιτείες, πέραν του ποταμού Οχάιο.¹ Επιπλέον, τον Μάρτιο του 1784 εισηγήθηκε τη δημιουργία νέου εθνικού νομίσμα-

¹ Northwest Ordinance; July 13, 1787

τος, του δολαρίου.

Ακολούθησε ο διορισμός του ως πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Γαλλία έως το 1789. Κατά τη παραμονή του στο Παρίσι συναναστρεφόταν μεγάλους διαφωτιστές και στοχαστές της εποχής, όπως το Ντιντερό. Υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της Γαλλικής Επανάστασης και της κατάληψης της Βαστίλης. Όπως αναφέρει ο ίδιος: «βρισκόμουν σε επαφή με τους αρχηγούς πατριώτες της Εθνοσυνέλευσης. Επειδή προερχόμουν από μια χώρα που έχει περάσει από ανάλογες μεταρρυθμίσεις, μου εμπιστεύονταν τις σκέψεις τους».

Ο Τζέφφερσον έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της «Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», αλλά και στο Σύνταγμα που προτάθηκε, συνεργαζόμενος με το Γάλλο επαναστάτη Λαφαγιέ (Marquis de Lafayette, 1757-1834). Μαζί του συνέγραψε έναν χάρτη ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που χρησίμευσε ως βάση για τη συγγραφή της γαλλικής «Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Από το 1801 ο Τζέφφερσον ήταν μέλος του Ινστιτούτου της Γαλλίας, δείγμα αναγνώρισης και προσφοράς στη Γαλλική Επανάσταση. Ο Τζέφφερσον έφυγε από το Παρίσι το Σεπτέμβριο του 1789. Ακολούθησε ο διορισμός του ως γραμματέα του Κράτους και αντιπροέδρου των ΗΠΑ το 1796.

Το 1800 κέρδισε τις εκλογές όπως και τις επόμενες, διατελώντας πρόεδρος των ΗΠΑ (ο τρίτος στην ιστορία τους) ως το 1809. Για την περίοδο της προεδρίας του θα αναφερθούν ενδεικτικά κάποιες δράσεις του: Διπλασιάζει την έκταση των ΗΠΑ προς δυσμάς δίχως πόλεμο αλλά με αγορά από τη Γαλλία της Λουϊζιάννα, ενώ υλοποιεί εξερευνητική αποστολή έως τις ακτές του Ειρηνικού με στόχο τη μελλοντική εξάπλωση της χώρας. Καταργεί τους άμεσους φόρους και τους αντικαθιστά με δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα πολυτελείας που απευθύνονται στους πλούσιους. Ασκεί πολιτική κατά των δανείων και του τραπεζικού συστήματος. Θέλει να εξαλείψει το εθνικό χρέος, γιατί το θεωρεί πρόσθετη πηγή διαφθοράς, ιδιαίτερα το δανεισμό από ξένες τράπεζες μέσω κρατικών ομολόγων και καταφέρνει εξαιρετική μείωσή του.¹ Εισηγείται νόμο που απαγορεύει την εισαγωγή σκλάβων σε οποιοδήποτε μέρος εντός της δικαιοδοσίας των Ηνωμένων Πολιτειών μετά την 1η Ιανουαρίου 1808.²

Η απόσυρση από την πολιτική

Σε ηλικία 65 ετών αποσύρεται από την ενεργό πολιτική σκηνή, αλλά όχι και από τα πολιτικά πράγματα. Ασχολείται με το διάβασμα, αλλά και τη συγγραφή βιβλίων και πολλών επιστολών. Η έδρα του είναι η οικία του στο Μοντιτσέλο της Βιρτζίνια. Μια οικία που σχεδίασε ο ίδιος, ακολουθώντας τις οδηγίες της ελληνικής αρχιτεκτονικής που περιγράφει ο Βιτρούβιος, και την επανασχεδίαζε, κατασκεύαζε και τελειοποιούσε για 40 χρόνια. Κύριος στόχος του την εποχή αυτή ήταν η δημιουργία του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια, του πρώτου δη-

¹ Thomas Jefferson: 2nd Annual Message, December 15, 1802

² An Act to Prohibit the Importation of Slaves into any Port or Place Within the Jurisdiction of the United States.

μόσιου πανεπιστημίου της Αμερικής.

Το 1814 η βιβλιοθήκη του αποτελούνταν από 6.700 περίπου βιβλία τα οποία παρενθετικά αναφέρω ότι διέθεσε αντί τιμήματος στην Ουάσιγκτον, όταν η βιβλιοθήκη του Κογκρέσου καταστράφηκε από Άγγλους στρατιώτες. Η πρόταση ψηφίστηκε με ενθουσιασμό από τη Γερουσία, εκτός της αντιπολίτευσης των φεντεραλιστών που κατηγόρησε το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης ως φιλοσοφικά άθεο και επιπλέον μη χρήσιμο αφού εμπεριείχε πολλά βιβλία σε ξένες γλώσσες (ελληνικά, λατινικά και γαλλικά). Η βιβλιοθήκη του Τζέφφερσον αποτέλεσε τη βάση της μεγαλύτερης σύγχρονης βιβλιοθήκης του κόσμου, της βιβλιοθήκης του Κογκρέσου. Παρά το γεγονός ότι τα δύο τρίτα των βιβλίων του κάηκαν σε πυρκαγιά το 1852, ό,τι απόμεινε σήμερα είναι χαρακτηρισμένο ως εθνικό κειμήλιο.

Η επιστολή του Τζέφφερσον προς τον Ουίλιαμ Σορτ

Το 1819 γράφει μια επιστολή στον φίλο του Ουίλιαμ Σορτ, που τον γνώριζε από το Παρίσι όταν ο τελευταίος ήταν γραμματέας του και τον χαρακτήριζε ως θετό γιο του. Παρενθετικά αναφέρω ότι ο Σορτ είχε γεννηθεί κι αυτός στη Βιρτζίνια και είχε σπουδάσει στο ίδιο κολέγιο που είχε σπουδάσει ο Τζέφφερσον, αλλά 16 χρόνια αργότερα. Εκεί ίδρυσε το 1776, τη χρονιά της αμερικανικής επανάστασης, τη φοιτητική κοινότητα ΦΒΚ με ελληνικά αρχικά που σημαίνει Φιλοσοφία Βίου Κυβερνήτης. Η ΦΒΚ υπάρχει μέχρι τις ημέρες μας και έχει αναδείξει μεγάλες προσωπικότητες της Αμερικής. Στην επιστολή αυτή ο Τζέφφερσον δηλώνει Επικούρειος και στο τέλος της δίνει μια λίστα με τα κύρια σημεία της Επικούρειας φιλοσοφίας.

«Όπως λέτε για τον εαυτό σας είμαι κι εγώ Επικούρειος. Θεωρώ ότι τα πραγματικά (όχι αυτά που του καταλογίζουν) δόγματα του Επίκουρου εμπεριέχουν όλη την ορθολογική φιλοσοφία που η Ελλάδα και η Ρώμη μας άφησαν... (ακολουθεί υπεράσπιση της επικούρειας φιλοσοφίας σε σχέση με τις άλλες σχολές και αναφορά σε κάποια σχέδια για συγγραφή μιας φιλοσοφικής επιτομής)Αλλά με το ένα πόδι στον τάφο, αυτά τα σχέδια είναι πλέον σε αδράνεια για μένα. Η ασχολία μου είναι να διασκεδάζω την κούραση της φθίνουσας ζωής μου, όπως προσπαθώ να κάνω με την απόλαυση κλασικών αναγνωσμάτων και μαθηματικών αληθειών και με την παρηγοριά μιας υγιούς φιλοσοφίας, εξίσου αδιάφορης για την ελπίδα και το φόβο.

Παίρνω το θάρρος παρατηρώντας ότι δεν είσαστε γνήσιος μαθητής του δασκαλού μας Επίκουρου, απολαμβάνοντας τη ραθυμία που λέτε ότι αποδίδουν σε σας. Ένας από τους κανόνες του, ξέρετε, ήταν ότι η ηδονή που εμποδίζει τη μεγαλύτερη ευχαρίστηση, ή παράγει ένα μεγαλύτερο πόνο, πρέπει να αποφεύγεται. Η αγάπη σας για την ανάπαυση θα οδηγήσει στην πορεία στην αναστολή της άσκησης, της υγείας, στη χαλάρωση του νου, σε μια αδιαφορία για τα πάντα γύρω σας, και τελικά σε αδυναμία του σώματος και σε νωθρότητα του νου, το απώτατο όλων των πραγμάτων από την ευτυχία που η καλά οργανωμένη απόλαυση του Επίκουρου εξασφαλίζει. Η ανδρεία, ξέρετε, είναι μία από τις τέσσερις κύριες αρετές του. Αυτή μας διδάσκει να αντιμετωπίσουμε και

να υπερβούμε τις δυσκολίες και να μην τις αποφεύγουμε όπως κάνουν οι δειλοί, αφού θα τις αποφεύγουμε ματαιώς γιατί θα τις συναντάμε και θα μας πιάνουν σε κάθε στροφή του δρόμου μας. Το ζυγίζω το θέμα καλά; Στηρίζετε τον εαυτό σας».

Η επιστολή κλείνει με τα κύρια σημεία των δογμάτων του Επικούρου, σύμφωνα με τον Τζέφφερσον, σε επιγραμματική μορφή:

Φυσική

Το σύμπαν είναι αιώνιο.

Τα μέρη του, μεγάλα και μικρά, εναλλάσσονται.

Ύλη και κενό μόνο.

Κίνηση συνδεδεμένη με τη βαρύτητα και την παρέγκλιση.

Αιώνια ανακύκλωση των στοιχείων των σωμάτων.

Οι Θεοί ως όντα αμέσως ανώτερα των ανθρώπων, απολαμβάνουν στη δική τους σφαίρα την ευτυχία τους, αλλά δεν ανακατεύονται με τις ανησυχίες της κλίμακας των όντων που βρίσκονται κάτω από αυτούς.

Ηθική

Η ευτυχία είναι ο σκοπός της ζωής.

Η αρετή είναι το θεμέλιο της ευτυχίας.

Η ωφέλεια είναι το κριτήριο της αρετής.

Καταστηματική ηδονή και απονία.

Η απονία είναι η έλλειψη του πόνου, η αληθινή ευδαιμονία.

Η ενέργεια της κινητικής ηδονής δεν είναι ευτυχία, αλλά την παράγει. Έτσι η απουσία της πείνας είναι ένα στοιχείο ευδαιμονίας. Το να τρως είναι το μέσο για να την αποκτήσεις.

Ευδαιμονία είναι το να μην υποφέρει το σώμα και να μην ταράσσεται ο νους.

Απονία του σώματος, αταραξία του νου.

Για προσλάβουμε την ηρεμία του νου πρέπει να αποφεύγουμε τις άμετρες επιθυμίες και τους φόβους, τις δύο κύριες ασθένειες του νου.

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερη ατομικότητα.

Η αρετή συνίσταται στα εξής μέρη:

1. Φρόνηση 2. Εγκράτεια 3. Ανδρεία 4. Δικαιοσύνη.

Τα οποία αντιπαραθέτονται στα εξής:

1. Αφροσύνη 2. Επιθυμία 3. Φόβος 4. Εξαπάτηση.

Η επιτύμβια στήλη του

Μετά από δική του έγγραφη επιθυμία, κατασκευάστηκε μνημείο συγκεκριμένων προδιαγραφών. Στο κείμενο που συνέταξε υπό τη μορφή οδηγιών έγραψε τα εξής:¹

«Θα μπορούσαν οι νεκροί να αισθάνονται κανένα ενδιαφέρον για μνημεία ή

¹ (7)The Thomas Jefferson Papers Series 1. General Correspondence. 1651-1827 Thomas Jefferson, no date, Epitaph

άλλες αναμνήσεις από αυτούς, όταν, όπως λέει ο (ποιητής) Ανακρέων:

ολίγη δὲ κεισόμεσθα
κόνις ὀστέων λυθέντων
(στο χώμα θα είμαστε ολίγη
σκόνη διαλυθέντων οστών)

Τα παρακάτω θα ήταν ό,τι πιο ευχάριστο για τις Manes μου (ρωμαϊκές θεότητες που αντιπροσωπεύουν τις ψυχές των νεκρών). Σχετικά με τον τάφο, να είναι απλός τάφος ή κύβος 3 ποδίων (ενός μέτρου), που επάνω του να υπάρχει οβελίσκος 6 ποδών (δύο μέτρων) από φτηνή πέτρα.

Στην όψη του οβελίσκου να υπάρχει η ακόλουθη επιγραφή και ούτε μια λέξη παραπάνω:

Εδώ είναι θαμμένος ο Τόμας Τζέφφερσον
συγγραφέας
της Διακήρυξης της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας
της Συνθήκης της Βιρτζίνια για τις Θρησκευτικές Ελευθερίες
και ιδρυτής του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια

γιατί με αυτά, από όσες εμπειρίες έχω ζήσει, θα ήθελα περισσότερο να με θυμούνται».

Ο Τζέφφερσον πέθανε στις 4 Ιουλίου του 1826, στην επέτειο της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας σχεδόν μισό αιώνα μετά από τη συγγραφή της διακήρυξής της. Στο μνημείο των τεσσάρων προέδρων που σμιλεύτηκαν σε γρανίτη στο βουνό Ράσμορ στη Νότια Ντακότα των ΗΠΑ, ο Τόμας Τζέφφερσον έχει την τιμητική θέση του ανάμεσα στον Τζορτζ Ουάσινγκτον, στον Αβραάμ Λίνκολν και τον Θήοντορ Ρούζβελτ.

Επίλογος

Η εισήγηση για τον Τόμας Τζέφφερσον θα κλείσει με δικά του λόγια, τα οποία νομίζω ότι θα ενισχύσουν ακόμη περισσότερο την διαμορφωμένη από τα παραπάνω θετική εικόνα για το πρόσωπο του μεγάλου αυτού ανθρωπιστή, διαφωτιστή και Επικούρειου ηγέτη. Παραθέτω απόσπασμα από μια επιστολή του Τζέφφερσον¹, την οποία συνέγραψε επτά χρόνια μετά από την παράδοση της προεδρίας των ΗΠΑ:

«Δεν ανήκω σ' εκείνους που φοβούνται το λαό. Αυτός και όχι οι πλούσιοι αποτελούν την εγγύησή μας για διαρκή ελευθερία. Και για να προστατεύσουμε την ανεξαρτησία του δεν θα πρέπει να επιτρέψουμε στους κυβερνώντες να μας φορτώσουν με διαρκές χρέος... Αν βρεθούμε σε κατάσταση τέτοιου χρέους ώστε να αναγκαστούμε να φορολογηθούμε για ότι τρώμε και πίνουμε,

¹ The Library of Congress - The Thomas Jefferson Papers Series 1. General Correspondence. 1651-1827 - Thomas Jefferson to Samuel Kercheval, Monticello, Julie 12, 1816

για τα αναγκαία και τις ανέσεις μας, για τις εργασίες και τις διασκεδάσεις μας... (όπως συμβαίνει με το λαό της Αγγλίας), τότε και ο λαός μας θα χρειαστεί να δουλεύει 16 ώρες από τις 24 και να δίνει ότι κερδίζει από τις 15 ώρες στην κυβέρνηση για τα χρέη της και τις καθημερινές δαπάνες της... Τότε όμως δεν θα έχουμε χρόνο για να σκεφτούμε και κανένα μέσο για να εγκαλέσουμε αυτούς που μας κυβερνάνε άσχημα. Δεν θα έχουμε καμιά άλλη επιλογή από το να εκμισθώνουμε τους εαυτούς μας σε εκείνους που το μόνο που θέλουν είναι να μας κρατάνε δεμένους... έως ότου ο κύριος όγκος της κοινωνίας καταλήξει να είναι ένα απλό αυτόματο μιζέριας δίχως καμιά άλλη αίσθηση εκτός από το να αμαρτάνει και να υποφέρει».

Πηγές

-The Library of Congress - The Thomas Jefferson Papers Series 1 General Correspondence. 1651-1827

-Northwest Ordinance; July 13, 1787

-Thomas Jefferson: 2nd Annual Message, December 15, 1802

-An Act to Prohibit the Importation of Slaves into any Port or Place Within the Jurisdiction of the United States.

Επικούρειες επιδράσεις στον Ρήγα Βελεστινλή

Μπάμπης Πατζόγλου

Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 4ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας

Τι σ' ωφελεί αν ζήσης και είσαι στην σκλαβιά;
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στην φωτιά.
Βεζύρης, δραγουμάνος, αφέντης κι αν σταθής,
ο τύραννος αδίκως σε κάμνει να χαθής.
Δουλεύεις ολ' ημέρα σε ό,τι κι αν σε πιη,
κι' αυτός πασχίζει πάλιν το αίμα σου να πιη.
Καλλιό'ναι μίας ώρας ελεύθερη ζωή!
Παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή.

Αυτοί οι διαφωτιστικοί στίχοι, που κάλλιστα θα μπορούσαν να έχουν γραφεί σήμερα, γράφτηκαν το 1797 και είναι απόσπασμα του Θούριου του Ρήγα. Είναι τόσο επίκαιροι, που λες πως απηχούν την δικιά μας εποχή. Μάλλον θα έλεγα, την κάθε εποχή, όπου επικρατούν ανελεύθερα, πραξικοπηματικά, τυραννικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα. Την κάθε εποχή, όπου υπάρχει ο εξουσιάζων και ο εξουσιαζόμενος.

Ναι αγαπητοί μου! Σήμερα θα σας μιλήσω για μια μεγάλη προσωπικότητα, για ένα φάρο της ελευθερίας, για έναν διαφωτιστή με Επικούρειες επιδράσεις, ένα συγγραφέα του Υλισμού και επαναστάτη του οικουμενικού Ελληνισμού και όχι μόνο: τον Ρήγα Φεραίο (Βελεστινλή). Όντως, δεν ήταν κολλημένος, όπως και ο Κολοκοτρώνης σε μισαλλόδοξες, ρατσιστικές ή φυλετικές καταστάσεις, αλλά ονειρευόταν μία γενική εξέγερση όλων των λαών που βρίσκονταν υπό τον Οθωμανικό ζυγό και στην δημιουργία μιας πολυεθνικής πολιτείας με σκοπό την Δημοκρατία, την Ευτυχία, την Ελευθερία.

Έτσι, ο Ρήγας ήταν ένας Έλληνας όχι μόνο επαναστάτης των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας, αλλά και διαφωτιστής, συγγραφέας, στοχαστής και πολιτικός. Θεωρείται εθνομάρτυρας και πρόδρομος της επανάστασης του 1821. Επηρεάστηκε, όπως θα δούμε παρακάτω, απ' τους διαφωτιστές της Ευρώπης.

Η ζωή του Ρήγα στην Οθωμανική αυτοκρατορία

Γεννήθηκε 1757 στο Βελεστίνο της Θεσσαλίας, στις αρχαίες Φερές, από εύπορη οικογένεια. Το πραγματικό του όνομα ήταν Αντώνιος Κυρίτζης ή Αντώνιος Κυριατζής¹. Τα νεανικά χρόνια του Ρήγα είναι βυθισμένα στην αχλή του θρύ-

¹ Βιβλίο που υπάρχει στην Εθνική Βιβλιοθήκη «Αρχαίοι Γεωγράφοι του 1571» και βρίσκεται το αυτόγραφο του Ρήγα.

λου. Είναι δύσκολο να ανιχνευθούν τα πραγματικά γεγονότα, όπως και ένα μεγάλο μέρος από τις δραστηριότητές του. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι τα άτομα με τα οποία συνεργαζόταν, συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Αλλά και οι περισσότερες από τις προκηρύξεις του καταστράφηκαν.

Τις βασικότερες πληροφορίες για τον ίδιο και την οικογένειά του μάς τις παρέχει ο Χριστόφορος Περραιβός που υπήρξε συνεργάτης του και συναγωνιστής. Σύμφωνα λοιπόν με τον Περραιβό, τα πρώτα του γράμματα λέγεται ότι τα διδάχθηκε από ιερέα του Βελεστίου και κατόπιν στο Ελληνομουσείο της Ζαγοράς του Πηλίου. Αυτό ήταν ένα σχολείο με σπάνια βιβλία, όπου διδάσκονταν η Αστρονομία, η Γεωγραφία, η Φιλοσοφία, η Ιστορία και οι Ξένες γλώσσες. Καθώς διψούσε για μάθηση, ο πατέρας του τον έστειλε στα Αμπελάκια της Λάρισας, όπου και εκεί υπήρχε σχολή πάλι με το όνομα Ελληνομουσείο, για περαιτέρω μόρφωση.

Όταν επέστρεψε, έγινε δάσκαλος στην κοινότητα του Κισσού του Πηλίου. Στην ηλικία των είκοσι ετών σκότωσε στο Βελεστίνο έναν Τούρκο πρόκριτο, επειδή του είχε συμπεριφερθεί δεσποτικά και κατέφυγε στο Λιτόχωρο του Ολύμπου. Εκεί κατατάχθηκε στο σώμα των αρματολών του θείου του Σπύρου Ζήρα. Αργότερα, πηγαίνει στο «Άγιο» όρος φιλοξενούμενος του ηγουμένου της μονής Βατοπεδίου Κοσμά, με τον οποίο και ανέπτυξε στενή φιλία. Στην ίδια μονή συνδέθηκε φιλικά με τον συμπατριώτη του, τον μοναχό Νικόδημο, ο οποίος του είχε παραχωρήσει τα κλειδιά της βιβλιοθήκης, της φημισμένης Αθωνιάδας Σχολής, για να εμπλουτίσει τις γνώσεις του. Στον Άθω έμεινε πολύ λίγο.

Πήγε μετά στην Κωνσταντινούπολη μετά από πρόσκληση του Πρέσβη της Ρωσίας για σπουδές, στην οικία του οποίου γνώρισε τον Αλέξανδρο Υψηλάντη (1726-1806), μέγα διερμηνέα του Σουλτάνου και παππού του μετέπειτα αρχηγού της Φιλικής Εταιρίας, επίσης Αλέξανδρου Υψηλάντη. Όταν αυτός ο Υψηλάντης πήρε μετάθεση για το Ιάσιο, προκειμένου να γίνει ηγεμόνας της Μολδαβίας, ο Ρήγας τον ακολούθησε.

Διαφώνησε όμως με τον Υψηλάντη και πήγε στην διπλανή επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας την Βλαχία. Εκεί, και συγκεκριμένα στο Βουκουρέστι, έγινε γραμματέας του ηγεμόνα της Βλαχίας Νικολάου Μαυρογένη, τον αδερφό του παππού της Μαντώ Μαυρογένους.

Εκείνη την εποχή ο Ρήγας, ως άνθρωπος των γραμμάτων και ανήσυχο πνεύμα που ήταν, είχε σχέσεις με την Ακαδημία του Βουκουρεστίου και ήρθε σε επικοινωνία με τον σκεπτόμενο κύκλο αυτής της πόλης. Αναφέρεται ως παράδειγμα διανοούμενου του Βουκουρεστίου ο Δημητράκης Καταρτζής, που ήταν προσωπικότητα του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο οποίος υπήρξε δάσκαλος του Ρήγα. Και όλα αυτά μετά το 1783 όταν ο Ρήγας ήταν 26 ετών.

Η διαφωτιστική δράση του Ρήγα

Μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο και την ήττα της Τουρκίας το 1790, ο Μαυρογένης αποκεφαλίστηκε ως υπαίτιος της ήττας. Τότε ο Ρήγας κατέφυγε στην

Βιέννη, την πρωτεύουσα της Αυστριακής Αυτοκρατορίας, την οποία έκανε έδρα της επαναστατικής του δράσης. Στη Βιέννη ταξίδεψε μαζί με τον Αυστριακό βαρώνο Ελληνικής καταγωγής Χριστόδουλο Λάνγκενφελτ-Κιρλιανό, ο οποίος τον έφερε σε επαφή με άλλους ομογενείς.

Στους έξι μήνες που έμεινε στην Βιέννη είχε σαν συνεργάτες του κυρίως Έλληνες έμπορους ή σπουδαστές. Οι σημαντικότεροι από αυτούς ήταν οι αδελφοί Πούλιου από την Σιάτιστα της Μακεδονίας, οι οποίοι ήταν τυπογράφοι. Στο τυπογραφείο τους τύπωσε τον *Θούριο*, την *Επαναστατική προκήρυξη*, *Το σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας* και *Τα Δίκαια του ανθρώπου* σε χιλιάδες αντίτυπα προκειμένου να μοιραστούν στους Έλληνες των Βαλκανίων. Επιπλέον, *Το σχολείο των ντελικάτων εραστών*, το *Ηθικός Τρίπους*, το *Νέος Ανάχαρσις*, καθώς και *Το Φυσικής Απάνθισμα* που είναι ένα βιβλίο εμπνευσμένο από την *Εγκυκλοπαίδεια* του Γάλλου Ντιντερό και την Φυσική του Επίκουρου.

Ο Ρήγας, όπως είπαμε, απέβλεπε στην απελευθέρωση και ενοποίηση με βάση τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό όλων των Βαλκανικών λαών, ακόμα και των ίδιων των Τούρκων, και φυσικά όλου του ελληνικού στοιχείου που ήταν διασκορπισμένο στην Ανατολή και στην Βαλκανική. Επηρεασμένος από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, πίστεψε βαθιά στην ανάγκη της επαφής των Ελλήνων και με τις νέες ιδέες που σάρωναν την Ευρώπη, οι οποίες ήταν εμπνευσμένες από την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία. Και για του λόγου το αληθές, ετοίμαζε την έκδοση μιας Ελληνικής μετάφρασης του περίφημου έργου του Μοντεσκιέ *Το Πνεύμα των Νόμων*.

Τα έργα που εκδίδει ο Ρήγας είναι ενδεικτικά του δρόμου που είχαν πάρει οι πνευματικές αναζητήσεις του. Όταν η Γαλλική επανάσταση του 1789 εξάγεται από την Γαλλία, ο Ρήγας προσανατολίζεται ολοκληρωτικά στην δημοκρατική και τυραννομάχο Γαλλία. Αναχωρεί ξανά για την Βλαχία το 1791 όπου μέχρι το 1796 προετοιμάζει το διαφωτιστικό και επαναστατικό του πρόγραμμα. Εκεί μελετά τους κλασικούς του Διαφωτισμού Βολταίρο, Ρουσό, Ντιντερό, Ντ' Αλαμπέρ (οι δύο τελευταίοι από τους οποίους είχαν επικούρειες απόψεις).

Όταν την άνοιξη του 1796 ο Ναπολέων περνά τις Άλπεις και κατεβαίνει στην Ιταλία με σύνθημα «την απελευθέρωση των λαών από τους τυράννους» (εννοώντας τους Αυστριακούς, τους Βενετούς και τον Πάπα) ο Ρήγας είναι ασυγκράτητος. Είναι βέβαιος ότι η μεγάλη στιγμή πλησιάζει. Τον Αύγουστο του 1796 αναχωρεί ξανά για την Βιέννη, όπου θα μείνει μέχρι τον Δεκέμβριο του 1797.

Στο 16μηνο αυτό, αναπτύσσει μία πρωτοφανή εκδοτική, πολιτική και συνωμοτική δραστηριότητα διαφωτισμού. Εκτός από τα νεανικά του πονήματα-διηγήματα τα οποία δημοσίευσε με τον τίτλο *Ηθικός Τρίπους* (1797), τώρα δημοσιεύει και την *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, την *Γενική Χάρτα της Μολδαβίας*, την *Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδας*. Ο τελευταίος Χάρτης καλύπτει όλη σχεδόν την Βαλκανική και την δυτική Μικρά Ασία. Είναι πράξη επαναστατική για όλους τους καταπιεσμένους λαούς οι οποίοι κατοικούν σ' αυτά τα μέρη. Τον ίδιο σκοπό είχε και η μετάφραση από αυτόν και την παρέα του του έργου του Ζαν-Ζακ

Μαρτελεμύ (Jean-Jacques Barthelemy) «*Νέος Ανάχαρσις*», που περιγράφει ένα φανταστικό ταξίδι στην Αρχαία Ελλάδα της κλασικής εποχής.

Στο μεταξύ, το καλοκαίρι του 1797 οι Γάλλοι αποβιβάζονται στα Επτάνησα. Ο Ρήγας τότε στέλνει μήνυμα στον Ναπολέοντα και επικοινωνεί με τους φίλους του και τους οπαδούς του στην Αυστρία και στην Ιταλία.

Το Οκτώβριο του 1797 τυπώνει κρυφά το *Επαναστατικό Μανιφέστο*. Το μανιφέστο αυτό περιλαμβάνει, εκτός από τον Θούριο, την *Επαναστατική προκήρυξη*, όπου θέτει σε ελληνικό κείμενο για πρώτη φορά στην νεότερη Ιστορία το Δικαίωμα στην Ευτυχία. Κάτι που δεν υπάρχει στα Στωικοπλατωνικά μανιφέστα που κυκλοφορούσαν και κυκλοφορούν ως τα σήμερα. Μας λέει ότι «Να έχει έκαστος ωσάν λαμπρόν καθρέπτη εμπροστά του εις τα ομμάτια του τα θεμέλια της ελευθερίας, της σιγουρότητος και της ευτυχίας».

Το μαρτυρικό τέλος του Ρήγα

Τυπώνει επίσης και την «*Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων, της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας*». Το κείμενο αυτό, που βασίζεται στις αρχές του Διαφωτισμού και στο Γαλλικό σύνταγμα του 1793, περιλαμβάνει 35 άρθρα περί «Δικαίων του Ανθρώπου και του Πολίτου» και 124 άρθρα του Συντάγματος της «Ελληνικής Δημοκρατίας», όπως ονομάζει ο Ρήγας το πολυεθνικό κράτος που οραματίζεται.

Ετοιμάζει και άλλα πολλά, αλλά δεν μπορεί να περιμένει την εκτύπωσή τους. Στέλνει στην Τεργέστη τα κιβώτια με το επαναστατικό υλικό και κατεβαίνει ο ίδιος εκεί για να τα παραλάβει. Την ίδια νύχτα όμως που φτάνει στην Τεργέστη συλλαμβάνεται από την Αυστριακή αστυνομία, ειδοποιημένη από τον Κοζανίτη έμπορο, τον Δημήτριο Οικονόμου που ήρθε στα χέρια του το επαναστατικό υλικό. Συνελήφθησαν επίσης και όλοι οι φίλοι και οι συνεργάτες του.

Κατά την διάρκεια της φυλάκισής του κάνει μία απόπειρα να αυτοκτονήσει και δύο-τρεις προσπάθειες να προκαλέσει την παρέμβαση του Γάλλου προξένου. Όμως, αυτά είχαν απλώς ως αποτέλεσμα να επιβαρύνουν τη θέση του. Τελικά κρατήθηκαν μόνο ο Ρήγας και επτά φίλοι του, οι οποίοι έναντι διπλωματικών και άλλων ανταλλαγμάτων παραδόθηκαν από τους Αυστριακούς στις Τουρκικές αρχές.

Κλείστηκαν στο παραδουνάβιο φρούριο Νεμπόισα του Βελιγραδίου, όπου μετά από 40 ημέρες βασανιστηρίων, και συγκεκριμένα στις 24 Ιουνίου του 1798, στραγγαλίστηκαν από τους Τούρκους.

Ο Επικούρειος Διαφωτισμός του Ρήγα

Ο Ρήγας οραματιζόταν μία ομοσπονδία πολιτειών για όλη την Βαλκανική με κυρίαρχο το Ελληνικό πνεύμα. Όχι από μισαλλοδοξία, αλλά διότι αυτό είχε παράγει πολιτισμό που είχε προάγει τον Άνθρωπο. Επηρεάστηκε κυρίως από τους Γάλλους Διαφωτιστές, που όλοι αυτοί είχαν μελετήσει αποσπάσματα της Επικούρειας φιλοσοφίας

Άλλωστε, το περίφημο έργο του «*Φυσικής απάνθισμα*» είναι μία ανθολογία από σχετικά γερμανικά και γαλλικά κείμενα (κυρίως των Εγκυκλοπαιδιστών)

επηρεασμένα από την Επικούρεια Φυσική, όπως είναι δοσμένη μέσα από την επιστολή προς Ηρόδοτο του Επίκουρου και από το έργο του Λουκρήτιου. Αποδεικνύεται έτσι, ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε για το διαφωτιστικό του βιβλίο εναντίον των προλήψεων και των δεισιδαιμονιών την σύγχρονη επιστημονική γνώση της εποχής του. Αυτή την γνώση την ανέπτυξε στην απλή γλώσσα, για να είναι κατανοητή από τους αναγνώστες του. Με το «*Φυσικής Απάνθισμα*» προσπαθεί να εμψυχήσει στους Έλληνες και στους άλλους Βαλκάνιους την εμπειρική σκέψη μέσω της Φυσικής, για να τους προετοιμάσει για την διεκδίκηση της ελευθερίας τους. Και όπως αναφέρει στον πρόλογό του: «...δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάσταση του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα της φυσικής ιστορίας».

Μέσα στο βιβλίο «*Φυσικής απάνθισμα*» βρίσκεται και η θαυμάσια ρήση του Ρήγα: «Οποιοι ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά». Δύο αιώνες μετά την εμφάνισή του στο τυπογραφείο της Βιέννης, το «*Φυσικής απάνθισμα*» διδάσκει στους σημερινούς δάσκαλους «πώς να διδάσκουν».

Επί πλέον, ο Ρήγας είχε και την ιδιωτική του ζωή. Ήταν και αυτός γεμάτος με συναισθήματα και αγαπούσε πολύ τις γυναίκες. Τον απασχόλησε πολύ το επικούρειο βίωμα, που είναι η Ηδονή. Γι' αυτό έγραψε το περίφημο βιβλίο «*Το σχολείο των ντελικάτων εραστών*». Αυτό το βιβλίο δεν ήταν ένα φτηνό μυθιστόρημα, αλλά είχε και τις εκδοχές του. Είχε και τα πολιτικά παρακλάδια του. Ο Ρήγας, στο βιβλίο αυτό εναντιώνεται στις καθιερωμένες αντιλήψεις των διακρίσεων των ανθρώπων και στους τότε τίτλους ευγενείας. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι «η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη μέσα στον άνθρωπο, και όχι εις τους κληρονομικούς τίτλους». Και όπως λέει, «καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπήλι, και αν τους παρατηρήση κανείς, τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς».

Αυτή του η επισήμανση, μάς θυμίζει την ματαιοδοξία και τις μη φυσικές και μη αναγκαίες επιθυμίες, τις οποίες περιγελούσε ο Επίκουρος. Η στάση που προβάλλει ο Ρήγας θυμίζει φρόνηση, αυτάρκεια και φιλία, δηλαδή τα χαρακτηριστικά της αταξικής κοινωνίας που υπήρχε στον Κήπο. Και επιπλέον, ο Ρήγας αναφέρει σαρκαστικά και μάλλον χλευαστικά ότι οι έρωτες που περιέχονται στο βιβλίο του «εις υπανδρείαν καταντούν, η οποία είναι μυστήριον για την Ορθόδοξον Εκκλησίαν»¹ Δηλαδή εδώ και πάλι μας θυμίζει τον Επίκουρο που μας λέει ότι «ο σοφός, καλό θα είναι να μην παντρεύεται». Και όπως αναφέρει μετέπειτα ο Βίλχελμ Ράιχ «η κοπέλα μου με ποθεί και την ποθώ, με αγαπά και την αγαπώ και δεν χρειαζόμαστε επιμαρτύρηση ούτε από τον παπά της ενορίας ούτε από τον Δήμαρχο της πόλης»². Σύμφωνα με τον Λέανδρο Βρανούση (1921-1993) «*Το Σχολείον των ντελικάτων εραστών*» έφερνε στην Ελλάδα το νέο είδος της λογοτεχνικής πεζογραφίας, το φιλελεύθερο ανάγνωσμα, για το οποίο διψούσε το ευρύ αναγνωστικό κοινό». Γι' αυτό και θεωρείται ως το πρώτο ελ-

¹ Δημήτριος Καραμπερόπουλος

² Βίλχελμ Ράιχ «Άκου Ανθρωπάκο»

ληνόγλωσσο κείμενο μυθιστορηματικής υφής.³

Εκτός από τα δύο πρωτοποριακά για την ελληνική γλώσσα βιβλία (*Φυσικής απάνθισμα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*), ο Ρήγας, όπως είπαμε, συνέταξε την *Επαναστατική προκήρυξη*, που ήταν η αφορμή για την σύλληψή του. Σ' αυτήν μιλά για τα αναφαίρετα ανθρώπινα δικαιώματα και οπωσδήποτε έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τον Επίκουρο και από τον Λουκρήτιο. Ακούστε τι γράφει στο άρθρο 1 σχετικά με τον σκοπό που οι άνθρωποι έφτιαξαν πόλεις και χώρες: «Ο σκοπός όπου απ' αρχής κόσμου οι άνθρωποι συμμαζώχτηκαν από τα δάση την πρώτη φορά δια να κατοικήσουν όλοι μαζί κτίζοντας χώρες και πόλεις ήταν για να αλληλοβοηθούνται και να ζούνε ευτυχισμένοι, και όχι να αλληλοτρώνονται ή να ρουφά το αίμα τους, Ένας».

Ακόμα και στο θέμα της δικαιοσύνης βλέπουμε πως είναι περίπου η ίδια με το συμφωνημένο δίκαιο του Επικούρου, όπως αναγράφεται στις Κύριες Δόξεις του. Επίσης, με δεδομένο την δικαιοσύνη, μιλά για ισονομία, ισοπολιτεία και ισηγορία. Στο άρθρο 7 μας μιλά για ανεξιθρησκία και για ελευθερία λόγου και τύπου.

Επί πλέον μας λέει για την δημόσια μόρφωση όλου του λαού. Μας αναφέρει συγκεκριμένα στο άρθρο 22: «Όλοι χωρίς εξαίρεση έχουν χρέος να γνωρίζουν γράμματα. Και η πατρίδα πρέπει να ιδρύσει σχολεία σε όλα τα χωριά» και πιο κάτω μας λέει ότι «να εξηγούνται οι παλιοί ιστορικοί συγγραφείς.... η δε αρχαία Ελληνική να είναι απαραίτητη».

Ακόμα, εκείνο που σαφώς βγαίνει από την προκήρυξη είναι μία κοινωνική πολιτεία ελευθέρων ανθρώπων. Και επί πλέον έχει επηρεαστεί πάρα πολύ από την Αθηναϊκή Δημοκρατία όταν μας λέει για παράδειγμα στο άρθρο 30: «Τα δημόσια αξιώματα υφίστανται για τόσο καιρό, όσο θέλει και κρίνει εύλογο η διοίκηση». Και στο άρθρο 31 λέει: «Τα εγκλήματα των επιτρόπων του έθνους ποτέ δεν πρέπει να μείνουν ατιμώρητα». Προσέτι, στο άρθρο 8 μιλά για απειθεία όταν η εξουσία βιάζει, αθετεί, καταφρονεί τα δίκαια του λαού και δεν εισακούει τα παράπονά του. Τότε ο λαός παίρνει τα όπλα και τιμωρεί τους τυράννους.

Στο άρθρο 35 αναφέρει ακόμα και για τα χρέη των πόλεων, των πολιτειών, των χωρών και των πολιτών, τα οποία χρωστούνε προ 5 χρόνων, και σ' αυτό το διάστημα πληρωνόταν ο τόκος στους δανειστές. Η παρούσα διοίκηση τα αναιρεί (τα παραγράφει), και οι δανειστές δεν έχουν να ζητούν εις το εξής ούτε κεφάλαιο ούτε υπόλοιπα από τους οφειλότες, ωσάν να εξοφλήθηκαν τα δάνειά τους, γιατί αυτοί διπλασιάζουν τα κεφάλαιά τους, μέσα σε πέντε χρόνια.

Επίσης, στο *Σύνταγμα* του, που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα Παρθενών, μιλά για ανεξιθρησκία και για την ισότιμη ένωση όλων των λαών της Βαλκανικής και της δυτικής Μικράς Ασίας. Λέει συγκεκριμένα στο άρθρο 7 του συντάγματός του: «Ο Αυτοκράτωρ (ο κυρίαρχος) λαός είναι όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου τούτου χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου. Έλληνες, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι και κάθε άλλο είδος γενεάς». Όπως και σήμερα, καλό θα είναι, να ενοποιηθούν όλοι οι λαοί της Νότιας Ευρώπης που πλήττονται από την οικονομική κρίση και οι καταγόμενοι από το γένος των Ελλήνων

³ Λ. Βρανούσης. "Ρήγας, Βασική Βιβλιοθήκη", αρ. 10, Αθήνα 1954, σ. 201.

κάτοικοι της Μικράς Ασίας και της κατεχόμενης Κύπρου, ενάντια στην θρησκευτική μισαλλοδοξία, στην Γερμανική λαίλαπα, στον Δεσποτισμό και στην κατοχή με στόχο την πραγματική ελευθερία και Δημοκρατία.

Το διαχρονικό μήνυμα του Ρήγα

Προφανώς ο Ρήγας εφάρμοσε, χωρίς βέβαια επιτυχία, κάτι που διαβάζουμε στην επιστολή προς Μενοικέα: «Και προτιμάμε, πολλές φορές, τους πόνους από τις ηδονές, αν, ύστερα από πολύχρονη περίοδο βασανιστικών πόνων, επέρχεται ακόμα μεγαλύτερη Ηδονή». Γιατί έτσι ήταν η κατάσταση τότε.

Σήμερα εφαρμόζουμε μία διαφορετική στρατηγική. Μέχρι να καταλυθεί αυτή η Στωικοπλατωνική κοινωνία και να έρθει η πραγματική δημοκρατία, η οποία εκφράζεται με την φράση «Δημοκρατικόν μεν το κληρωτάς είναι τας αρχάς, το δε αιρετάς (δηλ με εκλογές) ολιγαρχικόν», μας δίνεται η δυνατότητα να φτιάξουμε σε κάθε πόλη, σε κάθε επαρχία, Κήπους. Κήπους με στόχο την αυτάρκεια, την φιλία και την Ψυχική και Σωματική μας Ηδονή. Όστε να επικρατήσει ο λόγος του μεγάλου Ρήγα Φεραίου «Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».

Καθηγητής Χαράλαμπος Θεοδωρίδης Ο πρώτος Επικούρειος στην σύγχρονη Ελλάδα

Τάκης Παναγιωτόπουλος

*Δημοσιευμένο στα Πρακτικά του 3ου Πανελλήνιου Συμποσίου
Επικούρειας Φιλοσοφίας*

Η εισήγηση αφορά στον πανεπιστημιακό καθηγητή και φιλόσοφο Χαράλαμπο Θεοδωρίδη, τον πρώτο Έλληνα στην σύγχρονη εποχή που μελέτησε και πρόβαλε τον Επίκουρο και την φιλοσοφία του. Το μνημειώδες βιβλίο του Θεοδωρίδη «Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου», αξεπέραστο σε αξία έως και τις μέρες μας, είναι η κορύφωση της προσφοράς του σε όλους εμάς τους σημερινούς φίλους της Επικούρειας φιλοσοφίας.

Στα πλαίσια της εισήγησης θα γίνει η παρουσίαση του βίου και το έργο του. Τα βιογραφικά στοιχεία της εργασίας στηρίζονται στο κείμενο του Γεωργίου Δημητράκου, μαθητή και φίλου του Θεοδωρίδη, με τίτλο: “Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, ο φιλόσοφος, ο δάσκαλος, ο αγωνιστής”.¹

Ο βίος του Χαράλαμπου Θεοδωρίδη

Ο Χαράλαμπος Θεοδωρίδης γεννήθηκε το 1883 στην Καισάρεια της Καππαδοκίας της Μικράς Ασίας, το σύγχρονο Καϊσερί (Kayseri) στην σημερινή Τουρκία. Εκεί τελείωσε το δημοτικό σχολείο.

Όταν η οικογένειά του μετοίκησε στην Κωνσταντινούπολη, ο Θεοδωρίδης εγγράφηκε στην Μεγάλη του Γένους Σχολή. Εκεί έκανε τις γυμνασιακές του σπουδές, μέσα σε ένα σκοτεινό κλίμα με φωτεινές εξαιρέσεις ολίγων σεβαστών διδασκάλων που έδιναν πραγματικές απαντήσεις στα ερωτήματά του, όπως ο ίδιος συχνά ανέφερε (Δημητράκος 2007). Εκείνη την εποχή ήρθε σε επαφή με την ελληνική γραμματεία, κυρίως με την ποίηση αλλά και με την γαλλική λογοτεχνία.

Με την αποφοίτησή του το 1900 σε ηλικία 17 ετών, ρίχνεται στην βιοπάλη, φροντίζοντας όμως παράλληλα να φοιτήσει στο κολέγιο των Λαζαριστών τελειοποιώντας τα γαλλικά του. Επιπλέον ήρθε σε καλύτερη επαφή με την ιστορία και φιλοσοφία, που τον προσέλκυσαν από τότε και τον σηματοδότησαν στην υπόλοιπη ζωή του.

Σε ηλικία 18 ετών (το 1901) διορίζεται σχολάρχης στο ελληνικό σχολείο της παραεξείνιας πόλης Ορντού, τα αρχαία Κωτύωρα. Παραμένει εκεί μέχρι το 1907. Στο διάστημα αυτό διαβάζει πολλά βιβλία λογοτεχνίας, ποίησης, φιλοσοφίας και ψυχανάλυσης. Ένα χρόνο μετά (το 1908) εγγράφεται στην Φιλοσοφική

¹ Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Ουτοπία», τεύχος 74, 2007.

Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αποφοιτά το 1913 και επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη. Διορίζεται καθηγητής στο Εθνικό Ελληνογαλλικό Λύκειο, στο Ζωγράφειο και στην Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου.

Η θέλησή του για να συνεχίσει τις σπουδές του σε ακόμα ανώτερο επίπεδο τον οδήγησε δύο χρόνια μετά (το 1915) στο πανεπιστήμιο της Λειψίας της Γερμανίας, ένα από τα παλαιότερα της Ευρώπης (Γκαίτε, Νίτσε, Βάγκνερ) για δύο χρόνια και για άλλα δύο στο φημισμένο πανεπιστήμιο του Μονάχου. Εκεί, στο τέλος του 1918 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ φιλοσοφίας, ολοκληρώνοντας στην ηλικία των 35 ετών τις σπουδές που πάντοτε επιθυμούσε.

Ένα χρόνο μετά (το 1919) επιστρέφει στην Πόλη, σε μια ατμόσφαιρα διαμορφωμένη από το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, τα γεγονότα της Οκτωβριανής Επανάστασης και την διάχυση της μεγάλης ιδέας. Ο Θεοδωρίδης όμως προτιμά να εγκατασταθεί στην Αθήνα. Διορίζεται το 1920 καθηγητής στην Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολή και γίνεται μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου με τον Τριανταφυλλίδη, τον Δελμούζο και τον Γληνό. Ο Όμιλος είχε ως στόχο την σπουδαίας σημασίας εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της χώρας. Στην συνέχεια βιώνει τα χρόνια της μικρασιατικής καταστροφής.

Το 1925, έτος ίδρυσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κατέλαβε την έδρα της ιστορίας της φιλοσοφίας. Ως καθηγητής ήταν πολύ αγαπητός και τα αμφιθέατρα γέμιζαν στα μαθήματά του. Η επιτυχία του ήταν βασισμένη στην πολυμάθειά του αλλά και στη προσωπική του σοφία και τον χαρακτήρα του. Η πρόσβασή του στα Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά και Γερμανικά πρωτότυπα, συνέβαλε τα μέγιστα. Είχε διαμορφώσει ένα γλαφυρό στυλ λόγου, προφορικού και γραπτού.

Ήταν υπέρμαχος της δημοτικής. Το 1933 ο Θεοδωρίδης συνέγραψε το βιβλίο «Εισαγωγή στην Φιλοσοφία», το οποίο βρήκε θερμή υποδοχή πανελληνίως. Ήταν το «πρώτο υπολογίσιμο δείγμα επιστημονικού έργου γραμμένου στην δημοτική», όπως γράφει ο ίδιος.

Η προσήλωσή του στις ανθρωπιστικές αξίες του Διαφωτισμού, της δημοκρατίας, της ελευθερίας, της ισότητας και ισονομίας συμπληρωμένες με την υλιστική θεώρηση των πραγμάτων και την σοσιαλιστική κοσμοθεωρία, τον έφεραν απέναντι στις κρατούσες δυνάμεις της εποχής του. Το 1935 δέχεται μια προσωρινή απόλυση από την έδρα του στο Πανεπιστήμιο.

Αργότερα, στον πόλεμο εμψυχώνει τους φοιτητές του που ήταν στο μέτωπο. Στην κατοχή οργανώνει το Συσσίτιο του Πανεπιστημίου και βρίσκεται πάντα δίπλα στους φοιτητές. Εν μέσω της κατοχής, το 1942, ο Θεοδωρίδης μετέφρασε από τα γερμανικά το έργο των Eduard Zeller - Wilhelm Nestle «Σύνοψη της Ιστορίας της Ελληνικής Φιλοσοφίας». Το βιβλίο εκδόθηκε από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και αποτέλεσε για πολλά χρόνια τον μοναδικό οδηγό στην ελληνική γλώσσα για την αρχαία φιλοσοφία.

Εκτός της πανεπιστημιακής του δράσης, ο Θεοδωρίδης πήρε μέρος στην Εθνική Αντίσταση ως μέλος του ΕΑΜ με το ψευδώνυμο «Επίκουρος». Τα μαθήματά του στα αμφιθέατρα, πολλές φορές μετατρέπονταν σε πατριωτικές εκ-

δηλώσεις. Την 25η Μαρτίου του 1943 κάπου τρεις χιλιάδες φοιτητές, μαθητές και άλλοι νέοι της Θεσσαλονίκης συγκεντρώθηκαν κάτω από το σπίτι του στο πλαίσιο τιμής της εθνικής επετείου της ανεξαρτησίας μας. Ο Θεοδωρίδης εμφανίστηκε στο μπαλκόνι του κρατώντας μια τεράστια ελληνική σημαία, την οποία έριξε στο συγκεντρωμένο πλήθος ύστερα από απαίτησή του. Μετά τραγούδησαν όλοι μαζί τον εθνικό ύμνο και ο καθηγητής μίλησε στο πλήθος για λίγα λεπτά, υπό τα βλέμματα της Γκεστάπο που κατόπιν χτύπησε. Ήταν η αρχή που οδήγησε στην κορύφωση του αγώνα για την ελευθερία στην πόλη.

Για την δράση του αυτή και για τις σοσιαλιστικές ιδέες του θα τιμωρηθεί αργότερα το 1946 με την οριστική απόλυσή του από το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Στην συνέχεια επιστρέφει στην Αθήνα.

Μετά τον εμφύλιο ξαναδούλεψε την "Εισαγωγή στην Φιλοσοφία". Παράλληλα, συνέγραψε το μεγάλο του έργο με τίτλο "Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου". Πρώτα εξέδωσε τον «Επίκουρο» το 1954 και έναν χρόνο αργότερα ακολούθησε η δεύτερη έκδοση της "Εισαγωγής στην Φιλοσοφία".

Σχεδόν τρία χρόνια μετά την συγγραφή του έργου του για τον Επίκουρο, το βράδυ της 17ης προς την 18η Νοεμβρίου 1957, ο καθηγητής πέθανε σε ηλικία 74 ετών αφήνοντας σε εμάς τους φίλους της Επικούρειας φιλοσοφίας μια πραγματικά μεγάλη κληρονομιά.

Το επικούρειο έργο του Χ. Θεοδωρίδη

Ο Θεοδωρίδης ήταν ένθερμος υποστηρικτής αλλά και ερευνητής του Επικούρου. Τον είχε διαβάσει από το πρωτότυπο, όπως και τους άλλους φιλοσόφους, αρχαίους και σύγχρονους. Ο ίδιος αναφέρει στο έργο του "Εισαγωγή στην Φιλοσοφία": *"Τη φιλοσοφία πρέπει να τη μελετήσουμε στα έργα των φιλοσόφων και στο πρωτότυπο αν είναι δυνατό. Μια σελίδα κείμενο αξίζει περισσότερο από ολόκληρες πραγματείες"*.

Είχε ήδη εκφραστεί γραπτά για τον Επίκουρο στην "Εισαγωγή στην Φιλοσοφία" και το 1941 είχε δημοσιεύσει ένα πολυσέλιδο επικούρειο άρθρο με τίτλο "Η φιλοσοφική διάθεση στην επιγραφή των Οινόανδων" στο περιοδικό "Αρχαίο του Θρακικού Λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού", στο τεύχος-αφιέρωση στην μνήμη του καθηγητή αρχαιολογίας Χρήστου Τσούντα.

Σε μια εποχή που το μόνο τυπωμένο βιβλίο για τον Επίκουρο στην ελληνική ήταν το μεταφρασμένο βιβλίο του Γερμανού Χάινριχ Σμιθ, με τον τίτλο "Η φιλοσοφία της ηδονής στον Επίκουρο" (1926)¹ και ο φιλόσοφος ήταν σαφώς περισσότερο παρεξηγημένος απ' ότι σήμερα, ο Θεοδωρίδης δημοσίευσε το 1954 το βιβλίο "Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου", το οποίο κυκλοφόρησε από τις Εκδόσεις του Κήπου. Το μνημειώδες αυτό έργο ήταν προϊόν πολύχρονης μελέτης μιας μεγάλης σε έκταση και ποιοτικής βιβλιογραφίας αποτελούμενης από κείμενα στην αρχαία ελληνική, στην λατινική, στην αγγλική, στην γερμανική, στην ιταλική και στην γαλλική γλώσσα, που γνώριζε άπταιστα ο καθηγητής.

¹ "Επικούρου φιλοσοφία της χαράς της ζωής" είναι η σωστότερη απόδοση του γερμανικού τίτλου "Epikurs Philosophie der Lebensfreude" στα ελληνικά

Το έργο θεωρείται σταθμός στην ελληνική και όχι μόνο πραγματικότητα, για την Επικούρεια φιλοσοφία. Εκτείνεται σε 6 βιβλία, κατά τα επικούρεια πρότυπα. Στα δύο πρώτα αναπτύσσει την κοινωνική και πολιτική κατάσταση έως τον Επίκουρο, στην προσπάθεια να εξηγήσει τις συνθήκες που γέννησαν την φιλοσοφική του σκέψη, στηριζόμενος στον ιστορικό υλισμό. Στο τρίτο βιβλίο ξεδιπλώνει την ιστορία της Επικούρειας Σχολής, έχοντας περιμαζέψει πλήθος σκόρπιων πηγών. Στο τέταρτο αναλύει την φιλοσοφία του Επίκουρου με μοναδικό τρόπο, που πραγματικά συναρπάζει τον αναγνώστη. Εξετάζει την αταραξία, την ηδονή, το λάθε βιώσας, την φιλία και άλλα ηθικά θέματα. Στο πέμπτο βιβλίο εξετάζει το Κανονικό και την Φυσιολογία του Επίκουρου σε συνδυασμό με την Ηθική. Εξετάζει το ίδιο περίφημα τα άτομα με το κενό και την δικαιοσύνη, τα μετέωρα και την λύτρωση από την ταραχή κ.α. Στο έκτο και τελευταίο βιβλίο, το οποίο το ονομάζει "Ο θρίαμβος του λογικού", αναπτύσσει και αναλύει τις επικούρειες θέσεις για την απελευθέρωση του ανθρώπου μέσα από την ορθή αντίληψη περί των Θεών, του θανάτου και της ελεύθερης βούλησης. Το όλο έργο διακρίνεται για την γλωσσική και εκφραστική του τελειότητα.

Με το έργο αυτό, ο Θεοδωρίδης έγινε ο πρώτος σύγχρονος Έλληνας που ασχολήθηκε συστηματικά με τον φιλόσοφο Επίκουρο και άνοιξε τον δρόμο προς την επανανακάλυψη της Επικούρειας φιλοσοφίας στην εποχή μας στην Ελλάδα και όχι μόνο. Ο Θεοδωρίδης αγωνίστηκε στην εποχή του «*παράλληλα με εξαίρετους συναδέλφους στις δύο Ευρώπες και στις Ενωμένες Πολιτείες, για να αποκαταστήσει την αληθινή σημασία και να φέρει στο φως τον ασύγκριτο ανθρωπισμό του Κήπου*», όπως ο ίδιος δήλωνε από το βήμα του καθιερωμένου παγκόσμιου Φιλοσοφικού Συνεδρίου του 1955, που διοργανώθηκε εκείνη την χρονιά στην Αθήνα¹ για πρώτη φορά στην ιστορία του θεσμού, και μετά από επίμονες ενέργειές του καθηγητή².

Η επικούρεια κληρονομιά του Χ. Θεοδωρίδη

Δεκαετίες μετά, το έργο του "Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου" παραμένει η πληρέστερη παρουσίαση και ανάλυση της Επικούρειας φιλοσοφίας από Έλληνα ερευνητή. Συνάμα με αυτό ο Θεοδωρίδης προχωρά και σε κάτι άλλο. Αντιπαραθέτει κοινές καταστάσεις στις δυο εποχές, αυτής του Επίκουρου και την δική μας. Ζωντανεύει με τον τρόπο αυτό το γραπτό του και μας ωθεί σε παραγωγή φρέσκιας φιλοσοφικής σκέψης έξω από τα συμβατικά ιδεολογήματα, που μας περιτριγυρίζουν σήμερα, βασισμένης πάντοτε στην ορθολογική επικούρεια διανόηση.

Η ιδεολογική ματιά του Θεοδωρίδη ίσως να είναι ή να μην είναι σύμφωνη με την δική μας στις μέρες μας. Όμως, το πάθος του για την αληθινή ζωή, την ελευθερία, την γνώση και την διάδοσή της, η αγάπη του για την πατρίδα, η ελπίδα του για ένα καλύτερο μέλλον και εν τέλει ο ανθρωπισμός του είναι άξια θαυμασμού. Όλα αυτά πάτησαν στα στέρεα βήματα του μεγάλου Δάσκαλου Επίκουρου.

¹ Στις 4 Απριλίου του 1955

² Επιθεώρηση Τέχνης, Μάιος 1955 σ.360-365

Θα κλείσω την εισήγηση με ένα μικρό απόσπασμα του Λουκιανού, το αγαπημένο του Θεοδωρίδη. Μ' αυτό τελειώνει την εργασία του για την επιγραφή των Οινόανδων. Με το ίδιο απόσπασμα αρχίζει το βιβλίο του "Επίκουρος".

*"Αυτά... έκρινα σωστό να γράψω.... για να πάρω εκδίκηση στο όνομα του Επίκουρου, εκείνου του ιερού και θεσπέσιου ανθρώπου, του μόνου που με όπλο την αλήθεια ξεχώρισε τα καλά και τα μετέδωσε στον κόσμο κι ελευθέρωσε το πνεύμα όσων μαθήτευσαν κοντά του"*¹ (Λουκιανός, «Αλέξανδρος ή Ψευδομάντης» 61).

Τιμή και μνήμη πρέπει στον καθηγητή Χαράλαμπο Θεοδωρίδη.

Βιβλιογραφία

1. Γεωργίου Δημητράκου "Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, ο φιλόσοφος, ο δάσκαλος, ο αγωνιστής" περιοδικό «Ουτοπία», τεύχος 74, 2007.
2. Χαράλαμπου Θεοδωρίδη "Εισαγωγή στην Φιλοσοφία", Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1955.
3. Χαράλαμπου Θεοδωρίδη "Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου", Εκδόσεις Κήπος – Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1954.
4. Διογένης Οινόανδρας «Οι Πολύτιμες Πέτρες της Φιλοσοφίας». Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Γ. Αβραμίδης, Πρόλογος: Χ. Θεοδωρίδης. Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2003.

¹ Με τα λόγια αυτά του Λουκιανού, καταλήγει το άρθρο του Θεοδωρίδη για την επιγραφή των Οινόανδων, το οποίο περιέχεται στο: Διογένης Οινόανδρας «Οι Πολύτιμες Πέτρες της Φιλοσοφίας», Εκδόσεις Θύραθεν.

Εκδόσεις Επικούρειας Φιλοσοφίας

Παρουσίαση κορυφαίων εκδόσεων πηγών και μελετών, ιδανικών για την γνωριμία με την Φιλοσοφική Σχολή του Επικούρου. Όλες οι εκδόσεις με περιληπτική παρουσίαση υπάρχουν στο www.epicuros.gr.

ΠΗΓΕΣ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ - Κείμενα ~ Πηγές της Επικούρειας Φιλοσοφίας και Τέχνης του Ζην

Μετάφραση : ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ, μετάφραση λατινικών ΠΕΤΡΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ,
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΘΥΡΑΘΕΝ(2000)

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ - ΗΘΙΚΗ, Η θεραπεία της ψυχής

Μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια: ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΩΓΡΑΦΙΔΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΖΗΤΡΟΣ (2009)

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟΙΝΟΑΝΔΕΑΣ – ΟΙ ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΠΕΤΡΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Πρόλογος : Χ. Θεοδωρίδης, Μετάφραση : ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ,
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΘΥΡΑΘΕΝ(1998) επανέκδοση (2003)

ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ - DE RERUM NATURA, "ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ"

Μετάφραση : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, ΡΟΥΛΑ ΧΑΜΕΤΗ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΘΥΡΑΘΕΝ(2005)

ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΩΝ ΔΟΞΑΙ Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ, 4η Έκδοση

Συγγραφέας: Χρήστος Γιαπιτζάκης
ΕΚΔΟΣΕΙΣ : Θύραθεν(2018)

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ – Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Συγγραφέας: Καθηγητής Χ.ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ : ΕΣΤΙΑ (πρώτη έκδοση "ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΗΠΟΥ", 1954)

ΛΑΘΕ ΒΙΩΣΑΣ - Η επικούρεια τέχνη του ευ ζην

Συγγραφέας: ΧΑΡΗΣ ΛΥΤΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ : ΚΕΔΡΟΣ (2004)

Ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

Συγγραφέας: Ε. ANDERSON
ΕΚΔΟΣΕΙΣ : ΘΥΡΑΘΕΝ(2002)

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ - ΑΤΟΜΑ, ΗΔΟΝΗ, ΑΡΕΤΗ

Συγγραφέας: ΚΟΕΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ : ΘΥΡΑΘΕΝ(2005)

Η ΛΟΓΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Συγγραφέας: J.M. GABAUD

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ(2009)

ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Μετάφραση: Γιώργος Ζωγραφίδης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ : Θύραθεν(2012)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Σειρά: ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Οι εκδόσεις των Πρακτικών των Πανελλήνιων Συμποσίων Επικούρειας Φιλοσοφίας.

Σειρά: ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ

Οι εκδόσεις των ΑΝΘΟΛΟΓΙΩΝ με ενδιαφέροντα άρθρα και τα πρακτικά των θερινών Πανελλήνιων Συναντήσεων Επικουρείων.

Βιογραφικά Συγγραφέων

Λεωνίδας Αλεξανδρίδης

Είναι Πολιτικός Μηχανικός και ζει στην Αθήνα. Είναι μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος των Αθηνών". Έχει αρθρογραφήσει και έχει δώσει διαλέξεις για την Επικούρεια φιλοσοφία. Έχει μεταφράσει σημαντικά κείμενα του Διογένη Λαέρτιου, του Κικέρωνα, του Σενέκα και του Γκυγιώ που αφορούν την Επικούρεια φιλοσοφία.

Δημήτρης Άλτας

Είναι Ιατρός Καρδιολόγος και ζει στην Θεσσαλονίκη. Είναι μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος της Θεσσαλονίκης". Ασχολείται με την Αρχαία Ελληνική ιστορία και Φιλοσοφία. Έχει αρθρογραφήσει και έχει δώσει δεκάδες διαλέξεις για την Επικούρεια φιλοσοφία.

Χρήστος Γιαπιτζάκης

Είναι Επίκουρος Καθηγητής Νευρογενετικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Γεννήθηκε στην Δράμα, με μισή του καταγωγή από την Κρήτη και ζει στην Αθήνα. Είναι ιδρυτικό μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος των Αθηνών". Είναι συγγραφέας του βιβλίου "ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΩΝ ΔΟΞΑΙ". Έχει αρθρογραφήσει και έχει δώσει δεκάδες διαλέξεις για την Επικούρεια φιλοσοφία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Ελένη Καπράλου

Γεννήθηκε στην Καλαμάτα. Σήμερα ζει στην Αθήνα, όπου και εργάζεται ως δικηγόρος. Είναι μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος Αθηνών".

Γιώργος Μπακογιάννης

Ζει στην Αθήνα. Είναι πτυχιούχος του Φυσικού Τμήματος του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με μεταπτυχιακό στην Θεωρητική Φυσική. Είναι ιδρυτικό μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος των Αθηνών". Έχει αρθρογραφήσει και έχει δώσει δεκάδες διαλέξεις για την Επικούρεια φιλοσοφία.

Τάκης Παναγιωτόπουλος

Γεννήθηκε και ζει στην Αθήνα. Είναι Πληροφορικός και εργάζεται ως διοικητικός υπάλληλος στο δημόσιο τομέα. Είναι ιδρυτικό μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος των Αθηνών". Έχει αρθρογραφήσει και έχει δώσει πολλές διαλέξεις για την Επικούρεια φιλοσοφία. Είναι ο ιδρυτής και διαχειριστής του διαδικτυακού τόπου www.epicuros.gr.

Μπάμπης Πατζόγλου

Γεννήθηκε και ζει στην Αθήνα. Έχει σπουδάσει Οικονομικά και είναι συγγραφέας. Έχει διατελέσει μέλος των Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "Κήπος των Αθηνών" και διαχειριστής της Εταιρείας Φίλων Επικούρειας Φιλοσοφίας "ΚΗΠΟΣ". Έχει αρθρογραφήσει και έχει δώσει διαλέξεις για την Επικούρεια φιλοσοφία.

Η έκδοση των Μαθημάτων Επικούρειας
Φιλοσοφίας προέκυψε από την επιθυμία διορ-
γάνωσης του ομώνυμου κύκλου μαθημάτων
στον Κήπο Αθηνών.
Τα περιεχόμενα του βιβλίου και την τυπογραφική μορφο-
ποίηση επιμελήθηκαν ο Χρήστος Γιαπιτζάκης
και ο Τάκης Παναγιωτόπουλος.
Η έκδοση υποστηρίχθηκε από την
Α.Μ.Κ.Εταιρεία
Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας
“ΚΗΠΟΣ”.

Γαργηττός, 2015
(ανατύπωση 2019)

Φίλοι Επικούρειας Φιλοσοφίας

«ΚΗΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ»

www.epicuros.gr